

Kis Kata Dóra

**A kritikai pszichológia lehetőségei a pszichotudományos
intézményrendszer működésének vizsgálatában és
fejlesztésében**

Doktori (PhD) Értekezés

Témavezetők:

Prof. Dr. Csabai Márta, Prof. Dr. Ullmann Tamás, Prof. Emer. Erős Ferenc[†]

PTE BTK
Pszichológia Doktori Iskola
Elméleti Pszichoanalízis Doktori Program
2024

Tartalom

Tartalom.....	2
Köszönetnyilvánítás.....	4
1. Bevezetés és alapvetések.....	6
1.1 Fogalmi keret és elméleti alapvetések.....	6
1.2 A disszertáció szerkezete és fő gondolatai.....	8
1.3 Válogatott Eredmények és Publikációk.....	12
2. Elméleti keret.....	15
2.1 A kritika eredete.....	17
2.2 Hogyan válik a tudás hatalommá?.....	21
2.3 A kritika tárgya – A pszichokomplexum.....	26
3. Mi a kritikai pszichológia?.....	32
3.1 A pszichológiával szembeni kritikák történetisége.....	34
3.1.1 A kritikai pszichológiai gondolkodás hazai vonatkozásai.....	43
3.2 A kritikai pszichológia kritikája.....	52
3.3 A kritikai nézőpont pszichológiai alkalmazásainak két példája.....	56
3.3.1 Az anorexia nervosa embodiment értelmezése.....	57
3.3.2 A klímaszorongás ideológiakritikája.....	61
3.2 Összegzés.....	67
4. A pszichotudományok kritikai vizsgálatának szempontjai.....	71
4.1 Szocio-kulturális viszonyok feltérképezése.....	74
4.1.1 Bourdieu mezőelmélete.....	75
4.1.2 Pszichotudományok a mezőelmélet értelmezésében.....	78
4.2 Gazdaságtörténeti szempontok feltérképezése.....	80
4.2.1 A tudományosság alakulása a világrendszer tükrében.....	86
4.2.2 Tudományos üvegplafon egy hazai példán keresztül.....	89
4.2.3 A pszichotudományok makrotörténete.....	93
5. Empirikus Esettanulmányok.....	103
5.1 Az esettanulmányok módszertana és alapvetései.....	104
5.1.1 Módszertani alapvetések.....	104
5.1.2 A disszertáció módszertana.....	109
5.2 A Nevelési Tanácsadók tündöklése és bukása.....	114
5.2.1 Az esettanulmány módszertana.....	115
5.2.2 Az esettanulmány történeti kontextualizációja.....	122

5.2.3 A Tanácsadók működése.....	130
5.2.4 Az eset elemzése.....	141
5.2.5 Következtetések.....	153
5.3 A magyarországi pszichológusképzés etnográfiai vizsgálata.....	158
5.3.1 Az esettanulmány módszertana.....	158
5.3.2 Az esettanulmány történeti kontextualizációja.....	166
5.3.3 Az eset elemzése.....	171
5.3.4 Következtetések.....	187
6. Eredmények és diszkusszió.....	190
6.1 Következtetések.....	190
6.1.2 Limitációk és további kutatási irányok.....	197
6.2 Szakmai ajánlások.....	198
6.3 Záró gondolatok.....	201
Irodalomjegyzék.....	203
Mellékletek.....	226

Köszönetnyilvánítás

Elsőként szeretném megköszönni interjúalanyaimnak a segítségüket, akik önként vállalták részvételüket kutatásomban, nem is tudva, hogy ezzel mekkora segítséget nyújtanak. Együttműködésükért hálás vagyok.

Témavezetőim közül elsőként Erős Ferencet szeretném kiemelni. Feri személyisége egyszerre volt nyitott és kritikus mind a hétköznapok történéseivel, mind a tudományos hozzáállások megannyi formájával, amely esetében még kiváló humorral is párosult. Mindez nemcsak hasznossá, de szórakoztatóvá is tette konzultációinkat. Habár összesen csak másfél évig volt szerencsém együtt dolgozni vele, az ez idő alatt szerzett, társadalmilag érzékeny hozzáállás egy életre végig kísér. Hálával tartozom Csabai Mártának, aki Erős Ferenc halála után átvette kutatásom vezetését. Márta pragmatikussága és a pszichológia területéről hozott meglátásai jelentősen emelték a végső disszertáció színvonalát. Végül Ullmann Tamásnak szeretném megköszönni azt a filozófiai gondolkodásmódot, amelyet volt szerencsém egyetemi éveim kezdetétől eltanulni tőle, és amely gondolkodásmód a disszertáció minden kérdésfeltevése mögött megbújik.

Köszönettel tartozom doktori iskolámnak és az *Elméleti Pszichoanalízis Doktori programnak* a rendszeres eszmecsereért és tanácsokért, melyekkel az elmúlt hat évben elláttak. Gyimesi Júlia, mint a program vezetője, mindig lelkiismeretesen követte a disszertáció alakulását. Köszönöm neki, hogy nemcsak szakmailag, de barátilag is jelen volt, ha segítségre volt szükségem. Épp ezért nem hagyhatom ki köszönetnyilvánításomból Borgos Annát és Lénárd Katát sem. Munkájuk számomra már a doktori tanulmányaimat megelőzően is példamutató volt, az pedig, hogy mindig partnerként kezeltek, segített abban, hogy úgy érezzem, van helyem e szakmai közösségben. Bigazzi Sárának, Serdült Sárának és Müller Tündérnek megannyi dolog mellett azért vagyok hálás, mert közös munkánk eredményeként létrehozhattunk egy olyan kurzust, melyre mindig is vágytam. Meghatározó élmény volt az a befogadó légkör, amivel már rövid ismeretség után is fogadtak és az a kooperatív működésmód, ami irányt mutat abban, milyen szakmai légkörben szeretnék dolgozni a jövőben is.

Hálával tartozom kutatócsoportom tagjainak, Kovai Melindának, Máriási Dórának és Kepics Zsanettnek. Habár az a segítség, melyet az adatgyűjtési szakaszban nyújtottak, a disszertáció szempontjából felbecsülhetetlen, mégis a közös beszélgetésekre emlékszem vissza a legnagyobb örömmel, ahol a banális hétköznapoktól a legkomolyabb elméletekig

bármit meg tudtam vitatni velük. Fontosnak tartom itt megemlíteni a *European Society for the History of Human Sciences* segítségét is. Éves konferenciáikon nemcsak arra volt lehetőségem, hogy előadhassam az éppen aktuális kutatási eredményeimet, de a tagok rendszeresen hasznos tanácsokkal láttak el, ezen keresztül olyan diverz tudományos hozzáállásokkal ismerkedhettem meg, amely csak egy nemzetközi közegben lehetséges.

Végül, de egyáltalán nem utolsó sorban, a barátaimnak szeretném megköszönni, hogy végigkísértek ezen a hosszas folyamaton. Ők voltak azok, akik a mindennapokban is tanúi lehettek küzdelmeimnek és örömeimnek. Hálás vagyok, hogy mindig ott voltak, ha segísége volt szükségem, akár tanácsok, akár érzelmi támasz, akár figyelmem elterelésének formájában. Barátaim közt is külön köszönöm Udvari Orsolyának, hogy segített a disszertáció korrektúrázásában, akkor is, amikor az még inkább hasonlított egy szabad versre, semmint strukturált szövegre. Emellett szeretném megköszönni csoporttársamnak, Kormos Jankának, hogy együtt tölthettem vele a disszertáció írási folyamatát, megóvva ezzel a teljes örülettől.

1. Bevezetés és alapvetések

A disszertációs kutatás célja a kritikai pszichológia irányzatának bemutatása, különös tekintettel a pszichotudományok társadalmi beágyazottságára, majd e kritikai nézetrendszer alkalmazásán keresztül a magyarországi pszichotudományos intézményrendszer működésének vizsgálatára, a helyspecifikus sajátosságok figyelembevétele mellett. A disszertáció továbbá olyan ajánlásokat fogalmaz meg, amelyek összhangban állnak a kritikai keretrendszerrel és a lokális sajátosságokkal, demonstrálva, hogy a társadalomtudományos és kritikai szempontok hogyan hasznosíthatók a pszichotudományok és azok alkalmazott területeinek optimalizálására a hétköznapi gyakorlatokban.

1.1 Fogalmi keret és elméleti alapvetések

Mielőtt a disszertáció fő gondolatai bemutatásra kerülnének, szükségesnek tartom az írásban használt kulcsfogalmak tisztázását, amelyek a kutatás alapját képezik. Ezek a *pszichokomplexum* és *pszichotudományok*, a *mainstream pszichológia* és a *kritikai pszichológia*. Ezek a fogalmak olyan keretet alkotnak, amely elengedhetetlen az elemzett jelenségek megértéséhez. A Nikolas Rose (1990) által bevezetett *pszichokomplexum* fogalma egy heterogén, de szabályozott területet jelöl, amely magában foglalja a pszichológia különféle intézményeit, diszciplínáit, gyakorlatát és diskurzusait. A pszichokomplexum jellemzője, hogy történeti fejlődése során önállósodott más diszciplínáktól és saját intézményrendszert hozott létre, amelyben különféle a pszichológiához kapcsolódó diskurzusok és gyakorlatok élnek egymás mellett, olykor egymásnak ellentmondva. Rose arra hívja fel a figyelmet, hogy más tudományokhoz képest a pszichokomplexum sokkal inkább beágyazódik a társadalmi, politikai és hatalmi viszonyokba, mivel annak középpontjában az emberi viselkedés és annak modifikációja áll.

A *pszichotudományok* kifejezés tágabb tudományos és gyakorlati mezőt jelöl, amely túlmutat a pusztán pszichológián. Ahogy Nikolas Rose fogalmaz, a pszi-előtaggal kezdődő területek, többek közt a pszichiátria, a pszichoanalízis, a pszichofarmakológia, a pszichometria, a neveléslélektan, a kriminálpszichológia, a pedagógia, a kriminológia, vagy a gyógypedagógia mind a pszichológiai tudás különböző aspektusait alkalmazzák a mentális egészség, a diagnosztika, a gyógyszeres kezelés, a pszichológiai tesztelés, az oktatás, a bűnözés és annak megelőzése, valamint a speciális nevelési igények kielégítésére (Borgos,

Erős és Gyimesi, 2019; Rose, 1979; 1990). A kifejezés ugyanakkor nemcsak tudományos diszciplínákat, hanem gyakorlati alkalmazási területeket is jelentenek. A pszichotudományok megnevezés tehát egyszerre utal az uralkodó pszichológiai tudás elméleti és tudományos termelésére, valamint gyakorlati alkalmazására is.

A pszichokomplexum és a pszichotudományok egymással szoros összefüggésben állnak, mivel egyaránt hangsúlyozzák a tudományos diskurzusok és gyakorlati alkalmazások összefonódását, valamint azok implicit ideológiai és hatalmi meghatározottságát (Teo, 2021; Parker, 2015). A pszichokomplexum a pszichotudományok intézményi és történeti aspektusának részét képezi, integrálva a pszichológia és rokon területek interdiszciplináris kapcsolatát. A fogalmak a pszichológiát mint tudományos diszciplínát és mint gyakorlati tevékenységet egységként kezelik, mivel ezek azonos igazságrezsim különböző megnyilvánulási formái, ezért a kritikai elemzés során szétválasztásuk nem indokolt (Rose, 1990; Rose és Miller, 2008). A disszertáció során a pszichotudományok egyes területei szintén nem kerülnek külön elemzésre, mivel működés módjuk és társadalomban betöltött szerepük azonosnak tekinthető. Az elméleti keret ezt részletesen tárgyalja, míg az empirikus esettanulmányok a pszichológiai tudást alkalmazó intézményrendszerek strukturális vizsgálatára koncentrálnak.

A *mainstream* vagy *főáramú*, egyes szerzőknél *polgári pszichológia* olyan irányzatokat és megközelítéseket jelöl, amelyek a tudományos közösségben és a társadalmi intézményekben általánosan elfogadottak és széles körben alkalmazottak (Csányi, Fehér és Máriaasi, 2022). Ezt a modern világnézet igazságrezsimje határozza meg, amely az objektív, empirikus kutatási módszerekre és az egyetemes pszichológiai elvek keresésére épít. A mainstream pszichológia azonban gyakran kritika tárgyává válik, mivel figyelmen kívül hagyja a társadalmi-politikai környezet hatásait, és normalizálja az egyéni viselkedéseket a társadalmilag elfogadott minták szerint, anélkül, hogy figyelembe venné ezek társadalmi meghatározottságait (Fisher, 2021; Teo, 2021).

A *kritikai pszichológia* nem egységes irányzat, hanem olyan megközelítés, amely a pszichológiát nem pusztán tudományos és terápiás eszköztárként vizsgálja, hanem mélyreható meta-reflexióként értelmezi annak társadalmi és hatalmi viszonyokban betöltött szerepét (Gergen, 1985, 1990, 2001; Parker, 2007). Ez a megközelítés megkérdőjelezi a mainstream pszichológia alapfeltevéseit, módszereit és gyakorlatait. A különböző irányzatok abban megegyeznek, hogy úgy vélik, a pszichológia emberképe, diagnosztikai rendszerei és a normalitás fogalma tükrözi és fenntartja az uralkodó társadalmi rendet, előnyben részesítve azokat a viselkedési és gondolkodási mintákat, amelyek összhangban vannak a fennálló

hatalmi hierarchiákkal (Teo, 2014). Ennek következtében olyan problémák, mint a szegénység, a rendszer szintű szexizmus vagy a társadalmi kirekesztés, gyakran nem mint társadalmi konfliktusok, hanem egyéni pszichés problémák formájában jelennek meg (Fox et al., 2009). Így a pszichológiai gyakorlatok és elméletek gyakran, tudattalanul hozzájárulnak a hatalmi aszimmetriák fenntartásához. Az egyes fogalmak részletes elemzése a disszertáció elméleti részének 2.3 *A kritika tárgya – A pszichokomplexum* és 3. *Mi a kritikai pszichológia?* című fejezeteiben található.

1.2 A disszertáció szerkezete és fő gondolatai

A disszertáció két nagyobb egységre oszlik: az elméleti keretre és az empirikus kutatásokra támaszkodó esettanulmányokra. Az elméleti rész célja, hogy a kritikai pszichológia meglátásain keresztül rámutasson a tudományos ismeretek társadalmi és hatalmi beágyazottságára, valamint a tudományos diskurzusok politikai és gazdasági kontextusára. Ezek a tényezők gyakran rejtve maradnak a tudomány belső logikájára fókuszáló megközelítések számára, noha egy komplex hálózatot alkotnak, amely alapvetően meghatározza a tudás feltételeit. Ehhez a disszertáció a kritikai tudományok meglátásaira, Michel Foucault hatalomelméletére, valamint a kritikai pszichológia olyan kurrens képviselőire támaszkodik, mint Ian Parker és Thomas Teo.

Foucault munkáiban a hatalom és tudás összefonódására összpontosít, megkérdőjelezve a tudományosság objektivitását azáltal, hogy az ismereteket nem pusztán tényekként kezeli, hanem mint társadalmi, gazdasági és politikai erőviszonyok által formált temporális igazságokat. Parker és Teo a pszichotudományok szempontjából hangsúlyozzák, hogy a társadalmi hatások meghatározzák, mi válik érvényes tudássá a diszciplínán belül. A szerzők kiemelik, hogy a *pszichokomplexum* gyakran nem reflektál arra a társadalmi kontextusra, amely kialakította annak paradigmáját, elméleteit, módszertanát és validációs rendszerét. Kritikájuk továbbá rámutat, hogy a főáramú pszichotudományok, mely leválasztja a pszichológiai jelenségeket azok társadalmi kontextusáról, nemcsak igazolják az aktuális kulturális és politikai rendszereket, de korlátozzák a pszichológia társadalmi felelősségvállalásának lehetőségét is, például azzal, hogy az individuális működésmódokra összpontosítottak.

Az individuumfókuszú pszichológiai elméletek és gyakorlatok nehezen integrálják az olyan partikuláris tapasztalatokat, mint amilyeneket a nők, a nem európai származásúak vagy az alacsonyabb szocioökonómiai rétegek élnek meg. Ez jelentős akadályokat gördít a

társadalmi problémák és azok pszichés összefüggéseinek átfogóbb megértése elé. A *3.1 A pszichológiával szembeni kritikák történetisége* című fejezet bemutatja, hogy a kritikák szinte egyidősek a diszciplína intézményesülésével, ahogy azt a freudomarxista irányzatok, a posztkolonialista pszichológia, a feminista kritika vagy az anti-pszichiátriai mozgalom is példázta. Ezek meglátásai azonban legtöbbször csak részben vagy egyáltalán nem integrálódnak a főáramú pszichológiai diskurzusba.

Ugyanebben a fejezetben kerül bemutatásra a magyar pszichológia történet egyes meghatározó alakjainak és kutatásainak kritikai hagyományba való beilleszkedése is, rámutatva, hogy a társadalomkritikus törekvések hazánkban is jelen voltak helyspecifikus formában. A disszertáció az elméleti keret meglátásait és a kritikai nézőpontok alkalmazásának lehetőségeit az anorexia nervosa kezelésével és az ökoszorongás körül kialakult pszichologizáló keretrendszerrel kapcsolatos multidiszciplináris teoretikus esettanulmányokban mutatja be. A két eset demonstrálja a pszichológiai problémák szélesebb társadalmi kontextusba helyezésének fontosságát, szemben a domináns, individualizáló értelmezésekkel és gyakorlatokkal, amelyek háttérbe szorítják azokat a strukturális problémákat, amelyek jelentős befolyással vannak ezen jelenségek kialakulására.

A disszertáció ezután két olyan elméletet vezet be, melyek segítenek a kritikai pszichológiai keretrendszer hazai viszonyokra, a magyarországi pszichotudományokra és azok intézményrendszereire való alkalmazásában. *4. A pszichotudományok kritikai vizsgálatának szempontjai* című fejezetben Pierre Bourdieu mezőelmélete és Immanuel Wallerstein világrendszer-elmélete kerül bevezetésre, mint a későbbi esettanulmányok kérdésfeltevéseinek és elemzési szempontjainak alapjaiul szolgálnak. Míg a mezőelmélet kisebb közösségek vagy közegek részletes vizsgálatára összpontosít, addig a világrendszer-elmélet a nagy léptékű és átfogó történelmi folyamatokat és mintákat elemzi. Bourdieu elmélete a különböző tőketípusok (gazdasági, kulturális, társadalmi, szimbolikus) alapján segít megérteni, hogyan működnek a belső hierarchiák, külső versenyek, stratégiák, előnyök és kényszerek az egyes mezőkön – így a pszichotudományok területén is. Az elmélet segít annak megértésében, hogy a pszichotudományok egyes paradigmái, gyakorlatai és intézményei milyen belső logikák és hierarchiák mentén alakulnak.

A világrendszer-elmélet a globális kapitalizmus és a nemzetek közötti egyenlőtlenségek kritikai vizsgálatára épül. Eszerint a globális gazdasági struktúrák, amelyek a centrum, periféria és félperiféria országok közötti erőforrás-elosztásra épülnek, befolyásolják a kultúra és a tudományok működését is. A *4.2 Gazdaságtörténeti szempontok feltérképezése* című fejezet bemutatja, hogyan hatnak a gazdasági struktúrák a tudományos

paradigmaváltásokra, kutatási irányokra és a tudományos közösségek közötti együttműködésre. Itt Kende Anna és társai „tudományos üvegplafon” fogalma példázza a félperifériás országok, így Magyarország tudományos láthatóságának és elismertségének akadályait a nemzetközi tudományos térben. Ez összefügg Wallerstein azon gondolatával, hogy a félperifériás és perifériás helyzet gyakran implicit hátrányt jelent a nemzetközi tudományos térben, ami a tudományos gondolkodás és problémafelvetés sokszínűségének csökkenéséhez vezet. A pszichológia makrotörténetét feldolgozó fejezet a világrendszer-elmélet keretében elemzi a globális pszichológia történetét, ezen belül kiemelt figyelmet fordítva Magyarország félperifériás helyzetére. Az elemzés rámutat, hogy a pszichológiai kutatások és gyakorlatok hogyan kapcsolódnak a globális struktúrákhoz, erőforrásokhoz, vagy éppen azok hiányához, amely segíti a hazai pszichotudományok működésének értelmezését a nemzetközi tudományosság terében.

A disszertáció második része két empirikus esettanulmányt mutat be, amelyek a nevelési tanácsadók hazai működésén és a pszichológia felsőfokú oktatásának rendszerén keresztül demonstrálják az elméleti rész meglátásait. Az esettanulmányi kutatás adatgyűjtéséhez kvalitatív társadalomtudományos eszközöket, interjúkat és fókuszcsoportokat használ, majd az elméleti keret főbb gondolatait alkalmazza értelmezésükhöz. A nevelési tanácsadók esettanulmánya jól példázza, hogy a szakértelem és terápiás gyakorlatok szorosan kapcsolódnak a történeti változásokhoz. Az intézményi változások longitudinális vizsgálata rávilágít, hogyan befolyásolták ezek a külsőnek titulált tényezők az intézmény működését az 1960-as évektől napjainkig.

Míg a tanácsadók korai működése a szocialista ideológia által meghatározott, társadalmi változásokat középpontba állító pszichológiai paradigmát tükrözte, a rendszerváltás olyan profilváltást eredményezett, amelyben a terápiás gyakorlat és az ellátás hozzáférhetősége akadályokba ütközött. Ez jól illusztrálja a világrendszer-elmélet azon meglátását, hogy a tudományos megfontolásokat a globális gazdasági tényezők is jelentősen alakítják. A korábbi intézményi keret, amely a pszichés segítségnyújtást széles körben tette lehetővé, a rendszerváltást követően az individuális problémákra fókuszáló diagnosztikai munkát részesítették előnyben. Ez a változás összefügg a centrumországok pszichológiai paradigmáinak terjedésével és az anyagi erőforráshiányból adódó gazdasági kényszerekkel. Az esettanulmány kiemeli, hogy Magyarország félperifériás helyzete hogyan járult hozzá az ellátás egyenlőtlenségeihez, amelyek tovább mélyítik a társadalmi különbségeket és a hátrányos helyzetű gyermekek ellátásának nehézségeit.

A disszertáció második empirikus esettanulmánya a hazai pszichológusképzés társadalmi, történeti és strukturális aspektusait vizsgálja, összekapcsolva azokat a kritikai pszichológia kérdésfelvetéseivel. A kutatás rámutat, hogy a pszichológusképzés során a hallgatók jelentős idő- és pénzbeli ráfordításokkal szembesülnek, amelyek eleve szelektálják, kiből válhat szakember. Emellett a felsőoktatásban átadott tudásanyag erősen elméleti, miközben a gyakorlati képzés egyre inkább az önköltséges szak- és módszerspecifikus képzésekre hárul. Ez a tendencia összefügg azzal, hogy az állami ellátórendszerben tevékenykedő pszichológusi pozíciók az utóbbi évtizedekben beszűkültek, továbbá a közszolgáltatásokban elérhető bérezés nem elegendő az oktatásba fektetett anyagi tőke megtérítéséhez a hallgatók számára. Ennek következtében sokan a magánpraxis felé fordulnak, ahol csak a társadalom jobb szocioökonómiai helyzetben lévő szegmenseit tudják ellátni, míg az alacsonyabb osztályhelyzetűek számára ezek a szolgáltatások elérhetetlenek maradnak.

A mezőelmélet és Foucault hatalmi viszonyokra vonatkozó gondolatai alapján az esettanulmány vizsgálja a hallgatók által kialakított stratégiákat, mint a képzés során felmerülő anyagi és időbeli kihívásokra adott reakciókat. Az állami pszichológiai ellátás szűkülése és a közszolgáltatások romló állapota egyre jobban eltávolítja a szakma képviselőit a társadalom széles rétegeivel való foglalkozástól. Az esettanulmány egyik központi megállapítása, hogy a pszichológusképzés és a szakemberek apolitikus hozzáállása, amely a nyugati pszichológia individualizáló és politikamentes irányzatait követi, megakadályozhatja a szakmát abban, hogy felismerje és alakítsa azokat a társadalmi feltételeket, amelyekben tevékenykedik. Az esettanulmányok tanulságai alapján a disszertáció utolsó része szakmai ajánlásokat fogalmaz meg, amelyek a kritikai szemlélet és a helyspecifikus sajátosságok figyelembevételével reális megoldási lehetőségeket igyekeznek felkínálni.

A kritikai pszichológia alapvetése, hogy a pszichotudományok a globális és helyi társadalompolitikai környezet kölcsönhatásban léteznek. A kölcsönhatások e hálózatában nemcsak az externálisnak tartott tényezők alakítják a tudományt, de a pszichológiai gondolkodás is hatást gyakorol a társadalmi folyamatokra. A pszichotudományok olyan fogalmakat, elméleti kereteket, módszertanokat és intézményeket hoznak létre, amelyek befolyásolják, mi számít kóros viselkedésnek, ezen keresztül pedig impliciten azt is, mi az általánosan elfogadott emberi működés. Ugyanakkor a főáramú pszichotudományos paradigmának ritkán része az arra való reflexió, hogy ez milyen mértékben áll kölcsönhatásban a társadalmilag és kulturálisan kialakult, ebből következően temporális normákkal, amelyek bizonyos kérdésfelvetéseket és életmódokat marginalizálnak. Ezért a

disszertáció tétje, hogy rávilágítson, a kritikai szemlélet nem csupán a pszichotudományok egy újabb ága, hanem egy olyan perspektíva, amely a társadalmi reflexió fontosságára hívja fel a figyelmet. E megközelítés révén a diszciplína nagyobb felelősséget vállalhat az általa termelt tudásért, ezen keresztül előmozdítva az egyén és a társadalom jóllétét egy krízisekkel terhelt világban.

1.3 Válogatott Eredmények és Publikációk

A disszertációs kutatás során kapott kutatási eredmények, melyek a következőkben bemutatásra kerülnek, publikációk és konferenciaelőadások formájában is megjelentek doktori képzésem ideje alatt. Az alfejezetben sorra veszem ezeket, emellett bemutatom az ehhez kapcsolódó idézéseket is. Az eredmények tükrözik a kutatás hozzájárulását a pszichológia és a kapcsolódó területek tudományos diskurzusaihoz.

Válogatott Díjak és Kitüntetések

2022-2023: Új Nemzeti Kiválósági Program (ÚNKP-22-3-II)

Támogatott kutatás: „A magyarországi pszichológushallgatók identitását alakító tudományos és szocio-politikai tényezők kritikai vizsgálata”

Témavezető: Dr. Gyimesi Júlia

2021-2022: László János Doktori Kutatói Ösztöndíj, Pécsi Tudományegyetem

Támogatott kutatás: „A képződő pszichológusok identitásfejlődésének autoetnográfiai vizsgálata”

2021: European Digital UniverCity (EDUC) nemzetközi workshop (Erasmus+), L'Université de Nanterre, Franciaország

Seminar: Justice, Inequality and Inclusion

2020-2021: Új Nemzeti Kiválósági Program (ÚNKP-20-3-II)

Támogatott kutatás: „Tudományos és gyakorlati elvek érvényesülése az egyetemi pszichológusképzésben”

Témavezető: Dr. Csabai Márta

2019-2020: Új Nemzeti Kiválósági Program (ÚNKP-19-3-I)

Támogatott kutatás: „Az interszubsztantívitás problémája a terápiás térben”

Témavezető: Prof. Emer. Erős Ferenc

Tudományos Publikációk

Csányi G., Kiss K.D. (2022). "Klímaszorongás vagy klímafélelem? Egy radikális ökopszichológia felé". *Fordulat – Társadalomelméleti Folyóirat*, 31. 2022., 151-181.

Kiss K.D., Csabai M. (2022). „Ez egy olyan szakma, amit megvásárolsz magadnak.” A magyarországi pszichológusképzéssel kapcsolatos nézetek kvalitatív vizsgálata. *Fordulat Journal of Social Theory* 31. Critical Psychology. Soul and Capitalism. 2022/2: 215-245.

Kiss K.D. (2021). "Az embodiment paradigma testfelfogásának jelentősége az anorexia nervosa értelmezésében és kezelésében." *Replika*. Embodiment szám. 121-122.

Kiss K. D. (2018). „Hogyan válik az anatómia sorssá? A freudi pszichoanalízis gender szempontú recepcióról.” *Elpis Filozófiai Folyóirat*. 2018/1. Print.

Idegen Nyelvű Tudományos Publikációk

Kiss, K. D., Kepics, Z., & Csabai, M. (megjelenés alatt). “Challenges and transformations in Hungarian child guidance clinics: A historical and current perspective.” *European Yearbook of the History of Psychology (EYHP)*, 10.

Kiss K.D. (2022). "Intersubjectivity and Embodiment in the Field of Psychotherapy." *Studia Philosophia*, 2022/2. 141-1520.

Kiss K.D. (2021). "Trauma and empathy – A phenomenological analysis of Sándor Ferenczi’s intersubjective technique". Gyimesi Júlia; Kiss Dóra Kata; Bókay Antal (szerk.). *Intersubjectivity and the Psy-Sciences. Imágó Budapest*, 2021/1: 6-18.

Gyimesi Júlia, Kiss K. D. (2021). “Introduction.” *Imágó Budapest*. INTERSUBJECTIVITY AND THE PSY-SCIENCES 10. évfolyam, 1. szám. 4-5. Online.

Kiss K. D. (2020). "Who gives back the voice of the patient? A critique of the Freudian therapeutic attitude through the work of Sándor Ferenczi." *In: Series Humanistica*. The Annual Review (Yearbook) of the George Baritiu History Institute, 1/XVIII/2020, Editura Academiei Române, Kolozsvár, 207-220.

Könyvfejezetek

Kiss K. D. (2021). „Az interszubjektivitás gondolatának jelentősége a pszichoterápiás eljárásokban.” *Ütközéspontok VII. konferenciakötet*. Szeged: JATE Press, 2021. 75-88. Print.

Kiss K. D. (2019). A trauma szükségszerűsége a szubjektivitás létrejöttéhez. In: Ungvári Zrínyi Imre (szerk.) *Trauma, neheztelés, Harag – Egyéni és szociális tehertételek*. Pro Philosophia, Kolozsvár, pp. 85–100. ISBN 978-606-8074-24-5

Válogatott Konferencia Előadások

2024, június 26. "State Socialism to Market Democracy: The Role of the Secondary Public Sphere in Shaping Contemporary Hungarian Psychology." *European Society for the History of the Human Sciences (ESHHS) 43. éves konferenciája*, Essex, UK.

2023, december 5. "A magyarországi pszichológusképzés kritikai vizsgálata. A hallgatók attitűdjeinek kvalitatív elemzése." *Social-Individual Change and Community Mental Health, English-Hungarian bilingual conference, KRE BTK Pszichológia intézet, Budapest*.

2023, szeptember 1. "Uncovering the complexities of Hungarian psychology education: A qualitative inquiry of student views." *9th Annual Conference of Qualitative Research on Mental Health, Budapest.*

2023, augusztus 29. "Unraveling Climate Anxiety: A Radical Ecopsychology Perspective Amid Global Crisis." *18th International Symposium on the Contributions of Psychology to Peace, Pécs.*

2023, június 6. Kis Kata Dóra, Kepics Zsanett, Csabai Márta: „A Unique Institutional Model for Childcare. Revisiting the Legacy of the Child Counseling Centers in Hungary.” *European Society for the History of the Human Sciences (ESHHS) 42. éves konferenciája, Róma.*

2023, május 13. Kovai Melinda, Kepics Zsanett, Kis Kata Dóra: "Mít veszítünk a nevelési tanácsadókkal és hogyan nyerhetjük azt vissza?" *A jövő elviselhető bizonytalansága. A Pszichoterápia folyóirat 17. konferenciája, Budapest.*

2023, április 23. "The Critical Analysis of the Psychology Education in Hungary - A qualitative case study of the attitudes of psychology students." *Northern Network for Medical Humanities (NNMHR) 4th Annual Congress, Durham University.*

2021, május 15. "The Role of Intersubjectivity in the Field of Psychotherapy." *Speaking Bodies: Embodied Cognition at the Crossroads of Philosophy, Linguistics, Psychology and Artificial Intelligence. International conference organized by the Babeş-Bolyai University and the Romanian Academy, Cluj-Napoca, Romania.*

Idézetek

Tomán, E., & Pintér, J. N. (2023). The Role of the Lived Body during the Integration of the Traumatic Experience of the Sternotomy Scar: a Case Study. *Journal of Evaluation in Clinical Practice.* 30(5): 804-816.

Idézett publikáció: *Az embodiment-paradigma testfelfogásának jelentősége az anorexia nervosa értelmezésében és kezelésében.*

Bigazzi Sára et al. (2023). A trauma történeti, társadalmi és kritikai vonatkozásai. In: Árkovits Amaryl, Terenyi Zoltán és Varga S. Katalin (szerk.). *Trauma-kaleidoszkóp. Oriold és Társai Kft., Budapest.* pp. 37–68.

Idézett publikáció: *Klímaszorongás vagy klímafélelem? Egy radikális ököpszichológia felé.*

Flach Richárd, Makai Luca és Láng András (2023). „Hiába létezik iskolapszichológia több évtizede, még mindig nem tud azzal foglalkozni, amivel igazán kellene...”. Magyarországi iskolapszichológusok életpályaperspektíváinak kvalitatív elemzése a kiégés, a reziliencia és a mentálhigiéne tükrében. *Alkalmazott pszichológia,* 25(2): 7-34.

Idézett publikáció: *„Ez egy olyan szakma, amit megvásárolsz magadnak.” A magyarországi pszichológusképzéssel kapcsolatos nézetek kvalitatív vizsgálata.*

Copoeru, I. (2021). Philosophical perspectives on embodied cognition and interaction: Some introductory remarks. *Studia UBB. Philosophia,* 66(2 Supplement), 7-13.

Idézett publikáció: *Intersubjectivity and Embodiment in the Field of Psychotherapy.*

2. Elméleti keret

A tudomány nem pusztán adatok vagy tények rendszerezett korpusza, mint egy könyvtár, entomológiai gyűjtemény, vagy lelettár. A tudomány sokkal inkább a minket körülvevő világ megértésére irányuló tevékenység, dinamikus, történetileg és társadalmilag meghatározott folyamat. A jelenben tudományként aposztrofált megismerési aktus, annak különféle formái és szabályrendszerei az emberiség történetével egyidősek. A jelen tudományosságát meghatározó hozzáállás az európai felvilágosodás időszakában kezd el kibontakozni. E modern tudományosság újdonsága, egyben alapvető módszere a világ megismerésére, a kontrollált *megfigyelés* és a *kísérlet* alkalmazása. Ennek szellemiségét tükrözi az a gesztus is, hogy a világ egyik legrégebbi tudományos akadémiaja, a londoni Royal Society, 1660-as alakulásakor mottójaként a *Nullus in verba* latin aforizmát választotta. *Nullus in verba*, azaz „Senki szavára” azt üzenté, és üzeni mind a mai napig a tudományok képviselőinek, hogy semmilyen információt ne fogadjanak el kritika nélkül (McKie, 1960).

A jelen tudományosságát megalapozó kora modern hozzáállás alapvetőnek tartotta a kritikus hozzáállást ahhoz, hogy a szerzett információk és a belőlük levonható következtetések minél hitelesebbek és általánosabb érvényűek legyenek. Mindezt továbbgondolva azonban jelentős akadályba ütközhetünk: mégis hol érdemes kezdenünk a kritikát? A reprodukálhatóság kérdésénél? A módszertannál? Esetleg a validációnál? Vagy lépünk túl a tudományos diskurzus¹ belső szabályszerűségein és vegyük górcső alá azokat a külsőnek titulált tényezőket is, melyek szintén befolyással vannak egy adat, módszer vagy teória létezésére?

Koen Vermeir, a Centre national de la recherche scientifique tudomány- és technológia történésze egy 2006-ban publikált, a tudományok demarkációjáról szóló írásában felhívja rá a figyelmet, hogy a tudományok terepén nem pusztán az *igazság* meghatározó, hanem az is, *ki, mit, hogyan* és *kinek* állít (Vermeir, 2006). Vermeir ezzel arra utal, hogy a

¹ Általánosan a diskurzus a nyelvhasználatot jelenti egy adott kontextusban, beleértve azokat a társadalmi és kulturális elemeket is, amelyek befolyásolják és meghatározzák a nyelvhasználat módját. A diskurzus fogalma a társadalomtudományokban és a nyelvészetben egyaránt központi. Nyelvészeti szempontból a mondatok összefüggő sorozatát jelenti, amely egy adott kommunikációs helyzetben hangzik el vagy jelenik meg írásban (Crystal, 2018). Társadalomtudományi szempontból a diskurzus nem pusztán a nyelvhasználatra utal, hanem a társadalmi gyakorlatok és hatalmi viszonyok kontextusában értelmezett kommunikációs formákra. A diskurzus elemzésével foglalkozó kutatók vizsgálják, hogyan formálják a nyelvhasználat révén a társadalmi identitásokat, normákat és értékeket. (Gee, 2014). Michel Foucault francia filozófus szerint a diskurzusok hatalmi struktúrákat tükröznek és alakítanak. Foucault számára a diskurzus nem csupán az információcserét, hanem a valóság konstruálásának egy módszerét is jelenti. Munkásságában ezért a tudományos diskurzus elemzésének célja annak feltárása, hogyan alakítják a hatalmi viszonyok a tudományos ismeretek előállítását, legitimitását és terjesztését (Foucault, 1998; 2014).

tudományos közösségek eleve társadalmi, gazdasági és politikai erőviszonyok keresztmetszetében jönnek létre és munkálkodnak, ez pedig szükségszerűen befolyásolja, kik válhatnak tudóssá, milyen kutatási témákat kell fontosnak tartsanak és mely eredményeket tekinthetnek érvényesnek vagy érvénytelen. Így például ahhoz, hogy egy tudós igazságértékkel rendelkező állításokat tegyen, szükséges egy intézményi háttér, igazoló tudományos közösség, továbbá az intézményi "beavató szertartásokon" való átmenet, például különböző fokozatok megszerzése, amik hatalommal ruházzák fel a személyt az adott közösségen belül. Az intézményi hatalom megszerzése azonban egy sor további „külső tényező” láncolatába kapcsolódik, melyek végső soron arra vonatkoznak, milyen aktuális feltételek adottak egy bizonyos területen, egy bizonyos időpontban élő egyén számára a kulturális, intézményi és anyagi erőforrásokhoz való hozzáféréshez (Vermeir, 2006).

A már korábban felmerült londoni Royal Society esete jól szemlélteti a problémát. Annak tagjai 1660-as megalakulásától kezdve kizárólag jó társadalmi helyzetben lévő angol férfiak voltak, ami eleve csak egy szűk társadalmi szegmens nézőpontját és érdekeit tudta reprezentálni. A nők, az alacsony vagy épp túl magas társadalmi rendbe tartozók, valamint a nem-európai származásúak nem vehettek részt a tudományos életben, mivel a társadalmi normák vagy előítéletek kizárták őket ezekből a körökből. Az említett csoportok legtöbbször az oktatáshoz és a tudományos erőforrásokhoz való hozzáférés is erősen korlátozott volt, a tudományos intézmények pedig gyakran előítéleteken alapuló szabályokkal és törvényekkel zárták ki őket a tudományos életből (Nochlin, 1988).

A Royal Society és más homogén tudományos közösségek ezzel, ha nem is tudatosan, de gátolták a tudományos problémák megközelítésmódjainak sokszínűségét, hiszen ha az csak egy szűk társadalmi csoport perspektíváját tükrözi, kérdésessé teszi meglátásai széles körű relevanciáját és általánosíthatóságát. Az, hogy a tudományos közösség nem tükrözi a társadalom sokféleségét, hozzájárul ahhoz, hogy bizonyos nézőpontok, érdekek és problémák marginalizálódnak vagy teljesen figyelmen kívül maradnak. Habár közel 400 év választ el minket a Royal Society és az ahhoz hasonló tudományos közösségek moráljától, kérdéses, hogy azok öröksége mennyire gyökerezik mélyen a tudományos intézmények működésében. Az elmúlt évtizedekben egyre erősebb kritika fogalmazódott meg a modern tudományossággal szemben, miszerint a kutatások nem veszik figyelembe a különböző nemek, etnikumok vagy gazdasági háttérrel rendelkező csoportok tapasztalatait és szükségleteit. Talán a kritikai hangok hatásának is betudható, hogy a Royal Society 355 év után 2015-ben végül megválasztotta első nem fehér elnökét, Venki Ramakrishnan-t, ugyanakkor a társaságnak női elnöke a mai napig nem volt.

2.1 A kritika eredete

A Royal Society fenti példa jól érzékelteti Vermeir érvét, azt, hogy a tudományos diskurzusokat és az azokat körülvevő praxisokat a társadalmi tényezők messzemenően befolyásolják, ezért a kritikai vizsgálata során nem elegendő pusztán annak belső adottságait számba venni, de alapvető fontosságú a diskurzust meghatározó társadalmi feltételeinek vizsgálata is. Talán az első egységes gondolati irányzat, mely a modernitás kultúráját, és annak tudományosságát szisztematikus kritika alá vetette, a Frankfurter iskola és az általa útjára indított filozófiai és szociológiai mozgalom, a kritikai elmélet volt. A Frankfurter Goethe Egyetemhez tartozó Társadalomkutató Intézet 1923-ban alakult a marxista tanulmányok előmozdítása érdekében Németországban. Az intézet Max Horkheimer vezetése alatt az interdiszciplináris társadalomtudományi szemlélet felé fordult, melyben a közgazdaságtant, a szociológiát, a filozófiát és a pszichoanalízist egységben lehetett alkalmazni. 1933-ban a náci rezsim felemelkedésével az intézet arra kényszerült, hogy az Egyesült Államokba költözzön. Itt a New York-i Columbia Egyetemen talált menedéket (Tanyi, 2009).

Ebben az időszakban az Iskola teoretikusai számos jelentős művet hoztak létre, amelyek a jelenségeket társadalmi, gazdasági és politikai vetületei mentén egyaránt vizsgálták. Ilyen például Walter Benjamin 1940-ben megjelenő történelemfilozófiai tézisei (magyarul *A történelem fogalmáról*), Horkheimer és Adorno 1947-es *Felvilágosodás dialektikája* (2020), melyben a kapitalizmus és kultúra viszonyát vizsgálják, vagy Herbert Marcusetól az *Egydimenziós ember* (1990), mely azt vizsgálja hogyan fojtja el a modern ipari társadalom a kritikai gondolkodás lehetőségét. Fontos megjegyezni, hogy a kritikai elmélet egységét nem egységes tantételek sora határozza meg, sokkal inkább egy nem dogmatikus marxista hozzáállás, amely a társadalmi viszonyokat saját materiális feltételeinek figyelembevételével vizsgálja. Az Iskola ezen túl hangsúlyozza a kulturális és ideológiai struktúrák fontosságát, valamint a kommodifikáció, elidegenedés és a tömegkultúra kritikáját, melyhez sokszor a pszichoanalízis eszközeit is felhasználják.

A modern tudományok kritikájának szempontjából különösen releváns Horkheimer 1937-es *Hagyományos és kritikai elmélet* (1976) című esszéje, melyben a kettő közti különbség meghatározására törekszik. Ez alapján a *hagyományos elmélet* – a főként természet- és társadalomtudományokban megjelenő – levezethető tételek rendszere, mely lehetővé teszi a tények leírását és azokon keresztül előrejelzéseket tehet, főként a technológia és ipar terén. Horkheimer szerint azonban ez az elmélet nem reflektál saját társadalmi

beágyazottságára, a tényeket pedig adottnak tekinti. Horkheimer szerint azonban ezek a tények valójában társadalmi gyakorlat termékei, így nem öröktől adottak vagy megváltoztathatatlanok. A kritikai elmélet ezzel szemben azt vizsgálja, hogyan és miért alakultak ki adott tények, és hogyan befolyásolják a társadalmi struktúrákat és gyakorlatokat. Ez alapján a kritikai elmélet célja, hogy feltárja a társadalmi rendszerek (lsd. tudomány²) mögötti összefüggéseket, ezen keresztül elősegítse a társadalmi átalakulást. Az iskola második generációja a 70-es évektől, élükön Jürgen Habermassal, akihez többek közt a kommunikatív cselekvésemélet vagy az életvilág fogalma is köthető, nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy globálisan is elterjedjenek az iskola gondolatai.

A Frankfurti Iskola gondolatai tehát eljutottak a kontinentális posztmodern gondolkodókhoz is, amely a kritikai gondolkodás egy másik nagy iskoláját képviseli. A strukturalizmussal szembehelyezkedő irányzat a frankfurtiakhoz hasonlóan szintén diverz szemléletmódokat foglal magában – ahogyan az például Michel Foucault, Jacques Derrida és Jean Baudrillard munkáiban is tetten érhető – ami azonban összeköti gondolkodóit, hogy igyekeznek eltávolodni a nagy struktúráktól és az univerzalizálhatóság lehetőségétől. Az univerzálék, kategóriák, struktúrák tulajdonképpen olyan halmazok, melyek szükségszerűen mindig kizárnak magukból valamit. Így például a felvilágosodás alatt kialakuló univerzális emberfogalomba hosszú ideig sem konceptuális, sem jogi, sem gyakorlati értelemben nem tartoznak bele a nők, gyermekek, elmebetegek, fogyatékkal élők, vagy a gyarmatok őslakói. Így a posztstrukturalizmus célja sokkal inkább a gondolkodás felszabadítása a konvencionális sémák alól, semmint az, hogy általános érvényű felszabadító gyakorlatokat jelöljön ki (Lyotard, 1984; Vattimo 2006). Ezzel szemben a perspektívák és létmódok sokaságát hangsúlyozzák, melyre sokszor kulturális és morális relativizmusként tekintenek más gondolati iskolák képviselői.

Azaz habár mind a Frankfurtiak, mind a posztmodern irányzat a modern társadalom és intézményeinek kritikai elemzésére törekedett, az előbbi ezt Marx és Freud hatására a kapitalizmus ideológiai és kulturális struktúráin, míg utóbbi a hatalom, a nyelv és a tudás folyamatosan változó diszkurzív formáinak elemzésén keresztül teszik. A Frankfurti Iskola a társadalmi emancipációra, ezen belül is a gazdasági struktúrák szerepére koncentrált, míg a posztstrukturalisták szkeptikusabban látják a társadalom átalakításának programját, inkább a

2 A tudomány nem csupán egyes egyének tevékenysége, hanem egy komplex intézményrendszer, amelyet a társadalmi gyakorlatok, normák, intézmények és kapcsolatok hálózata alkot. Ez a rendszer magában foglalja a kutatóintézeteket, egyetemeket, finanszírozási mechanizmusokat, publikációs rendszereket és a tudományos közösségek közötti interakciókat. A tudománytársadalmi rendszerként értelmezve felismerhető, hogy a tudományos tevékenységek és eredmények a társadalmi struktúrák és kontextusok részeként jönnek létre és fejlődnek (Kutrovátz et al., 2006).

hatalmi dinamikák mindenütt jelenlétét és bonyolult összefonódását hangsúlyozzák (Huszár, 2007).

Így például a modern tudományok, amely a racionális gondolkodásra, empirikus kutatásra és objektív igazságokra épülnek, mindkét irányzat számára központi kritikai pont, azonban más szempontok szerint. Horkheimer és Adorno *A felvilágosodás dialektikájában* (2020) nehezményezik, ahogy a tudomány hozzájárul a technokrata társadalmak kialakulásához és működéséhez, azzal, hogy a hatalom és kontroll eszközzé válik, segítve a kizsákmányoló társadalmi és gazdasági struktúrák újratermelődését. Ezzel szemben Foucault *a Tudás archeológiájában* (1969) arra hívja fel a figyelmet, hogy a tudományos tények, habár egy adott korszak specifikus kontextusában jönnek létre és változnak, azok minden korban a hatalmi viszonyok és diszkurzív gyakorlatok termékei, egyben igazolói is voltak. Azaz míg mindkét irányzat hangsúlyozza, hogy a tudomány nem pusztán objektív igazságkeresés, hanem alakítója és fenntartója a hatalmi viszonyoknak, addig azt Adorno és Horkheimer elsősorban a kapitalizmus okozta elidegenedés és kommodifikáció állapotához köti, míg a foucaulti gondolkodás ezt a fenntartó jelleget minden kor tudásformájára jellemzőnek tartja.

Az utóbbi évtizedekben megjelenő kritikai társadalomelméletek fényében nehezen beszélhetünk, sőt, talán értelmét is veszítette a két gondolati iskola merev szétválasztása, hiszen az egyes ellentmondások ellenére is, ötvözésük hatékony eszközként szolgál a társadalom, kultúra és hatalmi struktúrák megértésében. Egyes elméletalkotók a posztstrukturalizmuson keresztül igyekeznek bővíteni a Frankfurter Iskola gondolati világát, azzal, hogy a marxista kritikát annak diszkurzív hatalomelméletén keresztül vizsgálják. Kiváló példa erre Judith Butler munkássága, aki a társadalmi nem performatív természetéről alkotott elméletében mindkét hagyományból merít. Butler a társadalmi nemeket nem statikus, biológiai adottságoknak, hanem folyamatosan újratemtett performatív aktusoknak tekinti, Foucault hatalom és tudás összefüggéseire alapozva. Ugyanakkor továbbviszi Horkheimer és Adorno ideológiáról és társadalmi kontrollról alkotott gondolatait a nemi és szexuális identitások területére. Emellett Butler hangsúlyozza, hogy bizonyos ellenálló performatív aktusok hozzájárulhatnak a társadalmi változáshoz, ami összhangban van a Frankfurter Iskola emancipatorikus céljaival (Butler, 2002).

Nancy Fraser egy másik tudós, aki a frankfurter iskola és a posztstrukturalizmus elemeit ötvözi. Munkája a társadalmi igazságosságról, elismerésről és újraelosztásról kritikusan foglalkozik Jürgen Habermas frankfurter iskolához tartozó elméleteivel, és integrálja azokat a hatalom és identitás posztstrukturalista kritikáival. Ernesto Laclau és Chantal Mouffe olyan posztmarxista elméletben gondolkodik, mely mindkét hagyomány belátásait beépítik,

hangsúlyozva a társadalmi identitások és hatalmi viszonyok esetlegességét és diszkurzív természetét. Slavoj Žižek a lacani pszichoanalízist (amely posztstrukturalizmusra épül) ötvözi a hegeli és marxista elméletekkel, amelyek megfelelnek a frankfurti iskola ideológiai és kulturális kritikájának. Mára a kritikai társadalomelmélet egy széles és dinamikus változó tudományterület, amely olyan aldiszciplínákat foglal magában, mint a kritikai gender- és rassz elmélet, a posztkoloniális elmélet vagy a queer elmélet. Céljuk, hogy interdiszciplináris megközelítésen keresztül feltárják a temporálisan és lokálisan változó hatalmi struktúrákat és egyenlőtlenségeket a múltban és a jelenben (Olay és Ullmann, 2011).

A kritikai pszichológia gondolatisága, amely a következő fejezetben részletesen bemutatásra kerül, szorosan kapcsolódik a fenti mozgalmakhoz. A disszertáció egészében – lévén, hogy célja kritikai – visszaköszön az említett iskolák gondolatisága. Például a klímaszorongásra és a hazai pszichológia oktatására vonatkozó esettanulmányok elemzése során az egyenlőtlenségek újratermelődésének implicit mechanizmusaira és azok kapitalista logikába való beágyazottságára helyezem a hangsúlyt, ahogy azt a Frankfurter Iskola képviselői is teszik. Az elméleti és történeti részekben azonban elsősorban a posztstrukturalista szemléletre, főként Michel Foucault munkásságára támaszkodom, mivel az elmebetegség történetét feltáró írásait a kritikai pszichológia gondolkodásának egyik alapvető megalapozásaként tekintek.

Fontos megjegyezni, hogy a kritikai pszichológia megannyi központi kutatója, mint Nikolas Rose, Kenneth Gergen vagy Ian Parker, a foucaulti genealógia módszerét vették alapul a pszichotudományok elemzésekor. Rose igyekezett kombinálni Foucault és a Frankfurter Iskola elméleteit, ami munkássága egészében tetten érhető, ami tanúbizonyságát adja annak, hogy a fenti iskolák nem kizárják, sokkal inkább kiegészítik egymást (Rose, 1996, 1999; Miller és Rose, 2008). Ötvözetük ezért egy összetettebb és árnyaltabb megértést tesz lehetővé a vizsgált jelenségek társadalmi és kulturális kontextusának feltárásában.

Mielőtt a kritikai pszichológiai mozgalom részletes tárgyalásába kezdek, röviden ismertetem Michel Foucault hatalomról és tudásról alkotott gondolatait, hogy szemléletessé tegyem, a tudományos diskurzusok hogyan tükrözik és alakítják a történeti és társadalmi viszonyokat, valamint azt, miként formálja a hatalom és tudás összjátéka az egyének gondolkodásmódját és társas viselkedését, ami a pszichológia kritikájának megértése szempontjából alapvető fontosságú.

2.2 Hogyan válik a tudás hatalommá?

Michel Foucault társadalomtudományos és tudományfilozófiai munkáiban hangsúlyozza, hogy a tudományosság nem egyszerűen a tudományos közösségek és intézményeik működésében létezik, hanem a történeti és társadalmi viszonyokat, valamint az azokat meghatározó aktuális hatalmi struktúrát tükrözi vissza. Foucault radikálisan átértelmezi a hatalom fogalmát, eltávolodva a klasszikus, centralizált, tiltó és elnyomó elképzeléstől. Munkáiban a hatalom nem egy adott központban koncentrálódik és onnan sugárzik a társadalom különböző rétegei felé, hanem decentralizált, a társadalmi interakciókon keresztül mindenütt jelenlévő személytelen erőként hatja át az egyének mindennapjait.

A hatalom lehetőségfeltételét, vagy legalábbis azt a nézőpontot, amely érthetővé teszi a hatalom gyakorlását, és azt is lehetővé teszi, hogy a hatalom mechanizmusait a társadalmi mező értelmezési mátrixaként használjuk fel – nos, mindez korántsem valamilyen előzetesen adott középpontban, a szuverenitás egyetlen fókuszban kell keresnünk, amelyből a hatalom származékos vagy lefelé irányuló formái mintegy sugárszerűen áradnak ki; hanem azoknak az erőviszonyoknak az örökösen változó szubsztrátumában, amelyek egyenlőtlenségeikkel újra meg újra létrehozzák, gerjesztik a – mindig helyi és mindig ingatag – hatalmi viszonyokat. A hatalom mindenütt jelenvalósága nem abból ered, hogy mindenre kiterjeszti legyőzhetetlen egységét, hanem abból, hogy nincs olyan pont, nincs olyan pillanat – azaz, pontosabban szólva, nincs olyan viszony két pont között – ahol ne volna jelen, ahol meg ne mutatkozna. (Foucault, 1999: 94-95.o)

A hatalom tehát nem csupán az egyénekre gyakorolt közvetlen kontrollt vagy erőszakot jelenti, hanem egy összetettebb, mindent átható erőt, ami befolyásolja az emberek gondolkodásmódját, értékeit és viselkedését.

A hatalom fogalma ebben a gondolati rendszerben elválaszthatatlan a tudás fogalmától, hiszen annak viszonyai határozzák meg, hogy egy adott korban és területen mi számít érvényes tudásnak, vagy ki rendelkezik a legitim tudás megállapításának jogával, épp úgy, ahogy arra Vermeir is rámutat a modern tudományok szempontjából (Foucault, 1990; 2000; Vermeir, 2006). Azonban Foucault kritikaisága sohasem egy bizonyos struktúrára (lsd. kapitalizmus a Frankfurter Iskola számára) vezeti vissza az uralkodó igazságregrsimet, inkább a tudományos elképzelések és a hozzájuk kapcsolódó intézményi és hétköznapi praxisok időbeli alakulását kívánja megragadni, felmutatva, hogy az igazság diverz és története van.³

³ A tudományfilozófiában természetesen nemcsak Foucault foglalkozott azzal, hogy a tudományos igazság történetileg változó kategória, amit például Thomas Kuhn paradigmáfogalma is demonstrál. A kuhni paradigma egy adott időszakban a tudomány művelői közti intézményesült közmegegyezés arról, hogy mi a tudomány tárgya, célja és határa, továbbá arról, hogy a diszciplínán belül mi lehet érvényes és mi érvénytelen kérdésfeltevés, milyen állítások tekinthetőek igaznak tudományosan, illetve mik nem. Paradigmaváltásról akkor beszélhetünk, ha a paradigmán belül egyre több anomália tűnik fel, melyek végül az uralkodó tudományos nézet válságához vezetnek. A különböző, egymás után következő paradigmák összemérhetetlenek, mivel azok nem egymásból következnek, hanem felváltják egymást, így mind egy külön „világ” (Kuhn, 1984). Azonban Foucault

Ez az, amit Foucault elsőként a *Felügyelet és büntetés*-ben (1975) mint *igazság rezsime* határoz meg. Az igazságrezsime koncepciója nem az igazság episztemológiai kérdéseivel foglalkozik, hanem azzal, hogy egy adott diskurzusból milyen feltételeknek kell megfelelniük az állításoknak ahhoz, hogy igazságként ismerjék el őket. Minden társadalom rendelkezik egy saját igazságrezsimmel, ami meghatározza azokat a diskurzusokat, amelyeket a társadalom igaznak tekint és működtet; kijelöli azokat a mechanizmusokat és intézményeket, amelyek lehetővé teszik a valódi és hamis állítások közötti különbségtételt; szabályozza, hogy miként szankcionálják az igaz és hamis állításokat; meghatározza azokat a technikákat és eljárásokat, amelyeket az igazság megszerzéséhez relevánsak; meghatározza azok státuszát, akik kimondják, mi számít igaznak (Rose, 1990).

Az igazságrezsime tehát egy olyan rendszer, amely az állítások előállítására, szabályozására, elosztására és működésére vonatkozó eljárásokat rendel az igazság fogalmához. A rezsime részei továbbá azok a hatalmi rendszerekhez (intézmények, diszciplínák⁴, diskurzusok és az azokat fenntartó praxisok), amelyek az igazságot termelik és fenntartják. A tudományos intézmények (egyetemek, kutatóintézetek, laboratóriumok) ez alapján határozzák meg, mi számít tudományos igazságnak, milyen módszertani eljárásokat kell követni, és hogy mik a tudás átadásának legitim feltételei. Az orvosi diszciplínák (egészségügyi szervezetek, kórházak, orvosi egyesületek) e mentén szabályozzák az emberi testről való tudás diskurzusait, meghatározva az ahhoz kapcsolódó diagnosztikai és terápiás gyakorlatokat. A bíróságok (törvényhozás, igazságszolgáltatás) a rezsime alapján definiálják a jogi értelemben vett igazságot és igazságtalanságot és az ahhoz kapcsolódó szankciókat. A pszichológiai mint tudomány és mint praxis pedig ennek fényében jelöli ki, mely viselkedésformák számítanak normálisnak, vagy attól eltérőnek.

és Kuhn megközelítése között lényeges különbség, hogy míg Kuhn a tudományos forradalmak során bekövetkező paradigmaváltásokra koncentrál, amelyek lezárt egységek, és elsősorban a természettudományok belső fejlődését vizsgálja, Foucault a tudás és hatalom összefonódására, valamint a diskurzusok és az azokhoz kapcsolódó társadalmi intézmények és praxisok történeti alakulására helyezi a hangsúlyt. Foucault nem egy lineáris tudományos fejlődést vizsgál, hanem azt mutatja be, hogy a különböző történelmi korszakokban hogyan formálódnak és változnak a tudásrendszerek és az ezekkel összefüggő hatalmi struktúrák, amelyek meghatározzák, mi számít igazságnak (Foucault, 2001).

⁴ A diszciplína Foucault számára nem csupán egy adott tudományterületet vagy szakmát jelent, hanem egy olyan hatalmi és tudásrendszert, amely az egyének viselkedését szabályozza és formálja. Foucault szerint a diszciplínák kialakítják és fenntartják azokat a normákat, amelyek alapján egy társadalom működik. Ezek a normák meghatározzák, hogy mi tekinthető igazságnak, mi a normális viselkedés, és hogyan kell az egyéneknek viselkedniük, hogy megfeleljenek ezeknek az elvárásoknak. A diszciplína tehát egy olyan mechanizmus, amely egyszerre termel tudást és gyakorol hatalmat, miközben szabályozza a társadalom tagjainak cselekedeteit és gondolkodásmódját. Például a *Felügyelet és büntetés* című munkájában Foucault bemutatja, hogyan alakítják a börtönök, iskolák és kórházak az egyének testét és viselkedését a fegyelmezés és a normalizáció révén. A *Tudás archeológiája* című könyvében pedig arra világít rá, hogy a diszciplínák miként strukturálják a tudásrendszereket és határozzák meg, mi számít érvényes tudásnak az adott társadalomban. Végül, *A szexualitás története* című művében azt elemzi, hogy a szexualitásról szóló diskurzusok és a hozzájuk kapcsolódó intézmények miként alakítják ki a szexualitással kapcsolatos társadalmi normákat és igazságrezsimeket (Foucault, 1996; 2001).

Foucault továbbá a *kormányozhatóság* fogalmán keresztül világít rá, hogy a pszichotudományok kialakulásuktól fogva kormányzási technikákként játszanak szerepet a modern társadalom normáinak kialakításában és fenntartásában. A kormányozhatósághoz kapcsolódó hatalmi mechanizmusok és az azokat materializáló diszciplínák szétszórtan működve befolyásolják az emberi viselkedést mind a társadalom, mind a személyes élet szintjén (Foucault, 1991). A pszichotudományos intézmények tehát nem csupán funkcionális egységek, hanem a hatalom mikro-mechanizmusainak megtestesülései is, amelyek révén az egyének viselkedését, gondolkodásmódját és identitását formálják és szabályozzák.

A hisztéria orvosi fogalma és kezelése jól példázza, hogyan testesülnek meg a hatalom mikromechanizmusai a pszichotudományokban. A hisztériát, amelyet a történelem során elsősorban „női betegségként” tartották számon, a pszichoanalitikus elméletek és az orvosi diagnózisok alapján, mint olyan rendellenességet kezelték, amely beavatkozást igényel a hétköznapi életvitelbe, ezzel legitimálva a korabeli társadalmi normákat és elvárásokat a női szexualitás és viselkedés terén. A „pihenőkúra” során például a nőket szigorú ágynyugalomra és a szellemi tevékenységek elhagyására kényszerítették, korlátozva ezzel autonómiájukat és intellektuális szabadságukat. Emellett a „házimunka terápia” arra ösztönözte a nőket, hogy kizárólag a háztartási feladatokra és a családi életre koncentráljanak, erősítve ezzel a hagyományos női szerepeket. Továbbá, a nők szexualitását is orvosi kontroll alá vonták, például a manuális stimuláció alkalmazásával, amely a szexuális vágy „kezelésére” irányult, de valójában a női szexualitás feletti hatalmi beavatkozásként működött. Ezek az intézkedések jól mutatják, hogyan formálták és szabályozták a nők mindennapi életét és viselkedését a hisztéria diagnózisa révén (Mitchell, 1984; Showalter, 1987).

Foucault perspektívájából nézve azonban a hisztéria diagnózisa nem csupán egy orvosi probléma leírása volt, hanem olyan hatalmi eszköz, amelyen keresztül a nők viselkedését és identitását alakították és szabályozták. A hisztéria diagnózisa és kezelése révén a hatalom behatolt a nők legszemélyesebb tapasztalataiba, az orvosi diskurzus által definiált "normális" viselkedési módhoz igazítva őket. Így a diagnózis a hatalom egy mikromechanizmusa volt a pszichotudományokon belül, formálva és fenntartva a társadalmi hierarchiákat az egyéni élet kontrollálása és szabályozása révén (Foucault, 1996). Az utóbbi ötven évben a mentális egészség javítására irányuló intervenciók, valamint a szélesebb társadalmi problémák pszichológiai megközelítései a modern társadalmak kormányzásának eszközeivé váltak a viselkedés menedzselésén keresztül. A diszciplínák gyakorlatai önszabályozó viselkedésmódokat alakítanak ki, így a hatalom nemcsak külsőleg hat az egyénre, hanem annak belső világába is beépül. Például egy pszichoterápia során az

önismereti és önvizsgálati technikák elsajátítása nemcsak az egyén önfejlesztését, hanem a társadalom normáinak való megfelelést is szolgálja. Az, hogy az emberek hogyan értelmezik saját mentális állapotukat és a rájuk nehezedő társadalmi elvárásokat, jelentős részben a pszichotudományos diskurzusok és gyakorlatok révén alakul ki.

Ezzel összefüggésben mutatkozik meg egy másik, dominánsan foucaulti gondolat, mely szerint a hatalom nem pusztán alárendelő, de produktív funkcióval is rendelkezik, mivel a hatalmi rendszerek által propagált különböző tudások maguk is aktívan alakítják a hatalmi struktúrát, azon keresztül, hogy legitimációs alapot szolgáltat azoknak. A hatalom nem "valamit csinál az emberekkel", hanem létrehozza azokat a kategóriákat, identitásokat és szubjektumokat, amelyeken keresztül az egyének önmagukat és a világot értelmezik. Ezáltal a hatalom és tudás összjátéka alakítja ki az adott korra jellemző társadalmilag konstruált és történelmileg változó szubjektumformákat, szemben az emberi lényeg vagy esszencia elgondolásával (Foucault, 1990; 1997; 2011). Az így keletkező emberfogalom jelenleg implicit módon feltételezi az önmagában álló, autonóm és változatlan szubjektumot, amely társadalmi és kulturális kontextusától független. Ezzel az ember olyan entitásként tételeződik, amelynek tulajdonságai és jellemzői állandóak, és amelyre érvényes az általánosíthatóság elve: amit például egyes csoportokon, a pszichológiai kutatások esetén gyakorta például hallgatókon mérnek a szakemberek, azt gyakran tekintik úgy a szakemberek, mintha az minden egyénre alkalmazható lenne. Ez a megközelítés figyelmen kívül hagyja a szubjektum dinamikus, kontextusfüggő és történelmileg változó természetét (Parker, 2015).

Minderre kiváló példát nyújt a foucaulti alapokon gondolkodó Ian Hacking, kanadai tudományfilozófus *Történelmi ontológiája* (2002). A történelmi ontológia arra vállalkozik, hogy feltárja, hogyan alakulnak ki és változnak az objektumok a történelem folyamán, valamint, hogy ezek a változások hogyan befolyásolják az emberi cselekvést, etikát és tudást. Az objektum ebben a kontextusban nem csupán a fizikai tárgyra korlátozódik, de jelenthet elveket, kategóriákat, fogalmakat, társadalmi konstrukciókat, és még azokat az entitásokat is, amelyek csak bizonyos történelmi, kulturális vagy társadalmi kontextusokban jelennek meg és nyernek jelentőséget. A történelmi ontológia kérdésfeltevése ez alapján, hogy mi teszi lehetővé az objektumok létezését, hogyan jönnek létre bizonyos kontextusokban, valamint hogyan hozzák létre és formálják az emberi cselekvéseket, értékeket és hatalmi viszonyokat adott társadalmon belül (Hacking, 1996; 2002; Latour, 2000).

Hacking két, a pszichotudományokból vett példát említ az 1999-es *Historical meta-epistemology* című esszéjében: a trauma és a gyermekfejlődés "objektumait". A trauma fogalma az elmúlt századokban jelentős változáson ment keresztül. A fogalom a 19.

században a vonatbalesetek kapcsán jelenik meg az orvosi beszédmódban, a fizikai sérülések vonatkozásában. A század végére, Freud munkásságának köszönhetően, a fogalom jelentésköre már a pszichében elszenvedett nem-materiális sérülésekre is kiterjed, a vietnámi háború után pedig mint poszttraumás stressz szindróma (PTSD) kerül be a betegségek nemzetközi osztályozására (BNO) vonatkozó kézikönyvbe. Manapság a traumát egyre kiterjedtebb értelemben és egyre diverzebb jelenségek leírására használja a pszichológia, eltávolodva az eredeti fogalomban még jelenlévő fizikai sérülés konnotációtól (Leys, 2000). Allan Young, aki a PTSD történelmi gyökereit vizsgálja, kiemeli, hogy miután a neurózis fogalma kikerül a hivatalos orvosi kategóriák közül, a PTSD vélik a modern pszichiátria központi fogalmává (Young, 1996).

Hacking szerint ez a folyamat nem csak a fogalom tartalmának változását és bővülését jelenti, hanem azt is, hogy az új fogalmi keretek befolyásolja, hogyan érzékelünk és kezelünk bizonyos jelenségeket. A kategória hatására tehát sokan, a trauma fényében adnak értelmet érzelmi reakcióiknak és cselekvéseiknek, ami újfajta önértelmezési módokat eredményez. Emellett a kategória bevezetése az orvosi és pszichológiai diskurzusba új kezelési módszerek kidolgozását eredményezte, ami hozzájárult a társadalmi érzékenység növekedéséhez a háborús veteránok és más, például szexuális traumák áldozatainak nehézségei iránt (Herman, 2011). Ugyanakkor a traumák túlélőinek is új identitást adott azzal, hogy többé már nem érzékelik rendellenesnek fizikai és érzelmi reakcióikat (Hacking, 2002).

A szerző másik példája a gyermekfejlődés fogalma, ami szintén jelentős változásokon esett át az utóbbi 150 évben. A 19. század végéig a gyermeket gyakran csak mint "kis felnőtt" kezelték, akire épp ezért szintén a felnőtt társadalom szabályai és normái vonatkoztak. Mindez azt is jelentette, hogy az emberiség történelmének nagyobb hányadában hagyták figyelmen kívül a gyermekkor sajátosságait vagy fejlődési szükségleteit. Freud pszichoanalitikus elmélete azonban forradalmasították a gyermekekről való gondolkodást, hangsúlyozva a korai csecsemőkori tapasztalatok alapvető fontosságát az ember pszichés fejlődésében. A 20. század folyamán több jelentős elmélet született a pszichoanalitikus iskolától, Jean Piaget kognitív fejlődési elméletén át Lev Vygotsky szociokulturális elméletéig (Wong, 1995). Azzal, hogy elméleteik kiemelték e fejlődési szakasz létezését, egyben meg is teremtették a gyermekkort, ami megváltoztatta a gyermekek és az őket körülvevő gondozók önképét és érzékelését. A kategória bevezetése továbbá kihatott az oktatási rendszerekre, a gyermekgondozási normákra és a szülői elvárásokra (Hacking, 2002). Mindkét példa jól megvilágítja, hogy a fogalmak és kategóriák történelmi és kulturális kontextusban alakulnak ki, ugyanakkor magára a kontextusra is visszahatnak. A gyermekfejlődés vagy trauma

kutatása során megfogalmazott elméletek és modellek nem csak az adott kor tudományos állásfoglalásait tükrözik, hanem befolyásolják azt is, hogy a társadalom hogyan látja és kezeli a kutatások tárgyaként szolgáló individuumokat.

A fentiekből látható, hogy a tudás materiális értelmében teremteni képes hatalom, épp ezért elengedhetetlen annak megértése, hogyan formálja a tudomány aktuális működése világképünket és fordítva, hogyan alakítja egy társadalom élete a tudományok irányvonalait. A tudományos diskurzusok elemzésének tétje tehát annak feltárása, hogyan alakítják a hatalmi viszonyok a tudományos ismeretek előállítását, legitimációját és terjesztését, ezzel párhuzamban pedig hogyan hatnak vissza annak igazságai a szubjektum hétköznapi praxisaira (Foucault, 1998). Egy pszichotudományok esetében ez például az önismereti és önvizsgálati technikák elsajátítását jelenti, amik azonban nem csak az egyének önfejlesztését, hanem a társadalom normáinak való megfelelést is szolgálják. Az, hogy az emberek hogyan adnak értelmet saját mentális állapotaiknak és hogyan értelmezik a rájuk nehezedő társadalmi elvárásokat, jelentős részben a pszichotudományos diskurzuson és gyakorlatain keresztül alakul. Épp ezért – ahogyan azt Ian Parker brit pszichológus és a jelenkori kritikai pszichológia jeles képviselője kiemeli – a kritikai pszichológia célja nem a pszichológia mint tudomány létjogosultságának megkérdőjelezése, hanem annak belső működésének, társadalmi beágyazottságának, valamint tudományos és terápiás alkalmazásán túl nyúló tényezőinek feltérképezése (Parker, 2007).

2.3 A kritika tárgya – A pszichokomplexum

Az igazságrezsím fogalmán keresztül egyre közelebb kerülünk ahhoz a gondolati rendszerhez, melyből a legtöbb kritikai pszichológiai iskola építkezik. Ezek bemutatása előtt azonban még mindig szükséges meghatározni, mi is a kritikai pszichológiák tulajdonképpeni tárgya. Könnyen adja magát, hogy tárgyként a pszichológiát jelöljük meg, ezzel azonban rögtön problémába is ütközünk, hiszen arról lehetetlen egységes paradigma- vagy diszciplínaként beszélni. A területet számos és egyre sokasodó irányzat, módszer, alkalmazási terület és kulturális-társadalmi kontextus differenciálja. Például, míg a pszichoanalitikus gondolkodás alapegysége a psziché tudattalan folyamatai a kora gyermekkori tapasztalatok fényében, addig a kognitív pszichológia számára ez a mentális folyamatokat jelenti, úgy mint a gondolkodás, emlékezet vagy problémamegoldási képesség, eltérő megközelítést nyújtva az ember viselkedés megértéséhez.

A pszichológia alkalmazási területei, minthogy az emberi tevékenység összes területét igyekszik lefedni, szintén végtelenül sokfélék: míg a klinikai pszichológia a mentális zavarok diagnosztizálásával és kezelésével foglalkozik, addig például a munkahelyi és szervezetpszichológia a beosztottak viselkedésére és jólétének javítására összpontosít. Az egészségpszichológia az egészségi állapot és a viselkedés közötti kapcsolatokat vizsgálja, különös tekintettel arra, hogyan befolyásolja a stressz és az életmód a fizikai egészséget. A neuropszichológia az agy és a viselkedés közötti összefüggéseket kutatja, a sportpszichológia a sportolók mentális felkészülésére és teljesítményük javítására összpontosít, míg az igazságügyi pszichológia a jogi rendszerben, például a bűnözők profilozására vagy a tanúk megbízhatóságának értékelésére alkalmazza a pszichológiai tudást.

A környezetpszichológia az emberek és a környezetük közötti interakciókat tanulmányozza, különös figyelmet fordítva arra, hogyan befolyásolják a fizikai terek az emberi viselkedést és jólétet. A fejlődéslélektan az emberi fejlődést vizsgálja az élet különböző szakaszaiban, beleértve a gyermek-, serdülő- és felnőttkort, míg a gerontopszichológia kifejezetten az időskori mentális és érzelmi folyamatokra koncentrál. Az evolúciós pszichológia az emberi viselkedést és mentális folyamatokat evolúciós szempontból vizsgálja, azzal a céllal, hogy megértse, hogyan formálódtak a jelenlegi viselkedési minták és pszichológiai mechanizmusok, például a párválasztási stratégiák, az agresszió vagy az altruizmus az evolúciós múlt során. A felsorolt alkalmazási területek különböző módszereket és elméleteket alkalmaznak, ami tovább nehezíti a pszichológia területének körülhatárolását. A kvantitatív módszereket alkalmazó irányzatok, mint a kísérletek és statisztikai elemzések, objektív mérési adatokat keresnek, míg az olyan kvalitatív módszerekkel dolgozók, mint az interjúk és esettanulmányok, az egyének szubjektív tapasztalataira összpontosítanak. A módszertani különbségek pedig leginkább magán a pszichológus közösségen belül keltenek vitát.

Az alkalmazási területek sokfélesége mellett a pszichológiát tovább diverzifikálják annak különféle megjelenési formái. A tudományos pszichológia elsősorban elméleti kutatásokra és empirikus vizsgálatokra összpontosít, melyek célja az emberi viselkedés és mentális folyamatok megértése és magyarázata. Ezzel szemben az alkalmazott pszichológia a tudományos eredményeket gyakorlati problémák megoldására használja, például a munkahelyi teljesítmény növelésére vagy a mentális egészség javítására. Továbbá, számos nem pszichológiai intézmény alkalmaz pszichológiai eljárásokat, ilyenek például a büntető igazságszolgáltatási rendszerek a bűnözők profilozásában és rehabilitációjában, vagy a gyermekjóléti intézmények, melyek egy hazai példájáról az empirikus esettanulmányok közt

részletesen is szó lesz. Kérdéses továbbá, hogy a pszichológia részének tekinthető-e az úgynevezett poppszichológia, az önsegítő könyvek, magazinok, life coachok, podcastok, valamint a pszichológiát reprezentáló médiatermékek, filmek és sorozatok világa. Ezek a források szintén valamilyen pszichológiaképet közvetítenek, kihatva az emberek mentális egészségéről és önfejlesztéséről alkotott elképzeléseire (Rose és Miller, 2008).

Azaz habár a pszichológia megannyi ága hivatalosan is elfogadott, azok közt mégis nehezen állapítható meg egy egybefüggő tudományos hozzáállás, melyről annak művelői konszenzusosan egyetértenének. A diverz elméletekből és gyakorlatokból nem áll össze egy kumulatív és átfogó rendszer, a pszichológia terepe így sokkal inkább tekinthető diskurzusnak, melyben az egymásnak ellenfeszülő elméleti és terápiás eljárások közösen hozzák létre az ember pszichés működéséről alkotható tudásokat. Nikolas Rose 1979-es *The Psychological Complex: Mental Measurement and Social Administration* című írásában elsőként beszél a pszichológiáról, mint komplexumról, melynek kialakulását különböző diskurzusok és gyakorlatok közötti stratégiai együttműködések és küzdelmek eredményeként értelmez. Rose szerint a pszichológiai komplexum létezése és formája nem vezethető vissza sem valamiféle tudományos fejlődésre, sem pusztán a gazdasági folyamatok által meghatározott szükségszerűségekre. Azok a hatalmi viszonyok, amelyekben a pszichológiai diskurzus létezik, nem külső tényezők, a hatalom és a szaktudás összefonódásának egymással, ahogyan azt Foucault is hangsúlyozza a hatalom és tudás szétválaszthatatlan természetével kapcsolatban. Rose kiemeli, hogy a pszichológiai diskurzus nem egy homogén entitás, hanem egy stratégiai mező, ahol különböző és gyakran ellentétes diskurzusok és gyakorlatok találkoznak. Ebből eredően a pszichológiai diskurzusokban megjelenő koherencia nem logikailag konzisztens, racionálisan igazolt állítások sorozatán alapul, – minthogy abban megannyi ellentmondás és összeférhetlenség kap helyet – hanem azon az igazságrezsimen, melyen mind a tudományos diskurzusok, mind az alkalmazott gyakorlatok osztoznak. Azaz habár ezek nem egyetlen elven, vagy általános elméleten alapulnak, az osztott igazságrezsimen keresztül érik el koherenciájukat (Rose, 1979). Rose tehát a következőképpen határozza meg a pszichológia komplexumot:

Ebben az időszakban [1875 és 1925 között]⁵ nyomon követhetjük a pszichológia fokozatos intézményes elhatárolódását a filozófiától és a logikától az egyetemeken belül; láthatjuk a pszichológiára specifikus intézmények és tanszékek kialakulását ~ például pszichológiai laboratóriumok; megfigyelhetjük egy egész technikai apparátus létrehozását

⁵ Rose tanulmánya szerint a pszichológia mint koherens és egyedi elméleti terület, Nagy-Britanniában és Európában, valamint az Egyesült Államokban 1875 és 1925 között alakult ki.

– szakmai egyesületek, amelyek egy sajátosan pszichológiai közösséget alkotnak, saját szabályokkal és hagyományokkal, amelyek meghatározzák, hogy ki jogosult beszélni, milyen tárgyról lehet beszélni, és milyen módon, valamint szakmai folyóiratok hálózata a pszichológiai kutatások eredményeinek terjesztésére – és így tovább. És az e területen kidolgozott elméletek és a pszichológus szakemberek által elismert elméleteknek egy sor más területen – a szociális igazgatás és a szociális munka gyakorlatában, az iskolákban és a klinikákon, a hadseregben és valamivel később a börtönökben – való részvételének kezdete is látható. Más szóval, ebben az időben nem egyszerűen egy pszichológiai diszciplína, hanem egy pszichológiai komplexum – a szereplők, a gyakorlatok, a diskurzusok és az apparátusok heterogén, de szabályozott területe, amely meghatározott létfeltételekkel és meghatározható hatásokkal rendelkezik – létrejöttét látjuk (Rose, 1979, pp.2-3).⁶

Rose szerint tehát a pszichológia komplexum a századforduló tudományosságában fokozatosan önállósodó terület. Az önállósodási folyamat része a pszichológia specifikus intézményeinek, tanszékeinek, laboratóriumoknak létrejötte, amely egy olyan technikai apparátust hoz létre, mely megszabja a szakma szabályait, azt, hogy ki jogosult beszélni és mely témákról, valamint azt milyen módon teheti. Ugyanakkor ezzel párhuzamban a pszichológiai komplexum nemcsak a pszichológiai diszciplína intézményesülését jelentette, hanem a pszichológiai elméletek és szakemberek beépülését más területekre, mint például a törvényhozásba, szociális munkába, iskolákba, klinikákra, hadseregbe és később a börtönökbe. Rose szerint tehát a komplexum egy heterogén, de szabályozott terület, amely meghatározott igazságrendsimmal rendelkezik.

A vonatkozó igazságrendszer ebben a kontextusban Kenneth Gergen, amerikai szociálpszichológus szerint a modernista világképbe és a nyugati kultúrába (a művészetekben, tudományokban, társadalmi intézményekben, stb.) beágyazott (1985, 1990, 2001). Ez alapján közös elemei (1) a világ megismerhetőségébe vetett hit, azaz hogy létezik egy pszichológiai tárgykör, amely felfedezhető; (2) az egyetemes tulajdonságokba vetett hit, azaz hogy léteznek általános elvek (vagy pszichológiai folyamatok), amelyek rendszeres tanulmányozás révén kontextustól (idő, helyzet és személyek) függetlenül léteznek; (3) az igazság módszeres kinyerhetőségébe vetett hit, azaz az, hogy empirikus módszerek alkalmazásával feltárhatók a pszichológia tárgykörére vonatkozó objektív tények; és (4) a kutatás progresszív természetébe vetett hit, azaz hogy a kutatás és a tudás kumulatív (a történelmi haladás folyamatos nézete) (Gergen, 1990; Gergen & Thatchenkery, 2004, p. 228). A fent leírt igazságrendszer szerint működő pszichológiákat a kritikai szakirodalom gyakran mint *mainstream pszichológia* határozza meg.

Egy másik, a pszichológiai komplexumra gyakran használt megnevezés a kritikai szakirodalmakban a *pszichotudományok*.⁷ A kifejezés a pszichológia, pszichiátria, pszichoanalízis, pedagógia, kriminológia, gyógypedagógia és más hasonló területek összefoglaló megnevezése, amelyek az emberi viselkedés, belső világ és társadalmi kapcsolatok tudományos vizsgálatával foglalkoznak (Borgos, Erős és Gyimesi, 2019, p.1; Kovai, 2016, p.11). Habár itt úgy tűnhet, a megnevezés a pszichológia komplexumtól eltér abban, hogy az a tudományok területére fókuszál, a meghatározások általában kiemelik, hogy ezek a tudományágak különböző időszakokban és régiókban változatos módokon kapcsolódnak a hatalmi struktúrákhoz és ideológiákhoz, politikai és társadalmi folyamatokhoz, ahogyan azt a foucaulti hatalomelmélet esetében is láthattuk. A pszichotudományok története rávilágít, hogy e tudományágak mindig is a közpolitika részei voltak, és gyakran nyílt ideológiai célokra is felhasználták őket (Fehér, Csányi és Máriási, 2022). A pszichológia, pszichiátria, pszichoanalízis és egyéb rokon területek nem különálló szigetek, összetett és egymással szorosan összefüggő rendszert alkotnak, amelyben a tudományos kutatás, módszerek és gyakorlati alkalmazások egymásból következnek. A kritikai gondolkodás szempontjából elválasztásuk mesterséges. Nehezen képzelhetünk el úgy egy terápiás eljárást, hogy amögött ne állna valamiféle tudományos alátámasztás, és fordítva, a tudományos kutatások végcélja, hogy azok valamilyen célt, gyakorlatot segítsenek.⁸

A kritika pszichológia tárgy épp ezért maga az összefüggésrendszer, a tudományos módszerek és gyakorlati alkalmazásai, valamint azok társadalmi hatásai. Így amikor pszichotudományokról vagy pszichológia komplexumról beszélünk, nem pusztán retorikus generalizációról van szó, épp ellenkezőleg, egy adott tudásrendszer különböző típusú

⁷ A kritikai pszichológia szóképzésében alkalmazott *pszichotudományok* kifejezés nem azonos az úgynevezett *tudományos pszichológiával*. A tudományos pszichológia a pszichológia egy olyan alterülete, melyben szigorú tudományos eszközökkel tanulmányozzák például a társadalmi, mentális és viselkedési jelenségeket. Ennek során különféle kutatási módszereket, például kísérleteket, megfigyeléseket és statisztikai elemzéseket alkalmaznak annak érdekében, hogy a kutatók objektív és megbízható eredményeket kapjanak. Az így nyert adatok alapján a pszichológusok elméleteket és modelleket alkotnak, amelyek segítenek megérteni és előre jelezni az emberi viselkedést, valamint hatékony beavatkozásokat fejleszteni különböző pszichológiai problémák kezelésére (Hall, P.A., 2020). Ezzel szemben a pszichotudományok a pszi- előtaggal kezdődő, vagy a pszichológiából vett tudással dolgozó tudományterületek közös megnevezése, melynek része a tudományos pszichológia is. Ezek közé tartozik például a pszichológia, a pszichiátria, a pszichoanalízis, a pszichofarmakológia, a pszichometria, a neveléslélektan, a kriminálpszichológia, a pedagógia, a kriminológia, a gyógypedagógia, és más hasonló területek, amelyek mind a pszichológiai tudás különböző aspektusait alkalmazzák a mentális egészség, a diagnosztika, a gyógyszeres kezelés, a pszichológiai tesztelés, az oktatás, a bűnözés és annak megelőzése, valamint a speciális nevelési igények kielégítése területén (Borgos, Erős és Gyimesi, 2019; Rose, 1990).

⁸ A pszichoterápiás eljárásoknak rendelkezniük kell valamiféle külső viszonyítási rendszerrel, mely megszabja a segítő szakemberek tevékenységi körét és a gyógyító gyakorlat irányelveit, megóvva ezzel a klienseket az esetleges visszaélésektől. Magyarországon ezt 2020 óta a szakma által "kuruzslótörvénynek" nevezett, nagy vitát kavart rendelet szabályozza. Már maga a rendelkezés léte is jól demonstrálja, mennyire összefügg a szakma által hivatalosként elismert tudás vagy paradigma, mint legitimációs eszköz, annak terápiás alkalmazásával (Bolcsó, 2020).

materializációról (pl. intézményekben, kezelési módokban, elmélet és morális kérdésekben, hétköznapi praxisokban... stb.). A disszertációban a továbbiakban a *pszichológia komplexum*, *pszichotudományok* és *mainstream pszichológia* visszatérő kifejezéseit a fenti értelemben használom, melyben az elméleti, módszertani és alkalmazott pszichotudományos eljárásokat elválaszthatatlannak tekintem.

3. Mi a kritikai pszichológia?

Az előző részekben meghatározásra került, mit tekintünk kritikának a tudományok területén, illetve az, hogy ennek milyen fő irányzatait használja a disszertáció. Ezt követően a pszichológia kritikájának lehetséges tárgya került kifejtésre. A most következő fejezet annak leírására vállalkozik, mit is jelent a kritikai pszichológia. A pszichotudományok globalizációja elősegítette a kritikai perspektívák elterjedését, amelyek megkérdőjelezik a mainstream pszichológia és pszichiátia alapfeltevéseit, például a világ megismerhetőségét, az egyetemes tulajdonságokat és a módszerek révén nyert igazságot (Berkovics, 2003). Ugyanakkor az irányzat egységes definíció alá rendelésekor hasonló problémába ütközünk, mint a pszichológia meghatározásának esetében.

Ahogy azt Ian Parker, brit pszichológus és a jelenkori kritikai pszichológia jeles képviselője összegzi, a kritikai pszichológia nem a pszichológia mint tudomány érvényességét kívánja megkérdőjelezni, hanem annak belső működését, társadalmi beágyazottságát, valamint tudományos és terápiás alkalmazásán túl nyúló tényezőit kívánja feltérképezni. Ebben az értelemben a kritikai pszichológia egyfajta meta-reflexió, amely a pszichológusok munkáját és a tudomány társadalmi hatásait vizsgálja (Parker, 2007). Ugyanakkor Thomas Teo, a Yorki Egyetem pszichológia történeti, elméleti és kritikai pszichológiai tanulmányok programjának professzora az általa szerkesztett *Kritikai pszichológiai enciklopédiában* (2014) úgy fogalmaz, a területnek jelenleg nincs egyértelmű definíciója (Teo, 2014).

Teo sorra veszi, milyen különböző irányvonalak figyelhetőek meg a mozgalomban. Ez alapján egyes szerint a kritikai pszichológia a hatalom kontextusában elemzi a pszichológia működését, arra fókuszálva, hogy a pszicho-díszciplínák és a hatalom hogyan alakítja a modern szubjektivitást. Mások szerint a kritikai pszichológia az ember mentális életének és szubjektivitásának társadalmi, történeti és kulturális struktúrákba való beágyazottságának elemzéséről szól. Vannak, akik szerint a kritikai pszichológia elsősorban gyakorlat, ahol a praxisnak kellene elsőbbséget szereznie az elmélettel szemben, annak érdekében, hogy a terület az emancipáció, társadalmi igazságosság vagy ellenállás eszköze lehessen. Megint mások úgy vélik, a gondolati iskolának a mainstream pszichológia dekonstrukciójáról, a status quo megkérdőjelezéséről és egy új, jobb alternatíva felmutatásáról kellene szólnia, például a feminista nézőpontok vagy a dekolonizáció tendenciák érvényesülése érdekében. Ahogy azonban azt Teo is kiemeli, a különböző célrendszerek a legtöbb esetben nem válnak külön egymástól, inkább egymást támogatják. Ahhoz például, hogy a kisebbségi nézőpontok

beemelhetővé váljanak a pszichotudományokba, szükséges annak dekonstrukciója az uralkodó hatalmi rezsím szempontjából. Ugyanígy, egy emancipatórikus pszichológiai praxis elképzelhetetlen a mainstream pszichológia kritikája nélkül. Azaz habár a mozgalmon célrendszere heterogén, azon belül inkább a hibrid felfogás jellemző, állítja Teo (2014). Annak ellenére, hogy ezek az iskolák széles spektrumon mozognak, megállapíthatóak bizonyos közös alapelvek, amelyek összekötik azokat.

1. **A társadalmi reflexió hiányának kritikája:** Ez alapján a pszichotudományos paradigma elméleteit és gyakorlatait nem kapcsolja össze a társadalom működésének reflexiójával, ami a diszciplína elméleteit és alkalmazásformáit a kulturális és történeti kontextustól elszigeteltté teszi (Erős, 1993; Fisher, 2021; Fox et al., 2009; Parker, 2015). Teo szerint az egyéni szubjektivitás szociális, kulturális és történelmi kontextusokba ágyazódik. A "kontextus" nem egy külső, független változó, amely elválasztható az egyéni mentális élettől, hanem a mentális élet alapvető alkotóeleme (Teo, 2021). Például, ha másik kultúrkörbe vagy időszakban születtünk volna, szubjektivitásunk jelentősen eltérne a jelenlegitől, ahogy arra például Foucault történeti munkái is rámutatnak (ld a bolond szubjektivitása, Foucault, 2004).
2. **Az individualizációs tendenciák kritikája:** A pszichológia a szélesebb kulturális kontextus leválasztásával hajlamos a szubjektum problémáit elszigetelten, individuálisan kezelni, ezzel elfedve a társadalom egészét érintő problémák strukturális jellegét. Teo vagy Parker például azzal érvelnek, hogy a mentális tevékenységek társadalmi kontextusba ágyazottak (Teo, 2021; Parker, 2015). Klaus Holzkamp, német pszichológus úgy véli, a biológiai adottságok és a társadalmi létezés nem ellentétesek egymással, mivel természetünk része, hogy társadalomban élünk, valójában ez szolgáltat alapot létezésünknek (Holzkamp, 1983). Parker hozzáteszi, hogy a mainstream pszichológia az individualizáción keresztül leválasztja az egyént saját közegéről, úgy, mintha pszichológiai folyamataik valójában csak bennük zajlanának (Parker, 2015).
3. **A normalizáció kritikája:** Az egyéni problémák társadalmi szintű értelmezésének elmulasztása révén a pszichológiai gyakorlat a többségi társadalom normáihoz igazítja az egyéni viselkedésmódokat, azaz normalizál. Parker szerint a pszichotudományok

látszólag csak leírják az emberi viselkedésmódokat, a leírás azonban gyakran értékítéletet is tartalmaz, ami előírja mi számít helyes és helytelen viselkedésmódnak (Parker, 2015). Ezzel az érveléssel összhangban, a kritikai pszichológia célja, hogy feltárja a “normalitás” feltételezése mögött megbúvó társadalmi egyenlőtlenségeket, ezen keresztül új perspektívákat nyújtva a mentális egészség problémáinak kezelésére (Frosh, 2003).

4. **A társadalmi rendszerek fenntartásának kritikája:** A pszichológia, miközben nézetrendszerébe nem integrálja a szélesebb társadalmi folyamatokat, valójában fenntartója annak a rendszernek, melyből megannyi pszichés probléma eredeztethető (Fox et al., 2009; Parker, 2015). A kritikai pszichológia erre reagálva kihívást intéznek a társadalmi igazságtalanságok ellen, és arra törekszik, hogy a pszichológiai kategóriák és diskurzusok újragondolásával hozzájáruljanak a társadalmi változásokhoz. Parker hozzáteszi, hogy a pszichológiai kutatások önreflexiójának hiánya is hozzájárul az aktuális társadalmi rendszerek fenntartásához, mivel a kutatók gyakran nem veszik figyelembe saját pozíciójukat és előítéleteiket a kutatási kérdések megfogalmazásakor és az eredmények értelmezésekor (Parker, 2015).

A fent megfogalmazott problémák alapján a kritikai pszichológia a pszichotudományok és gyakorlatok széles körű reflexiójára törekszik a társadalmi igazságosság előmozdítása érdekében. Ennek érdekében kiemeli az impliciten meghúzóó hatalmi viszonyokat, a társadalmi egyenlőtlenségeket és azok pszichológiai következményeit (Kovai, 2015). A pszichológia kritikája így párbeszédre törekszik a pszichológia és a társadalomtudományok között, ahol a pszichológiai tudás és terápiás eljárások mellett az egyének társadalmi működésére gyakorolt közvetlen hatásokat is figyelembe veszik.

3.1 A pszichológiával szembeni kritikák történetisége

A pszichológiával szembeni kritikák a tudomány kialakulásával egyidősek, azaz mindig jelen voltak a diszciplínával szembeni tudományos reflexiók. Ugyanakkor a kritikai pszichológia történetiségét vizsgálva fontos szem előtt tartani, hogy megannyi olyan elmélet létezik, melyek hozzájárulása a területhez ugyan tagadhatatlan, mégis azok megalkotói még nem a fent meghatározott kritikai pszichológiai keretrendszer mentén gondolkodtak, lévén, hogy a megnevezés a legtöbb említésre kerülő szerző korában még nem létezett, így munkásságuk

inkább előképnek tekinthető. Mindez párhuzamba állítható Étienne Gilson francia filozófus kérdésfeltevésével, jelesen, hogy "Arisztotelész arisztotelianus volt-e?". Arisztotelész eredeti munkái és az arisztotelianizmus közötti különbségekhez hasonlóan, a kritikai pszichológia korai képviselői gyakran más céllal és kontextusban dolgoztak, mint ahogyan később értelmezhetővé és alkalmazhatóvá váltak a kritikai gondolkodás területén (Gilson, 2009). Ezért, amikor a terület történetéről beszélünk, nem pusztán a kutató eredeti szándékát, de művének utóéletét is hangsúlyozni kell, hiszen épp ezek az értelmezések alakították ki azt a keretrendszert, amit ma kritikai pszichológiának nevezhetünk.

A most bemutatásra kerülő gondolkodók és elméletek sora természetesen nem teljes, hiszen a kritikai pszichológia történeti feldolgozása egy külön disszertáció tárgya lehetne. Épp ezért a fejezet a pszichotudományok kritikájának történetiségét annak nagyobb fordulópontjain keresztül mutatja be. Ennek során két forrásra támaszkodom: az egyik Thomas Teo 2015-ös *Critical Psychology – A Geography of Intellectual Engagement and Resistance* című írása, a másik Csányi Gergely, Máriási Dóra és Fehér Tibor *Kritikai pszichológia. Lélek és kapitalizmus* (2022) című összegző tanulmánya. A kritikai pszichológia, mint tudományos kérdésfelvetés, népszerűsége az 1990-es évek óta érzékelhetően megnövekedett, különösen az angolszász országokban. Ugyanakkor a pszichológia mint tudományos diszciplína és társadalmi gyakorlat felé megfogalmazódó kérdések már jóval korábban megjelentek.

Az egyik ilyen irányzat a freudomarxizmus, amely a kapitalizmus kritikai vizsgálatára és az emberi viselkedés társadalmi determinánsainak megértése érdekében a pszichoanalízis és a marxizmus elemzési eszköztárát vegyíti. Gondolatvilága összefonódik a már korábban bemutatott Frankfurter Iskola munkásságával. Az iskola a módszeren keresztül a társadalmi elnyomás és az ideológiai reprodukció pszichológiai mechanizmusainak feltárására törekedett, különös tekintettel a tekintélyelvű karakterek és a modern társadalom represszív dinamikáinak elemzésében (Marcuse, 1990; Horkheimer, 1976). A kritikai szemléletű szovjet pszichológiáról könnyen gondolhatnánk azt, hogy kötődik a freudomarxizmus gondolatiságához, azonban ez nincs így. A szovjet iskolát Lev Vigotszkij és Alekszandr Lurija munkássága jellemzi, akik a magasabb rendű pszichikai funkciók társadalmi-történeti meghatározottságának vizsgálatára törekedtek. Vizsgálataik alapján a tudat és a pszichikai folyamatok nem izoláltak, hanem a társadalmi interakciók és tevékenységek kontextusában érthetők meg (Vigotszkij, 1979).

A német kritikai hagyomány az 1968-as diáklázadások hatására szerveződött. A gondolati mozgalom szembehelyezkedett a pszichoanalitikus hagyománnyal, de a szovjet

iskolával is (Tolman, 2003). Klaus Holzkampot, az iskola legmeghatározóbb alakját, elsősorban az érdekelte, hogyan határozza meg a tőke a pszichológiát (Holzkamp, 1991). A német kritikai pszichológia célja így a társadalmi determináltságok kiegyenlítése az egyén cselekvési potenciáljának támogatásán keresztül. Hangsúlyozzák az aktív beavatkozást mind az egyén, mind a társadalom szintjén, szemben a Holzkamp által polgári pszichológiaként aposztrofált mainstream pszichológia értelmező szemléletével⁹ (Holzkamp, 2013).

A francia kritikai diskurzusnak, amely a disszertáció elméleti keretrendszerében is meghatározó, olyan gondolkodók munkásságát tekinthetjük, mint Louis Althusser vagy Henry Lefebvre, valamint a már korábban hivatkozott Michel Foucault. Tevékenységük szintén a '68-as diáklázadások kapcsán az 1970-es években dominált a pszichotudományok és a társadalomtudományok területén. Habár az iskola szemlélete korántsem homogén, gondolkodásuk középpontjában a hatalom, tudás és az identitás összefüggéseinek vizsgálata állt, különösen a pszichológia, pszichiátria és más társadalmat formáló tudományok kontextusában. Foucault a pszichotudományok, beleértve a pszichoanalízist és a pszichiátriát, történelmi és kritikai vizsgálatára összpontosított, kiemelve, hogy ezek az intézmények hogyan alakítják a hatalom gyakorlását és önmagunk megértését. Első monográfiája, az 1961-es *A bolondság története a klasszicizmus korában* alapvető fontosságú ma is a pszichotudományos intézmények vizsgálatában (Foucault, 2004; Parker, 2007; 2015).

A francia kontextus esetében elengedhetetlen megemlíteni a kolonizáció borzalmaiból születő alternatív pszichológiai megközelítések közül Franz Fanon francia pszichiáter munkásságát. Fanon egyedülálló módon ötvözi a pszichoanalízist és a politika filozófiát, rámutatva a gyarmatosítás pszichológiai hatásaira és a dekolonizációs küzdelmek szükségességére. Lényegi meglátása, hogy a gyarmatosítás nem csupán gazdasági és politikai, hanem mély pszichológiai nyomokat is hagyott az elnyomottakban, akik a gyarmatosítók által rájuk kényszerített "fóbiás tárgy" szerepébe kerültek a fehér ember tekintetében. Ez az érzet mind az egyéni, mind a kollektív tudat szintjén mélyen gyökerezik, amit Fanon a *Black Skin, White Masks* (2008) című művében tárgyal részletesen.

Fanon művének legfontosabb megállapítása, hogy a gyarmatosított emberek pszichológiai felszabadulása csak a társadalmi és gazdasági struktúrák radikális átalakításán keresztül érhető el. Az 1950-es évek Argentínája szintén fontos mérföldkő a kritikai pszichológia a kolonializációhoz kapcsolódóan. Enrique Pichon-Rivière és José Bleger munkája a pszichoanalízis és a marxizmus dialektikájára épül a társadalmi struktúrák egyéni pszichére tett hatásának vizsgálatában. Pichon-Rivière a *belső kapcsolat* fogalmának

⁹ A mainstream pszichológia és a polgári pszichológia kifejezések jelentése nagyrészt megegyezik.

bevezetésével a társadalmi viszonyok szubjektív internalizációját ragadja meg, míg Bleger a szubjektum társadalmi cselekvési lehetőségeit tárgyalja (Lisman-Pieczanski és Pieczanski, 2015).

A közép-amerikai El Salvadorban tevékenykedő Ignacio Martín-Baró (1994) pszichológus, pedagógus és jezsuita pap a 1970-es években kezd a mainstream pszichológiával szembeni kritikai mozgalmat szervezni. Problémája, hogy az nem veszi figyelembe az egyéni szenvedés és elnyomás viszonyát. Martín-Barón „felszabadítás pszichológiáját” hirdette, mely a társadalmi változást egy olyan pszichoterapiás hozzáállásban látta, melyben az elnyomott csoportokkal tudatosítják saját osztályhelyzetüket, ezen keresztül ruházva fel őket hatalommal (*empowerment*).

A kritikai pszichológia előképei közt kihagyhatatlan Ervin Goffman kanadai-amerikai szociológus munkássága, aki az elmegyógyintézeteket, mint *totális intézményeket* írta le. Goffman *Asylums* (1961) című esszékötete *A bolondság történetével* azonos évben jelent meg, gondolatisága azonban jóval megelőzte Foucault genealógiai vizsgálódásait (Berkovits, 2003). A szociológus a “totális intézményekről” szóló kutatásához a résztvevő megfigyelés módszerét alkalmazta a washingtoni St. Elizabeth kórházban, ahol fizioterapeuta asszisztensként dolgozott (Pescosolido, 2015). A pozíció lehetővé tette számára, hogy közvetlen közléről figyelje meg az elmegyógyintézet belső működésébe, miközben része volt a mindennapi rutinoknak és interakcióknak.

Leírása szerint a totális intézményekre, mint például a börtönök, laktanyák, kolostorok, és számára paradigmaticus módon az elmegyógyintézetekre jellemző, hogy “[...] átfogó vagy totális jellegét jelképezi a külvilággal való szociális érintkezés és a távozás akadályoztatása, amely gyakran a létesítménybe fizikailag építenek bele, ilyenek például a zárt ajtók, magas falak, szögesdrót, sziklák, víz, erdők vagy mocsarak. Ezeket az intézményeket, ezért én totális intézményeknek nevezem [...]”¹⁰ (Goffman, 1961, p.4.). Goffman leírása alapján a totális intézmények működését jellemzi továbbá, hogy az egyéni élet minden aspektusát egy központi hatóság irányítja és szabályozza, mely teljes mértékben alárendeli a bentlakók életét az intézmény szabályainak, elvéve személyes autonómiájukat és méltóságukat. Az ilyen intézmények célja, hogy fenntartsák a kiszámítható és rendszeres viselkedést mind az örök, mind a bentlakók részéről, és meghatározzák társadalmi szerepüket és funkciójukat. Az intézményes viselkedési normák és rituálék célja, hogy mindkét csoport pontosan ismerje szerepét és társadalmi pozícióját az intézményen belül. Ez az

10 Saját fordítás.

intézményesítés folyamata, amely révén a bentlakók alkalmazkodnak új, az intézmény által rájuk kényszerített szerepeikhez.

A bentlakók, szerepeik elsajátításának érdekében számos megaláztatási folyamaton (*mortification processes*) mennek keresztül, ilyen például a személyes tárgyak elkobzása, a külvilággal való kapcsolattartás korlátozása, és a folyamatos verbális lejáratást. A bentlakók személyes autonómiája és méltósága ezeken a gyakorlatokon keresztül folyamatosan alávetett az intézmény hierarchikus hatalmi struktúráinak. Goffmann azt is megfigyelte, hogy a bentlakók különböző túlélési stratégiákat alakítanak ki a folyamatos kontroll és elnyomás hatására. Ilyen alkalmazkodási módok például a visszavonulás, a lázadás, az (ön)kolonizáció és az átállás.¹¹ A felsorolt stratégiák az intézményi elnyomásra adott válaszok, amik azonban nem szüntetik meg az elnyomás tényét, inkább azt mutatják, hogy a bentlakók kénytelenek kreatív módon kezelni a szisztematikus megaláztatást és korlátozást, azaz azt, hogy az egyének identitását és viselkedését teljes mértékben az intézmény szabályozza és formálja (Goffman, 1961). Ahogy Goffman fogalmaz:

Minden totális intézményt egyfajta holt tengeri mocsárnak lehet tekinteni, melyben az élénk, lebilincselő tevékenységek kis szigetei tűnnek fel. Az ilyen tevékenységek segíthetnek ellenállni annak a pszichológiai stressznek, amit általában a self-re irányuló támadások okoznak. Mégis, éppen ezen tevékenységek elégtelenségében található meg a totális intézmények egyik fontos depriváló hatása. A polgári társadalomban ha az egyén valamely szociális szerepében szorult helyzetbe kerül, legtöbbször lehetősége van visszavonulni valamilyen védett helyre, ahol valamilyen megvásárolható fantáziába merülhet – filmek, TV, rádió, olvasás –, vagy használhat valamilyen "fájdalomcsillapítót", például cigarettát vagy alkoholt. A totális intézményekben, különösen közvetlenül a felvétel után, ezek az eszközök csak a legkritikább esetben elérhetőek. Amikor a pihenési lehetőségekre a legnagyobb szükség lenne, akkor a legnehezebben hozzáférhetőek. (Goffman, 1961, pp.69-70)¹²

Goffman megfigyelései nemcsak a jelenkori kritikai pszichológiai gondolkodókra volt nagy hatással, de saját kortársaira is, így például Thomas Szászra, az antipszichiátriai mozgalom egyik alapítójára is. Szász, a magyar származású amerikai pszichiáter, a pszichotudományok és intézményeik kritikájában rámutat, hogy a diagnózison keresztüli kategorizáció az, amely valójában létrehozza az örületet, ahogy azt Foucault vagy Goffman is hangsúlyozza. Ugyanakkor Szász náluk radikális álláspontot képvisel. Véleménye szerint a mentális betegségek nem léteznek, azokat valójában a társadalom és a pszichiátria konstruálja mint eszközt az eltérő viselkedésformák címkézésére és szankcionálására. Szász *A mentális betegség mítosza* (1978) című könyvében amellet érvel, hogy a pszichiátriai diagnózisok

11 Angol nyelvű megnevezések: *situational withdrawal, rebellion, colonisation* és *conversion*.

12 Saját fordítás.

gyakran a társadalmi nonkonformitás kiküszöbölésére szolgálnak, amelyek legitimálják az egyén szabadságának korlátozását és autonómiájának megvonását.

A szociálpszichológia aldiszciplínájának korai története szintén az intézményesült pszichotudományos paradigma és eljárások kritikáját és az azzal kapcsolatos reformtörekvéseket mutatja fel. A szociálpszichológia első nagy fellendülése az 1920-as és 1940-es évekre tehető. Ekkor a kutatások az Észak-Amerikába történő tömeges bevándorlások hatására elsősorban a nemzeti és etnikai csoportok közötti attitűdökre és sztereotípiákra koncentráltak. Emory S. Bogardus (1947) például kifejlesztette a *társadalmi távolság* skálát, míg Daniel Katz és Kenneth Braly (1935) sztereotípiakutatásokat végeztek. Az autoriter rezsim felemelkedése a korban ösztönözte a vezetés és csoportnormák kutatását, ahogyan azt Kurt Lewin és társai 1939-es *Patterns of Aggressive Behaviour in Experimentally Created Social Climates* című tanulmánya is mutatja. Az 1930-as évek gazdasági válságra adott reakcióként pszichológusok különböző csoportjai megalapítják a *Psychologists League*-et és a *Society for the Psychological Study of Social Issues*-t (SPSSI), az emberek jólétének gyakorlati előmozdításának érdekében (Krech és Cartwright, 1956). A második világháború tovább erősítette a szociálpszichológia jelentőségét, különösen az antiszemitizmus növekedése miatt, amely a legtehetségesebb európai szakemberek, köztük Lewin emigrációjához vezetett. Lewin kutatásaiban ötvözte a tudományt a humanitárius értékekkel, ehhez pedig bevezette az akciókutatást és a terepgyakorlat módszereit (Lewin, 1946; Marrow, 1969). A háború után azonban a szociálpszichológia gyakorlati irányultsága egyre inkább visszaszorult a laboratóriumok és az elmélet terepére (Deutsch 1975). Az 1950-es és 1960-as években a szociálpszichológia elsődleges fókusza például a Hovland-féle attitűdvizsgálatok, vagy Festinger kognitív diszonzancia elmélete voltak. E munkák közül csak kevés kapcsolódott közvetlenül aktuális társadalmi kérdésekhez, és szinte mind egyetemi laboratóriumi környezetben zajlott (Hendrick, 1977).

Az 1960-as évekre a szociálpszichológia kiterjedt tudományterületté vált, miközben sok szakmabeli kritikát fogalmazott meg módszereinek uralkodó paradigmájával szemben. Kenneth Ring a szociálpszichológiai kutatások értékeit, módszereit és a valós társadalmi viselkedésekhez kapcsolódó relevanciáját kérdőjelezték meg, például a laboratóriumi módszerek és a hipotézis tesztelés elégségességét a társadalmi viselkedés komplexitásának megértésében (1967)¹³. Ekkoriban nem csak a pszichológia kritikáiban, de a

¹³ Ring három típusú szociálpszichológiát különített el: a lewini hagyományból származó humanista, cselekvésorientált pszichológiát; a tudományosan orientált szociálpszichológiát, amely a laboratóriumi kísérletekre helyezte a hangsúlyt és elkerülte a társadalmi relevancia keresését; és a "szórakoztató" szociálpszichológiát, amely ötletes kísérletekre összpontosított, de keveset tett a tudás előmozdítása érdekében (Ring, 1967). McGuire (1973) elítélte a manipulációs laboratóriumi kísérleteket, és inkább korrelációs,

pszichotudományos közegen belül is voltak olyanok, akik szerint a szociálpszichológia túlonként individualista megközelítést alkalmaz, figyelmen kívül hagyva a közösség és a társadalom viselkedésre gyakorolt hatását, ezzel egyénivé téve a pszichés működést vagy annak zavarait (Sampson, 1977; Steiner, 1974; Caplan és Nelson, 1973).¹⁴ Az egyik legnagyobb kritika a területtel szemben, hogy az irrelevánssá vált. M. Brewster Sminth 1972-es *Is Experimental Social Psychology Advancing?* című recenziójában mindezt úgy fogalmazza meg "Lewin számára az alap- és az alkalmazott kutatás, a laboratóriumi és a terepkutatás egymást kiegészítették, nem pedig kizárták. Remélem, hogy ahogy a szisztematikus szociálpszichológia kilábal a jelenlegi válságából, visszanyer majd valamit a Lewin-féle szintézisből" (1972: 95).

A szociálpszichológia jelenéről gondolkodva Pancer úgy véli, a terület nem változott jelentősen a "válság" időszakához képest. A kutatások kérdésfeltevéseit individuumpontúak, kognitív irányultságuk miatt nem aktuális társadalmi kérdések és problémák vezérlik, ezért sok esetben valójában nem is szociálisak, mivel kevés közülük van az egyének közötti valós interakciókhoz.¹⁵ A válság feloldására a szerző több javaslatot is tesz, például az olyan kvalitatív módszerek beemelését, mint a *mélyinterjúk, fókuszcsoportok vagy a résztvevő megfigyelés*. E módszerek S. Mark Pancer szerint lehetővé teszik a szociális viselkedés alaposabb és természetesebb környezetben történő megfigyelését (Lincoln és Guba, 1985; Pancer, 1997). Továbbá, az általa javasolt *részvételi akciókutatás*¹⁶ felmutatja annak lehetőségét, hogy

többváltozós vizsgálatokat javasolt, amelyek elméletek és hipotézisek generálására irányulnak, nem csupán tesztelésükre. Silverman (1977) *Why Social Psychology Fails* című cikkében szintén ellenezte a laboratóriumi manipulációs megközelítést, és inkább egy leíró, naturalisztikus, felfedezés-orientált kutatási megközelítést javasolt, amelyben a laboratóriumi kísérletek csak kiegészítő szerepet játszanak.

14 Sampson azt állította, hogy a szociálpszichológia az amerikai "önálló individualizmus" eszméin alapul, amelyben "a személyes és társadalmi felelősség terhe az egyénre hárul egy individualista perspektíván belül" (1977, p.779). Sampson egy "közösségi" perspektívát javasolt, amely a viselkedés felelősségét a közösség, a társadalom és a kölcsönösen befolyásoló kapcsolatok rendszerében helyezi el.

15 A legtöbb kutatás még mindig egyének izolált cselekvéseit vizsgálja akadémiai, laboratóriumi környezetben, holott a társadalmi interakciók valódi helyszíneken történnek, mint például az iskolákban, munkahelyeken vagy az otthon világában. A kutatási módszerek főként hipotézisek tesztelésére irányulnak, korlátozott számú változó manipulálásával, ami nem ad lehetőséget a kutatási folyamatban résztvevők nézőpontjainak megismerésére. További problémát jelent, hogy a kutatások alanyai túlnyomórészt egyetemi hallgatók, akik képzettek, kognitív szempontból fejlettebbek, engedelmesebbek, életkorban és háttérben kevésbé sokszínűek, mint az általános népesség. Ez egy szűk mintát eredményez, amelyből nehéz általánosítani a teljes népességre (Sears, 1986).

16 A részvételi akciókutatás (RAK) során a hátrányos helyzetű emberek és szövetséges kívülállók közösen vizsgálják az őket körülvevő valóságot, reflektálnak a folyamat során megszerzett tapasztalataikra, és lépéseket tesznek helyzetük előmozdítása érdekében. A RAK során azok a személyek válnak a kutatókká, akiket klasszikusan kutatási alanyként neveznek meg, míg az intézményi háttérük alapján kutatóknak nevezhető személyek a folyamat során mint „szövetségesek” vannak jelen, tekintve, hogy a vizsgált csoport nézőpontjaihoz képest kívülállónak számítanak. A RAK során a „kutató közösség” részt vesz a kutatási kérdések meghatározásában, az adatgyűjtésben és az elemzésben, emellett aktív szereplőivé is válnak az eredmények társadalmi szintű alkalmazásának. Ezáltal a RAK nem csupán tudást termel, hanem konkrét cselekvésre és társadalmi változásokra ösztönöz, különösen olyan közösségek esetében, melyek hagyományosan alulreprezentáltak a társadalmi kutatásokban (Brydon-Miller, 1997).

a tudományos kutatást és annak gyakorlati alkalmazása szorosabban összekapcsolódjon. Az ilyen típusú kutatások kettős célt szolgálhatnak: nemcsak az elméletek fejlődését segítik elő, de hozzájárulnak az abban résztvevők körülményeinek javításához is (Aronson et al., 1978; Aronson és Gonzalez, 1988, Pancer, 1997).

A pszichotudományok kritikái közt fontos szerepe van a feminista szempontú észrevételeknek. Ezek szinte egyidősek a terület intézményesülésével. A kritikák célja, hogy láthatóvá tegyék, a diskurzus által kitermelt elméletek és gyakorlatok miként erősítik meg a társadalmi hierarchiákat és a nemek közötti egyenlőtlenségeket. Az elsők között a pszichoanalízis feminista kritikái emelendők ki, amelyek a freudi elméletben megjelenő nőiségkép problematikus vonatkozásaira fókuszáltak. Ezek alapján Freud elmélete a férfit posztulálja általános alanyként, míg a női szubjektivitást ehhez képest egyfajta hiányállapotként értelmezi, például az Ödipusz-komplexus és a péniszirigység vonatkozásában, ahol a személyiségfejlődés alapköve a pénisz megléte vagy hiánya, ami a nőt esszenciálisan hiányos létezőként fogja fel (Mitchell, 1974).

Simone de Beauvoir és Karen Horney munkái hangsúlyozzák, hogy Freud elmélete a női passzivitást, mazochizmust és nárcizmust biológiai adottságként kezeli, amely hozzájárul a nők társadalmi alárendeltségének fenntartásához (de Beauvoir, 1949; Horney, 1926). Ugyanakkor ezek a kritikák lehetőséget is kínálnak a pszichoanalízis újraértelmezésére, amelyen keresztül az értelmező technika felszabadító eszközzé válhat a női emancipáció és a hatalmi struktúrák dekonstrukciója terén, ahogy azt például Nancy Chodorow, vagy a posztstrukturalista gondolkodók közül Luce Irigaray, Julia Kristeva vagy Hélène Cixous teszi (Chodorow, 2000; Cixous, 1983; Irigaray, 1985; Kristeva, 1997).¹⁷

Carol Gilligan munkája hasonló megközelítést képvisel, amikor kritikát fogalmazott meg Jean Piaget és Lawrence Kohlberg morális fejlődéselméleteivel szemben, különösen ezek nemi különbségekkel kapcsolatos gondolatait (Gilligan, 1982).¹⁸ Gilligan elemzése alapján az elmélet figyelmen kívül hagyja a nők morális fejlődési sajátosságait, mivel állítása szerint a nők morális döntéshozatali folyamatait inkább a gondoskodás és az emberi kapcsolatok iránti felelősségérzet határozza meg, nem pedig egy absztrakt igazságosság elve, mint ahogy azt a férfiakra épülő modellek sugallják. Kohlberg elmélete mindezt úgy értelmezi, hogy a nők a

¹⁷ A pszichoanalízis feminista kritikáiról részletesen írok az *Elpis filozófiai folyóirat* 2018/1. számában „Hogyan válik az anatómia sorssá? A freudi pszichoanalízis gender szempontú recepcióról.” címmel, valamint a *Series Humanistica. The Annual Review (Yearbook) of the George Baritui History Institute*, 1/XVIII/2020-ban megjelent "Who gives back the voice of the patient? A critique of the Freudian therapeutic attitude through the work of Sándor Ferenczi." című publikációmban.

¹⁸ Gilligan kritikája elsősorban Kohlberg elméletére irányult, ami azonban érinti Piaget munkáját is, hiszen Kohlberg Piaget gondolataira építette elméletét.

morális érettség egy alacsonyabb szintjén vannak, mivel értékrendszereik nem illeszkedtek a férfiakra szabott modellbe. Gilligan munkája alapvető fontosságú volt abban, hogy felhívja a figyelmet arra, hogy a pszichológiai elméletek hogyan járulhatnak hozzá a társadalmi egyenlőtlenségek fenntartásához.

A jelenlegi mainstream pszichológiát is hasonló kritikák érik. Rose Capdevila és Lisa Lazard Ian Parker 2015-ös *Handbook of Critical Psychology* című könyvének egy fejezetében részletesen tárgyalják ezeket. Elemzésük Naomi Weisstein 1968-as kijelentésével kezdik szerint „[a] pszichológiának nincs mondanivalója arról, milyenek a nők valójában, mire van szükségük és mit akarnak, elsősorban azért, mert azt maga a pszichológia sem tudja” (Capdevila és Lazard; 2015: 191).¹⁹ Az idézet kifejezi, hogy a tudomány azért nem tudott megfelelően reflektálni a női tapasztalatokra, mert az impliciten a fehér, nyugati, középosztálybeli, heteroszexuális, egészséges férfit tekinti normának, a nőkről alkotott pszichológiai elméletek pedig ebben a kontextusban kezdtek formálódni (lásd. korábban a hisztéria példáját).

Az 1900-as évek elején Stephanie Shields (1975) arra hívta fel a figyelmet, hogy a nemi különbségek kutatása gyakran a nők alacsonyabb intellektuális képességeit hangsúlyozza, amit evolúciós elméletekkel próbálnak alátámasztani. Mindeközben Mary Whiton Calkins (1896) vagy Leta Stretter Hollingworth (1914) kutatásaikban hangsúlyozzák, hogy a nemek közti képességbeli különbségeket elsődlegesen társadalmi tényezők magyarázzák. A feminista kritikák továbbá arra is rámutattak, hogy a pszichológia hagyományosan nem vette figyelembe a nők tapasztalatait, vagy ami még rosszabb, gyakran patologizálták azokat. Carolyn Sherif (1998) továbbá azért bírálta a pszichológiát, amiért véleménye szerint az nem reagált megfelelően a nőmozgalom által bemutatott kutatási torzításokra. A kritikák hatására a női pszichológia területén egyre több reflexív tudományos munka jelent meg, továbbá olyan szakmai szervezetek jöttek létre, mint például az *Association for Women in Psychology* (1969) vagy az *American Psychological Association* 35. divíziója (1973).

A kritikai perspektíván keresztül a nemiség nem pusztán egy statikus változó, hanem egy sokdimenziós, szociokulturális konstrukcióként jelenik meg, amely folyamatosan alakul és újradefiniálódik a társadalmi gyakorlatok és interakciók révén. A reflexív elméleti megközelítés lehetőséget nyújt arra, hogy a pszichológiai kutatások gazdagabban és komplexebben megértsék a viselkedést és identitást, amiben az olyan értékelési eszközök, mint a Morgan és társai (2016) által kidolgozott *Feminist Quality Appraisal Tool*, hasznosak

19 Saját fordítás.

lehetnek a szakembereknek, hogy már a kutatás megtervezésétől kezdve számoljanak a nemi egyenlőtlenségekkel és nagyobb figyelmet fordítsanak a társadalmi kontextusnak.²⁰ A feminista pszichológiakritika tehát arra hívja fel a figyelmet, hogy a pszichológia mint tudomány gyakran reflektálatlanul termeli újra a társadalmi egyenlőtlenségeket, különösen a nemi különbségek esetében, amennyiben a kutatók nem veszik kellőképpen figyelembe a nők vagy más marginalizált csoportok tapasztalatait, ezzel gyakran megerősítve a fennálló patriarchális struktúrát. Ugyanakkor a feminista kritika nem csupán bírálatot fogalmaz meg, hanem alternatívákat is kínál a pszichológiai elméletek és gyakorlatok újraértelmezésére, ezen keresztül a kritikai szemlélet igyekszik hozzájárulni egy igazságosabb és befogadóbb tudományos diskurzus kialakításához.

A felsorolt irányzatokban, habár különböző módszereket és következtetéseket alkalmaznak, hasonló etikai és pragmatikus elvek jelennek meg bennük. Ezek az elvek nemcsak a hagyományos pszichológia eszköztárának kritikáját vagy az arra való reflexiót foglalják magukba, hanem az ember mentális életének valódi javítását is, ami gyakran magában foglalja a gazdasági, társadalmi és kulturális igazságosság kérdéseit is (Teo, 2014).

3.1.1 A kritikai pszichológiai gondolkodás hazai vonatkozásai

Amikor a magyar pszichológia történetére gondolunk, nem feltétlenül a kritikaiság az, ami elsőként eszünkbe jut. Ennek nagyrészt történeti okai vannak, hiszen az előző fejezetben taglalt, elsősorban a Globális Északról²¹ terjedő kritikai hozzáállások csak nehezen juthattak el

²⁰ A *Feminist Quality Appraisal Tool* egy, Morgan, Williams és Gott (2016) által kifejlesztett eszköz, melynek célja a kutatásokban megjelenő nemi elfogultságok és egyenlőtlenségek felmérése. Az eszköz különösen hasznos szisztematikus áttekintésekhez. Négy fő kategórián keresztül vizsgálja a nemek és a hatalom szempontjait, ezek a (I) kutatás fogalmi kerete, (II) a tanulmány elemzési része, (III) az eredmények kontextusba helyezése, valamint (IV) a gyakorlati változásokra vonatkozó javaslatok. Az eszköz a konstruktivista, realista és interszekcionális feminista perspektívákat kombinálja. Célja nem az, hogy a kutatás „minőségét” objektíven és számszerűsíthető módon mérjék, hanem hogy a tanulmányok nemekhez való viszonyát vizsgálják. Az eszköz, ezzel arra ösztönzi a kutatókat, hogy reflexívebben álljanak hozzá a nemiség társadalmi szempontú értelmezéséhez, azzal, hogy hangsúlyt fektet a nők megélt tapasztalatainak megjelenítésére.

²¹ Az ENSZ besorolása szerint Magyarország a „Globális Észak” részét képezi, és fejlett országgént van számontartva. Ez a kategorizálás a nemzetközi szervezetek által használt gazdasági és fejlettségi mutatókon alapul (lásd: UNDP Human Development Index és ENSZ fenntartható fejlődési célok, 2004). A disszertáció során azonban a wallersteini világszisztem-elmélet besorolását használom, mivel ez a megközelítés lehetővé teszi a globális társadalmi és gazdasági folyamatok szélesebb kontextusban való értelmezését. A világszisztem-elmélet centrum-, félperiféria- és perifériaországokat különböztet meg, ahol a centrum országok a Globális Észak részei. A wallersteini keretszisztem szempontjából továbbá problematikus a „kelet-nyugat” felosztás használata is, mivel ez a megközelítés inkább az egyes országok földrajzi elhelyezkedésére, nem pedig globális gazdasági és társadalmi hierarchiáira fókuszál. A világszisztem-elmélet segít feltárni a helyi események és fejlemények összefüggését a globális hatásokkal, ami különösen releváns a pszichotudományok történetének vizsgálatakor. Míg az ENSZ besorolása a mai gazdasági fejlettséget tükrözi, a wallersteini felosztás a világszisztem működésének mélyebb strukturális és történeti aspektusaira fókuszál. A világszisztemben a centrum-periféria viszonyok érvényesülnek, és Magyarország a félperiféria kategóriába sorolható, ami más dinamikát és függőségi viszonyokat tükröz, mint a kelet-nyugat dichotómia. Ennek részletes kifejtése a „Gazdaságtörténeti szempontok” című fejezetben olvasható.

a szocialista országokba. Maga a kritikai pszichológia, mint gondolati iskola is csak az utóbbi években kezdett el gyökeret eresztetni, elsősorban a társadalomtudományos közösségben. Ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy a magyarországi pszichológus közösség nem rendelkezett törekvésekkel arra nézve, hogy valamilyen módon reagáljon az őket körülvevő társadalmi világra, saját lehetőségfeltételeikhez mérten.

Fontos kiemelni továbbá, hogy a kritikaiság sem a most felsorolt példák, sem minden kritikai pszichológiai irányzat esetében azonos az uralkodó politikai irányzatokkal szembeni ellenzékiséggel. Sok esetben ez inkább a társadalomtudatos tudomány művelésében mutatkozik meg. Míg a nyugati kritikai irányzatok hajlamosak a '80-as években minden baloldali hozzáállást képviselő reflexiót kritikai pszichológiaként számontartani manapság, addig hazánkban ebben az időszakban létező szocializmus volt, azaz sok olyan szakember vallotta magát elkötelezetten baloldalinak, akik alapvetően nem alkalmazták a társadalomkritikát munkásságukban. A fejezetben említésre kerülő Mérei Ferenc, vagy a TBZ kutatásokat vezető Pataki Ferenc szintén baloldaliak voltak és nem kritizálták nyíltan a Kádár-rendszert. Ettől függetlenül kutatásaik során igyekeztek a társadalmi problémákra reflektálni. A disszertáció ebből a szempontból tekinti őket kritikainak, nem pedig aktuálpolitikai szerepvállalásaik miatt.

A most következő fejezet továbbá nem fedik le a hazai pszichológiatörténet kritikai tendenciáinak egészét, pusztán ezen törekvésekbe kíván betekintést nyújtani. Célja, hogy pár példán keresztül rámutasson azokra, a jelenkori kritikai irányzatok számára fontos, kezdeményezésekre, amik a hazai pszichológia történetében is megjelennek. A hatalmi viszonyok kritikai vizsgálata, a társadalmi igazságosságra való törekvés, és a gyakorlati pszichológiai segítségnyújtás minél szélesebb körű kiterjesztése, bár a nyugati kritikától eltérő okok miatt – tekintve, hogy hazánk tudományosságát hosszú évtizedekig az államszocializmus határozta meg – de szintén felmerültek a hazai pszichotudományos gondolkodásban.²²

A felsorakoztatott példák közt szerepel Ferenczi Sándor ingyenes *poliklinikája* a századfordulón, Mérei Ferenc társadalmi szerkezet megváltoztatását célzó kutatásai, a *társadalmi beilleszkedési zavarok* kutatása körül kialakult szakmai viták és érvek, valamint a

²² A fejezet során továbbra is Csányi Gergely, Máriási Dóra és Fehér Tibor *Kritikai pszichológia. Lélek és kapitalizmus* (2022) című összegző írására támaszkodom. Ezen túl Lányi Gusztáv 1997-es *Pszichológia és politika : Politikai pszichológia Magyarországon a fordulat évétől a rendszerváltásig* című tanulmányát, Kovai Melinda 2016-os *Lélektan és politika: Pszichotudományok a magyarországi államszocializmusban 1945–1970.* monográfiáját, valamint Máriási Dóra az ELTE Pszichológia Doktori Iskolájában 2019-ben megvédett *A magyar pszichológia emlékezete az 1950-60-as években. Az újraintézményesülés kritikai története* disszertációját veszem alapul.

félinformális műhelyek és Pszichoterápiás hétvégék hozzájárulása a pszichoterápiás rendelők létrehozásában. A Gilson-féle apória természetesen itt is felmerül, ugyanakkor a disszertáció nem kívánja állítani, hogy az említésre kerülő személyek és csoportosulások egyértelműen a kritikai pszichológiához sorolandók (hisz már a fentiekből is kiderül, hogy a gondolati iskola nem rendelkezik egységes kritériumrendszerrel), pusztán arra szeretné felhívni a figyelmet, hogy e pár középponti példa számot ad a hazai pszichológia társadalomkritikus tendenciáinak létezéséről.

Ferenczi Sándor, a pszichoanalitikus mozgalom egyik legjelesebb magyar képviselője a társadalmi kérdésekkel az első világháború után kezd el aktívan foglalkozni, annak érdekében, hogy a legsebezhetőbb társadalmi csoportok számára is elérhetővé váljon a mentális segítségnyújtás (Gaztambide, 2012). A pszichoanalízis kiszolgáltatott rétegek felé fordulása Ferenczi Freuddal folytatott levelezéseinek keresztül bontakozik ki. Ezekben Ferenczi egy inkluzívabb pszichoanalitikus gyakorlat és elmélet kidolgozását javasolja (Brabant, 1993). Freud, Ferenczi hatására az 1918-as Budapesti Kongresszuson tartott előadásában hívta fel az analitikusok figyelmét az összes társadalmi réteg pszichológiai jólétéért folytatott munka fontosságára. Elveit a *Pszichoanalízis és Társadalompolitika* című 1922-es írásában összegezte, amely mélyrehatóan foglalkozik a pszichoanalízis és a politika összetett viszonyrendszerével. Hangsúlyozza, hogy az analízis nem választható el a társadalompolitikai kontextustól, ugyanakkor ez lehetőséget is teremt arra, hogy a módszer jó társadalmi érdekeket szolgáljon.

Ferenczi célja a terápiás munkán keresztül a társadalmi jó és az egyéni boldogság egyensúlyának megtalálása volt (Ferenczi, 1982). Ebben a szellemben szorgalmazta olyan klinikák létrehozását, ahol az analízist ingyen végeznék. 1918 és 1938 között számos európai városban, többek között Berlinben, Bécsben, Londonban és Párizsban is nyíltak olyan pszichoterápiás klinikák, ahol pro bono pszichoanalitikus kezelést kínáltak a szegények, homoszexuálisok, zsidók és a marginalizált női csoportok számára. Az ingyenes klinikák lehetőséget adtak arra is, hogy az analitikusok új kezelési módszereket fejlesszenek ki, amelyek jobban alkalmazkodtak a kliens személyes problémáihoz (Marmor, 1980).²³

²³ A poliklinikák egy korábbi példája Alfred Adler (1870-1937) osztrák orvos, pszichoterapeuta és az individuál pszichológia iskolájának megalapítójának munkássága, aki még 1911-ben lépett ki Freud köréből. Az I. világháború és az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása után a Szociáldemokrata Párt került hatalomra, amely fontosnak tartotta a különböző jóléti programok támogatását, különös tekintettel a gyermeknevelés reformjára. E kedvező politikai klímában Adler és munkatársai lehetőséget kaptak nevelési tanácsadó klinikák létrehozására. 1919-ben Bécsben nyitott meg az első, amelyet további 28 követett. Adler célja a klinikákkal az volt, hogy a pszichológiai segítségnyújtást és terápiát elérhetővé tegye minden gyermek számára, függetlenül azok társadalmi és gazdasági helyzetétől. A klinikák különféle pszichológiai és pedagógiai módszereket alkalmaztak, egyéni és csoportos foglalkozásokat tartottak, ahol a gyermekek szabadon kifejezhették érzéseiket és problémáikat. Az intézmények hangsúlyt fektettek a szülők és tanárok képzésére is, hogy azok jobban

Ferenczi mindeközben az általa alapított Budapesti Iskola tagjaival igyekezett részt venni nemcsak tudományos, de társadalmi diskurzusokban is. Aktív szerepvállalásának köszönhetően Ferenczi a Tanácsköztársaság egy rövid időszakára a világ első Pszichoanalitikus tanszékének vezetőjévé vált Budapesten, ami nemcsak a saját, de az analízis elismertségére is nagy hatással volt. Kedvező pozícióját kihasználva végül 1931-ben sikerült ingyenes pszichoterápiás klinikát nyitnia. Az itt dolgozó szakemberek különösen nagy figyelmet fordítottak a gyermekanalízisre és a pszichoedukációra. Fontos továbbá kiemelni, hogy a klinika az időszakban egyedülálló módon nagyon magas számban alkalmazott női analitikusokat. A poliklinikán folytatott munka ihlette Ferenczi több központi fogalmát, – például a *viszontáttétel*²⁴ – mivel az ott folyó munka erősen kísérleti jellegű volt, legalábbis ami az analízis diverz csoportokra való alkalmazását illeti (Borgos, 2018; Kovai, 2016; Máriási, 2019).

Az ingyenes pszichoterápiás klinikák jelentős mérföldkövet jelentettek a mentális egészség szociális szolgáltatássá válásában, még akkor is, ha az Magyarországon csak pár évig tudott működni. A kor pszichoanalitikusai által létrehozott intézmények továbbá előrevetítették a pszichoterápia társadalmi szerepvállalásának egy lehetőségét. Ferenczi a pszichoanalízisben a társadalmi változások előmozdításának eszközét is látta. Ahogyan azt egy 1930-as esettanulmányában szereplő páciense, egy proletárlány, megfogalmazza:

A gazdagok gyerekeinek könnyű mindenfélét tanulni; nekik ez szórakozás, mert ők, ha hazamennek, egy kis tudást kedvességgel és csokoládét kapnak. Ezen kívül az ő emlékezetüket nem terheli meg a sok borzalom, amelytől nem tudnak szabadulni. Ezen felül az iskolában a tanító kimagasló tisztelettel kezeli őket. Így volt ez a mi iskolánkban. Mintha a szegények nem érdemeltek volna meg, egy kicsivel több gyengédséget és emberséget, amiben otthon úgyszem volt részük! Ám a felnőttek érzéketlenek és vakok a gyermekek szenvedéseivel kapcsolatban, ezt fokozatosan megtanulom. Aki nem duzzad a jóléttől fakadó szépségtől, az egészségtől és frissiségtől, és nem tudja magát ilyen módon elragadtatni, azt figyelem kívül hagyják. Ők ezeket a szegény, elhanyagolt, nyomorék, félnék és elnyomott gyerekeket alattomosan tartják, és érzéketlenségükkel még nehezebbé teszik. Nem gondolnak arra, hogy a felnőttek bűne az, ha ezek a gyerekek alattomosak és komiszak (Ferenczi, 2004 [1929], p.140).

Ferenczi úgy vélte az analízisben megvan a potenciál arra, hogy elősegítse az egyéni önismereten keresztül a társadalmi előítéletekre való nagyobb rálátást, mind az azt

megértés és támogassák a gyermekek fejlődését. Adler halála után munkássága és elvei tovább éltek, különösen a gyermeknevelésre és szociális érzékenységre vonatkozó nézetei, melynek hatásai a mai napig megfigyelhetőek a pszichológia és pedagógia terén. Továbbá az ingyenes nevelési tanácsadó klinikák modellje számos mai oktatási intézmény elődjének tekinthető, ami a hazai nevelési tanácsadók korai működésében is tetten érhető. Ezt a disszertáció a későbbiekben még részletesebben tárgyalja (McCluskey, 2022).

²⁴ A *viszontáttétel* alapvetően freudi koncepció arra, amikor a terapeuta saját érzelmeit, vágyait, és előítéleteit projektálja a páciensre a terápiás kapcsolat kontextusában. Míg Freud ennek minimalizálására törekedett, addig Ferenczi számára a *viszontáttétel* volt a kulcs a páciens megértéséhez (Ferenczi, 1997).

elszenvedők, mind az azt alkalmazók felől, ezen keresztül felszámolva a jelenséget. A proletárlányon Ferenczi már nem tudott segíteni, mivel páciense a terápia korai szakaszában öngyilkosságot követett el, ugyanakkor az ehhez hasonló esetekből merített tapasztalatai arra sarkallták, hogy hangsúlyosan foglalkozzon a témával. Gondolatai emigrált tanítványainak közvetítésével később hatással voltak például Wilhelm Reich vagy a Frankfurti Iskola kutatásaira (Erős, 2001; Ferenczi, 1982; Gaztambide, 2022).²⁵

A második világháború után Mérei Ferenc munkásságát és hatását érdemes kiemelni a társadalmilag érzékeny pszichológia képviselte szempontjából. A háború előtt és alatt az illegális kommunista mozgalom aktív tagjaként tevékenykedő Mérei a háborút követően jelentős befolyást gyakorolt a magyar neveléstudományra, szociálpszichológiai csoportkutatásokra és a hazai klinikai pszichológiai gyakorlat kialakítására. Munkássága alapjaiban határozta meg a hazai pedagógia, csoportkutatások és klinikai pszichológia fejlődését. Elgondolásai egyszerre építkeztek a második világháború utáni reformpedagógiára és marxizmusra, a demokratikus szocializmusra, a kortárs szociálpszichológiára és Makarenkó pedagógiai nézeteire (Erős, 2016; Máriási, 2019).

Szociálpszichológiai munkásságának középpontjában a *közösség* állt, amelynek demokratikus felfogását a totalitárius, felülről irányított közösség eszméjével állította szembe. Ennek gondolatiságát alapjaiban határozta meg Henri Wallon, francia marxista pszichológus, aki párizsi diákévei során nagy hatást gyakorolt rá. Wallon a gyermeki fejlődésben és a társadalmi szerepek kialakulásában kiemelkedő jelentőséget tulajdonított a társak jelenlétének, mely gondolatot később Mérei is továbbvitt, s melyre munkássága során fokozatosan ráépítette Jacob Moreno pszichodráma és szociometria módszertanát, Kurt Lewin csoportdinamikai iskolájának tapasztalatait, valamint Szondi Lipót sorsanalízisét és Hermann Imre pszichoanalitikus gondolkodásmódját.

Ha Ferenczi számára a poliklinika szolgált kísérletezésre, akkor Méreinek a Népi Kollégiumok²⁶ szolgáltak egyfajta társadalmi laboratóriumként, ahol pszichológiai és

²⁵ Ferenczi aktív technikájának társadalomelméleti elemzését taglaló kutatásom az Új Nemzeti Kiválósági Program (ÚNKP-19-3-I) támogatásával valósult meg 2019 és 2020 között. Ennek eredményeként annak publikációja elolvasható a *Trauma and empathy – A phenomenological analysis of Sándor Ferenczi's intersubjective technique* című tanulmányomban, mely az Imágó Budapest Intersubjectivity and the Psy-Sciences tematikájú nemzetközi számában jelent meg. Előadás formájában elhangzott: "The Role of Intersubjectivity in the Field of Psychotherapy." Speaking Bodies: Embodied Cognition at the Crossroads of Philosophy, Linguistics, Psychology and Artificial Intelligence. International conference organized by the Babeş-Bolyai University and the Romanian Academy, Cluj-Napocaj, Romania; „Therapeutic Engagement in Intersubjective Psychological Approaches.” Annual Conference of the British Society for Phenomenology, 'Engaged Phenomenology.'

²⁶ A Népi Kollégiumok Országos Szövetsége (NÉKOSZ) egy 1946 és 1949 között működő magyarországi szervezet volt, amely a népi kollégiumi mozgalmat tömörítette. A mozgalom célja a szegény, többnyire paraszti származású diákok számára a tanulás és értelmiségivé válás lehetőségének megteremtése volt, különösen a

pedagógiai kísérleteivel a társadalmi progresszió előmozdítását és egy új típusú értelmiség kialakítását célozta meg. Kísérletei során nem az egyéni integrációra helyezte a hangsúlyt, hanem egy önazonos és osztályspecifikus értelmiségi habitus kialakítására, mivel úgy vélte, ez elősegíti a demokratikus szocializmus új típusú emberének létrejöttét. Mérei munkásságának ezért központi eleme volt a közoktatási reformok támogatása az egyenlőbb oktatási lehetőségek megteremtésének érdekében, ezen keresztül pedig a társadalmi mobilitás elősegítésében. A pszichológiai intézmények, mint például a kutatóintézetek, e folyamatok fontos szereplőivé váltak, a munkásosztálybeli fiatalok iskolai lemorzsolódásának és a középiskolai mobilitást lehetőségfeltételeinek vizsgálatán keresztül.

Szociálpszichológiai munkásságának két kiemelkedő periódusa volt. Az 1940-es évek második felében *Az együttes élmény* (1948) kutatások, amely során óvodás gyermekek csoportos működését figyelte meg, tágabb értelemben is válaszkísérlet volt a fasizmus és a soá kérdéseire. A második a 1960-as évek közepétől haláláig tartott, melyet *A közösségek rejtett hálózata* (2006 [1971]) fémjelez. Célja a társadalom rejtett, informális struktúráinak feltárásán keresztül a társadalom megújításának lehetőségfeltételeinek meghatározása volt. Fontos kiemelni, hogy Mérei elkötelezett szocialista volt, ami kutatásainak kérdésfeltevésén és irányvonalain is nyomot hagyott. Ugyanakkor folyamatos konfliktusban állt a hazánkban megvalósuló bürokratikus szocialista rendszerrel mely egy időre munkájától és szabadságától is megfosztotta. Mérei Ferenc tevékenysége azonban emellett is döntő szerepet játszott a magyar pszichológia és oktatáspolitikai fejlődésében a második világháború után. Munkássága nemcsak a tudományos közösség, de a társadalom szélesebb rétegei számára is jelentős, hiszen a pszichológiai és pedagógiai innovációk révén hozzájárult a társadalmi jólét és az oktatási lehetőségek bővüléséhez. Ezekről a disszertáció egy későbbi fejezetében részletesebben is szó lesz (Kovai, 2015; K. Horváth, 2021).

Az 1960-as évek hazai pszichotudományait egy kettősség jellemezte: a terület ugyan a párt ellenőrzése alatt állt, azonban az ellenőrzésért felelős minisztériumi emberek, szakmai tudás hiányában, inkább csak ideológiai és elvi revíziót folytattak a kutatások felett (Erős 2016). Ugyanakkor a társadalmi kérdésekre irányuló pszichológiai kutatások kérdése megannyi belső vitára adott okot a szakmai közösségen belül. A vasfüggönyön túl ekkorra a freudomarxista kritikai hozzáállás vagy az antipszichiátriai mozgalom széles körben elterjedt

második világháború utáni időszakban. A NÉKOSZ a pedagógiai innováció és a közösségi nevelés révén próbálta elősegíteni a diákok szakmai és személyes fejlődését, ösztönözve őket saját kulturális gyökereik megőrzésére és a társadalmi felelősségvállalásra. A mozgalom rövid életű volt, mivel a politikai változások és a hatalmi harcok következtében 1949-ben feloszlatták, és az állami diákotthoni rendszerbe olvasztották. Azonban a NÉKOSZ hatása máig érzékelhető a magyar oktatásban és kultúrában, mint az egyik legsikeresebb 20. századi pedagógiai kísérlet (Pataki, 2005).

vált, s ennek gondolatai részben a hazai szakmai közösségbe is átszivárogtak (Csányi, Fehér és Máriaasi, 2022). Ugyanakkor itthon e kérdések más színezetet kaptak, tekintve az uralkodó államszocialista berendezkedés hatását a magyarországi társadalmi problémákra.

Hazánkban a társadalmi kérdések és pszichológia keresztmetszetében zajló viták kevésbé kaptak a hatalommal szemben ellenálló színezetet, amit a fennálló diktatórikus rendszer, vagy az 1956-os forradalom fényében magától értetődően következnek. Így ezek a viták a szűk szakmai térre korlátozódtak. A különböző álláspontok folyóiratokban, recenziók formájában jelentek csak meg. Ennek egyik érdekes példája egy zárt kerekasztal-beszélgetésen, amit Pataki Ferenc szociálpszichológus, az MTA Pszichológiai Intézet ekkori vezetőjének 1976-ban megjelent *Utak és válaszutak a mai szociálpszichológiában* című írása alapozott meg. A hozzászólók saját munkatársai, például Erős Ferenc, Hunyady György és Garai Ferenc voltak, azonban recenziók csak jóval később, 1981-ben jelentek meg a *Magyar Pszichológiai Szemlében*, mivel a szerkesztőbizottság Erős írásait, annak erős kritikaisága miatt, valamint azért, mert Erőst és Garait kizárták a pártból miután aláírták a Charta 77-et, nem tartotta közölhetőnek (1956-os Intézet – Oral History Archívum, 2016; Lányi, 1997).²⁷

A később publikált recenzió szerint Erős nehezményezte Pataki azon érvelését, hogy a szociálpszichológia „az ideológia tudománya”. Ezzel szemben amellet érvelt, hogy a szociálpszichológiának a jelen *kritikájaként* kell szolgálnia. Egy 2016-os tanulmányában retrospektíve így jellemzi Pataki törekvéseit:

Ma már nehezen tudjuk elképzelni, miféle gondolati bűvészműtárványokat kellett Patakinak – a korabeli társadalomtudományok akkori más hazai úttörőjéhez hasonlóan – elvégeznie, hogy bebizonyítsa: a szociálpszichológia nem összeegyeztethetetlen a marxizmussal, éppen ellenkezőleg, a szocialista társadalom építése és a gazdasági-társadalmi viszonyok megreformálása nem nélkülözheti az egyén, a kis közösségek és a „nagy” társadalom közötti interakciók megértését. E közvetítési folyamatok megértése képezné tárgyát egy valóban „marxista szociálpszichológiának”, amely – ellentétben több más kelet-európai próbálkozással – nem pusztán a nyugati eredmények ideológiai átfestéséből, a marxizmus klasszikusaitól vett idézetek „vörös farokként” való hozzábiggyesztéséből állna. Ma már tudjuk, hogy mindez illúzió volt, amit a kádári „puha diktatúra” társadalomtudományi elitjének és reformértelmiségének egy része is osztott – más része kényszerből alkalmazkodott hozzá (Erős, 2016, p.66).

27 A Charta '77 egy politikai nyilatkozat volt, amelyet 1977-ben hozott nyilvánosságra a csehszlovák ellenzék. A nyilatkozatot eredetileg 243 magánszemély, főként értelmiségiek írták alá, és a prágai kormánynak címezték. A dokumentum tiltakozott a kommunista Csehszlovákia által ratifikált Helsinki záróokmányban és az ENSZ által is garantált emberi jogok megsértése ellen. A Charta '77 vezetői között olyan prominens személyiségek voltak, mint Jan Patočka filozófiaprofesszor, Václav Havel író és Jiří Hájek politikus. A nyilatkozat jelentős hatást gyakorolt nemcsak Csehszlovákiában, hanem nemzetközileg is, annak ellenére, hogy a kommunista rezsim üldözte az aláírókat. Magyarországon is szolidaritási akciók indultak a Charta '77 támogatására, melynek részeként több mint 250 magyar értelmiségi írt levelet Kádár Jánosnak, tiltakozva a politikai perek újabb hulláma ellen. A Charta '77 aláírói és támogatóik később fontos szerepet játszottak a 80-as évek végén a kommunista rendszer bukását kísérő politikai változásokban (1956-os Intézet – Oral History Archívum, 2016).

Erős valójában egy mai szemmel újbóloldalainak mondható társadalomkritikában gondolkodott, ugyanakkor ebben az időszakban a hivatalos államhatalom számára még a marxista kritika is fenyegetőnek tűnt, így sokkal inkább támogattak egy olyan szociálpszichológiát, amely semmilyen módon nem kérdőjelezte meg vagy akarta megváltoztatni a fennálló hatalmi viszonyokat (Erős, 1996). Így a hazai szociálpszichológia képviselői közt egy erős ellentét jelent meg: míg az egyik oldalon Pataki – Erős Ferenc megfogalmazásában a “kapuőr” – az ideológiamentes tudományosság angolszász tudományosság által diktált politikamentes tudomány ethoszán keresztül depolitizálta a szociálpszichológiát, ezzel a fennálló ideológiát érintetlenül hagyta, addig az Erős által képviselt oldal a rendszer radikális kritikájának eszközeként alkalmazta volna azt, ha az akkori politikai klíma erre lehetőséget biztosít (Erős, 1997, p.67; Máriási 2019).

A fenti konfliktusok fényében kezdődtek meg az ún. *társadalmi beilleszkedési zavarok* (TBZ) kutatások, melyek a 80-as évek elején jelentős politikai támogatást élveztek. Ennek oka, hogy a 70-es évektől jelentősen növekedtek a “deviáns” tendenciák a társadalomban, ami veszélyeztette a társadalmi elégedettséget, egyben felhívta a figyelmet a rendszer gyengülésére is (Andorka et al. 1986; Kovai 2016b). Épp ezért a fennálló hatalom számára kedvezőbbnek bizonyult a Patakival folyó együttműködés, aki az objektivitás nevében a rendszer működésére vonatkozó megfontolásokat érintetlenül hagyta. Az általa vezetett kutatás során, amely az akkori pártvezetés technokrata, reformer irányaihoz kapcsolódott, pszichológusok többek közt szociológusokkal, pszichiáterekkel, orvosokkal, pedagógusokkal vagy történészekkel dolgoztak együtt, miközben olyan társadalmi problémákat vizsgáltak, mint az alkoholizmus, öngyilkosság vagy a veszélyeztetett fiatalok helyzete.

A kutatás célkitűzése az volt, hogy javaslatot tegyenek olyan szakpolitikák kidolgozására, ami elősegíti a szociális intézmények működését. A TBZ nyomán családvédelmi központokat, krízisintervenciós intézeteket és öngyilkos-gondozási modellt dolgoztak ki, de a szociálismunkás-képzés is ennek hatására alakul ki. A TBZ materiálisan megvalósuló előnyei mellett azonban fontos kiemelni, hogy a kutatások elkerülték a társadalmi devianciák és a fennálló rendszer közti kapcsolat firtatását, azaz eredményeit nagy mértékben depolitizálták (Andorka et al., 1986; Lányi, 1997). Mindemellett azt is érdemes fontolóra venni, hogy önmagában az a tény, hogy ebben az időszakban vizsgálni lehetett társadalmi problémákat, már nagy előrelépésnek számított (Csányi, Fehér és Máriási, 2022). Így a TBZ kutatások pozitív és negatív hozadéka kétértelműek, hiszen azok eltekintettek a szélesebb körű társadalmi rendszer kritikájától.

A fent említett politikai viták és az abból következő szakmai nehézségek fényében a 60-as évektől a nyilvánosságtól izolált szakmai műhelyek jöttek létre. Bár a pszichológia ekkoriban még mindig a pártállami tudománypolitika ellenőrzése alatt állt, a kutatók és a hatalom között hallgatólagos kompromisszum alakult ki: a politikai hatalom távol maradt a szakmai kérdésektől, cserébe a pszichológusok is távol tartották magukat a politikától (Kovai, 2017b). Az alulról szerveződő csoportosulások az informális gesztusával helyezkedtek az akkor hivatalos pártpolitikával szembe, miközben nagy szerepet játszottak a pszichoterápiás kultúra fejlesztésében. A csoportosulások sokszor olyan nagyobb személyiségek köré épültek, mint amilyen Mérei Ferenc is volt, működésük során pedig igyekeztek a kurrens külföldi irodalmakat feldolgozni, hogy azt a tagok hétköznapi munkájuk során alkalmazni tudják. A félinformális képzési rendszer továbbá olyan módszerek alkalmazásával is kísérletezett, mint például a pszichoanalízis és a pszichodráma, melyet a hivatalosan elfogadott pszichodiszciplína gyanúsának tartott (Erős, 2017).

A szakma és hatalom közti szimbolikus kompromisszum lehetővé tette a magyar pszichológiai szakma számára, hogy a nemzetközi tudományos főáramból merítsen és megszervezze magát. A félhivatalos műhelyek, a hatalom ellenőrzése mellett, 1974-től kezdődően úgynevezett *Pszichoterápiás Hétvégéket* szerveztek. A vidéki rendezvények lehetőséget biztosítottak az egyébként szeparáltan működő informális szakmai közösségek számára a tapasztalatcserére és új módszerek kipróbálására. A csoportosulások lobbitevékenységének köszönhetően a 80-as évektől több, államilag támogatott pszichoterápiás osztály létesült az ország különböző pontjain (Harmatta, 2006; Vas, 2017). Ugyan ezek nagy része a rendszerváltás után megszűnt, a kezdeményezés mégis paradigmaticusnak tekinthető, hiszen az állami ellátórendszer támogatásával, ha csak rövid időre is, a minőségi pszichoterápiás ellátás széles körben hozzáférhetővé vált az országban. A disszertáció további részeiben a műhelyek és a *Pszichoterápiás Hétvégék* részletesebb kifejtésre kerülnek.

A fentiekben bemutatott példák szemléltetik, hogy a magyarországi pszichológia történetében, a nyugati diskurzustól függetlenül is jelen volt a társadalmi szempontok integrálásának igénye. Ezek rokoníthatóak a kritikai pszichológia gondolatiságával, még ha e törekvéseket nem is nevezhetjük egyértelműen a kritikai pszichológia iskolájához tartozónak. Ferenczi Sándor ingyenes poliklinikája például a társadalmi felelősségvállalás és az inkluzivitás elvét képviselte, amely a kritikai pszichológia egyik alapvető célkitűzésével – a társadalmi igazságosság előmozdításával – áll összhangban. Annak gondolata, hogy a pszichoanalízis elérhetővé váljon a legkiszolgáltatottabb társadalmi csoportok számára is, egy

olyan terápiás kultúra felé mutat, mely figyelembe veszi az egyén társadalmi kontextusát is. Mérei Ferenc munkássága szintén több ponton kapcsolódik ehhez a gondolathoz, mivel kutatásaiban hangsúlyos a társadalmi kontextus és a hatalmi viszonyok elemzésének fontosságát például a csoportok működésének esetében. Mérei és tanítványai ezen megállapításokon keresztül törekedtek a társadalmi feszültségek oldására a gyakorlatban is.

A TBZ kutatások ebben a keretrendszerben kettős megítélést nyernek: habár a kutatások a társadalmi devianciák vizsgálatára irányultak, gyakran elkerülték a fennálló társadalmi rendszerek kritikai elemzését, és inkább a rendszer fenntartására törekedtek. Ez a gesztus hiányolja a széles körű rendszerkritika gyakorlását, amely a kritikai irányzatok számára elsődleges, ugyanakkor a kutatások következtében megvalósuló intézményi reformok a társadalom pszichés életének javítására törekedtek. A műhelyek és pszichoterápiás hétvégék példája szintén kettős képet mutat. Egyrészt a félinformális szakmai csoportosulások az ellenállást jelentették a szakma számára a hivatalos ideológiával szemben, ugyanakkor egyben el is zárkoztak a társadalom széles körű alakításának lehetőségétől, tevékenységük inkább az egyéni pszichoterápiás gyakorlatokra koncentráltak.

Habár a magyar pszichológiai gondolkodásban nem voltak jelen olyan mértékben a kritikai pszichológia explicit irányzatai, mint a nyugati diskurzusokban, mégis fellelhetők benne olyan törekvések, amelyek rokoníthatóak a megközelítéssel. A társadalmi igazságosságra való törekvés, a hatalmi viszonyok kritikai vizsgálata, valamint a pszichológiai segítségnyújtás széles körű kiterjesztése olyan elvek, amelyek egyes hazai kezdeményezésekben is megjelennek. Ugyanakkor ezek a törekvések gyakran a fennálló rendszerhez való alkalmazkodás és a társadalmi kontextus kritikájának hiánya miatt nem tudtak hiánytalanul célt érni. Mindezek ellenére a fenti példák rávilágítanak arra, hogy a magyar pszichológiai hagyományban is megvolt az igény a társadalmi felelősségvállalásra és a pszichológiai gyakorlat társadalmi hatásainak figyelembevételére. Erős Ferenc szavaival élve:

Napjainkban, a „posztoszocialista elsötétülés” időszakában azonban különösen fontos lenne olyan szerzők újrafelfedezése, akik a pszichológiában is egyre terjedő irracionálizmussal és a pozitívista, redukcionista mainstreammel szemben kritikai kérdéseket tudnak megfogalmazni, felvetve a pszichológia társadalmi kontextusának és felelősségének kérdéseit (Erős, 2017, p.71).

3.2 A kritikai pszichológia kritikája

Fontos szem előtt tartani, hogy a pszichológia kritikájának is megvan a maga kritikája. Az irányzat művelőivel szemben az egyik leggyakrabban hangoztatott kritika, hogy az általuk

mainstream pszichológiáinak megbélyegzett megközelítéseket leegyszerűsítő keretrendszerben tárgyalják. A leegyszerűsítő érvrendszer egyfajta szalmabáb érvelésen keresztül olyan elemeket kritizál, melyek nem feltétlenül igazak a diszciplína sokszínűségének és komplexitásának fényében. A korábbiakban tárgyalt igazságrezsím fogalmán keresztül lehetőség nyílik arra, hogy a teoretikus kritika egészében tárgyalja a pszichológiai komplexum működését, ugyanakkor abban benne rejlik a leegyszerűsítés lehetősége is, ami gyengítheti a kritika relevanciáját, amennyiben kevésbé árnyalt képet fest a komplexum működéséről. Ezért nemcsak a pszichológia számára fontos megérteni a társadalmi folyamatokat, de a társadalomtudományos kritikának is szükségszerűen meg kell értenie a pszichológia komplex rendszerét. A disszertációban felmerülő empirikus, etnográfiai alapú esettanulmányok ezért épp e komplexitást igyekeznek megragadni azzal, hogy különböző nézőpontok bemutatására vállalkozik egy-egy konkrét eseten keresztül.

Egy másik fontos ellenvetés, hogy a pszichológia történetének szerves részét képezi a társadalom és egyén viszonyának vizsgálata, azaz a kérdésfeltevés korántsem tekinthető új keletű jelenségnek. A pszichológia szakértői a tudomány kialakulásától kezdve igyekeztek tematizálni a pszichológia, egyén és a társadalom kapcsolatát. E koncepciók egy része jelenünkre már kanonizált tudásnak számít a pszichotudományos diszciplínában, míg más elméletek nem épültek be a tudomány fő áramába. Felmerül a kérdés, hogy az egyén és tágabb környezetének viszonyát vizsgáló szociálpszichológia aldiszciplínája nem elégséges-e, e viszonyrendszer vizsgálatára. A már korábban említett S. Mark Pancer, a kanadai Wilfrid Laurier Egyetem pszichológia professzora, a *Social Psychology: The Crisis Continues* (1997) című írásában a szociálpszichológia válságáról beszél, különös tekintettel Észak-Amerikában. Véleménye szerint ennek oka, hogy az egyre inkább elveszti szociális jellegét, mivel az egyén pszichológiájából kiindulva tesz következtetést a társadalomra, ami véleménye szerint a pszichotudományokban beállt "kognitív forradalommal"²⁸ áll összefüggésben. A szociálpszichológia úttörői, mint Kurt Lewin, eredetileg arra törekedtek, hogy a tudományág társadalmilag szempontból releváns legyen, azonban a jelenlegi paradigma módszerei és problémafelvetései ezt nem mozdítják előre. Pancer egy olyan kritikus nézőpontú szociálpszichológiát javasol, amely annak pszichológiai szempontú megértésére fókuszál,

²⁸ A *kognitív forradalom* az 1950-es és 1960-as években a pszichológiában lezajlott paradigmaváltást jelenti, amely során a behaviorizmus dominanciáját felváltotta a kognitív megközelítés. Míg a behaviorizmus elsősorban a megfigyelhető viselkedést és az ingerekre adott válaszokat helyezte előtérbe, addig a kognitív pszichológia a mentális folyamatokra, mint például az észlelésre, emlékezetre, nyelvre és gondolkodásra koncentrált. Ezt a váltást a számítástechnika fejlődése, valamint a mesterséges intelligencia kutatásai is elősegítették, amelyek új módszertani és elméleti kereteket biztosítottak a mentális folyamatok vizsgálatához. A kognitív forradalomról a disszertáció 4.2.3 *A pszichotudományok makrotörténete* című alfejezetében bővebben is szó lesz.

miért fogadják el az emberek saját elnyomásukat, mi segíthetne nekik a társadalmi szintű együttműködésben vagy a közösen birtokol erőforrások igazságos elosztásában. Azonban jelenleg, a tudományos közösség által elfogadott paradigma metodológiai keretrendszere szűkebb annál, minthogy ne az egyénből induljanak ki. A kortárs angolszász kritikai pszichológia azonban épp ezeket az elfeledett fejleményeket kívánja újra felfedezni (Csányi, Fehér és Máriási, 2022).

Nemcsak a szociálpszichológia, de a pszichotudományok más mainstream megközelítései is igyekeznek reflektálni arra, hogy az ember bio-pszicho-szociális lény, ezért ezek összjátékát hangsúlyozzák a pszichés egészség és betegség megértésében. A modell, – amely már évtizedek óta elismert az orvostudomány és a pszichológia területén – jelentős előrelépést jelentett a korábbi, biomedikális megközelítésekkel szemben, melyek túlságosan is a fizikai okokra koncentráltak, figyelmen kívül hagyva a pszichológiai és szociális tényezők befolyását. Ez a kiterjesztett modell lehetővé teszi a pszichológusok és más szakemberek számára, hogy teljesebb képet kapjanak az egyének jólétéről, figyelembe véve azokat a spirituális vagy értékrendi kérdéseket is, amelyek befolyásolhatják az emberek életminőségét, stresszel szembeni ellenálló képességét és általános egészségét (Csányi, Fehér és Máriási, 2022). A modellen keresztül a kisebbségi létezésre reflektáló feminista, LMBTQ+ vagy interkulturális pszichológiák az elmúlt húsz évben jelentős nemzetközi diskurzust és tudásanyagot halmoztak fel, melyek az inkluzivitást és a kisebbségi tapasztalatok normalizálását tűzik ki célul.

A kritika szemszögéből ugyanakkor ezek a társadalmi szempontok gyakran csak deklaratív jellegűek maradnak, és nem nyernek érdemi figyelmet a gyakorlatban. Azaz a bio-pszicho-szociális modellek nem tartalmaznak olyan mélységi megértést a társadalmi folyamatokról, mint amelyet egy multidiszciplináris értelmezési keret nyújtani tud, valamint nem tudnak mit kezdeni a pszichológiai gyakorlatok normalizáló funkciójával sem. Ian Parker véleménye szerint még a társadalommal foglalkozó mainstream pszichológiák esetében is igaz, hogy nem ismerik fel, a pszichológiai problémák gyakran a társadalmi struktúrák és rendszerek mélyebb mechanizmusainak eredményei, és ezért nem elég csak az egyéni szintű igazságtalanságokat kezelni, hanem a társadalmi rendszer alapvető átalakítására van szükség (Csányi, Fehér & Máriási, 2022; Kovai, 2022).²⁹

Ebben a keretrendszerben a hatalmi viszonyok egyenlőtlen megoszlása, a kisebbségek helyzete vagy a nemek közötti egyenlőtlenségek vizsgálata hagyományosan a viselkedés azon

²⁹ Ez alapján például a szociálpszichológia mainstream ága sem tekinthető kritikainak, mert bár foglalkozik az egyének közötti interakciókkal és a társas viselkedéssel, a szociális jelenségek mélyebb, strukturális működését a pszichotudományok eszköztárával nem tudja feltárni.

aspektusaira koncentrálnak, amelyek közvetlenül megfigyelhetők és kísérletileg vizsgálhatók, mint például a csoportdöntések, előítéletek, attitűdök és szociális befolyás. A megközelítések ezzel az egyéni vagy közvetlen szociális interakciók szintjén tud csak maradni, a jelenségek szélesebb társadalmi, gazdasági és politikai kontextusokhoz való kapcsolódását korlátozottan tudják vizsgálni. A kritikai szakemberek ezért hangsúlyozzák, hogy a pszichológia nem válik automatikusan kritikaivá azzal, hogy foglalkozik társadalmi jelenségekkel, ha az végső soron nem a társadalmi rendszer mélyebb mechanizmusainak feltárását és átalakítását célozza meg (Éber, 2012).

Jelen disszertáció nem kérdőjelezi meg, hogy megannyi bio-pszicho-szociális és szociálpszichológiai kutatás összefügg és átfedi a korábbiakban leírt kritikai pszichológiai iskolák célrendszerét. Michael Billig retorikai pszichológiáról szóló munkája komplex betekintést nyújt abba, hogyan alakítják az ideológiai folyamatokat a mindennapi diskurzusokat, Kurt Danziger elemzése feltárja a pszichológiai fogalmak és gyakorlatok időbeli változását, Serge Moscovici szociális reprezentációkról szóló munkája pedig értékes perspektívát nyújt arról, hogyan formálják a társadalmi jelenségek az egyéni viselkedéseket és percepciókat. Maga Pancer, és más korábban idézett kritikusai a pszichológiának a pszichológia és szociálpszichológia területein tevékenykednek. Ugyanakkor a disszertáció módszertani szempontból, tudatosan nem pszichológiai kutatásokon keresztül kívánja értelmezni a későbbiekben bemutatásra kerülő esettanulmányait.

E megfontolás lényege, hogy a kritika műveletéhez (nemcsak a pszichotudományok, de bármely más, akár művészetek területén is) szükséges egy külső nézőpont felvétele, mind a problémák megközelítésében, mind az alkalmazott módszerekben, mind a terminusok használatában, melyek nem beágyazottak a vizsgált terület uralkodó paradigmájába. Ennek példáját látjuk akkor is, amikor Goffmann az elmeegógyintézetek belső életének rekonstruálása érdekében zárójelbe tette a pszichológiai terminológiát és hozzáállást, hogy más nézőpontból mutathasson rá az ott élők tapasztalataira és az intézmény falai közt folyó szimbolikus interakciókra.

Végül fontos rávilágítani, hogy léteznek olyan pszichotudományos gyakorlatok is, melyek a kritika figyelembevételével igyekeznek megvalósítani a pszichológiában rejlő felszabadító vagy társadalomjobbító potenciált. Ezek az intervenciók igyekeznek túllépni az egyéni szenvedés szűk keretein, szem előtt tartva a személyt érintő tágabb kontextust, mint azt a korábban bemutatott Ignacio Martín-Baró *felszabadítás pszichológiájában* történik (Martín-Baró, 1994). Egy másik pozitív példa lehet továbbá a közösségi pszichológia. Julian Rappaport és társainak (1977) munkája alapján a közösségi pszichológia az egyének és a

közösségek közötti interakciókra összpontosít. A megközelítés lényege, hogy nem csupán az egyéni szenvedés enyhítésére törekszik, hanem a társadalmi struktúrák és kapcsolatok megváltoztatására is, ami lehetővé teszi a hosszú távú és fenntartható pozitív változásokat a közösségek életében. Számos kutatás demonstrálta, hogy a közösségi pszichológiai programok hogyan tudják támogatni a helyi közösségeket a társadalmi igazságtalanságokkal szembeni küzdelemben, és mindez hogyan segítheti elő életminőségük javulását (Kagan et al. 2011; Orford, 2008).

A pszichológiai gyakorlatok demokratizálása kapcsán ismét fontos megemlíteni Ferenczi Sándort és az általa javasolt aktív technikát. Ennek lényege a terápiás folyamat elmozdítása a hierarchikus, szakértő-központú hozzáállástól az egyenrangúbb, résztvevő-orientált megközelítések felé. Ferenczi mindig is nehezményezte a pszichoanalízisben a hagyományos, tekintélyelvű terápiás modellt, melyben a terapeutának gyakorlatilag hatalma van a páciens élményeinek értelmezése felett, ami azonban korlátozza a páciens aktív részvételét és önálló következtetéseinek levonását. Az aktív technika a terápiát a terapeuta és a páciens közös munkájának tekinti, ahol a résztvevő felek a terápiás interakciók értelmezésén keresztül a közös értelemképzésre helyezik a hangsúlyt. A terápiás kapcsolat, Ferenczi szerint, csak akkor tud működni, ha a terapeuta nem csupán egy távoli megfigyelő, aki diagnózisokat állít fel és kezeléseket javasol, a páciens pedig nem passzív alanya az eljárásnak, hanem mindkét fél aktívan, mint partnerek vannak jelen a folyamatban (Bálint, 1968; Ferenczi, 1997). Az aktív technika Ferenczi-féle elképzelése nem csak az analízis terén jelentett új perspektívát, hanem előrevetítette a pszichológia más területein is az egyenlőbb és igazságosabb gyakorlatok kialakítását (Lénárd, 2003).

3.3 A kritikai nézőpont pszichológiai alkalmazásainak két példája

Az eddigiekben bemutatott kritikai pszichológiai nézetrendszer megértéséhez két általam készített teoretikus esettanulmányt hozok példának. Mindkét esetben központi szerepet játszanak a kritikai társadalomtudományok meglátásai egy-egy általam választott alkalmazott pszichológiai gyakorlatban és a mögöttük álló elméletben. Az elsőben az alkalmazott terápiás eljárások kritikáját állítom fókuszába az anorexia nervosa példáján keresztül, ahol az embodiment – azaz a test társadalmi beágyazottságát hangsúlyozó – paradigma szolgál kritikám eszközéül. A megközelítés a felhasznált szakirodalmak alapján a főként mentális működés befolyására szolgáló terápiás ellátást a test egy olyan értelmezésével tágítja, mely szerint azt a társadalmi normák és elvárások érzéki szinten is alakítják azt. Második esettanulmányomban az ökoszorogás pszichológiai jelenségét vizsgálom, társadalomkritikai

keretrendszerben. Elemzésem rávilágít a különbségekre a mainstream pszichológiai paradigmák és a társadalmi-kulturális folyamatok valósága között, az ökológiai válság példáján keresztül.

Most következő példáimat ezért nem pusztán illusztrációknak szánom, hanem olyan esettanulmányoknak tekintem, melyek az alkalmazott pszichológiai gyakorlatok és a mögöttük álló elméletek kritikáját szolgálják. Az anorexia nervosa és az ökoszorongás egy-egy konkrét pszichológiai és társadalmi jelenséget reprezentál, melyeken keresztül szélesebb társadalmi és kulturális kontextusban tudom tárgyalni a pszichotudományos gyakorlatokat, bemutatva a vizsgált jelenségek összetett természetét. A kritikai keretrendszerben történő elemzés alkalmat ad a pszichotudományos diskurzus tágításához, új kérdésfeltevések megfogalmazásához és a megszokottól eltérő módszertanok bevonásához (Csabai, 2018).

3.3.1 Az anorexia nervosa embodiment értelmezése³⁰

A következő példa az anorexia nervosa kezelésének alternatív megközelítésén keresztül arra világít rá, hogy a jelentés értelmezésében mind a pszichológiai, mind a társadalmi szempontok jelentős szerepet játszanak. Azonban, míg külön-külön egyik sem képes átfogó megoldást nyújtani, a kettő ötvözete előremutató lehet az étkezési zavarok kezelésében. A társadalmi szempontok integrálására az esettanulmányban az embodiment, a főáramú pszichológiában kevésbé elismert, pszichológiai paradigmája szolgál eszközzel. Az "embodiment" pszichológiai paradigma alapját az az elképzelés alkotja, mely szerint a testi élmények és állapotok közvetlen hatást gyakorolnak az emberi pszichére, a gondolkodásra, érzelmekre és döntéshozatalra. Ez alapján a mentális folyamatok nem csupán az agyban zajlanak, hanem szoros összefüggésben állnak a testi érzékeléssel és a környezettel való fizikai interakcióval.

Az embodiment megközelítés eredetileg a nyugati filozófiából származik, ahonnan fokozatosan szivárgott át más tudományterületekre, így a pszichotudományokban is. Első megjelenését a 20. század eleji fenomenológiai mozgalomban találjuk. Edmund Husserl német filozófus munkásságában már megjelennek olyan elemek, amelyek utat nyitnak a

³⁰ A tanulmány egyes részei publikálásra kerültek *Az embodiment paradigma testfelfogásának jelentősége az anorexia nervosa értelmezésében és kezelésében* címen a Replika folyóirat 2021-es Embodiment számába, továbbá *Intersubjectivity and Embodiment in the Field of Psychotherapy* címen a Studia Philosophia, 2022/2. számában. Az anorexia nervosa kritikai értelmezéséről és hazai kezelési módjairól a Central European University Critical Gender Studies szakán végzett szakdolgozati kutatásom számol be részletesen *Anorectic Narratives – The Possible Agency of Anorectic Women in the Hungarian Psychiatric Treatment* címen, mely a CEU szakdolgozati adatbázisából lehívható.

testiség kérdésének filozófiai vizsgálata felé.³¹ A fogalmat fenomenológiai szempontból Merleau-Ponty tökéletesíti azon állításával, hogy az észlelést és a tudatosságot eleve megelőzi a testi létezés és a világban való aktív jelenlét (erre az esettanulmány később részletesen is kitér). Az amerikai pragmatizmus, különösen John Dewey munkássága, szintén azt hangsúlyozta, hogy a kognitív folyamatok mélyen gyökereznek a testi tapasztalatokban és a környezettel való fizikai interakciókban (Dewey, 1916). Az embodiment paradigma fokozatosan átszivárgott más tudományterületekre, köztük a nyelvészetbe, kognitív tudományokba, antropológiában, a mesterséges intelligencia fejlesztésbe és a pszichológiába is.

Az hozzáállás eszmetörténeti szempontból mindig is eleve kritikai volt, amennyiben az a nyugati gondolkodás egyik implicit dualizmusát, a test-lélek kettősségét kívánja kihívás elé állítani azzal, hogy a megélt testi tapasztalatokat egyenlően fontosnak, ha nem fontosabbnak értékeli, mint a mentális folyamatokat, melyeknek a klasszikus descartesi gondolat elsőbbséget tulajdon. A megközelítés a pszichológiai kutatások számos területén megjelent az utóbbi évtizedekben, beleértve az érzékelés, figyelem, nyelvhasználat, emlékezet, érzelmek és a társas interakciók vizsgálatában. A paradigma keretében vizsgálták például, hogy a testtartás vagy a mimika hogyan befolyásolja az érzelmeket, vagy hogy a fizikai érintés milyen hatással van a társas kapcsolatokra és a bizalomra (Meier et al., 2012; McBride és Kwee, 2018). Mindez megannyi klasszikus pszichológiai jelenséget új értelmezési réteggel ruház fel.

Azzal például, hogy az embodiment paradigma a testi és szellemi működés szétválaszthatatlanságát hangsúlyozza, szemben áll az anorexia nervosa jelenleg domináns pszichológiai értelmezésével, ami elsősorban az individuális élettörténetre és kognitív magyarázatokra fókuszál (APA, 2015; Máriási és Vida, 2015). A pszichotudományos értelmezés ezzel könnyen figyelmen kívül hagyhatja a megélt test tapasztalatát, ami kiemelten fontos egy olyan kórkép megértésében, amely nem pusztán individuális patológia, de dialektikus viszonyban áll a női testtel kapcsolatos társadalmi elvárásokkal is. Úgy is mondhatnánk, az anorexia diszkurzív tér, melyben a hatalom mikro- és makroszintje összeér. Az anorexia kezelésének embodiment-értelmezése ezért esettanulmányomban a pszichiátria

³¹Ilyen például az *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie I.* (1976) vizsgálatában bevezetett "életvilág" (Lebenswelt) fogalom, amely a mindennapi élet világát jelöli, ahogyan azt közvetlenül tapasztaljuk. A tapasztalatok és az észlelés közvetlen, elsődleges természetére való fókuszálás alapvető eleme a későbbi testiség-központú megközelítéseknek. A másik *A karteziánus elméletek* (2000), ahol Husserl interszubsztivitás vizsgálata során kitér rá, hogy hogyan észleljük mások testi jelenlétét és hogyan tapasztaljuk meg őket mint másik én (Olay és Ullmann, 2011).

és a medikális betegségmodellek kritikájaként funkcionál, miközben kapcsolódik a feminista és gender szempontú kritikai elméletekhez, amely a zavar társadalmi és kulturális dimenzióira fókuszálnak (Kiss, 2021).

Az *embodiment* gondolatiságának ismertetésében a már korábban említett Maurice Merleau-Ponty filozófiáját veszem alapul, mivel az elsők közt tematizálja azt. A filozófus célja a karteziánus test-elme különválasztás³² kritikája azzal, hogy a tudat, a test és a minket körülvevő világ elválaszthatatlanságát hangsúlyozza a tapasztalás folyamatában. A test ez alapján nem csupán passzív objektuma az elme zavarainak, hanem aktív cselekvő (aktor), mivel meghatározza az érzékelést, világhoz való viszonyunkat és interakcióinkat. Azaz Merleau-Ponty gondolkodásában az érzékelés és a tudat nem érthető meg a test aktív szerepének figyelembevétele nélkül (Merleau-Ponty, 2006).

A Betegségek Nemzetközi Osztályozására szolgáló Kódrendszer (BNO) kulcsfontosságú szerepet játszik az anorexia nervosa mint betegség értelmezésében és diagnosztizálásában (Túry, 2004). Meghatározása szerint a körkép egyszerre pszichológiai és szociokulturális jelenség, melynek kezelése komplex multidiszciplináris megközelítést igényel, ami figyelembe veszi az egyéni, családi és társadalmi meghatározottságokat. Túry Ferenc kiemeli, hogy az anorexia diagnosztizálása és kezelése során nem pusztán egyéni faktorokra, hanem a családi háttérre és a szociokulturális tényezők összjátékára is összpontosítani kell. A hivatalosan alkalmazott kezelési javaslatok ennek megfelelően komplexek és multidimenzionálisak, beleértve a családi bevonást, a gyógyszeres kezelést és a pszicho- valamint kognitív viselkedésterápiát (Túry 2004).

32 A pszichológia története során a test és elme viszonya mindig is központi kérdés volt, ami különösen érvényes a pszichés zavarok értelmezésére és kezelésére. A mainstream pszichológiai elméletek és terápiás praxisok gyakran a tudat és a kognitív folyamatok felől közelítik meg ezeket a zavarokat, miközben a test szerepe másodlagossá válik. Ez a megközelítés erősen gyökerezik a kora modern filozófiában és tudományos gondolkodásban, amely a Descartes-i dualizmus révén a test és elme szétválasztását hangsúlyozza, előtérbe helyezve az elme primátusát a testtel szemben. A pszichológia történetének korai szakaszában, különösen a behaviorizmus idején, a testet stimulusokra reagáló gépezetként kezelték, ami automatikusan válaszol a külső ingerekre. Ez a mechanisztikus nézet csak részben változott a későbbi pszichológiai áramlatokkal, például a kognitív pszichológiával, amely bár finomított a test szerepén, mégis elsősorban a mentális folyamatokra és a kognitív struktúrákra koncentrált. A kognitív tudományok jelenlegi dominanciája a pszichológiai kutatásban és oktatásban (Máriási és Vida, 2015) tovább erősíti ezt a tendenciát, ahol a test gyakran csak mint az érzékszervi feldolgozás és a kognitív folyamatok "gépezetként" jelenik meg (Adams, 2010; Wilson és Foglia, 2017). A kognitív tudományokban azonban utóbbi évtizedekben megjelent az *embodied cognition* gondolata, mely igyekszik hangsúlyozni a test és elme kölcsönös függését, elválaszthatatlanságát, valamint azt, hogy a test valójában szignifikáns szerepet játszik a kognitív folyamatokban, de nem mint objektum, hanem mint ágens (Schubert és Gün, 2009). Ugyanakkor több, a témában születő tanulmány kiemeli, hogy az *embodied cognition* empirikus alátámasztása és az abból alkotható elméleti keretrendszer igen hiányos (Körner, Topolinski és Strack, 2015). A probléma egyik oka, hogy bár az *embodiment* paradigma a testben létezés szubjektív tapasztalatát kívánja beemelni a pszichológiába, ugyanakkor épp ez a szubjektivitás az, ami a modern, objektív tudományos standardokra támaszkodó pszichológiai kutatás számára nehezen mérhető, és még kevésbé általánosítható.

Ugyanakkor az anorexiát vizsgáló feminista és gender szempontú társadalomtudósok kifogásolják, hogy a társadalmi hatások vizsgálatának nem része a nemek közti egyenlőtlenségek kritikája. Hillary McBride és Janelle Kwee munkája (2018) az anorexia nervosát épp ezért mint „kulturális betegséget” határozza meg, mely a preferált szépségideálok és az ezekhez kapcsolódó női értékeken nyugszanak. Susan Bordo, amerikai pszichológus, munkájában az anorexia történelmi és társadalmi gyökereit vizsgálja, összekötve a jelenséget a középosztály normáival és értékeivel. Bordo szerint az anorexia egyrészt a szépségideálok és a testkép változásainak tükröződése, másrészt a társadalmi változások és az életmódbeli elvárások következménye (Bordo, 1990). Azaz tulajdonképpen az anorexiás szubjektivitás a nőket érő társadalmi nyomás kikristályosodásának egy formája, épp úgy, mint korábban a hisztéria is (Csabai, 1998).

A „kulturális betegség” egyben azt is jelenti, hogy a női testtel szemben támasztott társadalmi elvárások és az abból következő rendellenes étkezési szokások nem tekinthetők egyéni pszichés zavarnak, mivel az valójában szubklinikai szinten a női populációban széles körben elterjedt (McBride és Kwee, 2018: 25). A gender szempontú elemzések alapján az anorexia társadalmi szinten tehát egy olyan szupermetafora, mely magában foglalja az ideális nőiséghez kapcsolódó reprezentációkat, az ahhoz kapcsolódó kulturális praxisokat, a személyes és társadalmi kontrollt, valamint a test szimbolikus jelentőségét. A metafora továbbá arra utal, hogy az anorexia több, mint egy egyszerű egészségügyi probléma, az valójában a nemek közötti egyenlőtlenségeken alapuló kultúránk testi letükröződése.

Az anorexia nervosa diagnosztikai leírása, habár említést tesz a kulturális faktorok jelentőségéről, azonban a standard kezelési módokban és gyakorlatokban a test társadalmi beágyazottsága mellékes marad. Az individuum szintjén működő pszichotudományos gyakorlatok így nemcsak korlátozzák a kezelési lehetőségeket, de hozzájárulnak a problémát létrehozó társadalmi hozzáállás fenntartásához is. A feminista megközelítések, így például Bordo (1992) ezzel szemben hangsúlyozza, hogy mivel a jelenséget a nemekkel kapcsolatos elvárások és a szépségideálok határozzák meg, a klinikai gyakorlatban a gender szempontú kritikának központinak kéne lennie. Habár a gender szempontú kritika elengedhetetlenül fontos a női test medikális értelmezéseiben és gyakorlataiban, az szintén egyfajta redukcionizmusba ütközik. A társadalomkritikus modellben ugyanis a női test nem kevésbé passzív elszenvedő, mint a medikális modellben, azonban itt nem az egyéni meghatározottságoknak, hanem a patriarchális berendezkedésnek alárendelt objektum. Az elképzelés következtében könnyen eltűnik a krízishez vezető egyéni tapasztalatok komplexitása, valamint a személy agenciája teste felett (Fairburn és Wilson, 1993).

Az embodiment paradigma ez alapján épp azért a kritikai gyakorlat eszköze, mert hidat képez a két hozzáállás között. Ez alapján az anorexia nem csupán egy étkezési zavar, hanem szubjektív tapasztalat, ahol az érintett személyek valamilyen okból elidegenednek saját testüktől, ami megnehezíti számukra belső állapotaik érzékelését és egy stabil szelf érzés kialakítását. McBride és Kwee (2018) kiemeli, hogy az anorexiások gyakran másokért-való-testté válnak, ahol csak mások tekintete által képesek magukra rálátni, ez vezet folyamatos megfelelési kényszerükhöz. Az embodiment attitűd ezzel a meglátásával felismeri ugyan a személyre ható kulturális kényszereket, mégis képes magába integrálni a megélt tapasztalatát, a szubjektív élményvilágot is. Az embodiment-perspektíva nélkül a női test mindkét értelmezési paradigmában passzív, alárendelt szereplőként értelmezhető, azonban ez a nézőpont lehetőséget ad arra, hogy a kezelés során az anorexiások a test és a környezet közötti kommunikatív viszony felismerésével viszonylagos ágenciát nyerjenek testük felett, ami segít testképük és megélt testtapasztalatuk összehangolásában (McBride és Kwee, 2018).

Jelen esettanulmányban az embodiment paradigma azért válik a kritikaiság eszközévé, mert annak gondolatisága egy olyan pszichés-zavar alternatív értelmezéseként jelenik meg, amely okát a klasszikus diagnosztika mentális folyamatokban, neurotranszmitterekben, vagy kulturális adottságokban keresi. Az embodiment felfogás kritikai jelentősége a különböző pszichológiai és társadalomtudományos nézőpontok multidiszciplináris összehangolásában áll. A paradigma beépítése így nem csupán egy új dimenziót ad a terápiás munkához, hanem alapvetően szükséges a sikeres gyógyuláshoz. A testi tapasztalat társadalmi beágyazottságának hangsúlyozása ugyanis lehetővé teszi a jelenség mélyebb, multidimenzionális megértését, amely túlmutat a fiziológiai és egyéni pszichopatológiai szempontokon. Ugyanakkor a testet nem redukálja le pusztán annak kulturális meghatározottságaira, hanem a fenomenológiai perspektíván keresztül számot vet azzal is, hogy az egyén hogyan tapasztalja meg saját testét a világban. A komplex megközelítés így képes rámutatni arra, a test nem csupán a kultúránk által formált és társadalmi jelölők által meghatározott objektum, hanem az emberi tapasztalat aktív központja (Kiss, 2021).

3.3.2 A klímaszorongás ideológiakritikája³³

A klímaszorongás jelensége egy viszonylag új keletű kérdés a pszichotudományok terepén. A WHO először 2009-ben állapította meg, hogy a klímaváltozás nem csak a globális egészséget, de a mentális egészséget is befolyásolja (Costello et al., 2009). Az Amerikai Pszichológiai Társaság (APA) meghatározása szerint „a környezeti katasztrófától való krónikus félelem, amely az éghajlatváltozás visszavonhatatlannak tűnő hatásának megfigyeléséből, továbbá a saját és a következő generációk jövőjéért érzett aggodalomból ered” (Schreiber, 2021). A társadalom ökológiai alapjainak összeomlása felett érzett krónikus szorongás egy, az APA által 2020-ban végzett kutatás szerint az USA lakosságának 68%-át érinti. Habár a fogalom több alesetet is magába foglal, – mint az ökotraumát vagy a poszttraumás ökológiai distressz szindrómát – azokat összeköti a jövővel kapcsolatos krónikus félelem és aggodalom a klímaváltozással összefüggésben (Albrecht, 2003, 2019; Pihkala, 2021; Randall, 2019). Ez alapján a pszichológiai értelmezés a klímaszorongást egy individuális, belső állapotként kezelni, a klímaváltozás szélesebb társadalmi, gazdasági és ökológiai realitását másodlagos tényezővé degradálva.

Ezzel szemben egy kritikai pszichológiai megközelítés teret ad arra, hogy a klímaszorongást a kapitalizmus strukturális dinamikáinak eredményeként értelmezzük, kiemelve a környezeti válságok és a modern termelési módok közötti kapcsolatokat. Jason W. Moore világökológiai teóriája, mely több szálon kötődik a Frankfurti gondolkodáshoz, a kapitalizmust olyan globális rendszerként írja le, amely a környezetet kihasználva és kimerítve törekszik fenntartani a tőkefelhalmozás rendszerét. Moore és más szerzők alapján ez a mechanizmus áll a globális ökológiai válság hátterében. Azaz a fenyegetés valódi, mégis azáltal, hogy az ember környezete pusztulása iránt érzett aggodalma egy pszichodiagnosztikai keretbe kerül, az egyéni reakcióként fog értelmeződni (Moore, 2019).

A klímaszorongás ez alapján valójában nem izolált, individuális zavar, hanem egy racionális érzelmi válaszreakció egy olyan fenyegetésre, mely az emberiség egészét érinti. Éppen ezért, amikor a reakció pszichés dimenzióját kívánjuk megérteni, fontos, hogy a hagyományos pszichológiai értelmezési kereteket egy társadalom- és gazdaságkritikus dimenzióval tágítsuk, ahogyan arra nemcsak szűken a kritikai pszichológia gondolatvilága, de

³³ Az esettanulmány egyes részei publikálásra kerültek Csányi Gergellyel közös *Klímaszorongás vagy klímafélelem? Egy radikális ökopszichológia felé* című tanulmányunkban a *Fordulat – Társadalomelméleti Folyóirat*, 31. számában 2022-ben. Előadás formájában elhangzott: "Unraveling Climate Anxiety: A Radical Ecopsychology Perspective Amid Global Crisis" – 18th International Symposium on the Contributions of Psychology to Peace, Pécs. Idézi: Bigazzi Sára et al. (2023) *A trauma történeti, társadalmi és kritikai vonatkozásai*. In: Árkovits Amaryl, Terenyi Zoltán és Varga S. Katalin (szerk.). *Trauma-kaleidoszkóp*. Oriold és Társai Kft., Budapest. pp.37-68.

a kritikai társadalomelméletek is vállalkoznak. A társadalomtudományos értelmezés a kapitalizmus kritikájának integrálásával nemcsak alternatívát kínál a klímaszorongás értelmezésére, hanem olyan új perspektívát is, amely a válság megoldásához kapcsolódó gyakorlatokra sarkall. A megközelítés tehát hangsúlyozza annak szükségességét, hogy a pszichológiai kutatások és gyakorlatok egy tágabb ökológiai és gazdasági kontextusban értelmeződjenek, az emberi jólét és a környezeti fenntarthatóság szoros összefüggésének megértése érdekében az öko- vagy klímaszorongás kezelésekor.

Az ökoszorongás kategóriájának megértéséhez érdemes először a szorongás pszichológiai fogalmának vizsgálata. Epidemiológiai vizsgálatok szerint a szorongásos zavarok a legelterjedtebb pszichiátriai kórképek közé tartoznak (Faludi, Gonda és Döme, 2015). A pszichológiai diskurzus is hangsúlyozza, hogy a szorongás nem minden esetben kóros, mivel alapja egy olyan normális emberi érzelm, ami a hétköznapi túlélést szolgálja: az adaptív szorongás evolúciós stratégia a veszély elkerülésének érdekében. Az adaptív szorongás elősegíti az egyén és közösség számára a környezeti kihívásokra adott megfelelő válaszreakció kialakulását. A szorongást kiváltó stresszoroknak emellett létezik egy individuálisan eltérő, optimális küszöbtartománya, patológiáról pedig akkor beszélünk, ha ez túlzottan alacsony (vagy esetleg túlzottan magas). Ilyenkor a tudatban olyan szituációk tételeződnek veszélyesnek, melyek valójában nem azok, a személy ezért feleslegesen pazarol energiát elkerülésükre. Amit a klinikum jelenleg szorongásként definiál az örökletes hajlamok és környezeti hatások összjátéka. A határ a mindennapi életben normális adaptív szorongás és a kezelést igénylő kóros szorongás között azonban a klinikai megítélés függvénye. Ennek eldöntése azonban egyáltalán nem magától értetődő, mivel érzelmi reakcióinkat biológiai adottságainkon túl intézményi, kulturális és társadalmi faktorok egyaránt meghatározzák (Willers et al., 2013; Gelfuso et al., 2014).

Az APA optimista álláspontot fogalmaz meg az ökológiai szorongás kezelésével kapcsolatban. Véleményük szerint amennyiben az ökológiai szorongás a pszichopatológiás szorongás egyik formája, úgy a klinikusok a kezelés során azokat a módszereket használhatják, melyeket a generalizált szorongás, depresszió és trauma esetében már korábban is alkalmaztak. Ebből arra következtethetünk, hogy a globális ökológiai válság csupán egy speciális körülmény, melyben az ember – pszichológiából már jól ismert – szorongásos reakciói végbemennek. Az ökológiai aggodalom a kezelés során pedig a személyes élettörténetben, nem a globális gazdasági válság kontextusában nyer értelmet (Clayton et al., 2017). A kritikák szerint azonban az APA definíciója és tanácsai nem veszik figyelembe kellőképpen az ökológiai válság valóságát. Azzal, hogy azt egy individualizált pszichológiai

problémaként tünteti fel impliciten hozzájárul a válság súlytalanná tételéhez, ezzel a pszichotudományok rendszerfenntartó szerepének látványos példáját nyújtja (Csányi és Kiss, 2022).

A kritikai pszichológia baloldali értelmezési keretében az ökológiai szorongás diagnosztikai kategóriája egyfajta maszkként funkcionál, annak érdekében, hogy elfedje a domináns társadalmi ideológia, azaz a kapitalizmus gazdasági érdekeit.³⁴ Az ideológia működésének értelmezése rávilágít, hogy az nem a tudás és a valóság, hanem a tudás és a hit közötti konfliktus mentén érthető meg. Ez azt jelenti, hogy az ideológia nem csupán a valóságot torzítja, hanem egyfajta megküzdési mechanizmus is, amely segít elviselhetőbbé tenni azokat a jelenkori kríziseket, melyekre az egyén úgy érezheti, nincs ráhatása. A klímaszorongás ebben a kontextusban nem az egyén túlzó reakciója egy stresszorra a sok közül, hanem az ideológia maszkja mögül átsugárzó valós fenyegetés érzete. A pszichológiai keretezés ugyanakkor hozzájárul az illúziók fenntartásához, a válság normalizálásához.

Felmerülhet a kérdés, hogy amennyiben a pszichológiai keretrendszerben ökoszorongásnak nevezett fenomén valójában valós jelenségre, azaz a környezet elkerülhetetlen pusztulására vonatkozik, úgy mi különbözteti azt meg például a fóbiáktól, ahol a félelem tárgya szintén valós. A DSM-5 besorolása alapján a fóbiák a generalizált szorongásos zavarok alkategóriáiként vannak számontartva. A kézikönyv meghatározása alapján habár mindkét állapotra jellemző a patológiás aggodalom, a szorongás egy jövőorientált érzelmi állapot, míg a fóbiákat intenzív, irracionális félelem jellemzi meghatározott tárgyaktól vagy helyzetektől, mint például repülés, magasság vagy állatok (APA, 2015). Az általános szorongás és a fóbiák közötti fő különbségek tehát a félelem fókuszában és az arra adott viselkedési válaszokban rejlik.

Aki például *ornitofóbiás*, azaz madárfóbiától szenved, intenzív és irracionális félelmet vagy pánikot érez a madarak látványától, hangjától, de még akár képen való látványától is. Már a DSM megfogalmazásában is nyilvánvalóvá válik, hogy míg a fóbia esetében konkrét kiváltó tárgyról beszélhetünk (pl. madarak), addig a szorongás, és az ökoszorongás pszichodiagnosztikailag meghatározott értelmében egy általánosabb, kevésbé megfogható tárgyhöz köthető szorongásforma, amely a környezeti problémákhoz, például az éghajlatváltozáshoz, a szennyezéshez és a természeti erőforrások pusztulásához kapcsolódik.

Az esettanulmány célja ugyanakkor épp az ökoszorongás kihelyezése a pszichológiai zavar értelmezési keretéből azzal, hogy rámutat, a szorongásos zavarokkal ellentétben az

34 Lukács György "hamis tudat" koncepciója azt sugallja, hogy az ideológia miatt az emberek nem ismerik fel valódi érdekeiket (Lukács, 1971). Ugyanakkor Slavoj Žižek filozófus úgy véli, jelenünkben ez a viszonyrendszer megfordul, azaz az egyének hozzáállására mára inkább a "tudják, mégis cselekszik" jellemző (Žižek, 2008). A megközelítése rávilágít a klímaszorongás paradoxonára is: az emberek tudatában vannak a környezeti válság súlyosságának, mégis folytatják a káros magatartásformákat.

ökoaggodalom valós és tudományosan igazolt fenyegetésen alapul, ezért az racionális válasz a jelen környezeti problémáira. Ha például valaki COVID-19-cel fertőzött személlyel érintkezik anélkül, hogy betartaná az ahhoz kapcsolódó óvintézkedéseket, jogos félelmet, nem pedig pszichológiai értelemben vett szorongást fog érezni afelett, hogy talán maga is fertőzötté vált. Ezzel szemben a madarakkal szembeni túlzott aggodalom csak a legkritikább esetben tekinthető reálisnak, például, ha valaki nap mint nap agresszív madárfajokkal, sasokkal, sólymokkal vagy struccokkal foglalkozik, ám ez, már nem tartozik a fóbia kategóriájába.

Alfred Hitchcock 1963-as *Madarak* című filmjében a madarak tömegesen, együttműködve, szinte katonai precizitással támadnak az emberekre. Ugyanakkor a film nézése során a félelem valós forrása nem a madarak támadása, hanem épp annak abszurditása, mivel azokra a valóságban nem jellemző az ilyen viselkedés, sőt mindez egyenesen eltér attól. A támadás váratlan és minden értelmezhető ok nélküli természete csak fokozza a jelenség irracionálisát, egyben a nézőben keltett feszültséget és félelmet is. Ezzel szemben Alfonso Cuarón 2006-os filmje, *Az ember gyermeke*, épp azáltal kelt szorongató hangulatot a nézőben, hogy az egy elképzelhető jövőképet ábrázol. Cuarón egy olyan közeli jövőbe kalauzolja nézőit, ahol az emberi tevékenységből következő ökológiai válság következményei hatással vannak a mindennapi életre, beleértve a természeti erőforrások kimerülését és az ebből eredő társadalmi feszültségeket, menekültválságot, hatalmi egyenlőtlenségeket és diktatórikus rendszereket. A film során a feszültség forrása tehát nem a látottak irracionálisából, ellenkezőleg, a bemutatott jövőkép realitásából fakad.

Egy másik fontos különbség a pszichológiai értelemben vett madárfóbia és a kritikailag értelmezett ökoaggodalom közt, melyre az esettanulmány később részletesen is kitér, az azokhoz kapcsolódó cselekvési minták. Az aggodalomból fakadó jogos szorongás potenciálisan konstruktív cselekvésekhez vezethet, melyek segíthetnek enyhíteni a válságot. Ilyen például a klímaközösségek létrehozása (Olaja, 2018). Ezzel szemben a fóbiák esetében elsősorban az elkerülő magatartás jellemző, azaz a fóbiás személy aktívan kerüli azokat a helyzeteket vagy tárgyakat, amelyek kiváltják a félelmét (APA, 2015). Az ökoszorongás ez alapján racionális és reális válasznak tekinthető a valós környezeti fenyegetésre, ahol az aggodalom a bolygó és az emberi jólét jövőjével kapcsolatos valós félelmeket tükrözi. Ezzel szemben például a madárfóbia irracionális félelem, mivel a tapasztalt félelem mértéke aránytalan a madarak által jelentett valós veszélyhez képest.

A válság valódi kihívásainak megértése és kezelése az individualizált szorongás keretrendszerében érintetlenek maradnak. Egy társadalomkritikus pszichológiai megközelítés ezzel szemben épp az ideológia megkérdőjelezésére és az intézményi gyakorlatok

átalakítására kell, hogy irányuljon ahhoz, hogy felmutassa az ökológiai válsággal kapcsolatos pszichés reakciók adaptív lehetőségeit az egyéni és globális cselekvésre való ösztönzés érdekében. A kritikai megközelítések felől az ökoszorongás a katasztrófához kapcsolódó strukturális probléma. Az olcsó erőforrások kimerülésének szükségszerűen egy új világökológiai rendszer létrehozását kell maga után vonnia, mely az antikapitalista stratégiák, a prefiguratív politika és a szolidáris gazdaságok keretében új megoldásokat kínálhat a fenntarthatóságra (Doppelt, 2016; Davenport, 2017).

A prefiguratív politikák ebben kiemelik a társadalmi képzetek³⁵ átalakításának fontosságát, a közösségi kapcsolatok új és alternatív átértelmezését, például az önszerveződés és a kölcsönös segítségnyújtás lehetőségeinek kiaknázása révén. Ennek példája Rebecca Solnit 2005-ös Katrina hurrikánról szóló katasztrófaszociológiai írása, melyben új megvilágításba helyezi a válsághelyzetre adható reakciókat, egyben a társadalmi képzeletet tágító perspektívát nyújt. Solnit a hurrikánnal szembeni védekezés kapcsán két fontos megállapítást tesz. Egyrészt, katasztrófa esetén az emberek már a hivatalos szervek kérésére előtt a segítség és kölcsönösség hullámával reagálnak. Másrészt, a kölcsönös segítségnyújtáson keresztül az áldozatok nemcsak veszteséget, de örömet, szeretetet és az emelkedettség állapotát is megélik, s így gyakran az elszenvedett nehézségek ellenére is mint életük legértelmesebb időszakára tekintenek vissza. A válsághelyzetben megtapasztalható felemelő érzések hangsúlyozása az ökokatasztrófára való felkészülés egyik felszabadító eleme, ami a saját szubjektivitásunkból való kilépés lehetőségét villantja fel a kölcsönös segítségnyújtáson keresztül (Gagyí, 2019; Solnit, 2009).

A fenti pozitív érzések hangsúlyozása más, az ökológiai krízishez köthető tanulmányokban is megjelennek (Ojala, 2018; Pihkala, 2021). Ezek beszámolnak a remény, a megerősödés és az összetartozás érzéseiről, különösen, ha kollektív cselekvéshez kapcsolódnak. Azaz a csoportos katasztrófakezelés, a „látens katasztrófakezesség”

35 A társadalmi képzelet fogalmát itt Cornelius Castoriadis görög–francia filozófus gondolataira alapozom. Castoriadis szerint a társadalmi képzelet az, ami lehetővé teszi az emberek számára, hogy jelentést és rendet adjanak a világuknak; ez a képzelet hoz létre normákat, intézményeket, jogokat és politikai rendszereket. A társadalmi képzelet tehát mélyen beágyazott a társadalmi gyakorlatokba és az emberi kultúrába, és ez által határozza meg, hogy a társadalom hogyan látja önmagát és a világot (Castoriadis, 1975). A társadalmi képzelet gondolata azonban hasonlóságokat mutat Serge Moscovici társadalmi reprezentáció elgondolásával, ami arra utal, hogyan alakítják és osztják meg az emberek a valóságról alkotott közös elképzeléseiket, értelmezéseiket egy társadalomban, például a nyelven, szimbólumokon és közös tudásokon keresztül (Moscovici, 1981). Az összefüggés a két fogalom között abban rejlik, hogy mindkettő a társadalmi valóságok konstruálásával és a jelentés kialakításával foglalkozik, valamint azzal, hogy az emberek hogyan értelmezik és alakítják a világot közös képzetek és elvárások alapján. Mind a társadalmi képzelet, mind a szociális reprezentációk hatalmas szerepet játszanak abban, hogy a társadalmak hogyan strukturálódnak, hogyan alakulnak ki a normák és értékek, és hogyan történik a társadalmi változás. Mindkét koncepció hangsúlyozza az emberi gondolkodás és társadalmi gyakorlat közötti kölcsönhatást, bemutatva, hogy az emberek nem csak passzívan fogadják a társadalmi valóságot, hanem aktívan részt vesznek annak alakításában.

konstruktív viszonyt teremtenek az elkerülhetetlen válsággal, egyben segítenek újrafogalmazni az objektív körülmények mellett véghez viheto cselekvések lehetőségét. A szorongás bénító érzésével szemben a pozitív érzések az aktív elköteleződés és a cselekvésre való összpontosítás forrásai lehetnek (Ojala, 2018).

Az ökológiai szorongás kritikai pszichológiai értelmezése a pszichotudományok, az ökológia, a politikai gazdaságtan és a társadalomtudományok inter- és multidiszciplináris megközelítésének fontosságát hangsúlyozza az ökológiai válság megértésében és kezelésében. A pszichológiai folyamatok megértése ebben kitüntetetten fontos, ugyanakkor nem az egyéni szorongás paradigmájában értelmezve, sokkal inkább a hatalmi viszonyok és az abból következő válságok emberi érzelmekre tett hatásának feltérképezésében. Egy társadalmilag tudatos pszichoterápiás gyakorlat nem azt jelenti, hogy diszkvalifikálja a szorongás érzését, mondván, hogy az elkerülhetetlen társadalmi és gazdasági struktúrák eredménye. Ezzel szemben a reális alapokon nyugvó klímahelyzettel szembeni aggodalom enyhítésére a pszichoterápiás hozzáállás megannyi, a kritikával összhangban álló segítséget nyújthat. Egy ilyen alkalmazott módszer lényege lehet, a gyászfeldolgozáshoz hasonlóan, az elkerülhetetlen válság tudatosítása, majd annak elősegítése, hogy a szorongás bénító érzését áthidalva, a személy reális cselekvési lehetőségek felé forduljon (Ojala, 2018).

Amíg az ökoszorongás a pszichológiai gyakorlatban negatív és kezelésre szoruló állapotként értelmeződik, háttérbe szorítja az abban rejlő termékeny potenciált az új megoldási stratégiák kialakításában. A reális aggodalmak és félelmek valójában alapvető fontosságúak a kollektív cselekvés elősegítésében, mivel képesek ösztönözni az embereket a változásra. Egy kritikus pszichológiai hozzáállás ezért a szorongás kezelésében az értelmező munka és az emocionális kompetencia fontosságát helyezi előtérbe, ezen keresztül segítve a negatív érzelmek cselekvésbe való átfordítását, valamint a személyes és közösségi reziliencia kialakítását egy fenntartható és pozitív jövő kialakításának érdekében (Csányi és Kiss, 2022).

3.2 Összegzés

A fenti esettanulmányok a klímaszorongás ideológiai kritikáját és az anorexia nervosa kezelésének embodiment paradigma alapú értelmezésén keresztül demonstrálják a kritikai pszichológia keretrendszer lehetséges használatát. A példáimból kirajzolódik, hogy a kritikai keret nem csak az elméletalkotás szintjén meghatározó, hanem konkrét eszköztárat is biztosít a társadalmi problémák megvilágítására az egyéni patológiák terén. A klímaszorongás és az anorexia nervosa esetében egyaránt láthattuk, hogy az egyén pszichológiai tüneteit strukturális

dinamikák alakítják ki, melyeket a hagyományos pszichológiai megközelítések a kritikai pszichológia iskolája alapján gyakran figyelmen kívül hagynak.

Az ökoszorongás esetében a kritikai pszichológiai megközelítés lehetővé tette, hogy a jelenséget a kapitalizmus gazdasági dinamikájának részeként értelmezzük, nem mint pusztán individuális zavart, hanem mint kollektív érzelmi válaszreakciót egy globális fenyegetésre. Az anorexia nervosa értelmezésébe az embodiment paradigma segítségével bevonhatóvá vált a test társadalmi beágyazottságának kérdése is, ezzel kiegészítve a hagyományos pszichológiai és pszichiátriai megközelítéseket. Ez a perspektíva rámutat arra, hogy az anorexia nem csupán egy személy belső kognitív torzulásainak eredménye, hanem szorosan összefügg a női testtel szembeni elvárásokkal is.

A példákon keresztül ugyanakkor arra is fel kívántam hívni a figyelmet, hogy a pszichológiai jelenségek megértése és kezelése során, habár alapvető fontosságú a társadalomkritikai szempontok figyelembevétele, azok strukturális megállapításai nem tudják feloldani az egyéni szenvedés problémáját. Ezért a disszertáció szemszögéből *a kritikai pszichológiai elméletek lényege nem a pszichológiai nézőpont felszámolása, hanem annak társadalomkritikai keretbe való integrálása*. Amellett érvelek, hogy a két hozzáállás ötvözte hozza létre a pszichés jelenségek legteljesebb mélységi megértését és a leghatékonyabb intervenciók stratégiáit, amelyek valóban képesek összekötni az egyéni és társadalmi dimenziót.

Az elméleti fejezet célja, hogy rövid áttekintést nyújtson a kritikai pszichológia fő érveiről és megjelenési formáiról. A pszichotudományok a fentiekben bemutatott keretrendszer alapján az emberi viselkedés, gondolkodás és érzelmek átfogó megértésére törekszenek. Ehhez kapcsolódva a kritikai pszichológia egy olyan paradigmát képvisel, amely kérdéssé teszi ezek vizsgálati módját azzal, hogy a társadalmi és hatalmi viszonyok jelentőségét hangsúlyozza a pszichológiai folyamatok értelmezésében. A pszichotudományok különböző gyakorlatai, legyen szó radikális vagy rendszer konform megközelítésekről, a társadalmi viszonyokból erednek, és ezek a viszonyok határozzák meg, hogy milyen szubjektumformáló technikákká válnak. Ezt a jelenséget illusztrálja a "neoliberális szubjektum" és a szocializmus "új ember" fogalma is. A kritikai pszichológiai irányzatok legfontosabb meglátása ezért, hogy a tudományos megismerésben alapvető fontosságú, hogy a pszichológiai megközelítések csak társadalmi és történelmi kontextusban válnak értelmezhetővé.

A tudományt sohasem tekinthetjük egy befejezett projektnek, mivel az az emberiséggel együtt változó, soha véget nem érő ismeretszerzési folyamat, melyben a kritikai

hangok valójában megtermékenyítően hatnak. A szokatlan nézőpontok, újfajta kérdésfeltevések és módszertanok ötvözése a tudomány, ebben az esetben a pszichotudományok, tökéletesedését szolgálják. Ehhez azonban alapvető fontosságú, hogy a tudományos közösségek nyitottak maradjanak az új gondolatokra és perspektívákra, elősegítve ezzel annak fejlődését. A kritikai pszichológia megközelítése új látásmódokat kínál a kutatások és gyakorlatok terepén, ami a pszichológia társadalmi dimenzióinak jobb megértését szolgálja, hozzájárulva az alkalmazott pszichológiai eljárások demokratizálódásához is.

A továbbiakban a disszertáció arra vállalkozik, hogy a fenti elméleti keret alapján a hazai pszichotudományok társadalomkritikai elemzését nyújtsa. A kritikai szakirodalmak alapvetően a nyugati tudományosság keretei közt láttak napvilágot, ebből következően az ott működő pszichotudományokra reflektálnak. Ugyanakkor a lokális kontextusok figyelembevétele kiemelkedő jelentőséggel bír a tudományág fejlődésének és az általa nyújtott ismeretanyag megértésében. A pszichológia történetének országonként eltérő fejlődési irányai rámutatnak, hogy a tudományág hogyan reagált és alakította a helyi igényeket, problémákat és kulturális értékeket, valamint arra, hogy a pszichológiai kutatások és gyakorlatok milyen módon integrálódtak a különböző társadalmi és kulturális kontextusokba. Továbbá az ilyen vizsgálatok segítenek megérteni, hogy egyes elméletek és módszertanok hogyan váltak dominánssá, miközben mások perifériára kerültek vagy éppen elfelejtődtek.

Habár hazánkban a rendszerváltást követően ezek a globális trendek váltak a mainstream tudományosság alapjává, a magyarországi pszichológia történeti elemzése rávilágít, hogy az a Globális Északtól eltérő módon fejlődött, ami jelenkori működésmódjaira is kihat, elsősorban a pszichotudományokat alkalmazó intézményrendszerek működésén keresztül. Ennek vizsgálatára a disszertáció elsőként egy olyan sajátos metodológiai keretrendszert kínál, amely a történettudomány, társadalom- és gazdaságelmélet meglátásaiból építkezik. Célja a fenti elméleti keret mentén egy olyan multidiszciplináris módszer létrehozása, ami alkalmas a kritikai pszichológia nézetrendszerének integrálására a pszichotudományok terepén, figyelembe véve a helyi sajátosságokat.

Ezt követően, az elméleti meglátások elemzési rendszerén keresztül elsőként egy makrotörténeti vizsgálatra vállalkozok, melyben felvázolom a nemzetközi pszichológiatörténet főbb állomásait. A globális kontextust a magyar pszichotudományok történetének bemutatása követi, a már említett komplex, társadalomkritikai keretrendszeren belül. A történeti rész lényegében az azt követő esettanulmányok kontextualizálására szolgál.

A makrotörténeti vizsgálódásnak a két empirikus kutatás mikrotörténeti perspektíván keresztül ad mélységet. Elsőként a Nevelési Tanácsadók történeti változásain keresztül a politikai és gazdasági folyamatok hatását demonstrálok egy pszichológiai intézmény gyakorlatában. Ezt követően a második empirikus kutatás a pszichológia oktatásának etnográfiai vizsgálatára vállalkozik, ezen keresztül rámutatva, hogy a képződő szakemberek milyen nehézségekkel néznek szembe a hazai pszichotudományos mezőben való elhelyezkedésben, és hogy ez hogyan kapcsolódik a szakma tudományos objektivitás illúziójához. Az esettanulmányok jól demonstrálják, hogy a múltban és jelenleg milyen pszichológiai szolgáltatásokat nyújt az állam, kinek elérhetők ezek és hogyan határozza meg és alakítja a piaci logika a terápiás praxisokat. A folyamat okai és következményei a magyarországi pszichológia működésében a hazai sajátosságok által meghatározottak, ebből következően azok megértéséhez nem elegendő a nyugati kritikai pszichológiai kánon importálása.

A disszertáció célja ezen keresztül annak bemutatása, hogyan értelmezhetők a hazai pszichotudományok tudományos attitűdje, intézményi és gyakorlati változásai egy szélesebb társadalomtörténeti kontextuson keresztül. Az esettanulmányok érzékletesen megvilágítják a pszichotudományok összefüggéseit a nagyobb hatalmi struktúrákkal, ezen keresztül felvillantva az intézményi gyakorlatok lehetséges fejlődési vonalait. Mindez rámutat arra is, hogy a kritikai pszichológia fejlődése és alkalmazása nem csupán elméleti kérdés, hanem szorosan kapcsolódik a szakmai gyakorlat, képzés és a társadalmi igények dinamikájához. Ebből adódóan a hazai pszichotudományos gyakorlat sokat profitálhat egy körültekintő kritikai reflexióból, mely nagyobb rálátást enged a hazai pszichoterápia intézményrendszerére és a pszichoterápiás mező szerkezetére. Ezek mind olyan szempontok, melyek alapvetően befolyásolják a pszichoterápiás gyakorlatot, de ritkán válnak a szakmai reflexió tárgyává.

Az utóbbi évtizedben a kritikai pszichológia iránti érdeklődés jelentősen megnőtt hazánkban, ám sokkal inkább a társadalomtudományok, mint a pszichológia felől. Mindez szakkollégiumi olvasókönyvekben, konferencia előadásokban, tudományos és népszerűsítő cikkekben, valamint podcastek formájában jelenik meg a pszichológiához kapcsolódó diskurzusokban. A kritikai pszichológia magyarországi kanonizációjában továbbá fontos állomásnak tekinthető a Fordulat társadalomelméleti folyóirat 31., *Lélek és kapitalizmus* című száma, amely a pszichotudományos segítő szakma rendszerkritikus lehetőségeihez kapcsolódó tudományokat sorakoztat fel.³⁶

³⁶ A Fordulat 32. *Lélek és kapitalizmus* számának szerkesztői Máriási Dóra, Fehér Tibor, Csányi Gergely és Kiss Kata Dóra.

4. A pszichotudományok kritikai vizsgálatának szempontjai

A pszichotudományok, mint minden tudományos diszciplína, sajátos fejlődési ívet követ, ami nem pusztán az emberi tudás bővülését, hanem annak társadalmi, gazdasági és kulturális vonatkozásait is magában foglalja, ahogy azt a már hivatkozott kritikai társadalomelméletek, vagy a foucaulti módszer is hangsúlyozza. A klasszikus, teleologikus felfogás szerint a történelem egy olyan folyamat, amely nagy, előre meghatározott célok felé halad. Ez a szemlélet gyakran úgy ábrázolja a történelmi eseményeket, mint amelyek egy előre kijelölt irányba mutatnak, és amelyek végső célja valamilyen általános érték vagy eszme megvalósulása, például a demokrácia vagy a szekularizmus. Ebben az értelmezési keretben az olyan események, mint a könyvnyomtatás feltalálása vagy a polgárság felemelkedése, kulcsfontosságú lépcsőfokokként jelennek meg, amelyek magyarázó erővel bírnak, amennyiben elfogadjuk, hogy a történelem valamilyen cél felé irányul. Ebben a kontextusban a történelmi folyamatok egy lineáris fejlődési ív részei, ahol minden esemény egy nagyobb, átfogó narratíva része (Dreyfus és Rabinow, 1983).

Azonban ez a megközelítés gyakran figyelmen kívül hagyja az adott történelmi korszak sajátos jelentésvilágát és értelmezési kereteit. Amikor a történészek a jelenből visszatekintenek a múlt eseményeire, azok gyakran lineáris fejlődési lépcsőfokokként jelennek meg, mintha elkerülhetetlenül vezettek volna a mai állapothoz. Az ilyen megközelítés azonban figyelmen kívül hagyhatja, hogy az adott korszak szereplői nem a jövő szemszögéből értékelték saját helyzetüket, hanem a saját koruk értelmezési keretei alapján. Maurice Halbwachs *kollektív emlékezet* fogalma például épp azt világítja meg, hogy az egyes közösségek úgy tekintenek vissza múltjukra, ahogyan az a jelenük szükségleteinek és ideológiáinak megfelel (Halbwachs, 2018). Ez azt jelenti, hogy az emlékezet, és ezzel együtt a történelmi események értelmezése időben dinamikusan alakul. Az adott kor embere számára saját jelene és értékei formálják az értelmezést, amelyet a későbbi történetírás gyakran indirekt módon torzít, hogy illeszkedjen ahhoz a narratívához, ahonnan a kutatók visszatekintenek. A történelmi események vizsgálatakor elengedhetetlen párhuzamosan figyelembe venni a vizsgált korszak sajátos jelentésvilágát (ahogy azt például Foucault is teszi) és azt, hogy milyen, sokszor reflektálatlan prekoncepciókkal rendelkezünk a múlt eseményeinek értelmezéséhez, ahogyan azt akár a narratív pszichológia is példázza.

A konstruktivista történelem megközelítések szerint tehát a múlt nem egy változatlan entitás, nem egy lezárt történet, hanem folyamatos újraértelmezés tárgya, amely szorosan kapcsolódik ahhoz, hogyan látjuk a jelent és milyen jövőképet kívánunk kialakítani. Ez a megközelítés különösen fontos a tudománytörténet vizsgálatában, ahol a teleologikus narratívák könnyen figyelmen kívül hagyhatják a tudomány fejlődésének összetettségét és azokat a sokrétű tényezőket, amelyek egyes elméletek és gyakorlatok kialakulásához vezettek. Ezért a pszichológia működésének és annak történetiségének elemzésekor is elengedhetetlen, hogy a különböző történeti és társadalmi kontextusokat figyelembe véve vizsgáljuk, hogyan alakultak ki a mai ismereteink és módszertani megközelítéseink. A most következő fejezet ez alapján bemutatja az úgynevezett mikro- és makrotörténeti hozzáállást, mint a lineáris történetfelfogás alternatíváit, ezen keresztül bevezetve a későbbi empirikus esettanulmányokhoz használt elméleti kereteket.

A mikrotörténelem az egyedi események, közösségek, személyek vagy helyek részletes vizsgálatára koncentrálódik egy adott időkeretben. Célja, hogy egy szűken meghatározott jelenség minél közelebbi vizsgálatán keresztül értelmezze a szélesebb történeti folyamatokat (Peltonen, 2001). Ilyen például Carlo Ginzburg *A sajt és a kukacok – Egy XVI. századi molnár világképe* című úttörő könyve, melyben egy olasz molnár inkvizíciós perének dokumentumain keresztül tárja fel a kor népi kultúráját és hiedelmeit a korai modern Európában (Ginzburg, 2011).

A makrotörténelem ezzel szemben nagy léptékű történelmi folyamatok és minták vizsgálatára összpontosít, gyakran hosszú időszakokon és széles földrajzi területeken átívelve. Célja, hogy megértse az ezekben felmutatható társadalmi, gazdasági, kulturális vagy politikai trendeket, és azt, hogy ezek hogyan formálták a vizsgált témát az idők során. Fernand Braudel, az *Annales Iskola* tagjaként³⁷ a makrotörténelem alkalmazásának kulcsfigurája. Az általa alkotott *longue durée* koncepciója a hosszú távú történelmi struktúrák elemzésére helyezi a hangsúlyt évszázadokon vagy akár évezredekken át tartó társadalmi vagy gazdasági

³⁷Az *Annales Iskola* egy történeti kutatási irányzat, amelyet Lucien Febvre és Marc Bloch alapított Franciaországban az 1920-as évek végén. Az iskola nevét az általuk létrehozott *Annales d'histoire économique et sociale* című folyóiratról kapta. Az *Annales Iskola* célja a történettudomány megújítása volt, amely túllép a hagyományos politikai és katonai történelem keretein, és nagyobb hangsúlyt fektet a gazdasági, társadalmi és kulturális tényezőkre, valamint az ember és környezete közötti kapcsolatokra. Az irányzat jelentős mértékben bővítette a történettudomány módszertanát és tárgykörét, bevezetve az interdiszciplináris megközelítéseket, mint például a földrajz, szociológia, antropológia és pszichológia alkalmazását a történeti kutatásokban. Az *Annales Iskola* tagjai különös figyelmet fordítottak a hosszú távú társadalmi folyamatokra (*la longue durée*), a mikrotörténelemre és a strukturális történelemre, arra törekedve, hogy feltárják a történelmi változások mögötti mélyebb struktúrákat és mintázatokat. Az iskola jelentősen befolyásolta a huszadik századi történetírást, és továbbra is fontos szerepet tölt be a történettudomány fejlődésében (Penn, 2021).

mintázatok elemzésével. Meghatározó műve *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában I-III.* példázza megközelítését (Braudel, 1996).

Mielőtt azonban belekezdenék a pszichotudományok globális történetének felvázolásába, két elmélettel kívánom gazdagítani a disszertáció értelmezési keretét. Ezek Pierre Bourdieu mezőelmélete, valamint Immanuel Wallerstein világszisztéma-elmélete. A két tudós munkássága több szálon kötődik az elméleti fejezetben bemutatott kritikai társadalomtörténet és posztstrukturalizmus szellemi iskoláihoz, melyek a kritikai pszichológiai hozzáállás számára is alapot szolgáltatnak. Mind Bourdieu, mind Wallerstein munkássága jelentős hatással volt a hatalmi viszonyok kritikai elemzésére, új perspektívákat kínálva a társadalmi igazságtalanságok és egyenlőtlenségek feltárására, ami összhangban áll a kritikai pszichológiák egyik fő célkitűzésével.

Pierre Bourdieu szorosan kapcsolódott a francia szociológiai hagyományokhoz, különösen Émile Durkheimhez, bár kritikai elemzései túlmutattak a klasszikus durkheimi strukturalizmuson. Mezőelmélete a tőke fogalmának középpontba állításán keresztül kötődik a marxista alapokon nyugvó frankfurti hagyományokhoz, ugyanakkor azzal, hogy a marxi hagyományokat továbbgondolva nem pusztán gazdasági, de többek között szimbolikus, kulturális és társadalmi tőketípusokat is megkülönböztet, követi a posztstrukturalizmus középponti struktúrákat elvető gondolatiságát. Michel Foucault munkái, különösen a hatalom, a diskurzusok és a társadalmi intézmények elemzése, szintén befolyásolták gondolkodását. Foucault és Bourdieu egyaránt a hatalom finom mechanizmusaira koncentráltak, amit Bourdieu a társadalmi mezők és tőkék elméletével árnyalt.

Munkásságára továbbá nagy hatással volt a frankfurti iskola második generációjából Jürgen Habermas kommunikációs cselekvésemélete. Habermas hangsúlyozza a racionális kommunikáció és konszenzus fontosságát a társadalmi normák és törvények megalkotásában, ahol minden polgár egyenlő hozzáférést kap a döntéshozatalhoz. Ezzel szemben Bourdieu mezőelmélete a társadalmi tőkék egyenlőtlen eloszlására összpontosít, véleménye szerint a társadalmi igazságosság eléréséhez a társadalmi tőkék újra elosztása és a mezők struktúráinak átalakítása szükséges.³⁸ Bourdieu mezőelmélete jelentős hatással volt a kritikai

38 Disszertáciomban, habár Jürgen Habermas a Frankfurti Iskola második generációjának jeles alakja volt, nem használom elméleteit. A kritikai pszichológia egyik célkitűzése annak bemutatása, hogyan termelődnek újra a társadalmi egyenlőtlenségek a pszichotudományok területén. Habermas kommunikatív cselekvésemélete az univerzálisan érvényes normák és értékek létét feltételezi, amelyeket a marxista gondolkodás gyakran azzal a kritika illet, hogy nem veszik kellőképpen figyelembe a gazdasági determinizmust és az osztályviszonyokat. Továbbá, a posztstrukturalista kritika szerint Habermas racionális kommunikációról alkotott elgondolása figyelmen kívül hagyja a hatalom és a diskurzusok mindent átfogó jellegét. A disszertáció során a pszichotudományok területén fennálló egyenlőtlenségek feltárására törekszem, amihez Habermas elméletei nem nyújtanak megfelelő keretet (Olay és Ullmann, 2011).

társadalomtudományok területére, különösen az egyenlőtlenségek, az oktatási rendszerek és a kulturális tőke kutatásában. Alkalmazási területei között szerepel az oktatásszociológia, ahol az oktatási rendszerek és a kulturális tőke összefüggéseit vizsgálta, a kultúra szociológia, amely a művészeti és kulturális mezők elemzésére összpontosított, valamint a politikai szociológia, ahol a politikai mező és a politikai tőke szerepét vizsgálta (Olay és Ullmann, 2011).

Immanuel Wallerstein világrendszer-elmélete a globális kapitalizmus és a nemzetek közti egyenlőtlenségek kritikai elemzésére szolgál. Az elmélet alapvetően marxista gyökerű, mivel a kapitalizmus globális struktúráit és történelmi fejlődését vizsgálja. Karl Marx munkássága mellett Antonio Gramsci hegemonia elmélete is jelentős hatással volt Wallersteinre, különösen a kulturális és ideológiai dominancia mechanizmusainak vizsgálatában a világrendszer szintjén. Wallerstein munkája szorosan kapcsolódik a történeti szociológia és gazdaságtörténet területéhez, különösen Fernand Braudel történeti gondolkodásához is. Wallerstein számos független baloldali és marxista kutatóközponttal dolgozott együtt, amelyek a kapitalizmus kritikájára és az alternatív gazdasági rendszerek keresésére koncentrálnak (Éber, 2019).

A kritikai pszichológiát megalapozó elméletek, valamint a fenti kutatók gondolatainak segítségével egy olyan egyedi multidiszciplináris módszertani keret alkalmazok a továbbiakban, melynek célja, a pszichotudományok átfogó vizsgálata. A különböző módszertanok ötvözete lehetőséget ad a vizsgált terület komplexitásának és összetettségének megragadására a tudomány, társadalom, gazdaság és kultúra közötti kölcsönhatások felmutatásán keresztül.

4.1 Szocio-kulturális viszonyok feltérképezése

A soron következő fejezet Pierre Bourdieu mezőelméletére támaszkodva vizsgálja a pszichotudományok társadalmi beágyazottságát és a tudományos mezők közötti interakciókat.³⁹ Bourdieu elmélete lehetővé teszi, hogy a makro-szintű társadalmi struktúrákat és a mikro-szintű egyéni cselekvéseket és kulturális gyakorlatokat együtt vizsgáljuk, ami a pszichotudományok szerkezetébe és működésébe is mélyebb betekintést nyújt. Az alfejezet továbbá kísérletet tesz a pszichotudományos mező bourdieui olvasatára a diszciplínában működő társadalmi viszonyok dekonstruálásával. A megközelítés ugyanakkor nem csak az

³⁹ Ehhez elsődlegesen Bourdieu *A mezők logikája* (2000), *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése* (2008) és a *The Forms of Capital* (1986) című munkáira, valamint Fáber Ágoston *Pierre Bourdieu tudományfelfogása* (2009) című tanulmányára támaszkodok.

adott tudományterület belső dinamikáit tárja fel, hanem azt is, hogyan hat és reagál az a szélesebb társadalmi kontextusra.

4.1.1 Bourdieu mezőelmélete

Pierre Bourdieu munkássága alapvető hozzájárulást jelent a társadalmi struktúrák és egyéni viselkedések társadalmi szintű megértéséhez. Foucault elsősorban teoretikus társadalomelméletét kiegészítve, Bourdieu olyan szociológiai elméletet kívánt kidolgozni, amely nemcsak episztemológiaként, de módszertanként is megállja a helyét. Szociológiai elméletének alapfogalmai a tőke, a habitus, a mező és a szimbolikus hatalom.

A tőkefogalom megértése kulcsfontosságú a társadalmi struktúrák és hierarchiák elemzéséhez. Bourdieu szerint a tőke nem csupán gazdasági értéket jelent, hanem tágabb értelemben olyan forrást jelöl, ami meghatározza az egyének társadalmi helyzetét és mobilitási lehetőségeit (Bourdieu, 1986). Ez alapján a tőke három fő típusát különbözteti meg: a gazdasági, a társadalmi és a kulturális tőkét, amelyek mindegyike sajátos módon járul hozzá az egyén társadalmi pozíciójának kialakításához és fenntartásához.

A gazdasági tőke a legkézzelfoghatóbb: pénzügyi erőforrásokat, tulajdont és jövedelmet foglal magában. Ez a tőkeforma közvetlenül befolyásolja az egyének és közösségek életkörülményeit, lehetőséget biztosítva vagy éppen korlátozva őket bizonyos társadalmi pozíciók elérésében. A társadalmi tőke ezzel szemben immateriális, kapcsolatok és hálózatok rendszerére utal, amelyek révén az egyének hozzáférhetnek más erőforrásokhoz, vagy információkhoz. Ez a tőkeforma a „ki-kit ismer” elvén alapul, és jelentős előnyöket biztosíthat azoknak, akik széles és befolyásos kapcsolati hálóval rendelkeznek. A társadalmi tőke hozzáférése mértéke hatással van az egyén társadalmi mobilitására és karrierlehetőségeire. Végül a kulturális tőke olyan, nem anyagi javakat és képességeket jelöl, mint az oktatási háttér, a nyelvi kompetencia, az ízlés és a kulturális kódok közt való eligazodás. Ez a tőkeforma szorosan kapcsolódik az egyén szociokulturális hátteréhez, hozzájárul a "kulturális beilleszkedéséhez", ami elősegítheti a társadalmi létrán való előrejutást.

A tőke volumene és szerkezete – azaz milyen típusú tőkékkel rendelkezik az egyén, és ezek hogyan oszlanak meg – döntően befolyásolja az egyének és csoportok társadalmi helyzetét. A különböző tőkeformák egyensúlya és azok konverziója (azaz egyik tőkeformából a másikba való átalakítás képessége) kulcsszerepet játszanak az osztályhelyzetben, így közvetlen hatást gyakorolnak a társadalmi mobilitás lehetőségeire. Bourdieu elmélete szerint a

társadalmi struktúrák és a társadalmi egyenlőtlenségek megértéséhez alapvetően szükséges a tőke különböző formáinak és azok társadalmi szerepének vizsgálata. Ez az elméleti keret lehetővé teszi a társadalmi dinamikák mélyebb megértését, és rávilágít arra, hogy az egyének társadalmi helyzetét nem csupán gazdasági erőforrásaik, hanem szociokulturális kapcsolataik és képességeik összessége határozza meg (Bourdieu, 1991; 2008).

A habitus a társadalmi szereplők mélyen gyökerező, gyakran tudattalan szokásrendszereit és attitűdjeit foglalja magában. A fogalom azonban nem csupán az individuális preferenciákat és viselkedési mintákat magyarázza, hanem azt is, hogyan formálódnak és állandósulnak ezek a minták a társadalmi osztályok közötti különbségek mentén (Bourdieu, 1990). A habitus tehát egyfajta belső struktúra, amely meghatározza az egyének ízlését, értékítéletét, de olyan zsigeri jellemzőit is, mint a testtartást, beszédmodort, öltözködést és általában a gyakorlati döntéseket. A habitus elemei azonban nem statikusak, hanem dinamikusak, azaz képes alkalmazkodni és változni, ám mindig a már eleve adott társadalmi struktúrák keretein belül.

A habitus tehát társadalmi helyzetünk tükröződése, amelyet a korai családi szocializáció és az oktatási intézmények által közvetített értékek és normák formálnak. Az egyén habitusa nem csupán saját egyéni tapasztalatainak eredménye, hanem összetett társadalmi erők és interakciók terméke. Bourdieu szerint a habitus nagy szerepet játszik a társadalmi reprodukcióban, mivel az egyének saját habitusaik mentén hajlamosak olyan választásokat és döntéseket hozni, amelyek megerősítik társadalmi helyzetüket. Ez egy körkörös folyamat, mivel a habitus által irányított gyakorlatok reprodukálják a meglévő társadalmi hierarchiákat, és hozzájárulnak az osztálystruktúrák és a társadalmi egyenlőtlenségek fenntartásához. A habitus nem csak az egyéni cselekvések mögötti motivációkban és diszpozíciókban érthető meg, hanem a csoportok közötti különbségeket is megmagyarázza. Az osztályonként eltérő habitusok különböző ízlésvilágot, életstílust és értékrendet eredményeznek, ami tovább szélesíti a társadalmi rétegek közötti szakadékot (Bourdieu, 1990; Fáber, 2009).

Bourdieu episztemológiájában a társadalmi valóságot a mezők mozaikszerűen alkotják saját belső logikáikkal és hierarchiáikkal, egyedi szabályrendszerekkel és normákkal, melyet az abban részt vevő szereplők tevékenységei, kapcsolatai és hatalmi pozíciói határoznak meg. A mezőelmélet értelmében a társadalmi cselekvés nem izoláltan értelmezhető, hanem csak a mezőkön belüli viszonyrendszerek és erőviszonyok kontextusában. A mező társadalmi színterén az egyének, csoportok és intézmények folyamatos versengésben állnak egymással különböző erőforrásokért (tőkék), hatalomért és presztízsért, valamint a mező viszonyainak

alakításáért (Bourdieu, 2000). A mezők vizsgálata képes feltárni, miként formálják és termelik újra ezek dinamikái a társadalmi valóságot. A mező fogalmának alkalmazása így híd a mikro- és makroszociológiai elemzések között, lehetővé téve az egyének társadalmi cselekedeteinek és a szélesebb társadalmi struktúrák közötti összefüggések vizsgálatát.

A szimbolikus hatalom a kulturális és szimbolikus tőkék uralmán keresztül érvényesül. Bourdieu (1991) szerint a szimbolikus hatalom gyökerei a történelmileg változó társadalmi viszonyokban keresendők, amelyek által a társadalmi hierarchiák és struktúrák, mint természetes és megkérdőjelezhetetlen rendszerek maradtak fenn. A szimbolikus hatalom csak azáltal tud működni, hogy a társadalom tagjai elfogadják és belsővé teszik azokat a normákat, szabályokat és értékeket, amelyek a domináns csoportok, uralkodó osztályok érdekeit szolgálják. Ezáltal azok képesek fenntartani pozíciójukat anélkül, hogy nyílt erőszakot vagy kényszert alkalmaznának. A szimbolikus hatalom tehát nem kifejezetten a nyílt, látható hatalmi aktusokon keresztül érvényesül, sokkal inkább a mindennapi életben természetesnek vett, megkérdőjelezhetetlen társadalmi gyakorlatokon és interakciókon keresztül. Mindez legitimálja és normalizálja a társadalmi egyenlőtlenségeket. Bourdieu rámutat arra, hogy a társadalmi változás és igazságosság elérése érdekében fel kell ismerni és kritikusan kell vizsgálni a szimbolikus hatalom működését, valamint azt, hogy ez hogyan erősíti meg és reprodukálja a társadalmi hierarchiákat, ezt ellentételezve pedig szükséges a marginalizált és alárendelt csoportok hangjainak erősítése.

Jelen disszertáció szempontjából Bourdieu elmélete leginkább a tudomány és társadalom kapcsolatának vizsgálatában segít. A mezőelmélet, összhangban a fentebb tárgyalt történeti elgondolásokkal, hangsúlyozza a tudományos diszciplínák társadalmi és kulturális meghatározottságát és azok egymással való relációját. Ez a kontextus befolyásolja a tudományos ismeretek termelését, értékelését és elfogadását, valamint azt, hogy melyik kutatási terület kap hangsúlyt és melyek maradnak háttérben. A tudományos mezők mint autonóm területek, szakmai normák és értékek egyedi rendszerén alapulnak, amelyeket a terület szakértői, szakmai testületek és szakképzési intézmények határoznak meg. Ezek a szereplők rögzítik a tudományos termelés szabályait, meghatározva ezzel a mezőben megkövetelt tudást, magatartást és habitust.

Ez az elgondolás ismét azt támasztja alá, hogy a tudományos gyakorlatok és ismeretek értelmezése és értékelése nem lehet független attól a szélesebb kontextustól, amelyben létrejönnek. A tudományos gyakorlatok és ismeretek formálódása egy olyan folyamat, amelyben a belső dinamikák és a külső társadalmi körülmények kölcsönhatásban állnak. Az egyetemi képzések például fontos szerepet játszanak abban, hogy a tudományos

diszciplínákhoz tartozó szakemberek megismerjék és belsővé tegyék a mező specifikus játékszabályait, a megkívánt habitusokat és azokat a stratégiákat, amelyek lehetővé teszik számukra, hogy sikeresen navigáljanak a tudományos közösségekben.

4.1.2 Pszichotudományok a mezőelmélet értelmezésében

Bourdieu mezőelmélete alapján a pszichotudományokat mint egy autonóm mezőt kell értelmeznünk, amely saját belső logikával, szabályokkal és hierarchiákkal rendelkezik, ugyanakkor szorosan kapcsolódik a szélesebb társadalmi és kulturális kontextushoz. Hasonlóan más tudományos mezőkhöz, ennek működését is a szakmai szereplők által kialakított normák és az erőforrásokért folyó versengés határozza meg (Bourdieu, 1999; Fáber, 2009). A pszichotudományos mezőn belül is jelen vannak a különböző tőkeformák, melyek meghatározzák a kutatók, terapeuták és egyéb szakemberek közötti hierarchiákat. A gazdasági tőke a pszichotudományok mezején például a tudományfinanszírozás területén ragadható meg, például ösztöndíjak formájában. Ez lehetővé teszi a mező szereplőinek, hogy kutatásokat végezzenek. A gazdasági tőke biztosítja a szükséges erőforrásokat, mint például a technológiai eszközök beszerzését, a kutatási asszisztensek bérének kifizetését, és a résztvevők toborzását. A kulturális tőke ez esetben lehet például az oktatási háttér és a szakmai ismeretek. Az a szakember, aki számos képzésen és konferencián vesz részt, valamint jelentős publikációs munkássággal bír, nagyobb szakmai elismerésben részesül, ami lehetővé teszi számára, hogy befolyásolja egyes módszerek és megközelítések fejlődését és elfogadottságát.

A társadalmi tőke a szakmai kapcsolatok, együttműködések és pozíciók rendszerére utal. A mezőre frissen belépő szakemberek például társadalmi tőkájüket azzal tudják emelni, hogy kapcsolatokat alakítanak ki vezető kutatókkal, részt vesznek szakmai hálózatokban, és aktívan jelen vannak a szakmai közösség eseményein. Ezek a kapcsolatok lehetőséget biztosíthatnak kutatási projektekbe való csatlakozásra és együttműködések kezdeményezésére, valamint a mező íratlan szabályainak és hierarchiájának jobb megértésére. A szimbolikus hatalom a pszichotudományok területén legitimál bizonyos ismereteket és gyakorlatokat, miközben másokat marginalizál vagy érvénytelenít. A befolyásos pszichológiai folyóirat, amelyet széles körben elismernek, dönthet arról, hogy mely kutatási eredményeket és szakmai megközelítéseket teszi közzé. A folyóirat által közzétett anyagok implicit módon legitimálják azokat a pszichológiai elméleteket és gyakorlatokat, amelyek megjelennek az oldalain, miközben marginalizálhatják vagy figyelmen kívül hagyhatják az alternatív vagy

kevésbé ismert kutatási irányokat. Azaz a szimbolikus hatalom befolyásolja, hogy mely ismeretek válnak dominánssá és elismertté a pszichotudományok mezőjében.

A pszichotudományok területén dolgozó szakemberek habitusa, azaz a mélyen gyökerező szokásrendszereik és attitűdjeik szintén fontos szerepet játszanak a mező dinamikájában. Ezek a habitusok befolyásolják, hogy a szakemberek hogyan közelítik meg a pszichológiai jelenségeket, milyen kutatási kérdéseket tartanak relevánsnak, és milyen módszereket alkalmaznak. A habitus így nem csak az egyéni preferenciákat és viselkedésmintákat formálja, hanem a mezőn belüli tudományos gyakorlatokat és diskurzusokat is (Bourdieu, 1990; 1991; Fáber, 2009).

A pszichotudományok területén dolgozó szakemberek habitusa a bourdieu-i értelemben azon mélyen gyökerező, és legtöbbször tudattalan minták összessége, amelyek meghatározzák a szakemberek gondolkodásmódját, értékrendjét, és ennek megfelelően kutatási és gyakorlati hozzáállását. A habitus formálódása szorosan összefügg a szakemberek társadalmi beágyazottságával, oktatási és szakmai útjával, valamint a pszichotudományos mezőben eltöltött idejükkal. Például egy olyan kutató, akinek habitusa a kritikai pszichológia tudásanyagán keresztül formálódott, valószínűleg más típusú kérdéseket fog felvetni és más módszertani megközelítéseket fog alkalmazni, mint egy biológiai alapú kutatásokra specializálódott tudós. Az előbbi esetében a társadalmi igazságosság, a hatalmi viszonyok és a kulturális befolyások vizsgálata, míg az utóbbi esetében az agyi folyamatok és genetikai tényezők kutatása kerül előtérbe. Ugyancsak, egy pszichodinamikus elméleteken habituált terapeuta valószínűleg nagyobb hangsúlyt fog fektetni az esettanulmányokra és a mélyreható beszélgetésekre, míg egy kognitív viselkedésterapeuta a kvantitatív kutatási módszereket és a kontrollált kísérleti elrendezéseket részesíti előnyben.

A szakemberek habitusa azonban nem korlátozódik a kutatási preferenciákra és módszerekre, hanem a szakmai diskurzusok alakulásában is szerepe van. Az, hogy milyen témák kerülnek előtérbe a szakmai vitákban, milyen elméleteket és megközelítéseket tartanak érvényesnek vagy elavultnak, részben a mezőben domináns habitusok érdekérvényesítő képességétől függ (Bourdieu, 1999). Például, ha a pszichotudományok egy adott szegmensében a kognitív viselkedésterápia habitusa dominál, az befolyásolhatja, hogy a szakmai konferenciákon milyen témákat és előadókat választanak ki, milyen kutatásokat publikálnak a főbb szakfolyóiratok, és milyen irányzatok kapnak nagyobb médiafigyelmet. Ezáltal a habitus nem csupán az egyéni preferenciákat és viselkedésmintákat formálja, hanem mélyen befolyásolja a mezőn belüli tudományos gyakorlatokat és diskurzusokat is.

A pszichotudományok mezejének belső működése ugyanakkor elválaszthatatlan más, társadalmi mezőktől. A társadalmi normák, értékek és elvárások alapvetően meghatározzák, hogy mely pszichotudományos jelenségek kerülnek a figyelem középpontjába, milyen terápiás megközelítések számítanak népszerűnek, és hogyan formálódik a mentális egészségről szóló közbeszéd. A társadalmi normák változnak az idők során és kultúránként is. Például, míg korábban erős tabunak számított az egyéni szorongás vagy depresszió nyílt megvitatása, addig mára a téma egyre elfogadottabbá válik. Mindez azt is eredményezi, hogy a pszichológiai kutatásokban, terápiákban és populáris termékekben a téma egyre központibbá válik. A mentális betegségek kérdése körüli stigmatizáció csökkenése ugyancsak pozitívan befolyásolta a pszichotudományokat, mivel egyre több ember keres segítséget pszichológiai problémáira. Ennek eredményeként nő a pszichológiai kutatások és terápiás módszerek iránti kereslet, ami új, innovatív megközelítéseket generál. A stigma csökkenése továbbá hozzájárulhat a kutatási finanszírozás növekedéséhez is, mivel a társadalom egyre inkább elismeri a mentális egészség fontosságát. A társadalmi változások, a kulturális normák és értékek, valamint az új technológiák mind hozzájárulnak a pszichotudományok fejlődéséhez, orientálják a kutatási irányokat, és formálják a gyakorlati alkalmazásokat.

Összességében Bourdieu mezőelmélete alapján a pszichotudományokat egy dinamikus és összetett mezőként értelmezhetjük, ahol a belső szabályok és normák, a tőke különböző formáinak birtoklása, valamint a szélesebb társadalmi és kulturális kontextus kölcsönhatásban alakítják a tudományos kutatást, a gyakorlatot és a diskurzust. Ez a megközelítés segít megérteni a pszichotudományok fejlődésének és változásainak hátterét, mechanizmusát, valamint a tudományos ismeretek társadalmi beágyazottságát.

4.2 Gazdaságtörténeti szempontok feltérképezése

Immanuel Wallerstein világrendszer-elmélete a globális társadalmi-gazdasági folyamatok és struktúrák megértésének egyik alapvető módszertana. Wallerstein elmélete a kapitalista világgazdaság szerkezetét és dinamikáját helyezi középpontba, amely a centrum-, periféria- és félperiféria országok közötti egyenlőtlen erőforrás-elosztáson alapul. A *Bevezetés a világrendszer-elméletbe* (2010) és a *The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the 16th Century* (1974) című munkái kiemelkedő szerepet játszanak abban, hogy megértsük a kapitalista világrendszer struktúráját és fejlődésének történelmi dinamikáját. Egy ilyen megközelítés nemcsak a világrendszer általános működését tárja fel, hanem lehetőséget nyújt arra is, hogy a helyi társadalmi és

gazdasági folyamatokat globális kontextusban értelmezzük. Emellett a világrendszer-elmélet lehetővé teszi a pszichotudományok történetének új perspektívából való megközelítését is, mivel azok sohasem izolált diszciplínaként léteztek, hanem globális gazdasági és társadalmi viszonyoknak kitett objektumokként. Fejlődésük és gyakorlataik ezért tükrözik a világgazdasági struktúrákat és társadalmi erőviszonyokat, egyben hozzájárulnak azok alakulásához is. Ezen összefüggések vizsgálata hozzájárulhat a jelen pszichotudományos paradigmáinak komplexebb megértéséhez, ezzel párhuzamosan azt, hogy a globális rendszerek és hatalmi struktúrák hogyan befolyásolják a társadalom életét és pszichés állapotát.

A világrendszer-elmélet a gazdasági és társadalomtudományos diszciplínák keresztmetszetében működő multidiszciplináris megközelítést alkalmaz, amely átfogó és integrált módszertani keretet biztosít a globális egyenlőtlenségek és hatalmi dinamikák vizsgálatához. Wallerstein (2010) hangsúlyozza, hogy a modern tudományos diszciplínák mesterségesen választják el egymástól a társadalmi jelenségeket, ami megnehezíti ezek komplex megértését. Ezért a multidiszciplináris megközelítés, amely a gazdaságtudomány, történelem, politológia, szociológia, antropológia és más kapcsolódó tudományágak elméleteit és módszereit integrálja, kulcsfontosságú a világrendszer elemzésében (Flint és Taylor, 2018). Az elmélet továbbá azzal, hogy módszertanában az idő- és térbeli összefüggéseket párhuzamosan vizsgálja, egyben új kutatási kérdéscsoportokra ad lehetőséget.

A világgazdaság a modern kapitalizmus alapjait megteremtő összetett történelmi, gazdasági, társadalmi és technológiai változások eredménye. Wallerstein szerint a feudalizmusból kapitalizmusba való európai átmenet, valamint a tengeri útvonalak felfedezése és a gyarmatosítás elősegítette a globális piacok és a kapitalizmus nemzetközi terjedésének kialakulását. Az új piacokhoz való hozzáférés és a gyarmati áruk beáramlása megalapozta a mai globális kereskedelmet (Kennedy, 1987; Wallerstein, 1974). A 18. század végén az ipari forradalom során a Wallerstein által centrumországoknak nevezett területek, különösen Nagy-Britannia, előnyt szereztek a termelési eszközök birtoklásában, megerősítve dominanciájukat a világgazdaságban. A 20. században, főleg a világháborúk idején, az Egyesült Államok vált a világrendszer legdominánsabb államává, a mai napig meghatározva a globális politikai és gazdasági rendszereket (Chiot, 1977; Kennedy, 1987; Wallerstein, 1974).

A világrendszer-elmélet történelmi perspektívája hangsúlyozza, hogy a kapitalizmus kialakulásával először fordult elő a világtörténelemben, hogy egy gazdasági rendszer képes volt a politikai és nemzeti határokon átívelő globális kereskedelmi rendszert létrehozni. A nemzetközi munkamegosztás döntő szerepet játszott a különböző régiók közötti kapcsolatok,

munkakörülmények és politikai rendszerek létrejöttében a modernitástól napjainkig (Wallerstein, 1974; Chirot, 1977). A rendszer egy három szintes munkamegosztást eredményezett, amely alapján elkülöníthetők a centrum- (Globális Észak), félperiféria- és periféria- (Globális Dél) országok. A fenti kategorizáció nem csupán földrajzi, hanem gazdasági fejlettség, technológiai innovációk és nemzetközi politikai befolyás alapján is osztályozza az országokat (Wallerstein, 2010).

A centrum-országok, mint az Egyesült Államok, Németország, Japán, Kanada és az Egyesült Királyság, a globális gazdaság legdinamikusabban fejlődő régiói, míg a periféria-országok, például Kenya, Banglades, Bolívia és Kambodzsa, a gazdaságilag legelmaradottabbak közé tartoznak. A félperiféria-országok, mint Brazília, India, Oroszország és Dél-Afrika, köztes szerepet töltenek be a világrendszerben, amelyek mind a centrum-, mind a periféria-jegyeket hordozzák magukon (Müller, 2020). Közép- és Kelet-Európa országai szintén a félperiféria kategóriájába sorolhatók. A szocialista rendszer összeomlása után ezek az országok gyors átalakuláson mentek keresztül, hogy integrálódjanak a globális gazdaságba, és részt vehessenek a nemzetközi tudományos és technológiai közösségben. Ugyanakkor ezek az országok továbbra is szembesülnek olyan kihívásokkal, mint a tőkekiáramlás, a demográfiai problémák, és a korlátozott nemzetközi politikai befolyás, amelyek akadályozzák őket abban, hogy a centrumországokhoz hasonló szerepet töltsenek be a világgazdaságban (Moore, 2011; So, 1990).

A centrumországok dominanciája megnyilvánul a nyersanyagokhoz való hozzáférésben, az olcsó munkaerő kihasználásában, valamint a közvetlen tőkebefektetésekből származó óriási profitokban, amely biztosítja globális gazdasági és katonai előnyüket. A periféria-országok, amelyek szinte kivétel nélkül volt gyarmati országok, kevésbé diverzifikáltak⁴⁰ és elsősorban a nyersanyag-kitermelésre és az alacsony képzettséget igénylő mezőgazdasági vagy gyártási tevékenységekre támaszkodnak (Wallerstein, 2010). A centrum és periféria közötti többletérték-átcsoportosítás a globális kapitalizmus alapdinamikája, ami az erőforrások, nyereség és értékek átáramoltatását jelenti kevésbé fejlett perifériaországokból fejlett centrumországok felé, főként aszimmetrikus kereskedelmi kapcsolatok révén. Ez lehetővé teszi a centrumországok számára a magasabb profitot, míg a perifériaországok

⁴⁰ A gazdaság diverzifikálása azt jelenti, hogy egy ország különböző iparágakba és szektorokba terjeszti ki tevékenységeit, csökkentve ezzel a gazdasági függőséget egyetlen ágazattól. Célja a gazdasági stabilitás növelése és a kockázatok csökkentése, mivel így a gazdaság kevésbé érzékeny egyetlen iparág változásaira. Például, ha egy ország gazdasága főleg nyersanyagok exportjától függ, az árak ingadozása jelentős instabilitást okozhat. A diverzifikáció, mint a technológiai, mezőgazdasági, gyártóiipari, turizmus és szolgáltatási szektorok fejlesztése, segít csökkenteni ezt a függőséget és hosszú távon stabilizálja a gazdaságot.

kiszolgáltatottá válnak nekik, ami gazdasági függőségüket növeli, a társadalmi egyenlőtlenségeket pedig elmélyíti (Chirot, 1977).

A periféria-országok gyakran küzdenek adósságokkal, nagyarányú szegénységgel és alacsony életszínvonallal, ami korlátozza gazdasági növekedésüket és fejlődésüket. Ezzel szemben a félperiféria-országok egyszerre rendelkeznek fejlett és kevésbé fejlett gazdasági szektorokkal, és folyamatosan igyekeznek megszilárdítani pozíciójukat a világgazdaságban, hogy elkerüljék a perifériába való lecsúszást. Szerepük kulcsfontosságú a globális munkamegosztásban, mivel gyakran ők szolgálnak hídként a centrum- és periféria-országok között (Chirot, 1977; Wallerstein, 2010).⁴¹

A gazdasági hierarchiától függetlenül a különböző országtípusok között gazdasági, politikai és kulturális függés áll fenn (So, 1990). A függőségi viszonyok leginkább a félperifériás és perifériás országok hétköznapijait határozzák meg, mivel azok gazdasága nagymértékben támaszkodik a külföldi befektetésekre, hitelre és technológiai transferekre (Böröcz, 1992).⁴² A világgazdasági felosztás a kultúra és tudományosság területére is befolyással bír, melyben a centrumországok, vezető szerepüket kihasználva, képesek saját értékeiket, normáikat és életstílusukat meghonosítani, ami a periféria-országokban gyakran vezet a helyi kultúrák marginalizálódásához (Robertson és Lechner, 1985). Hogyan működik mindez a gyakorlatban? Tegyük fel, hogy egy német autóipari vállalat új gyárat épít egy kelet-európai félperifériás országban, miközben az alkatrészeket egy délkelet-ázsiai perifériaországból szerzi be. Németország, centrumországgént, rendelkezik a szükséges technológiával, tőkével és képzett munkaerővel a fejlett autóipar működtetéséhez. Gazdaságilag azonban előnyösebb a gyárat félperifériás országban építeni, ahol olcsóbb a munkaerő és a környezetkárosítás hatása más országokat érint. A gyár a befogadó országnak is hoz gazdasági előnyöket, de nem annyit, mintha az értékesítés is ott történne. Továbbá a délkelet-ázsiai perifériaország, amely nyersanyagot biztosít, profitál az exportból, de ez a függőség a nyersanyagoktól korlátozza gazdasági fejlődését és fenntartja az alacsony életszínvonalat.

41 A vilárendszer-elméletben létezik egy negyedik kategória, az ún. „külső területek”. Ezek olyan államok vagy régiók, amelyek részben vagy teljesen távol maradnak a kapitalista világgazdaság hatókörétől és mechanizmusaitól, fenntartva saját társadalmi-gazdasági rendszerüket, ami lehet tradicionális, feudális vagy más, a kapitalizmustól eltérő formáció. Történelmi és modern példák közé tartoznak bizonyos izolált afrikai vagy ázsiai közösségek, valamint Bhután vagy Észak-Korea (Wallerstein, 2010).

42 A centrumországok gyakran befolyásolják a periféria és a félperiféria országok politikai döntéseit, elősegítve olyan gazdaságpolitikákat, amelyek tovább erősítik gazdasági érdekeiket. Például, a nemzetközi kereskedelmi megállapodások és a szabadkereskedelmi zónák gyakran előnyösebbek a centrumországok számára, míg korlátozhatják a periféria-országok gazdaságának diverzifikációját.

Magyarország a világrendszer-elméleti felosztás alapján a félperifériás országok közé tartozik, ahogyan azt Éber Márk és társai (2014) részletesen tárgyalják. Kelet-Európa országai hosszú történelmi előzményekkel rendelkeznek a tőkés világrendszerbe való integráció terén, például az agrártermékek exportjával,⁴³ ami jelentős mértékben befolyásolta a régió fejlődési stratégiáit és társadalmi-gazdasági szerkezetét a középkortól kezdve (Brenner, 1977; Wallerstein, 1974). Magyarország félperifériás helyzete komoly kihívásokat jelentett és jelent ma is az ország önállósága és fejlődése szempontjából, beleértve az adósságokat, a technológiai függőséget, és a nemzetközi gazdaságnak való kitettséget. Ez csak részben a korábbi államszocialista berendezkedés következménye, emellett a világgazdasági rendszer strukturális egyenlőtlenségeinek megnyilvánulása is, melyek a mai napig hatással vannak a hazai döntéshozatali folyamatokra (Éber et al., 2014).

Magyarország gazdasági helyzete a kora modernitástól kezdve olyan átalakulásokon ment keresztül, amelyek folyamatosan formálták világgazdasági pozícióját. A Habsburg Birodalomtól való gazdasági függőség már a 19. századtól korlátozta a helyi ipar fejlődését, amely nagymértékben támaszkodott az importált iparcikkekre. Az iparosodás az 1867-es kiegyezés után elsősorban külföldi, német és osztrák befektetők révén valósult meg, ami erősítette az ország félperifériás státuszát. Az első világháborút és a trianoni békeszerződést követően Magyarország jelentős gazdasági és területi veszteségeket szenvedett, amelyek tovább súlyosbították gazdasági helyzetét. A két világháború közötti időszakban a gazdasági helyreállítás nehézkesen haladt, különösen a globális gazdasági válság és az 1931-es államcsőd után (Éber et al., 2014). A második világháborút követően Magyarország a szovjet blokk részeként központilag irányított tervgazdaságot működtetett, ahol az iparosítás és az infrastruktúra-fejlesztés került előtérbe. Azonban a nyugati technológiák hiánya és a termelés fejlesztésének korlátozottsága továbbra is fennmaradt, ami hosszú távú technológiai lemaradást eredményezett (Stark, 1992).

A rendszerváltás után Magyarország piacgazdaságra való átállása új kihívásokkal és lehetőségekkel járt. A privatizációs folyamatok során számos magyar vállalat került külföldi tulajdonba, ami elősegítette a gazdasági modernizációt, de egyben erősítette az ország függőségét is a globális gazdasági rendszertől (Szalai, 2001; Vedres, 2000; Voszka, 2000). A 2008-as pénzügyi válság rávilágított Magyarország gazdasági sebezhetőségére, különösen a

⁴³ A globális gazdasági integráció elősegíti a tőke, áruk és szolgáltatások szabad áramlását a nemzetállamok között. Ennek eredményeként a helyi gazdaságok egyre inkább a globális gazdasági rendszer és nemzetközi piaci trendeknek részeivé akarnak válni. Az integráció lehetőségeket teremthet a helyi gazdaságok számára, például új piacokhoz vagy technológiákhoz való hozzáférésben, de kihívásokat is jelenthet, például fokozott verseny és a helyi iparágak leépülése formájában (Éber et al., 2014).

magas külső adósságállomány miatt. A 2010 után kialakult gazdaságpolitika a nemzeti szuverenitás növelésére törekedett, de kritikusok szerint ez nem oldotta meg a rendszerváltás után átvett neoliberális modell által hagyott strukturális problémákat (Böröcz, 1995; Szelényi et al., 1996a; 1996b).⁴⁴

Magyarország gazdasági fejlődésének történelmi kontextusba helyezése rávilágít arra, hogy az ország pályáját számos külső és belső tényező alakította. A nemzetközi gazdasági függés és az önállóság felé tett erőfeszítések végigkísérik az ország történetét, melyek nemcsak belső gazdasági logikák, hanem nemzetközi gazdasági és történelmi kényszerek eredményeként alakultak ki (Wallerstein, 1990/91; van der Pijl, 1993). Magyarország helyzetének világgazdasági elemzése hozzájárul a szocialista és posztoszocialista időszakok közötti folytonosságok és töréspontok jobb feltárásához, amely egyben közelebb is visz minket a hazai pszichotudományok és intézményeinek megértéséhez is.

A világrendszer-elmélet egyik leggyakoribb kritikája, hogy az túlzottan a gazdasági determinizmusra épül (Bergesen, 1985; Pieterse, 1988). Az elmélet hajlamos túlhangsúlyozni a gazdasági struktúrák és folyamatok szerepét a társadalmi rendszerek alakulásában, miközben kevésbé veszi figyelembe a politikai, szociális és kulturális dinamikák összetettségét és befolyását. Ezért az elmélet nem mindig képes megfelelően megragadni az egyes országok dinamikus pozícióváltásait, vagy nem ad kielégítő magyarázatot arra, hogy miért és hogyan léphetnek át az országok egyik kategóriából a másikba. Így az elmélet alkalmazói gyakran e tényezőket háttérbe szorítják, hogy az elmélet által előírányzott modellben ábrázolni tudják a globális folyamatokat, mindez azonban kérdésessé teheti az elmélet érvényességét különböző kérdések értelmezésében.

A disszertáció számol a világrendszer-elmélet kritikáival, különösen a leegyszerűsítés és determinizmus problémájával. Az általam alkalmazott multidimenzionális elemzési keret ezt a korlátot úgy kívánja áthidalni, hogy integrálja a kritikai elméletek nézetrendszerét és a mezőelmélet diverzifikált tökefogalmát. Ez lehetővé teszi, hogy a gazdasági folyamatok mellett a politikai, szociális, valamint kulturális dinamikák együttesen kerüljenek elemzésre, így az elemzés átfogóbb képet nyújt a globális rendszer alakulásáról és az egyes országok pozíciójának változásáról.

⁴⁴ A feldolgozott tanulmány elemzése a 2014-es évvel zárul, ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy az elmúlt 10 év további változásokat hozott a félperifériás pozícióval kapcsolatban, melyek kifejtése szétfeszítené a jelenlegi tanulmány kereteit. Az elmúlt évek változásairól bővebben Geröcs Tamás 2021-ben megjelent *Magyarország függő fejlődése - Függőség és felzárkózás globális történelmi perspektívában* című könyvében olvashatunk. Továbbá a disszertáció empirikus esettanulmányaiban a pszichotudományos intézményrendszer kapcsán az utóbbi időszakra jellemző gazdasági és társadalmi változások egyes elemei még említésre kerülnek.

E megközelítés különösen fontos, hiszen a vilárendszer-elmélet nemcsak a gazdasági folyamatok globális összefüggéseire fókuszál, hanem eszköz a társadalmi, kulturális és tudományos dinamikák mélyebb megértésére is. A disszertáció következő alfejezetében ezért a vilárendszer-elméleti értelmezést a tudomány történeti alakulására kívánom alkalmazni, kiemelt figyelmet fordítva arra, hogy a világgazdasági rendszer miképpen befolyásolja a tudományos paradigmaváltásokat, kutatási irányokat és azok terjedését, valamint a tudományos közösségek közötti együttműködés formáit és lehetőségeit.

4.2.1 A tudományosság alakulása a vilárendszer tükrében

A továbbiakban a tudományos diszciplínák történetének vilárendszer-elméleti elemzésében Robert Wuthnow *The Emergence of Modern Science and World System Theory* (1979) című tanulmányának fő pontjaira támaszkodok, majd azt a kelet- és középeurópai félperifériás pozíció „tudományos üvegplafon” fogalmával példázom a *The Limits of Gender and Regional Diversity in the European Association of Social Psychology* című, magyar szociálpszichológusok által készített tanulmányon keresztül (Nyúl et al. 2021).

Az elmúlt évtizedek tudománytörténeti kutatásai újraértékeltek a modern tudományok születését és fejlődését, amit Wuthnow tanulmánya egy vilárendszer-elméleti keretben vizsgál. Wuthnow állítása, hogy a tudomány nem izolált jelenség, hanem a szélesebb gazdasági, társadalmi és politikai kontextus része, amely az Európából induló világgazdaság szerkezetének köszönhetően alakult olyanná, amilyen ma. Azaz a tudomány fejlődése nem korlátozódott egyetlen társadalomra vagy kultúrára, ehelyett transznacionális kapcsolatokon és a kontinentális gazdaság globalizálódásának összetett dinamikáján keresztül alakult. Wuthnow továbbá kiemeli, hogy a tudományos közösségek mindig is kozmopolita jellegűek voltak, azaz a tudósok munkássága és kapcsolatrendszerei túlléptek nemzeteik határain.

A kora újkorban a kontinens számos különböző politikai egységre volt tagolva, melyek közül a legtöbb önálló szuverenitással rendelkezett. Ez a politikai többközpontúság, amelyet Immanuel Wallerstein is elemez, kulcsfontosságú volt, mivel lehetővé tette a tudományos gondolkodás szabad áramlását és a tudósok mobilitását (Merton, 1970). A tudományos intézmények és akadémiák regionális hálózata továbbá lehetővé tette az ismeretek terjedését, a metodológiai és elméleti megközelítések cseréjét, valamint a tudományos gondolkodás diverzifikálódását, amit az intézmények maguk is aktívan ösztönöztek. Az európai politikai decentralizáció másik fontos aspektusa, hogy lehetővé tette a verseny és a pluralizmus létrejöttét a tudományos ötletek és elméletek terén is. Mivel nem egyetlen állam vagy egyház uralta a tudományos diskurzust, a tudósok szabadon tudtak

kommunikálni és együttműködni nemzetközi szinten. A tudósok közötti nemzetközi kapcsolatok továbbá hozzájárultak az államok közötti diplomáciához és kereskedelmi kölcsönfüggésekhez is (Hessen, 1971; Wuthnow, 1979).

Ez a tudományos nyitottság és kommunikáció különösen fontos volt a tudományos forradalom idején, amikor olyan jelentős alakok mint Kopernikusz, Kepler, Galilei és Newton új elképzeléseket vezettek be, amelyek radikálisan megváltoztatták az emberek világnézetét (Boris, 1971; Clark, 1970). A decentralizált politikai struktúra emellett számos alternatív finanszírozási és támogatási forrást is kínált a tudósok számára. Az egyes fejedelemségek, városállamok és független köztársaságok gyakran versenyeztek egymással, hogy magukhoz csábítsák a kor legtehetségesebb tudósait, így biztosítva saját helyzetük megerősítését mint a tudomány és a kultúra központjai. Ez a verseny biztosította, hogy a tudósoknak megfelelő anyagi és intellektuális erőforrások álljanak rendelkezésre kutatásaikhoz (Hall, 1967).

Kepler vagy Galilei példája rámutat, hogy a tudományos tevékenység gyakran gazdag és befolyásos személyek pénzügyi támogatásától függött.⁴⁵ A mecénatúra rendszere megvilágítja, hogy a tudományos tevékenység az egyes tudósok zsenialitása és felfedezései mellett szorosan összefüggött a szakemberek vagy irányzatok támogatottságával, elősegítve újabb a tudományos felfedezések sorát, mivel ezek biztosították a szükséges erőforrásokat és stabilitást a kutatások számára (Wuthnow, 1979). A tudományos akadémiák legtöbbször nem a társadalom gyakorlati igényei okán, sokkal inkább kulturálisan művelt és tudásban gazdag egyének gyűjtőhelyei voltak, akik tudományos kutatásaikat kívánták tökéletesíteni. Mindez rámutat arra is, hogy a tudományos ismeretek előállítása és terjedése szorosan összefüggött az elit osztályok igényeivel és érdekeivel. Ugyanakkor az így szerzett autonómia lehetővé tette a tudósok számára, hogy saját érdeklődési körük és kutatási irányuk szerint dolgozzanak, anélkül, hogy közvetlen politikai vagy egyházi nyomás alá kerültek volna, például az inkvizíció miatt. A tudományos gyakorlatokat relatív függetlenség jellemezte a kormányzati és egyéb hatalmi struktúráktól (Blisset, 1972).

A tudomány és az állam közti kapcsolat a XVII. században vált kiemelten fontossá, amikor Európában a tudományos kutatás intenzív fejlődésnek indult. Mindez különféle formákat öltött, beleértve a pénzügyi támogatást, a tudományos tevékenységek állami szponzorálását, valamint a tudományos ismeretek alkalmazását az államigazgatásban. A tudomány és az állam közötti kapcsolat ezzel túlmutatott a pusztán anyagi támogatáson, mivel

⁴⁵ A tudósok és a támogatók közötti kapcsolat nem csak anyagi alapokon nyugodott; sok esetben a támogatók maguk is érdeklődtek a tudományos kísérletezés iránt. Az amatőr tudósok, mint például Rupert herceg vagy a Medici család tagjai, aktívan részt vettek a tudományos kutatásokban, és jelentős hozzájárulást nyújtottak a tudományos ismeretek bővítéséhez. A 15. században a tudományos tevékenység és a társadalmi elit között tehát szoros kapcsolat állt fenn, amely elősegítette a tudományos gondolkodás támogatását (Wuthnow, 1979).

a kutatások kiemelt szerepet játszottak az államok identitásának és hatalmi státuszának erősítésében, hiszen a diszciplínák által nyújtott világkép és az ebből következő erkölcsi és politikai következtetések alapvetően befolyásolták az állampolgárok gondolkodását és döntéseit. Ennek eredményeként a kora modern Európában sorra alakultak a tudományos intézetek és akadémiák, elősegítve a tudósok állami szolgálatba való bevonását.⁴⁶ Azaz a tudományos kutatások és felfedezések gyakran szimbolikus értéket is képviseltek, amelyek hozzájárultak az uralkodó rezsim pozíciójának megerősítéséhez (Wuthnow, 1979).

Az akadémiák és intézetek finanszírozása azért is volt fontos az államoknak, hogy kedvező pozícióba kerüljenek a különböző nemzetek közötti kulturális és intellektuális versengésben. Az egyes országok igyekeztek létrehozni saját tudományos központjaikat, mint a *Franciaországi Akadémia* (1635), a *Royal Society of London* (1660), valamint az *Olaszországi Lincei Akadémia* (1603), melyek csak néhány példái azon intézményeknek, amelyek a tudományos verseny és együttműködés fontos színtereivé váltak. Ezek az akadémiák lehetővé tették a tudósok számára, hogy eredményeiket nemzetközi szinten is megosszák, előadásokat és konferenciákat szervezzenek, és közös kutatásokban vegyenek részt.

A nemzetközi verseny megváltoztatta a tudomány metodológiai hozzáállását is, ami a nemzetközi standardok létrejöttében materializálódott. A tudósok közötti versengés és a tudományos ismeretek gyors terjedése ösztönözte a kutatási módszerek és az eredmények dokumentálásának pontosabbá tételét, valamint a reprodukálhatóság és a peer-review folyamatok fontosságának felismerését. Ezek az eltérő országok tudósai által végzett párhuzamos kutatások ellenőrzésére, a tévedések, valamint az elfogultságok csökkentésének érdekében jöttek létre (Wuthnow, 1979). Azaz a folyamat létrehozta a nemzetközi tudományos közösség általánosan elfogadott normáit.

Wuthnow kora újkori tudományokról szóló elemzése rávilágít a terület globális gazdasági beágyazottságára, egyben szemléletes példáját nyújtja a központ-periféria modellnek. A modern tudományok fellegvárai nem véletlenül az olyan nyugati-európai centrumországokban jöttek létre, mint Anglia, Franciaország, és a német kisállamok, amelyek már ekkor is világrendszer gazdasági és politikai központjainak számítottak. Az említett területek kedvező gazdasági helyzetükből kifolyólag jelentős erőforrásokat tudtak invesztálni a tudományos kutatásba és fejlesztésbe, míg a perifériás és félperifériás régióknak, melyek

⁴⁶ A tudomány és az állam korai kapcsolatának egyik közvetett eredménye a tudomány szervezési módjainak racionalizálása volt. Az állam által támogatott tudományos intézmények strukturált keretet biztosítottak a tudományos kutatások számára, elősegítve a kísérleti eredmények rendszerezett dokumentálását és a tudományos ismeretek terjesztését. Ez a racionalizált szervezési mód hozzájárult a tudományos ismeretek robbanásszerű terjedéséhez és a tudományos közösség fejlődéséhez (Hall, 1967).

gyakran a gyarmatosítás és az imperializmus áldozatai voltak, kevesebb lehetőségük és erőforrásuk adódott a tudományos autonómia és innovációk kialakítására.

Így a centrum államok dominanciája nem csupán a gazdaság vagy politika területén mutatkozott meg, hanem a tudományos normák és paradigma kialakításának jogában is. A tudományos közösségekben elfogadott nyelvek (például az angol és a francia), publikációs szokások és metodológiák, melyek ezekből az országokból származtak, a mai napig befolyásolják, hogy mi alapján tekinthető egy kutatás érvényesnek a nemzetközi tudományos diskurzusban. A tudományos közösségek nemzetközi hálózatai továbbá segítik az ismeretek és innovációk széles körű terjedését, ugyanakkor a világrendszer szerkezete miatt meg is erősítik a centrumországok paradigmáinak befolyását. A technológia vagy a tudományos ösztöndíjak áramlása jelenleg is egyirányú, a centrumtól a periféria felé, ami tovább mélyíti a függőségi viszonyokat, egyben korlátozza a periféria és félperiféria térségek autonóm tudományosságának kialakulását.

4.2.2 Tudományos üvegplafon egy hazai példán keresztül

Habár Wuthow a kora újkori európai tudomány világrendszerbe történő betagozódását vizsgálja, az általa megállapított centrum-periféria viszonyok a mai napig érvényesek. Mindezt kiválóan demonstrálja Kende Anna (ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar Pszichológiai Intézetének egyetemi docense), valamint PhD-hallgatói, Nyúl Boglárka és Lantos Anna Nóra 2022-es tanulmánya. Kutatásuk háttéréül az Európai Szociálpszichológiai Társaság (EASP) 2017 pályázata szolgál, melynek célja az volt, hogy saját intézményi működésükön belül feltárják azokat a mechanizmusokat, amelyek potenciálisan elősegíthetik vagy éppen akadályozhatják a különböző térségekből érkező tagok egyenlő részvételét és reprezentációját a szervezeten belül. A pályázatot Kende és munkatársai nyerték el, melyben azt vizsgálták a társaság belső dinamikái hogyan befolyásolják a közép- és kelet-európai, azaz félperiféria országok, kutatóinak részvételét és láthatóságát a szociálpszichológia területén. A kutatás arra vállalkozott, hogy feltárja és megértse azokat a rejtett diszkriminációs struktúrákat, amelyek akadályozhatják a tudományos közösség sokszínűségét és inkluzivitását, melynek alapján ajánlásokat fogalmaztak meg annak kiküszöbölésére (Radó, 2022).

A Kende és munkatársainak eredményei drámai képet festenek a tudományos közösségen belüli regionális egyenlőtlenségekről. A kutatás alapján a közép- és kelet-európai szakemberek jelentősen alulreprezentáltak a szociálpszichológia területén. Adataik szerint a térség kutatói csak ritkán kapnak lehetőséget előadóként vagy tisztségviselőként szerepelni az

EASP konferenciáin és eseményein, sőt, a társaság történetében még nem került sor a térségből származó elnök választására sem. Mindez nem csupán a félperiféria kutatói előtt álló akadályokat világítja meg, hanem azt is, hogy milyen mélyen gyökereznek az évszázadok alatt kialakult strukturális akadályok a tudományos intézmények működésében. Kendéék továbbá leírják, hogy a közép- és kelet-európai kutatók, mivel kisebb eséllyel vesznek részt a tudományos diskurzusban, korlátozottak abban, hogy a globális tudományos közösséghez tartozzanak, vagy jelentősebb befolyást szerezzenek a nemzetközi szinten (Nyúl et al., 2021).

A strukturális problémák közt szerepel például a tudományos publikációk nyelve – legtöbbször az angol – ami megerősíti a centrum országok domináns helyzetét, hiszen eleve előnyösebb pozícióba helyezi azokat a kutatókat, akiknek ez az anyanyelvük, vagy akik olyan országokból származnak, ahol az angol oktatás és tudományos kommunikáció jelentősebb. Ezzel szemben az angolt nem anyanyelvi szinten beszélő kutatóknak nagyobb erőfeszítéseket kell tenniük ahhoz, hogy kutatásaikat a nemzetközi közösség számára érthető és elfogadható módon tudják kommunikálni. Ez több időt, energiát és gyakran jelentős anyagi forrásokat igényel a fordításra és lektorálásra, amelyek nem állnak mindig rendelkezésre, különösen nem a gazdaságilag nehezebb helyzetben lévő országok intézményeiben. A nyelvi különbségek továbbá alapul szolgálnak implicit és explicit előítéleteknek, amelyek befolyásolják a kutatások értékelését és elfogadását. A nem anyanyelvi angolul írt szövegeket gyakran szigorúbban bírálják, és előfordul, hogy azokat kevésbé kompetensnek vagy relevánsnak ítélik meg, csupán a nyelvi kifejezés minősége alapján.

A jelenség nemcsak a publikációs folyamatban mutatkozik meg, hanem a konferenciákon, workshopokon és a tudományos közösség egyéb interakcióiban is, ahol a nyelvi kompetencia gyakran összekapcsolódik a szakmai hitelességgel és elismertséggel. Az angol nyelv uralma leképezi a globális tudományos tér belső hierarchiáit, ahol a centrum országok diktálják a kutatási normákat és prioritásokat, míg a periféria országaiból származó kutatók küzdenek azért, hogy hangjukat meghallják és munkájukat értékeljék. A nehézségekhez továbbá hozzájárul, hogy a régió kutatóitól gyakrabban várnak el többletmagyarázatot kutatási témáik fontosságáról és relevanciájáról, mint a nyugati országokból származó társaiktól. Ha például egy kutató a bevándorlóellenességet, az antiszemitizmust vagy más, széles körben elismert társadalmi problémát vizsgál Nyugat-Európában vagy az Egyesült Államokban, ritkán merül fel kérdés a téma aktualitását illetően. Ugyanakkor, ha ugyanezek a kutatók a romaellenességet szeretnék vizsgálni Közép- vagy Kelet-Európában – ami hasonló előítéleteken alapul –, gyakran szükségessé válik a kutatási

téma fontosságának hosszas magyarázata. Ez a dinamika nemcsak a tudományos közösség sokszínűségét és inkluzivitását korlátozza, hanem akadályozza a különböző kulturális és társadalmi kontextusból származó perspektívák és problémák integrálását a globális tudományos diskurzusba.

A tudományos publikációs folyamat anyagi aspektusai is jelentős kihívást jelentenek a félperiféria és periféria országából származó kutatóknak. A tudományos publikációk esetében a nemzetközi tudományos közösség a nyílt hozzáférésű (*open access*) publikációkat részesíti előnyben, hiszen az lehetővé teszi a kutatási eredmények széles körű hozzáférhetőségét. Azonban ez magas publikációs díjakkal jár, akár több ezer dollárt is elérhetnek egyetlen cikk esetében.⁴⁷ Ezen anyagi terhek jelentősen növelik a tudományos közösség belső egyenlőtlenségeit, hiszen implicit előnyben részesítik azokat a kutatókat, akik jobb anyagi körülmények között dolgoznak, például a „Globális Észak” országaiban. Ezek a kutatók továbbá könnyebben férnek hozzá olyan ösztöndíjakhoz, amelyek fedezhetik a publikációs díjakat, így munkájuk szélesebb körben válhat ismertté. A helyzet korlátozza a tudományos ismeretek szabad áramlását és cseréjét, ami alapvetően a tudományos fejlődéshez és az új felfedezésekhez.

Végül, a szakmai bírálat (*peer-review*) folyamatában rejlő hatalmi aszimmetriák tovább erősítik a tudományos diskurzusban fennálló egyenlőtlenségeket. A szakmai bírálat folyamata kulcsfontosságú eleme a tudományos publikálásnak, ahogyan az Wuthow tanulmányában is megjelenik, hiszen ez biztosítja a kutatások minőségét és hitelességét. A folyamat azonban szintén nem mentes a centrum és periféria közötti hatalmi aszimmetriáktól. Az aszimmetriák megnyilvánulása több szinten is észlelhető, kezdve azzal, hogy kiket választanak ki a bírálati folyamatban részt vevő szakértőknak. A nagy nemzetközi kiadók által megjelentetett folyóiratok esetében gyakran előfordul, hogy a bírálók többsége a tudományos közösség „Globális Észak”-jából származik. Ennek eredményeképpen, a „Globális Dél”, illetve Közép- és Kelet-Európa kutatóinak munkái gyakran szigorúbb vagy előítéletes bírálati szempontok alá esnek. Mindez visszavezethető a már említett nyelvi akadályokra, az eltérő tudományos hagyományokra, valamint a kutatási témák percepciójára. A centrum országából származó bírálók esetleg kevésbé ismerik fel egy regionális vagy a globális szempontból kevésbé „fontosnak” tartott téma relevanciáját, ami torzítja a bírálati folyamatot.

Kende és társai a jelenséget a *tudományos üvegplafon* kifejezéssel összegzik, ami arra utal, hogy létezik egy láthatatlan, de áthatolhatatlan korlát, amely megakadályozza a

⁴⁷ Az anyagi korlátokból adódóan a kutatóknak gyakran a legfrissebb tudományos eredményekhez sincs hozzáférésük, mivel az előfizetés-alapú folyóiratok díjai hasonlóan magasak.

perifériáról származó kutatókat abban, hogy teljes mértékben integrálódjanak a globális tudományos közösségbe vagy elérjék annak magasabb szintjeit (Nyúl et al., 2021). Ez a dinamika a világrendszer-elmélet centrum-periféria struktúrájának tudományos kontextusba történő értelmezését jelenti, ahol a személyes szakmai kapcsolatok hálózatai és a belépési pontok hiánya szisztematikusan tovább korlátozzák a periférikus régiók kutatóinak előrehaladását. A hátrányos helyzetben lévő régiók kutatói mindeközben a fenti tapasztalatokat gyakran saját hiányosságukként értelmezik, mintha munkájuk kevésbé releváns vagy alacsonyabb minőségű lenne.

A kutatásban taglalt erőviszonybeli különbségeket az EASP reakciója igazolta, mivel a kutatás eredményeinek nyilvánosságra kerülését azzal igyekezett visszatartani, hogy azokat nem tette elérhetővé a szélesebb tudományos közösség vagy a nagyközönség számára, hanem pusztán belső kommunikációs csatornájukon, egy hírlevél részeként közölték. Kérdések és munkatársainak ezt követően küzdeniük kellett azért, hogy kutatási eredményeiket a szélesebb nyilvánosság elé tárják (Radó, 2022). A küzdelem azonban nem csak a kutatási eredmények publikálásáról szólt, hanem arról is, hogy felhívják a figyelmet a tudományos közösségen belüli strukturális diszkriminációra és az egyenlőtlenségekre.⁴⁸ A folyamatnál semmi nem világítja meg jobban azt, hogy a tudományos közösségek nem csupán a tudás és az innováció terepei, hanem hatalmi harcok és intézményi ellenállás színterei is, épp úgy, ahogyan azt a mezőelmélet is megragadja a különböző tőkeformákért folytatott harcokban és stratégiákban. A „tudományos üvegplafon” tehát rávilágít arra, hogy a globális hatalmi dinamikák hogyan tartják fenn a centrum országainak dominanciáját és marginalizálják a periféria országainak hozzájárulásait, nemcsak a gazdaság, de a tudomány terepén is. A tudomány így nem csak a világ megismerésének eszköze, hanem egy olyan terület, ahol a globális rendszer belső dinamikái kibontakoznak, befolyásolva az egyes országok és régiók tudományos fejlődését és kapacitásait, valamint a szakemberek identitását.

48 A tanulmányt végül a *Journal of European Social Psychology* jelentette meg.

4.2.3 A pszichotudományok makrotörténete

A most bemutatásra kerülő makrotörténeti elemzés középpontjában a pszichotudományok intézményesülése, annak különböző területei, valamint ezek egymáshoz való viszonya áll. Célom annak bemutatása, hogy a nagyobb történeti események, mint a felvilágosodás tudományos forradalmak, a világháborúk és a hidegháborús geopolitikai megosztottság hogyan formálták a diszciplína tárgyát, módszereit és célkitűzéseit. Ez a megközelítés segít megérteni a pszichotudományok különböző paradigmaváltásait és fejlődési irányait, valamint azt is, hogyan kapcsolódnak ezek a világgazdasági rendszer változásaihoz és a társadalmi struktúrák átalakulásához.

A pszichológiai tudás termelésében megfigyelhető globális egyenlőtlenségek jelentős hatással vannak a diszciplína fejlődésére. A globális Észak által dominált pszichológiai diskurzus általában egy autonóm emberképre épül, amelyet széles körben elfogadtak a tudományos közösségekben. Ugyanakkor ez a dominancia figyelmen kívül hagyja a félperifériás és perifériás régiók, például a globális Dél sajátos társadalmi-kulturális kontextusait. Ennek következtében posztkolonialista és dekolonizáló megközelítések – amelyeket már a kritikai pszichológia történetiségét érintő fejezetben is tárgyaltam – kritikusan viszonyulnak ehhez a dominanciához, és alternatív elméletek kidolgozására törekcsenek a tudásgyártás globális egyenlőtlenségeinek feltárásának és korrigálásának érdekében. Ezek közé tartozik például Franz Fanon dekolonizáló megközelítése vagy a dél-amerikai tudományos közösségekben jelentős felszabadulás pszichológiája.

Jelen történeti áttekintés keretei közé nem fér bele a perifériaországok pszichotudományának részletes elemzése. Ugyanakkor a fejezettel célom hasonló a fenti törekvésekhez, azaz a globális egyenlőtlenségek kimutatása a tudástermelés területén, különös tekintettel a centrum országaira, az angolszász területekre és a kontinentális Európára, valamint a félperifériás Oroszországra, a későbbi Szovjetunióra és vonzáskörzetére, különös tekintettel Magyarországra, a kora modernitástól a hidegháború végéig. A pszichotudományok történetének ebben a nagyobb történeti és gazdaságföldrajzi kontextusban való elemzése révén feltáruznak a világrendszer-elméleti keret által kiemelt struktúrák és folyamatok. A magyarországi pszichológia történetének vizsgálata különösen érdekes, mivel az ország félperifériás pozíciója betekintést nyújt abba, hogyan alakulhat ki és fejlődhet a pszichológia tudománya egy olyan kontextusban, amely különböző időszakokban eltérő, de mindig függő módon kapcsolódik a globális tudományos közösséghez.

Az intézményesülés korai időszaka

A pszichológia története és intézményesülése, ahogy azt általában a tudományok esetében Wuthnow is leírja, szorosan összefügg a globális gazdasági és politikai változásokkal, valamint az egyes országok világgazdasági pozíciójával. A pszichológia, mint a filozófiától vagy teológiától független szigorú tudomány, a 19. század végére önállósodott Európában és Észak-Amerikában. Az egyes országok intézményi fejlődése azonban eltéréseket mutatott az adott terület monetáris és kormányzati stabilitásának, kulturális hagyományainak és nemzetközi kapcsolatainak függvényében.

Németország a 19. század elején félperifériás pozícióban volt, de az 1871-es német egyesítéssel és az azt követő gazdasági fellendüléssel gyorsan felzárkózott a centrum területekhez. Az ország decentralizált szerkezete ugyanakkor kedvezett a tudományos fejlődésnek, mivel minden hercegség saját egyetemét tartott fenn, ami számos kutatóintézet létrejöttéhez vezetett. Az egyes tartományok közötti pluralizmus elősegítette a tudományos felfedezések versenyét (Wuthnow, 1979). Kiemelkedik közülük Wilhelm Wundt 1879-ben Lipcsében alapított pszichológiai laboratóriuma, amely a maga nemében az elsőnek számított (Pléh, 2008). Mindez lehetővé tette, hogy Németország már az intézményesülés kezdeti időszakában a tudományos pszichológia egyik központjává váljon.

Franciaország, amely már ebben az időszakban is centrumpozíciót töltött be, szintén ekkor kezdte meg a pszichológia intézményesítését, amely egyetemi karok, laboratóriumok és szaklapok formájában valósult meg. Itt kezdetben a német kísérleti hozzáállástól eltérő paradigma uralkodott, amely inkább a filozófiai és humanisztikus hagyományokat követte. Később azonban a pozitivista, materialista és evolucionista megközelítések is teret nyertek, amelyet Alfred Binet és Henri Beaunis Sorbonne-i laboratóriuma és az ahhoz kapcsolódó tudományos tevékenységek is tükröztek (Greenwood, 2015).⁴⁹

Nagy-Britannia, amely a kor egyik domináns centrumországa volt, a 20. század elejére a világ legnagyobb gyarmatbirodalmával rendelkezett. Ennek ellenére a brit pszichológia fejlődése lassabb ütemben zajlott, mint Németországban vagy Franciaországban. Az első pszichológiai laboratóriumok létrehozása Cambridge-ben 1891-ben, valamint a *British Psychological Society* megalapítása 1901-ben jelezte az intézményesülés kezdetét (Hearnshaw, 1964; Richards, 2001). A brit tudományos közösség szorosan kötődött az

⁴⁹ Fontos megjegyezni, hogy Francia paradigmában erősen gyökerező filozófiai hagyományok miatt a pszichológia ez után is megőrizte ahhoz kapcsolódó gondolatosságát, ami a területen egyedi tudományos irányzatok kialakulásához vezetett. Példaként említhetjük Pierre Janet disszociáció elméletét, amely az introspektív és fenomenológiai hagyományokat követi, Jean-Martin Charcot a Descartes-i racionalizmuson alapuló hisztéria kutatásait, továbbá Alfred Binet intelligencia tesztjeit, amelyek a nevelésfilozófiából merítettek.

imperializmushoz, és a pszichológia fejlődését nemcsak az akadémiai dinamikák, hanem a gyarmatokon folyó adminisztratív tevékenységek is alakították. A természettudományok és a földrajz segítették az új területek feltérképezését, míg a pszichológiai tesztek és elméletek célja gyakran a gyarmatokon élő különböző népcsoportok kategorizálása és megértése volt, összehasonlítva őket a nyugati civilizációval (Drayton, 2000; Linstrum, 2016). A brit pszichotudományos kutatások irányait tehát jelentős mértékben befolyásolta a birodalmi politika.

Az Egyesült Államok a világrendszer másik fontos centruma volt már ekkor is. Itt a helyi pszichológia fejlődése szorosan kapcsolódott annak gyakorlati alkalmazhatóságához, például a gazdaság és a hétköznapi irányításában. Az olyan intézmények, mint a Harvard vagy a Johns Hopkins Egyetem, nagy hangsúlyt fektettek az alkalmazott pszichológiára, különösen az üzleti életben (Miller és Rose, 2008). Ezen törekvések elősegítették a behaviorizmus nemzetközi dominanciáját, amely az 1950-es évekre uralkodó modellt vált az amerikai pszichológiában (Greenwood, 2015; Schneider, 1987). Az amerikai pszichológia, az Egyesült Államok centrumpozíciójából adódóan, nemcsak a nemzetközi diskurzusban vált meghatározóvá, hanem hozzájárult a tudományos kutatás és a gyakorlati alkalmazás közötti szorosabb kapcsolat előtérbe helyezéséhez is nemzetközi szinten.

Oroszországban, félperifériás helyzete miatt, a pszichológia intézményesülése késve indult meg. Bár a tárgykör már a 18. század második felében része volt a teológiai iskolák tananyagának, önálló tudományágként csak az Októberi Forradalom után jelent meg (Sirotkina, 2006). Az intézményesülés folyamata szorosan összefonódott a forradalom politikai ideológiájával, a marxista-leninista eszmékkel, ami jelentősen megkülönböztette a nyugati pszichotudományos paradigmáktól, és sajátos irányzatokat eredményezett.

Magyarországon a pszichológia intézményesülése az ország Monarchiához kapcsolódó politikai és gazdasági függősége miatt lassúbb ütemben zajlott, mint a centrumországokban. A Budai Magyar Királyi Országos Tébolyda 1868-as megalapítása jelentős lépés volt, de az intézmény az odakerülők megőrzésén túl nem fektetett hangsúlyt a terápiára, ezért a tehetősebbek inkább Bécsbe vagy Németországba küldték kezelésre szoruló családtagjaikat (Fekete, 1968; Kovai, 2016; Lafferton, 2023; 2024). Az egyetemi oktatás és a laboratóriumok létrehozása is jelentős kihívásokkal járt, részben a diszciplína tudományos és politikai megbecsültségének hiánya miatt (Kovai, 2016).

Eközben Sigmund Freud Bécsben, a Monarchia fővárosában, lefektette a pszichoanalízis alapjait. Freud tanulmányai, különösen a hisztéria és a tudattalan jelenségek feltárása, nemcsak a pszichotudományos gondolkodásra, hanem a kultúrára, filozófiára és a

társadalomtudományokra is nagy hatást gyakoroltak (Mitchel, 1984; Borgos, 2013). A Nemzetközi Pszichoanalitikus Társaság 1910-es megalapítása intézményes keretet adott az irányzatnak, amely fokozatosan a globális tudományos diskurzus részévé vált (Erős et al., 2008; Harmat, 1994). Magyarországon a pszichoanalízis korán elterjedt, különösen Ferenczi Sándor munkássága révén, aki szoros kapcsolatban állt Freuddal. Ennek eredményeként Budapest a pszichoanalitikus mozgalom egyik központjává vált, bár a módszer elsősorban a progresszív értelmiségi körökben vált népszerűvé, nem pedig a hivatalos egyetemi vagy orvosi intézményekben (Erős, 2009).

Laboratóriumokból a harctérre: A nagy háborúk időszaka

A 20. század elején, az első és második világháború hatására, a pszichotudományok drámai és hirtelen átalakuláson mentek keresztül. Az addig főként akadémiai és laboratóriumi keretek között működő diszciplínák a globális krízisek hatására fokozatosan elterjedtek a katonai, ipari és társadalmi alkalmazásokban is. A centrumországok, mint Németország, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok ebben kulcsszerepet játszottak.

Az első világháború idején Németország a pszichológiai kutatások katonai alkalmazására összpontosított, különös tekintettel az alkalmassági tesztek fejlesztésére, a kiképzés racionalizálására és a rehabilitációs eljárásokra. A hadsereg által finanszírozott kutatások lehetővé tették a pszichológia szerepének és elismertségének gyors növekedését, ami új pozíciókat eredményezett a tudomány számára a közigazgatásban és a politikai döntéshozatalban is (Greenwood, 2015). A második világháború alatt Németországban továbbra is jelentős szerepe volt a pszichotechnikai laboratóriumoknak, amelyek az ipari és katonai igényekre reagáltak. Ugyanakkor a nemzetiszocialista ideológia és az abból fakadó üldöztetések sok szakembert emigrációra kényszerítettek. A háború végére a pszichológusok szerepe fokozatosan csökkent az állami hivatalokban, és a háború után Nyugat-Németország a centrumokra jellemző demokratikus kormányzati tudománypolitikát követte, míg Kelet-Németország a szovjet pszichológiai gyakorlatot alkalmazta (Schönplflug, 2017; Shepard, 2000; 2012).

Nagy-Britanniában a pszichológia alkalmazása szorosan összefonódott a társadalmi stabilitás és a katonai hatékonyság fenntartásával mindkét világháború során. A Travistock Klinika például központi szerepet játszott a háborús traumák, különösen a gránátsokk kezelésében, amelyhez a freudi pszichoanalízis gondolatiságát is alapul vették. A brit pszichológia nemcsak a katonai, hanem a civil szférában is megerősödött, különösen a

rehabilitációs és mentálhigiénés szolgáltatások terén, ami hozzájárult a háború utáni társadalmi rend helyreállításához (Shepard, 2000; Miller és Rose, 2008).

Az Egyesült Államokban a háborúk során a pszichotudományok a katonai alkalmassági teszteken túl a csoportdinamikai kutatások terén is jelentős előrelépést tettek. Az első világháború alatt Walter Dill Scott vezetésével az amerikai hadsereg széles körben alkalmazta a pszichológiai tesztek a katonák kiválasztására és képzésére, amely tapasztalatokat később az üzleti szférában is hasznosították. A második világháború során Samuel Stouffer *American Soldier* kutatása és Kurt Lewin csoportdinamikai kutatásai járultak hozzá a katonai és szervezeti pszichológia fejlődéséhez, amely a háború után is meghatározó maradt az amerikai társadalomban (Foucault, 2003b; 2008; Rose, 1990; Sommer, 2012; Pléh, 2008).

A Szovjetunió, mint félperifériás ország, ebben az időszakban sajátos paradigmát alakított ki. A szocialista eszmék hatására a pszichológia nyíltan társadalomkritikai szerepet is kapott, mivel a mentális betegségek okait a társadalmi egyenlőtlenségekben és szegénységben keresték. A szovjet pszichológia deklaráltan a társadalom átalakításának eszközévé vált, különösen a pedagógia és a gyermektanulmányozás területén, ezért jelentős állami támogatásban részesült (Sirotkina, 2006; Artemeva, 2021).

Magyarország, mint félperifériás ország Európa közepén, jelentős kihívásokkal nézett szembe a két világháború alatt, amelyek nagy hatással voltak a tudomány működésére, intézményesülésére és alkalmazására. Az Osztrák–Magyar Monarchiában a pszichológia és a pszichiátria fejlődése csak késve, a húszas évek közepétől indult meg, amikor a háború okozta traumák, különösen a harctéri neurózisok kezelése kiemelkedő problémává vált. A háború végére a pszichológia már nemcsak a harctéri traumák kezelésére szolgált, hanem a társadalmi stabilizáció és reintegráció fontos eszközévé vált.

Ferenczi Sándor, aki az analízist sikeresen alkalmazta a traumatizált katonák körében, jelentős lépéseket tett a pszichoanalízis elismertetése és intézményesítése érdekében. Azonban a Monarchia összeomlása, a politikai instabilitás és a gazdasági nehézségek ideiglenesen megakadályozták, hogy ezek az erőfeszítések célt érjenek. Az Osztrák–Magyar Monarchia Forradalom és a Tanácsköztársaság időszaka a pszichoanalízis számára egyfajta aranykort jelentett: a Budapesti Iskola a centrum-félperiféria kapcsolatok egyik kivételes példája volt. Ferenczi és kollégái olyan határokon átívelő pszichoanalitikus hálózatot igyekeztek kiépíteni, amely a Budapesti Iskolát nemzetközileg is elismertté tette (Erős, 2007; 2011; Routh, 2019).

A Tanácsköztársaság bukásával Magyarországon a politikai légkör jelentősen megváltozott, ami közvetlenül befolyásolta a pszichotudományok alakulását is. Az 1930-as évek második felében a fajvédő politika előtérbe került, a Gömbös-kormány alatt az

egészségügyi intézmények állami befolyás alá kerültek. A zsidó származású orvosok és pszichológusok, akik korábban vezető szerepet játszottak, üldöztetésnek és diszkriminációnak voltak kitéve. Sokan közülük emigrációra kényszerültek, ami hosszú távú tudományos veszteséget jelentett az ország számára (Kovács, 1994; 2001). A második világháború alatt és után Magyarországon a tudományos élet stagnált, ahol a megmaradt intézmények fenntartása vált elsődleges céllá. A Monarchia szétesése, majd a német és szovjet megszállás következtében a magyar pszichológiai diszciplína elveszítette nemzetközi kapcsolatait és fejlődési lehetőségeit, az emigráció és az üldöztetés következtében pedig a helyi tudományos közösség jelentős része szétszóródott (Kovai, 2016; Erős, 2007; 2009).

Kétpólusú világ a hidegháború alatt

A hidegháború időszakában a világrendszer kétpólusú struktúrára oszlott, amelyben az Egyesült Államok és a Szovjetunió, valamint a köztük folyó versengés dominálta a globális politikai és gazdasági rendszereket. Az Egyesült Államok és szövetségesei a világrendszer centrumában helyezkedtek el, míg a Szovjetunió és kelet-európai szatellitállamai félperifériás pozícióban voltak. A globális politikai versengés nemcsak a katonai és gazdasági területeken, hanem a tudományos kutatásban is megnyilvánult, így a pszichotudományok területén is (Wallerstein, 1974; Westad, 2005).

Az Egyesült Államokban a pszichológia stratégiai fontosságúvá vált, különösen a "pszichológiai hadviselés"⁵⁰ és a viselkedéstudományok terén, amelyek támogatása szorosan kapcsolódott a katonai és ipari célokhoz (Lucas, 1996; Wolfe, 2018). Ezt nagy részben a kormányzati és magánszervezetek – mint például a Ford Alapítvány és a CIA szervezetei – anyagi támogatása tette lehetővé. A pszichotudományok ezzel jelentősen hozzájárultak az amerikai katonai-ipari komplexum⁵¹ sikeréhez, ami megerősítette az Egyesült Államok globális hegemóniáját⁵² (Greenfield, 1977; Marks, 1979). A korábban domináns behaviorista

50 Az USA és szövetségesei úgynevezett „pszichológiai hadviselést” alkalmaztak, amely magában foglalta a propagandát, kulturális diplomáciát, gazdasági és katonai eszközöket. A Harry Truman által létrehozott *Pszichológiai Stratégiai Tanács* célja ennek szellemében egy egységes hidegháborús stratégia kidolgozása volt pszichotechnikai eszközök révén (Lucas, 1996; Wolfe, 2018). A pszichotudományos kutatások segítettek feltérképezni az emberek gondolatait, vágyait és félelmeit, így az amerikai pszichológusok kulcsszereplőkké váltak a katonai és ipari erőfeszítésekben (Holmes, 2020; Penny, 2016).

51 Dwight D. Eisenhower 1961-es búcsúbeszédében a „katonai-ipari komplexum” fogalmát használta, amely a katonai és ipari szektorok közötti szoros kapcsolatot jelölte. Eisenhower aggodalmát fejezte ki, hogy ez a komplexum túlzott befolyást gyakorolhat a demokratikus döntéshozatalra, és arra ösztönözheti az országot, hogy túl sokat költson a védelemre (Eisenhower, 1961; Holmes, 2020).

52 Wallerstein világrendszer-elméletében a hegemonia fogalma központi szerepet játszik, ami magában foglalja egy domináns állam globális gazdasági, politikai és kulturális befolyását a világrendszer egészére nézve. Ez a fogalom Gramsci hegemóniáról alkotott elképzelésére vezethető vissza, amely szerint egy uralkodó osztály vagy állam nemcsak fizikai erőszakkal, hanem kulturális és ideológiai eszközökkel is fenntartja uralmát. Wallerstein elmélete ezt a gramsciiánus keretet alkalmazza a globális és rendszerszintű folyamatok megértésére, ahol a

paradigma azonban már nem tudta kielégítően magyarázni az olyan magasabb mentális funkciókat, mint a kreatív problémamegoldás vagy a nyelvelsajátítás. Válaszul a kognitív elméletek és kutatások virágzásnak indultak, amelyet a digitális számítástechnika fejlődése is erősített. Az iskola a mentális működést az új technológia metaforájaként írta le. A kognitív hozzáállás vonzó volt az általa felkínált új emberkép miatt is, amelyben az elme természetéből adódóan adaptív az új és változó körülményekhez, képes összetett problémákat megoldani és racionális döntéseket hozni (Greenwood, 1999; Mandler, 2002; Pléh, 2008). A kognitív hozzáállás azáltal, hogy a centrumhelyzetben lévő USA vezető pszichológiai modellje lett, a globális tudományosság vezető paradigmájává is vált.

A Szovjetunió és a keleti blokk országai félperifériás pozíciójuk ellenére is próbálták megőrizni versenyképességüket. A szovjet pszichológiát azonban a kommunista ideológiából következő korlátok akadályozták tudományos autonómiájában (Bloch és Reddaway, 1977). A nyugati tudományos közösségtől való elszigeteltség és a tudományos intézmények átszervezése szintén negatívan hatott a kelet-európai országok tudományos fejlődésére (Artemeva, 2021). Magyarország ekkor szovjet befolyás alatt állt, és ennek megfelelően a hazai pszichotudományok működése is annak ideológiai hatása alatt állt. Ennek egyik példája, hogy az 1950-es években Sztálin a pszichológiát burzsoá tudománynak minősítette, ezért annak kutatásai és intézményei évekig stagnáltak, szakemberei marginalizálódtak. A rehabilitáció csak Sztálin halála után, fokozatosan valósult meg (Kovai, 2015; Máriási, 2016).

A második világháború után a pszichotudományokat Magyarországon is a társadalmi reformok és szociálpolitikai intézkedések alapjaként kezdték el alkalmazni, elsősorban a munkaerőhiány megszüntetésére és a bürokratikus intézmények újraszervezésére (Kovai, 2016). A pszichológia feladata így az új szocialista embereszmény megteremtése lett. Az 1950-es években Magyarországon is visszaszorították a pszichológia jelentőségét, és számos intézményt felszámoltak. Az Országos Neveléstudományi Intézetet (ONI), amely korábban a társadalmi mobilitás elősegítésére irányuló kutatások központja volt, felszámolták, vezetőit, köztük Mérei Ferencet, elbocsátották (Kovai, 2016). Sztálin 1953-as halála után a pszichológia helyzete fokozatosan javult, és a hruscsovi modernizáció részeként az 1960-as évek elején új lendületet kapott. Ekkor újjáalakult a Magyar Pszichológiai Társaság, új pszichológiai szakfolyóiratok jelenhettek meg, és újraindult az egyetemi pszichológusképzés (Kiss, 2020; Healey, 2010). Ugyanakkor a szovjet ideológiai kontroll továbbra is meghatározó

hegemón hatalmak a gazdasági és politikai dominanciájukat ideológiai hegemóniával egészítik ki, stabilizálva ezáltal a világrendszer hierarchikus struktúráját (Stephen, 1993; Wallerstein, 2004).

maradt, így a pszichológiai kutatások elsősorban a társadalmi egyenlősítés égíse alatt zajlottak, főként a gyermek- és munkalélektan területén.

A Kádár-korszak ideológiai enyhülése lehetővé tette, hogy a hivatalos intézményrendszer mellett informális és félinformális pszichológiai műhelyek is megalakuljanak. Ezek a műhelyek a pszichológusok és pszichoterapeuták találkozóhelyeivé váltak, ahol a nyugati pszichológiai irányzatok és a pszichoanalitikus hagyomány informálisan tovább élhettek, annak ellenére, hogy hivatalosan nem kaptak támogatást (Kovai, 2016). Ezek a félinformális műhelyek, amelyek a hivatalos tudományos intézményrendszeren kívül működtek, lehetőséget adtak a hazai szakmai közösségnek, hogy fenntartsák a kapcsolatot a nyugati tudományos szakemberekkel, és megvitassanak új, hivatalosan nem elérhető kutatásokat (Kovai, 2017b).

Az 1970-es években a félinformális műhelyek szerepe tovább nőtt, különösen a pszichoterápia területén. Az olyan központok, mint a József Attila Kórház pszichoterápiás műhelye Szinetár Ernő vezetésével, kulcsszerepet játszottak a nyugati pszichoanalitikus és pszichoterápiás módszerek magyarországi terjesztésében (Hadas, 1998). A félinformális műhelyek emellett hozzájárultak a klinikai pszichológia intézményesüléséhez is. Például a Lipótmező egyetemi laboratóriuma, ahol a posztgraduális klinikai pszichológusok képzése zajlott, informális találkozóhelyként működött. A „Mérei szerdák” keretében zajló szemináriumok jelentős hatással voltak a pszichoterápia fejlődésére és elterjedésére Magyarországon, különösen a klinikai gyakorlatban (Kovai, 2016). A pszichoterápia intézményesülése hazánkban nagyrészt a félinformális műhelyek tevékenységének köszönhetően valósult meg (Kovai, 2016). A 80-as évekre már több budapesti kórházi részleg is biztosított pszichoterápiás ellátást, így a mentális segítségnyújtás egyre elérhetőbbé vált a társadalom széles rétegei számára (Harmatta, 2006). A műhelyek személyes kapcsolatokon alapuló, informális közösségekként működtek, amelyek segítettek fenntartani a szakmai identitást és az innovatív gondolkodást egy olyan időszakban, amikor a hivatalos politika jelentősen korlátozta a szabad tudományos diskurzust (Kovai, 2017b).

Pszichológiatörténet a hidegháború végétől napjainkig

A hidegháború vége és a szovjet blokk felbomlása alapvető változásokat hozott a világrendszer struktúrájában. A tudományos kutatások finanszírozása is átalakult: a korábbi kormányzati támogatás fokozatosan visszaszorult, míg a magánszektor, különösen az ipar szerepe megnőtt. Az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában ez a változás a piacorientált megközelítés megerősödéséhez vezetett, amely a kutatási eredmények gyorsabb alkalmazását

célozta meg, ugyanakkor a társadalmilag kevésbé nyereséges területek alulfinanszírozottságát is eredményezte (Hall és Miller, 1992; Etzkowitz, 1996). A világrendszer centrumországaiiban ez a tendencia hozzájárult a kutatás és az ipari innováció szoros összekapcsolódásához.

Az amerikai tudománypolitika válsága, amelyet a hidegháború lezárulta váltott ki, új legitimitási alapok keresésére kényszerítette a pszichotudományokat is. Az állami szerepvállalás csökkenésével a pszichológia mint diszciplína egyre inkább a magánszektor által irányított, gazdaságilag alátámasztott célokban találta meg önmagát, különösen az egyénre fókuszáló, individualizált segítségnyújtás terén, legyen szó a diverzifikálódó terápiás eljárásokról, coachingról vagy önségítő könyvekről és applikációkról (Hilts, 1994; Miller és Rose, 2008; Power, 1994). Az innen eredő pszichológiai tudás transzferje a centrumországok felé elősegítette a globális pszichológiai standardok kialakulását, amelyeket az USA tudományos centrumpozíciója határozott meg (Amouroux et al., 2023).

A tudományos kutatások irányai és finanszírozási struktúrái a félperiférián is jelentős átalakuláson mentek keresztül, itt azonban a központi tervezésű gazdaságok piacgazdasággá való átmenete jelentette a legnagyobb kihívást Közép- és Kelet-Európában, ami összekapcsolódott a tudomány és a társadalom közötti kapcsolat újradefiniálásával is. A tudományos kutatás kereskedelmi jellegének növekedése, valamint a meglévő kutatóintézetek és egyetemek piaci értékűvé tétele alapvetően befolyásolta a pszichológia újjáépítésének folyamatát a térségben (Etzkowitz, 1996; Pléh, 2023). Magyarországon a pszichológia viszonylag gyorsan alkalmazkodott a nyugati tudományos normákhoz és intézményi keretekhez a rendszerváltás után, amiben megfogalmazódott a Nyugathoz való “felzárkózás” vágya is (Kiss, 2023; Pléh, 2023). Az intézményi átalakulások révén a magyar pszichológia képes volt integrálódni a globális tudományos közösségbe, ugyanakkor ez a mai napig nem mentes a félperifériás státuszából adódó kihívásoktól, ahogyan azt Kende Annának példájában is láthattuk (Pléh, 2021b).

A rendszerváltás utáni anyagi forráshiány és az állami fenntartói változások kihívásokat jelentettek a 80-as években alakult pszichoterápiás osztályok számára. Az állami támogatás csökkenésének és a piacgazdaság megjelenésének eredményeként a pszichoterápiás magánpraxisok száma ugrásszerűen növekedett, míg az intézményi szintű és mindenki számára elérhető szolgáltatások száma jelentősen csökkent (Túry és Harmatta, 2006). A világrendszer-elmélet perspektívájából nézve a magyar pszichológia helyzete a globális tudományos közösségben ezzel egy félperifériás ország jellegzetességeit tükrözi. Magyarország gyorsan alkalmazkodott a nyugati normákhoz és a piaci elvárásokhoz, de a

gazdasági és intézményi korlátok továbbra is akadályozták a teljes mértékű integrációt a globális tudományos közösségbe (Pléh, 2023; Kiss, 2023).

Összegzés

Ahogy a fenti történeti elemzés is mutatja, Wallerstein világrendszer-elmélete alapvető keretet nyújt a globális gazdasági és politikai folyamatok megértéséhez, és lehetőséget ad arra is, hogy a pszichotudományok működését szélesebb kontextusban értelmezzük. A tudomány kölcsönhatása a gazdasági és politikai folyamatokkal jól illusztrálja, hogyan formáltak a világgazdasági struktúrák az egyes országok tudományos intézményeit.

Németország, amely a 19. század második felében vált centrumországgá, jelentős előrelépést tett a pszichológia terén, míg az Egyesült Államok gyors fejlődése és nemzetközi befolyása a gazdasági és ipari erőforrások kiaknázásával vált lehetővé. A félperifériás országok, mint Magyarország vagy a Szovjetunió, sokkal később és nehezebben tudták intézményesíteni saját pszichotudományaikat. A politikai instabilitás, diktatórikus rendszerek, gazdasági korlátok és a nemzetközi elszigeteltség mind-mind akadályozták a tudományos fejlődést, ami a mai napig hátrányt jelent a centrumországok tudományosságához képest. Magyarország esetében például a pszichoanalízis korai elterjedése és későbbi marginalizálódása szorosan összefüggött az ország politikai és gazdasági viszonyainak folyamatos változásával.

A világrendszer-elmélet gazdaságtörténeti megközelítése továbbá a tudományos közösségek közötti egyenlőtlenségeket is segít megérteni. Kende Anna és munkatársainak esete rávilágít arra, hogy a világrendszer struktúrái jelenleg is erőteljesen befolyásolják a tudományos diszciplínák működését és elismertségét. A centrumországok dominanciáját a nyelvi és kulturális akadályok pedig tovább erősítik, amelyek mélyítik az egyes országok tudományossága közötti egyenlőtlenségeket. A világrendszer-elmélet alkalmazása tehát lehetőséget nyújt arra, hogy a pszichológia történetét és jelenét átfogóbb és komplexebb perspektívából vizsgáljuk, felismerve a globális rendszerek és hatalmi struktúrák mélyreható hatását a tudományos közösségekre és munkájukra.

5. Empirikus Esettanulmányok

Az előző fejezet makrotörténelmi elemzése a nagy léptékű történelmi folyamatokra és struktúrákra koncentrált annak érdekében, hogy bemutassa a pszichotudományok paradigmaváltásainak kapcsolatát a világgazdasági rendszer és társadalmi struktúrák változásaival. A most következő empirikus esettanulmányokat bemutató fejezet célja ezt kiegészítve a hazai pszichotudományok működésmódjainak mélységi vizsgálata, mint mikrotörténetek, amik az egyedi események, közösségek, személyek vagy helyek részletes vizsgálatára koncentrálnak egy adott időkeretben.

Az esettanulmány, Csabai Márta 2018-as tanulmánya alapján, olyan kutatási módszer, amely egy adott jelenség mélyreható elemzését végzi el egy vagy több konkrét esetre alapozva. Ez a módszer lehetővé teszi a kutatók számára, hogy részletesen megvizsgálják a jelenség összefüggéseit, dinamikáját és kontextusát. Kritikák szerint az esettanulmány nem képes általános következtetések levonására, az csak előkészítő vizsgálati technikaként állja meg a helyét. Ennek cáfolatát azonban számos területen láthatjuk például a társadalomtudományokban, de a pszichotudományos kutatások esetében is. A 19.századtól megszorodó klinikai esettanulmányok jó példával szolgálnak arra, hogyan válhat egy specifikus élettörténet tudományos elméletek alapjává (Csabai, 2018).

Csabai kiemeli, hogy az esettanulmány nem pusztán illusztratív funkcióval bír, mivel azok képesek nagyobb struktúrák dinamikájára is rávilágítani azzal, hogy nem izolált jelenségeket, hanem a jelenséget annak környezetében és dinamikájában elemzi. A módszer ezzel lehetőséget teremt új hipotézisek megfogalmazására, mivel azok átfogó természete olyan összefüggésekre is rávilágít, amelyeket a statisztikai módszerek nem tudnak feltárni. Az 1960-as évektől a grounded theory például az esettanulmányokon keresztül ötvözve a kvalitatív terepvizsgálatokat az induktív adatelemzéssel (Glaser és Strauss, 1967). Ez továbbá arra is példát nyújt, hogy az esettanulmány hogyan képes a különböző tudományterületek közötti híd építésére, lehetővé téve a komplex jelenségek több szempontú vizsgálatát (Csabai, 2018).

A fejezet első esettanulmánya a hazai Nevelési Tanácsadó történeti és tematikus vizsgálatát tűzi ki célul, az intézményrendszer 1960-as években történt alapításától napjainkig terjedő történeti bemutatásával. Mindez lehetővé teszi az intézmény fejlődésének és működésének mélyebben megértését a hazai pszichotudományos kontextusban. A második esettanulmány a hazai pszichológia oktatás jelenkori működésére koncentrálnak, egy etnográfiai

kutatás keretei között. A kutatás rámutat az oktatás és annak materiális feltételei közötti összefüggésekre. Az egyes esetek azonban arra szolgálnak, hogy szemléltessék és érthetőbbé tegyék azokat a pszichotudományokon belül működő struktúrákat, amikre a kritikai elméleti keret is felhívja a figyelmet. Továbbá az esettanulmányok a hazai pszichotudományokat alakító helyi és kontextuális dinamikára is fényt vetnek, bemutatva a politikai, gazdasági és kulturális kölcsönhatások szerepét a pszichotudományos gyakorlatok kialakulásában. Végül, az esettanulmányok tanulságai alapján hipotéziseket is megfogalmazok a hazai pszichotudományok működésével kapcsolatban.

5.1 Az esettanulmányok módszertana és alapvetései

A disszertáció módszertani fejezete a kutatás során alkalmazott kvalitatív módszerek részletes bemutatásával foglalkozik, amelyek szorosan kapcsolódnak a kritikai paradigma és a mikrotörténeti perspektíva elméleti keretéhez. A kutatás során két fő módszertani megközelítés került alkalmazásra: a félig strukturált narratív interjúk és a fókuszcsoportos beszélgetések, amelyeket az Interpretatív Fenomenológiai Analízis (IPA) és a dokumentumelemzés módszerei egészítenek ki. E módszerek részletes ismertetésére az általános módszertani alapvetések után kerül sor, ahol bemutatásra kerül az egyes módszerek kiválasztásának indoklása és alkalmazásuk konkrét gyakorlata a kutatásban.

5.1.1 Módszertani alapvetések

Az, hogy milyen módszertanokat alkalmaz egy tudományos kutatás alapvetően episztemológiai kérdés. Vizsgálódása annak megállapítására irányul, hogy mit jelent „tudni” valamit, hogyan lehet igazolni ismereteinket és milyen módszerekkel szerezhető megbízható tudás. Az episztemológiai kérdésfeltevések alapvetően befolyásolják, hogy egy adott kutatás milyen eszközt (módszertant) választ tárgya megismerésére, vagy a már meglévő tudás igazolására. A tudományos módszertanok megközelítésében két fő episztemológiai álláspont dominál: a pozitivista és konstruktivista hozzáállás (Ponterotto, 2005).

A pozitivista álláspont szerint a valóság az emberi észleléstől és tudattól függetlenül létezik. A kutatás célja ezért ebben az esetben, hogy szisztematikus megfigyelések és mérések révén, az emberi, szubjektív tényezőket minimalizálva, objektív tudást szerezzen a a kutatás tárgyáról. Ennek megfelelően elsősorban a kvantitatív kutatási módszereket részesíti előnyben. Ezek számszerű adatokon és statisztikai elemzéseken alapulnak, lehetővé téve a hipotézisek tesztelését és általánosítható eredmények felmutatását. Ez a megközelítés különösen a természettudományokban, például a fizika, kémia, biológia és geológia területén

jellemző, de bizonyos társadalomtudományokban, például a szociológiában és pszichológiában is elterjedt.

A kísérleti kutatás az egyik legkontrolláltabb pozitívizmushoz sorolható módszer, ahol a kutató szisztematikusan manipulál egy vagy több független változót, miközben minden más potenciálisan befolyásoló tényezőt állandó értéken tart. E módszer célja az ok-okozati kapcsolatok meghatározása azáltal, hogy minimalizálja a külső zavaró tényezők hatását, amelyek torzíthatnák az eredményeket.⁵³ Például a kísérleti kutatásokat gyakran alkalmazzák állatok viselkedésének tanulmányozására, ahol a kutatók manipulálhatják a környezeti tényezőket, például az élelem elérhetőségét, a szenzoros ingereket, vagy az állatok fájdalomérzékelését, hogy megfigyeljék, hogyan változik viselkedésük. A pozitivisták megközelítés további módszerei közé tartoznak a keresztmetszeti, korrelációs és longitudinális kutatások, valamint a meta-analízis (Cooper et al., 2012).⁵⁴

A konstruktívizmus ezzel szemben azt vallja, hogy a tudás társadalmilag konstruált, és a valóságot az egyének saját perspektívájukon és tapasztalataikon keresztül értelmezik. Ez az episztemológiai hozzáállás a kvalitatív kutatási módszereket részesíti előnyben, amelyek az emberek tapasztalatain, érzésein és interakcióin keresztül kívánnak mélyreható értelmezést nyerni, figyelembe véve a társadalmi kontextust. A kvalitatív módszertan szöveges vagy vizuális adatokra támaszkodik, és leggyakoribb eszközei közé tartoznak a mélyinterjúk, esettanulmányok és etnográfiai vizsgálatok. Ezek a módszerek célja a komplex jelenségek valós kontextusukban történő vizsgálata (Willing és Stainton-Rogers, 2017). Ez a megközelítés leginkább a humán- és társadalomtudományokra jellemző, mint például az

⁵³ Az 1971-es *Stanfordi börtönkísérlet* Philip Zimbardo vezetésével az egyik legnépszerűbb kísérlet a mai napig. A kísérlet során a résztvevőket véletlenszerűen „őrök” és „foglyok” csoportjaira osztották egy mesterséges börtönkörnyezetben. A független változó az volt, hogy a résztvevők melyik szerepet töltik be. A függő változók közé tartozott a viselkedési változások, agresszió és engedelmség mérése. A kísérlet szigorúan kontrollált környezetben zajlott, annak érdekében, hogy pontosan megfigyeljék, hogyan befolyásolja a hatalmi dinamika az emberek viselkedését, megvilágítva az ok-okozati kapcsolatokat a beosztott szerepek és a viselkedésbeli változások között (Haney et al., 1973). A Stanfordi börtönkísérlet hitelességét későbbi vizsgálatok során számos alkalommal kétségbe vonták. Kritikusok rámutattak, hogy a kísérletet jelentősen befolyásolta a kutatói elfogultság, és hogy Zimbardo maga is részt vett a kísérlet alakulásának irányításában, ösztönözve az „őröket”, hogy vegyenek fel autoriter szerepeket. Ezen túlmenően, a résztvevők beszámolóí szerint a kísérleti szituációk egy része előre meg volt rendezve, ami aláasta a kísérlet spontaneitását és valóságosságát. Ezek a tényezők erősen befolyásolják a kísérlet érvényességét és általánosíthatóságát, rávilágítva, hogy a kísérleti eredményeket hogyan torzíthatja a résztvevők és a kutatók viselkedésére gyakorolt nyomás, valamint a kísérleti körülmények manipulálása (Griggs és Bartels, 2019).

⁵⁴ Keresztmetszeti kutatás lehet például egy ország egészségi állapotának felmérése egy adott időpontban. Korrelációs kutatásokkal vizsgálhatják az intelligencia és az iskolai teljesítmény, mint az IQ és az érettségi eredmények közötti kapcsolatot. Longitudinális kutatások esetében gyakran tanulmányozzák a gyermekkori fejlődést, például a nyelvi készségek fejlődését csecsemőkortól kamaszkorig. A meta-analízis pedig lehetőséget ad arra, hogy több tanulmány eredményeit összegezzék, például depresszió kezelésére szolgáló antidepresszánsok hatékonyságának összevetése során.

antropológia és történelemtudomány, de a szociológia és pszichológia bizonyos területein is jelen van.⁵⁵

A pszichotudományokban jelenleg a pozitivista paradigma és a kvantitatív kutatási módszerek a legparadigmatikusabbak, melyben jelentős szerepet játszott a már korábban is említett, az Egyesült Államok behaviorista és később kognitív paradigmájának nemzetközi elterjedése. A pszichológiai fogalmak operacionalizálása és a statisztikai módszerek fejlesztése elősegítette a viselkedés és mentális folyamatok precíz, szisztematikus vizsgálatát, így a kvantitatív módszerek hamar az akadémiai pszichológia és oktatás alapjaivá váltak. Ugyanakkor ezek a módszerek fokozatosan háttérbe szorították a pszichológiai jelenségek szubjektív és kontextuális dimenzióit, ami korlátozza a kutatási kérdések sokféleségét, ebből következően akadályt jelenthet a pszichológia gondolkodás diverzifikációja számára.

Thomas Teo (2023) hangsúlyozza a globalizáció hatásait a pszichológiai elméletek terjedésére, különösen a nyugati pszichológia dominanciájából kiindulva, amely világszerte uralja a pszichológiai diskurzust. A szerző kritikája szerint a nyugati pszichológia univerzálisnak tekinti saját módszertanait és elméleteit, miközben ezek specifikus történelmi és kulturális kontextusokhoz kötődnek, amint arra a pszichológiatörténet világrendszer elemzése is igyekezett felhívni a figyelmet. A tudományos világban az anyagi erőforrások, mint például a kutatási alapok, az akadémiai intézmények támogatása, valamint a tudományos kiadók és folyóiratok által biztosított publikációs lehetőségek, döntő szerepet játszanak abban, hogy mely elméletek és kutatások válnak dominánssá.⁵⁶ Ezek az anyagi források lehetővé teszik a nyugati pszichológia dominanciájának fennmaradását, elnyomva a különböző kultúrák és helyi kontextusok sajátos pszichológiai megközelítéseit, amint azt Kende Anna és társai tudományos-üvegplafonról szóló írása is alátámasztja.

A pozitivista megközelítésben az egyén egy olyan rendszer részeként jelenik meg, amely számszerűsíthető változókból áll. E nézet szerint az egyén viselkedése és mentális folyamatai objektív, mérhető elemekre bonthatók, amelyek függetlenek a szubjektív tapasztalatoktól és a kontextuális tényezőktől. Ez az emberkép az egyént autonóm, állandó

⁵⁵ A kvalitatív pszichológiai kutatások egyik példája a traumakutatás, ahol a cél az átélt trauma értelmezése a személy élettörténeti narratíváinak elemzésén keresztül. Az ilyen kutatások során a kutatók mélyinterjúkat végeznek súlyos traumákat átélt személyekkel, például természeti katasztrófák, súlyos balesetek vagy erőszakos cselekmények túlélőivel, annak érdekében, hogy megértsék, hogyan dolgozzák fel és értelmezik ezeket az eseményeket az érintettek, valamint, hogy hogyan befolyásolják ezek az élmények a személy életútját, önképét és világnézetét (Martínez-García et al., 2019; Willing és Stainton-Rogers, 2017).

⁵⁶ Például a nagy presztízsű nyugati egyetemeken jelentős anyagi erőforrásokkal rendelkeznek, amelyek segítenek abban, hogy meghatározzák a globális kutatási trendeket és prioritásokat. Hasonlóképpen, a vezető tudományos folyóiratok, amelyek gyakran nyugati érdekeltségűek, jelentős befolyással bírnak a tudományos diskurzus alakításában azáltal, hogy eldöntik, mely kutatási eredmények kerülnek publikálásra. Emellett az iparági szponzoráció és támogatás, különösen a technológiai és gyógyszeripari kutatások esetében, szintén meghatározza, hogy mely területek kapnak nagyobb figyelmet és támogatást (Teo, 2023).

entitásként látja, akinek cselekvései és gondolatai kevésbé kapcsolódnak a történelmi és kulturális környezethez. A pozitivista paradigma azon keresztül válik apolitikussá, hogy az univerzális törvényszerűségekre, általánosítható eredményekre fókuszál, figyelmen kívül hagyva az egyének egyedi és szituációs-specifikus vonásait.

Ezzel szemben a konstruktivista paradigma az egyént egy sokkal dinamikusabb és összetettebb rendszer részeként látja. Itt az egyén nem tekinthető függetlennek attól a társadalmi, történelmi és kulturális kontextustól, amelyben él, hanem ezek a tényezők szerves részei annak, ahogyan gondolkodik, érez és cselekszik. A konstruktivista megközelítés, melyet a kritikai tudományok is alkalmaznak, hangsúlyozza, hogy az egyéni jelentések, élettörténetek és kulturális normák hogyan befolyásolják az egyén viselkedését és gondolkodásmódját, és hogyan fonódnak össze az egyén szubjektív élményei a szélesebb társadalmi struktúrákkal.

A kritikai pszichológia egyik célkitűzése, hogy reflexióra készítessen bennünket a tudományos módszerek és episztemológiai keretek mögött rejlő előfeltevésekkel kapcsolatban. Alapfeltevése, hogy a kutató által alkalmazott módszertant az eredményeket, a kutató saját társadalmi és kulturális beágyazottsága már eleve befolyásolja, azaz lehetetlen a szubjektív tényezők kivonása a vizsgálatból. A probléma azonban nem a szubjektivitás ténye, hanem az arra való reflexió hiánya, például az objektíven megismerhető valóságba vetett hit miatt. A reflexió hiányában a tudományos kutatás potenciálisan arra a hatalmi viszonyrendszerre sem reflektál, mely saját kutatásának kontextusa.

Valójában mindkét módszertannak megvannak a maga előnyei és hátrányai. A pozitívizmus például gyakran figyelmen kívül hagyja az emberi tudás szubjektív aspektusait, míg a konstruktívizmus az objektivitás hiányával és a relativizmussal küzd, ami megnehezíti az általánosítható következtetések levonását. Az ideális megközelítés a pozitivista és konstruktivista módszertanok ötvözése egy kevert módszertani keretben. Ez lehetővé teszi a kutatók számára, hogy mindkét irányzat erősségeit kihasználják, miközben minimalizálják azok gyengeségeit. A kevert módszertan ötvözi a kvantitatív módszerek objektivitását a kvalitatív módszerek mélységével, teljesebb képet adva a jelenségekről. A kvalitatív kutatások gyakran szolgálnak előkutatásként például nagyobb elemszámú felmérések esetében, segítve a releváns kérdések megfogalmazását.⁵⁷ Fordított esetben a kvantitatív adatokat a

⁵⁷ Példaként említhető a stresszkezelési stratégiák kevert módszertannal történő kutatása. Ebben a kutatók először mélyinterjúkat végeznek kis csoporttal, hogy megértsék az egyéni stresszkezelési technikákat és azok személyes jelentőségét. Az így nyert információk alapján kérdőívet készítenek, amelyet nagyobb léptékű kvantitatív felmérés keretében alkalmaznak. Ez meghatározza a különböző demográfiai csoportokban leggyakrabban alkalmazott stresszkezelési módszereket és azok hatékonyságát, lehetővé téve a részletes megértést és objektív adatok nyújtását egy nagyobb populáció számára.

kvalitatív kutatások képesek elmélyíteni, lehetővé téve az eredmények komplexebb értelmezését és szélesebb körű kontextualizálását (Rácz et al., 2023). Ez a kombináció különösen hasznos lehet komplex társadalmi jelenségek vizsgálatában, például az oktatásban, az egészségügyben vagy a társadalmi egyenlőtlenségek tanulmányozásában.

A kevert módszertan segítség lehet egyes kutatási eredmények validitásának tesztelésében is. A trianguláció az eltérő módszerek kombinációján keresztül a jelenségek átfogóbb megértésére és a kutatási eredmények érvényességének vizsgálatára törekszik. Az eltérő módszerekkel kapott eredmények, miközben ugyanazon jelenség különböző aspektusait tudják felmérni, egymás alátámasztására is szolgálhatnak (Rácz et al., 2023).⁵⁸ Például a társadalmi egyenlőtlenségek pszichés hatásainak kutatásában a kevert módszertan lehetővé teszi, hogy a kutatók először kvantitatív módszerekkel felmérjék a szegénység elterjedtségét és hatásait, majd kvalitatív interjúk révén mélyebben megértsék, hogyan élik meg az érintettek a szegénységet, milyen társadalmi normák, értékek és elvárások formálják megküzdési stratégiáikat. A kevert módszertani megközelítés és ezen keresztül a trianguláció hatékony eszközök a tudományos kutatásban, amelyek lehetővé teszik a különböző megközelítések előnyeinek együttes alkalmazását, ezáltal hozzájárulva a kutatási eredmények megbízhatóságának növeléséhez (Teddie & Tashakkori, 2009).

Az elmúlt évtizedekben egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a pszichotudományok módszertanában a kvalitatív kutatási módszerek, mint a mélyinterjúk, esettanulmányok és narratív elemzések, amelyek lehetőséget nyújtanak az egyéni tapasztalatok, személyes jelentések és komplex emberi viselkedések mélyreható megértésére (Bartholomew és Brown, 2022; Csabai, 2018; Gergen, 2014; Rácz et al., 2023; Willing és Stainton-Rogers, 2017). Ahogy Teo és más kritikai pszichológusok is hangsúlyozzák, a centrum országok dominanciája a globális pszichológia paradigmában ahhoz vezet, hogy számos lokális és kulturális sajátosság figyelmen kívül marad a kutatásokban. Ez a felismerés vezetett ahhoz, hogy manapság egyre több, a pszichológia területén tevékenykedő kutató keresi azokat a módszereket, amelyek jobban tükrözik az egyéni és kulturális sokszínűséget.

⁵⁸ Carter és munkatársai (2014) Denzin (1978) és Patton (1999) munkáira alapozva négy fő típusát azonosítják a triangulációnak: módszertrianguláció, megfigyelői trianguláció, elméleti trianguláció és adatforrás-trianguláció. A módszertrianguláció során többféle adatgyűjtési módszert alkalmaznak ugyanazon jelenség vizsgálatára, például interjúkat, megfigyeléseket és terepnaplókat, amelyek különböző nézőpontokat kínálnak a vizsgált jelenség megértéséhez. A megfigyelői trianguláció lehetőséget ad arra, hogy több kutató nézőpontját és megfigyelését integrálják, így gazdagítva az eredmények értelmezését. Az elméleti trianguláció során különböző elméleteket alkalmaznak az adatok elemzésére, ami hozzájárulhat a megállapítások támogatásához vagy megcáfolásához. Az adatforrás-trianguláció során pedig különböző típusú emberektől gyűjtenek adatokat, például egyénektől, csoportoktól, családoktól és közösségektől, amelynek célja több nézőpont bevonása és az adatok érvényesítése (Rácz et al., 2023).

Az utóbbi években a hazai pszichotudományos mezőben is megjelent az igény a kvalitatív módszertanokra. Ennek egyik megnyilvánulása az ELTE PPK-n működő *Kvalitatív pszichológia kutatócsoport*, valamint a tagok – Rácz József, Karsai Szilvia és Tóth Veronika – gondozásában 2023-ban megjelent *Kvalitatív pszichológia kézikönyv*, melynek célja, hogy segítséget adjon a pszichológus hallgatóknak a kvalitatív kutatások lebonyolításában szakdolgozatuk megírásában. A tankönyv azonban nemcsak gyakorlati útmutatót kínál, hanem azon keresztül, hogy az egyetemi curriculum részévé válik, legitimitást biztosít a kvalitatív kutatásoknak a pszichotudományokban. Ez a folyamat hozzájárul ahhoz, hogy a kvalitatív kutatásokat ne csak kiegészítő vagy alternatív módszertanként, hanem a kvantitatív módszerekkel egyenértékű eszközként jelenjenek meg a pszichológiai jelenségek megértésében.

5.1.2 A disszertáció módszertana

A disszertáció a kritikai paradigmán alapuló elméleti keretéből kiindulva elsősorban kvalitatív kutatási módszereket alkalmazott az esettanulmányok vizsgálatakor. E módszerek szorosan kapcsolódnak a mikrotörténeti perspektívához, amely a történelmi folyamatok megértését egyedi események, közösségek, személyek vagy helyek részletes vizsgálatán keresztül célozza meg egy adott időkeretben (Peltonen, 2001). Ennek megfelelően a kutatás célja, hogy szűken meghatározott jelenségeket elemezve hozzájáruljon a tágabb történeti összefüggések megértéséhez.

Az első esettanulmány a magyarországi Nevelési Tanácsadók történeti fejlődését és jelenlegi működését vizsgálja. Az elemzés forrásai között szerepelnek az intézményhez kapcsolódó dokumentumok, korábbi kutatások, sajtóanyagok dokumentumelemzése, valamint a tanácsadók munkatársaival készült interjúk. A történeti elemzés célja az intézmény jelenlegi működésének mélyebb megértése, különös tekintettel a gazdasági és politikai tényezők kölcsönhatásaira. A második esettanulmány arra összpontosít, hogy bemutassa, miként befolyásolják az állami egészségpolitikai és gazdasági intézkedések a tudományosnak tartott intézményi működésmódokat az oktatás területén. A bourdieui mezőelmélet alapján a kutatás célja az oktatási mező működésének és az abban résztvevők véleményeinek rekonstruálása, fókuszcsoporthoz beszélgetések segítségével. Míg az első esettanulmány történeti perspektívát alkalmaz, addig a második inkább az etnográfia kvalitatív módszereit részesíti előnyben.

Mindkét esettanulmány a kvalitatív vizsgálati módszerek alkalmazásán keresztül a pszichológiai mezőt a résztvevők szubjektív tapasztalataira, véleményeire és nézeteire alapozva elemzi. A kutatás célja nem objektív törvényszerűségek, hanem reprezentációk,

dinamikák és kölcsönhatások feltárása. Az elemzések során a tanulmányok a vizsgált területek ok-okozati viszonyait szubjektív vélemények és objektív intézményi működések fényében kívánják feltárni.

Interjúk

A módszertani design kidolgozásakor kiemelt szerepet kapott a multidiszciplinaritás, azaz a pszichológia, intézménytörténet, tudományszociológia, valamint az etnográfia kvalitatív módszertani eszközeinek kombinálása (Cooper et al., 2012; Gergen, 2014). A kutatás alapjául félig strukturált narratív interjúk szolgáltak, amelyek célja a résztvevők szubjektív nézeteinek, élményeinek és tapasztalatainak feltárása volt, biztosítva az interjúalanyok számára, hogy saját szavaikkal adjanak hangot véleményeiknek.

A kvalitatív kutatások pszichológiai alkalmazása kapcsán Willig és Stainton-Rogers (2017) kiemelik, hogy ez a megközelítés ideális a társadalmi jelenségek részletes és átfogó vizsgálatára, lehetővé téve a kutatók számára, hogy mélyrehatóan elemezzék a vizsgált témák komplex dinamikáit. A félig strukturált interjúk különösen alkalmasak a tanácsadók szakmai gyakorlatát és szemléletmódját formáló szubjektív élmények és perspektívák feltárására. Martínez-García és szerzőtársai (2019) továbbá hangsúlyozzák, hogy a kvalitatív kutatások hatékonyak lehetnek az intézménypolitikák, gazdasági döntések, társadalmi normák és kulturális-történeti tényezők összetett vizsgálatában.

Az első esettanulmány történeti kutatásként félig strukturált személyes interjúkra épült, a jelen megértését célzó etnográfiai vizsgálat fókuszcsoportos interjúkra támaszkodik. A fókuszcsoportos interjúk során a résztvevők interakciói és a közöttük kialakuló dinamikák különösen fontosak, ahogyan azt Rácz (2023) is megjegyzi. Az ideális résztvevői létszám 4-8 fő, amely elősegíti az effektív kommunikációt és adatgyűjtést. A kutató moderátori szerepet tölt be, biztosítva, hogy minden résztvevő egyenlő arányban kapjon szót, és hozzájárulva a biztonságos és tiszteletteljes légkör megteremtéséhez. Az interjúk és fókuszcsoportok vezérfonalai a 3. és 4. mellékletben találhatóak.

A fókuszcsoportos technika előnye, hogy lehetővé teszi az azonos élményekkel rendelkező résztvevők mélyebb megértését, a biztonságos légkör kialakítását, valamint az új témák organikus felmerülését, amelyek reálisabban tükrözhetik a résztvevők valós nézeteit és érzéseit. A csoportban kialakuló egyetértés, meglepetés vagy egyet nem értés segít a kutatóknak az általános és egyedi tapasztalatok megkülönböztetésében (Rácz, 2023; Vicsek, 2006).

Interpretatív Fenomenológiai Analízis⁵⁹

Az adatok elemzésére az Interpretatív Fenomenológiai Analízis (IPA) szolgált módszertani keretként, amelynek célja a résztvevők élményeinek és élettapasztalatainak mélyreható interpretálása (Alase, 2017; Rácz et al., 2023; Smith et al., 2022). Az IPA kvalitatív kutatási módszertan, amely résztvevő-központú és rugalmas módon vizsgálja az interjúalanyok tapasztalatait, lehetővé téve azok mélyebb megértését (Smith, Flowers & Larkin, 2009).

Az IPA különbözik más kvalitatív módszerektől, mint például a tematikus elemzéstől, amely gyakran általános témák és mintázatok azonosítására törekszik a szöveges adatokból. Az IPA ezzel szemben idiografikus megközelítést alkalmaz, amely az egyéni tapasztalatok mélyreható vizsgálatára koncentrál, figyelembe véve a szociális és kontextuális elemeket is. Ezzel szemben a Grounded Theory (GT) módszer, amely új elméletek kidolgozására törekszik az adatok szisztematikus gyűjtésén keresztül, nagyobb mintákra támaszkodik az elméletek általánosíthatósága érdekében, míg az IPA kis, homogén mintákra épít, és inkább az egyedi élmények részletes megértésére fókuszál (Smith et al., 2009; Charmaz, 2014).

Az IPA induktív kutatási módszerként konkrét példákból indul ki, amelyekből átfogóbb elméleteket fejleszt ki. Az interjúk és egyéb kvalitatív adatgyűjtési módszerek segítségével a kutatók feltárják az egyéni élmények személyes jelentéseit és azok összjátékát a résztvevők szociális közegével (Alase, 2017). Az IPA a fenomenológia filozófiai módszeréből merít, amely az egyéni tapasztalatok megértésére összpontosít, különös tekintettel az élmények szubjektív értelmezésére (Moustakas, 1994). Az IPA előnyei közé tartozik, hogy gazdag és részletes szubjektív élményekről nyújt információt, amely egy mélyebb megértést biztosít a kutatók számára. Azonban nehézsége a szubjektív fókuszában és a kis mintavételben rejlik, amelyek miatt az általa tett megállapítások általánosíthatósága korlátozott. Az IPA szisztematikus módszert kínál az egyének szubjektív élményeinek megértésére, de fontos figyelembe venni annak korlátait is.

A disszertációban bemutatott két esettanulmány adatelemzése az IPA alapelveire épült. Az első kutatás, amely a magyarországi Nevelési Tanácsadók történeti változását vizsgálja, az IPA kódolási eljárásával azonosította a résztvevők által megélt tapasztalatok fő témáit, és ezeket történeti elemzés segítségével helyezte a szélesebb tudományos diskurzusba. A második kutatás, amely a magyarországi pszichológusképzést vizsgálja, az IPA módszerén

⁵⁹ Közlésem a módszerről: „*The Advantages of the IPA method in diagnostic processes*” (Poster). Diversity and Mental Illness. The Oxford Research Centre in the Humanities (TORCH), University of Oxford & Phenomenology and Mental Health Network The Collaborating Centre for Values-based Practice in Health and Social Care, St. Catherine’s College, Oxford, UK, 2018.

keresztül feltárta a diákok egyéni és csoportos élményeit, valamint a képzéshez való viszonyukat, ezzel lehetővé téve a személyes jelentésadási módok mélyebb megértését.

Dokumentumelemzés

A dokumentumelemzés szisztematikus módszer, amely a nyomtatott és elektronikus források, például sajtóközlemények, jogszabályok, és közösségi média posztok áttekintésére és értékelésére szolgál. Ez a módszer lehetőséget ad a kutatónak az írott közlések rendszerezésére, valamint mintázatok, témák vagy kategóriák azonosítására, amelyek segíthetik a kutatási kérdések megválaszolását és finomítását (Neuendorf, 2017). A dokumentumok „társadalmi tényekként” is értelmezhetők, amelyek szervezett módon jönnek létre, terjednek és hasznosulnak különböző társadalmi kontextusokban (Atkinson és Coffey, 1997). Az elemzés során ezek az adatok hozzájárulnak a fogalmi határok azonosításához és az elemzési kategóriák meghatározásához is (Charmaz, 2003).

A dokumentumelemzés többféle célra használható a kutatás során. Egyrészt adatokat biztosít a vizsgált téma kontextusáról, ami háttér információkat és történelmi betekintést nyújt, segítve az egyes kérdések történelmi gyökereinek megértését. Másrészt lehetőséget nyújt a változások nyomon követésére: ha egy dokumentum több változata is elérhető, a kutató összehasonlíthatja ezeket, és azonosíthatja például egy intézmény működésének változásait az idők során (Yin, 1994). A dokumentumelemzés különösen hasznos lehet, amikor az események már nem figyelhetők meg közvetlenül, vagy amikor az informátorok már nem elérhetők (Merriam, 1988).

A dokumentumelemzést gyakran kombinálják más kvalitatív kutatási módszerekkel, mint a trianguláció egyik eszköze, amely további perspektívákkal gazdagítja a vizsgált jelenség értelmezését (Denzin, 1970). A különböző módszerekkel gyűjtött adatok együttes vizsgálata hozzájárulhat az eredmények megerősítéséhez és csökkentheti a kutatási torzítások hatását. Fontos azonban figyelembe venni, hogy a dokumentumok önmagukban nem nyújtanak teljes körű információt. Például egy intézmény működési szabályzata vagy a foglalkoztatással kapcsolatos rendelkezések nem feltétlenül adnak képet az intézmény mindennapi működéséről vagy az ott tevékenykedők csoportos vagy személyes stratégiáiról (Atkinson és Coffey, 1997). Ennek megfelelően a dokumentumokból nyert eredményeket érdemes más adatforrásokkal kiegészíteni és összevetni a kutatás megbízhatóságának növelése érdekében.

A dokumentumelemzés és az IPA módszerei kiválóan kiegészítik egymást. Míg az IPA lehetővé teszi az egyének szubjektív élményeinek és az azokhoz kapcsolódó jelentések

vizsgálatát, addig a dokumentumelemzés rendszerezett és objektív módon segít megérteni a vizsgált jelenség történelmi és társadalmi hátterét, valamint azokat a változásokat, amelyek befolyásolhatják az egyéni élményeket. E két módszer kombinációja lehetővé teszi a tapasztalatok szélesebb kontextusba helyezését, így biztosítva egy átfogóbb és hitelesebb képet a kutatott jelenségről. Ez a multidiszciplináris megközelítés különösen hasznos, amikor a kutatási kérdések komplex társadalmi jelenségeket vizsgálnak, amelyek több szinten értelmezhetők.

A disszertációban bemutatott két esettanulmány során a dokumentumelemzés kulcsszerepet játszott a vizsgált jelenségek tágabb intézményi és társadalmi kontextusának megértésében, valamint az interjúkból nyert információk triangulációjában. Az első esettanulmány, amely a magyarországi Nevelési Tanácsadók működését vizsgálja, főként szakmai dokumentumokat – például hivatalos szakmai irányelveket és törvényi intézkedéseket – elemez. Az írott források és a félig strukturált interjúk kombinációja lehetővé tette az intézményi működés mögött meghúzódó folyamatok és kihívások beazonosítását. A második esettanulmányban, amely a hazai pszichológiaoktatást vizsgálja, a dokumentumelemzés a fókuszcsoporthoz tartozó interjúkban felmerülő nézetek és tapasztalatok kontextualizációját szolgálta. A szakmai anyagok, hallgatóknak szánt tantervek és oktatási rendelkezések szintézist teremtettek a résztvevők nézőpontjai és az oktatás intézményi működése között. A dokumentumok bevonása nemcsak gazdagította a kutatást, hanem biztosította, hogy az interjúk és fókuszcsoporthoz tartozó adatok megerősítést nyerjenek, ezáltal kulcsszerepet játszottak a kutatási megállapítások triangulációjában.

Etikai megfontolások

A disszertáció során alkalmazott kutatási módszerek esetében kiemelt figyelmet fordítottam az etikai szempontok szigorú betartására, különösen az interjúk és fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetések esetében. Minden résztvevő teljes körű tájékoztatást kapott a kutatás céljáról, módszereiről, valamint az adatok felhasználásának módjáról, és önkéntes, informált beleegyezésüket adták a kutatásban való részvételhez. Az adatkezelés során a GDPR előírásainak megfelelően jártam el, biztosítva a résztvevők anonimitását és adatainak bizalmas kezelését (2. melléklet).

Az interjúk és fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetések rögzítése kizárólag a kutatás céljából történt, és azokat harmadik felek számára nem tettem hozzáférhetővé. Az interjúalanyok és a fókuszcsoporthoz tartozó résztvevőinek esetében az anonimitás biztosítása érdekében az adatokat kódokkal helyettesítettem, így a kutatásban szereplő egyének és csoportok

beazonosíthatatlansága garantált volt. A kutatási protokollokat az Egyesített Pszichológiai Kutatásetikai Bizottság (EPKEB) előzetesen jóváhagyta, biztosítva ezzel, hogy a kutatás etikai szempontból megfelel a tudományos és szakmai normáknak (1. melléklet).

A kutatási és publikációs folyamat során minden résztvevő jogait és érdekeit teljes mértékben védtem, különös hangsúlyt fektetve az adatbiztonsági intézkedésekre, amelyek biztosítják a személyes adatok védelmét a jogosulatlan hozzáféréssel, adatvesztéssel vagy megsemmisítéssel szemben. A résztvevők bármikor visszavonhatták hozzájárulásukat, és kérhették adataik törlését, ami szintén az etikai normák betartását szolgálta. Ezek az etikai megfontolások biztosították, hogy a disszertáció elkészítése során a kutatás minden szakasza megfeleljen a jogi és etikai követelményeknek, miközben tiszteletben tartottam a résztvevők jogait és méltóságát.

5.2 A Nevelési Tanácsadók tüdőklése és bukása⁶⁰

A hazai pszichotudományok történetében a gyermeklélektannak és terápiának gazdag hagyománya van, amely már a Budapesti Iskola munkásságában kezdetét veszi, majd a szocialista pszichológia programjában csúcsosodik ki. Ennek egyik eredménye a '60-as években kibontakozó Nevelési Tanácsadó hálózat, amely gyerekek, serdülők és családjaik pszichológiai, nevelési és szociális problémáinak megoldására specializálódott intézményként funkcionált. A rendszerváltást követően azonban a megváltozó gazdasági, intézményi és szakmai tényezők fokozatos profilváltásra kényszerítették a hálózatot, melynek során annak eredeti célkitűzései és terápiás megközelítése háttérbe szorult. Ezzel párhuzamosan a speciális nevelési igények egyre szaporodó kategóriái által meghatározott pszichotudományos szemlélet térnyerésével mára a szakvélemények és diagnózisok kiállítása válik az intézmény elsődleges feladatkörévé.

A következő esettanulmány célja, hogy részletesen bemutassa a fent írt változásokat, és azokat egy társadalomtörténeti és gazdasági keretrendszerben értelmezze. A kutatás ehhez a kapcsolódó tanulmányok, beszámolók és hivatalos dokumentumok elemzésén túl a nevelési tanácsadóknak több évtizede dolgozó szakemberekkel készült mélyinterjúkon keresztül

⁶⁰Az esettanulmány adatgyűjtését az NKFI-124192; *Társadalmi egyenlőtlenségek és előítéletek a pszichotudományok tükrében* pályázatra létrejött kutatócsoporttal végeztem. A kutatás az Új Nemzeti Kiválósági Program (ÚNKP-22-3-II) támogatásával zajlott. Előadás formájában elhangzott: „*A Unique Institutional Model for Childcare. Revisiting the Legacy of the Child Counseling Centers in Hungary*”. European Society for the History of the Human Sciences (ESHHS) 42. éves konferenciája, Róma, 2023; Kovai Melinda, Kepics Zsanett, Kis Kata Dóra: *„Mit veszítünk a nevelési tanácsadókkal és hogyan nyerhetjük azt vissza?”* – A jövő elviselhető bizonytalansága. A Pszichoterápia folyóirat 17. konferenciája, Budapest, 2023. Az esettanulmány továbbá megjelenés alatt áll a pszichológia és a humán tudományos *European Yearbook of the History of Psychology – Sources, Theories, and Models* (EYHP) peer-reviewed nemzetközi folyóiratban, amely történetének szentelt.

igyekszik rekonstruálni az intézmény történetiségét. Az interjúk betekintést engednek azokba a viszonyrendszerekbe, amik informális és félinformális keretek közt alakították az intézmény sorsát, egyben a gyermekgondozási rendszert Magyarországon. A szakemberek megélt tapasztalatainak és véleményeinek összevetése az intézménytörténet hivatalos olvasataival nemcsak egy lineáris, de mélységi olvasatot is képes nyújtani a nevelési tanácsadó elmúlt ötven évről. Továbbá a folyamat feltérképezése nem pusztán történeti adalékokkal szolgál, de a pszichotudományos mező működésének szempontjából is központi; az intézménytörténet-módszertani megfontolások-tudományos paradigma hármas viszonyrendszerében és egymásra hatásában alakult ki az ott folytatott hivatalos pszichológiai gyakorlat. Az intézményi átszervezések, az erőforráshiányos működésmód, a szakemberek önkizsákmányolása, valamint a szakmai utánpótlás elégtelenségei további jelentős elemei a folyamatnak, amely nemcsak a belső működési struktúrát befolyásolja, de a közszolgáltatáshoz való hozzáférés lehetőségét is.

A fejezet a fenti folyamatok megértéséhez a továbbiakban kitér a gyermek pszichoterápia magyarországi hagyományaira és történetiségére a nevelési tanácsadók megalakulásától napjainkig. A kontextualizálás lehetővé teszi, hogy jobban megértsük a rendszer jelenlegi működését, belső dinamikáját, valamint azokat a kihívásokat és lehetőségeket, amelyekkel a szakemberek nap mint nap szembesülnek. A világrendszer-elmélet tanulságai, s ez alapján hazánk félperifériás pozíciójára való reflexió az intézmény történeti alakulásának szempontjából újabb dimenzióval gazdagítja a tanácsadó hálózat változásainak megértését, hiszen az ebből adódó társadalmi és gazdasági kontextus szintén befolyásolta a pszichológiai ellátás gyakorlatait.

5.2.1 Az esettanulmány módszertana

A hazai pszichotudományok történetében a gyermeklélektan és terápia jelentős múltra tekint vissza. A gyermektanulmányozás már a Budapesti Iskola munkásságában is jelen volt, a szocialista időszak alatt pedig új lendületet nyert. A folyamat egyik állomásaként alakult meg az 1960-as évektől a nevelési tanácsadó hálózat, amely kifejezetten gyerekek, serdülők és családjaik pszichológiai, nevelési és szociális problémáinak megoldására szakosodott. A rendszerváltást követően azonban az intézmény profilja fokozatosan átalakult a megváltozó gazdasági, intézményi és szakmai körülmények hatására. A hálózat korai éveiben meghatározott célkitűzések és terápiás megközelítések háttérbe szorultak, miközben a speciális nevelési igények egyre szélesebb kategóriái, ezen keresztül pedig a diagnosztikai tevékenység előtérbe került, majd az intézmény új elsődleges feladatává vált.

A most bemutatásra kerülő esettanulmány a fenti folyamatokat vizsgálja. A kutatás a tanácsadóknak több évtizede dolgozó szakemberekkel készült interjúkra és dokumentumok elemzésére épül. A fejezet továbbá áttekintést nyújt a gyermek pszichoterápia magyarországi hagyományairól és fejlődéséről a nevelési tanácsadók megalakulásától napjainkig. Ezzel összefüggésben bemutatásra kerülnek azok a kihívások, amelyekkel a szakemberek a jelenben szembesülnek. A vilárendszer-elmélet alkalmazása és Magyarország félperifériás pozíciójának figyelembevétele további dimenzióval gazdagítja az intézmény változásainak értelmezését, hiszen ezek jelentős hatást gyakoroltak a pszichológiai ellátásra is.

Kutatási dizájn és adatgyűjtés

A nevelési tanácsadók történeti és intézményi működésének feltérképezéséhez a kutatás kvalitatív és multidiszciplináris megközelítést alkalmazott, amely lehetővé tette a társadalmi, politikai és gazdasági tényezők közötti bonyolult kölcsönhatások elemzését a tanácsadók kontextusában. Ehhez a félig strukturált narratív interjúkat az IPA módszerrel elemeztem, ami lehetővé tette az interjúk során felmerülő nagyobb témák és mintázatok azonosítását, valamint az interjúalanyok tapasztalatainak mélyreható interpretálását. A kutatás egy homogén célcsoportra – az elmúlt 40 év során a nevelési tanácsadóknak dolgozó, elsősorban pszichológusokra – koncentrált, akik közvetlen tapasztalatokkal rendelkeztek az intézmény változásaival kapcsolatban, különösen a rendszerváltás időszakában.

Az adatgyűjtés a *Társadalmi egyenlőtlenségek és előítéletek a pszichológiai tudományok tükrében* elnevezésű, NKFI-124192 pályázat keretében alakult kutatócsoportban történt.⁶¹ A csoport a rendszerváltás időszakának hazai pszichológiatörténetét vizsgálja, elsődlegesen interjúk alapján, feldolgozásukhoz pedig multidiszciplináris megközelítést alkalmaz, amely a pszichológia, intézménytörténet, tudományszociológia és etnográfia módszertani eszközeiből merít. A nevelési tanácsadók témaköre a kutatás egy specifikus mellékága, az hozzá kapcsolódó interjúk feldolgozását specifikusan a disszertációhoz készítettem. Az alanyok toborzása hólabda mintavétellel⁶² történt, s kifejezetten olyanok kerültek kiválasztásra, akik valamilyen szakmai pozíciót töltek be nevelési tanácsadóknak az elmúlt 40 év során. A

⁶¹ A kutatócsoport vezetője Kovai Melinda, az ELTE TáTK Szociálpszichológia Tanszékének docense, további tagjai Gergely Sára, Kepics Zsanett, Kis Kata Dóra, Máriási Dóra és Rakovszky Márton.

⁶² A hólabda mintavétel egy nem valószínűségi mintavételi technika, amelyet főleg kvalitatív kutatásokban használnak, különösen olyan esetekben, ahol a kutatási alanyok nehezen elérhetők vagy specifikus populációkat céloznak meg. Lényege, hogy a kutató először néhány, a célcsoportba tartozó résztvevőt keres meg, majd ezeket az alanyokat kéri fel, hogy ajánljanak további résztvevőket a kutatáshoz. Ezután a kutató folytatja ezt a folyamatot, amíg elegendő adatot nem gyűjt, vagy amíg az új résztvevők ajánlása ki nem apad. A hólabda módszer segítségével a kutatók hozzáférhetnek olyan populációkhoz, amelyek más módszerekkel nehezen vagy egyáltalán nem lennének elérhetők, mint például ritka betegségekkel élők, speciális szakmai csoportok vagy társadalmilag marginalizált közösségek (Willing és Stainton-Rogers, 2017).

kutatáshoz összesen kilenc szakemberrel készültek interjúk, köztük két gyógypedagógussal, egy szociális munkással és hat pszichológussal. Az interjúk felvétele 2020 és 2023 között zajlott, az adatközlőkkel esetenként több alkalommal is, hosszuk átlagosan 90 és 120 perc között volt.

Dátum	Időtartam	Szavak száma
2020. október 6.	1,5 óra	6 581
2021. február 8.	1,5 óra	6 580
2021. szeptember 30.	1,5 óra	6 468
2022. március 3.	2 óra	8 975
2023. január 12.	2 óra	11 102
2023. február 7.	2 óra	12 486
2023. február 20.	1,5 óra	9 775
2023. május 7.	1,5 óra	6 374
2023. június 15.	1,5 óra	6 591

1. táblázat: Az interjúk adatai

A kutatás résztvevőinek szakmai összetételét az alábbi táblázat mutatja be:

Név	Nem	Időszak	Beosztás
A	Férfi	1984-1991	Szociális munkás/családsegítő
B	Nő	1968-2010	Vezető szaktanácsadó
C	Nő	1973-2020	Klinikai szakpszichológus
D	Nő	1978-	Pszichoterapeuta

E	Nő	1987-	Pszichoterapeuta
F	Nő	1989-	Pszichoterapeuta
G	Nő	1985-	Pszichoterapeuta
H	Nő	1989-	Fejlesztő pedagógus
I	Férfi	1970-1989	Pszichoterapeuta

2. táblázat: Az interjúk résztvevőinek anonimizált adatai

A kutatáshoz kvantitatív adatgyűjtés is kapcsolódik, amit Kepics Zsanett (kutatócsoportunk tagja) és Eörsi Dávid klinikai- és egészségpszichológusok végeztek. A kutatás során 136 nevelési tanácsadóban dolgozó pszichológust kérdeztek meg 2022. december 16. és 2023. január 5. között. Az adatgyűjtés online kérdőíves formában történt, amelyet szakmai Facebook-oldalakon és zárt csoportokban tettek közzé online. Bár a mintavételi módszer kényelmi mintának tekinthető, az eredmények a célcsoport körülbelül hetedét lefedték, ami alapot biztosított bizonyos következtetések levonására.

A kérdőív vegyes módszertant alkalmazott: a válaszadók szakmai hátterére, a munkahelyi régiókra, valamint a szakmai elégedettségükre és kompetenciaérzetükre vonatkozó kérdések zárt formátumban, Likert-skálán voltak megválaszolhatóak, míg más kérdéseknél nyitott válaszokat vártak. A válaszadók között a legnagyobb arányban klinikai szakpszichológusok (27,2%) és szakpszichológus képzésben lévő szakemberek (26,5%) voltak. A kérdőívet kitöltők több mint fele szakvizsgával rendelkező pszichológus volt. A régiók szerinti megoszlásban Közép-Magyarország volt a leginkább képviselt (56,6%), míg más régiók, mint például Észak-Magyarország és Nyugat-Dunántúl, kisebb arányban voltak jelen.

Dokumentumelemzés

A kutatás során a nevelési tanácsadók működésének és történeti fejlődésének átfogóbb megértése érdekében dokumentumelemzést is alkalmaztam. Ez a módszer lehetővé tette a hivatalos dokumentumok, szakmai irányelvek, törvényi szabályozások, valamint a témához kapcsolódó tudományos publikációk és sajtóanyagok szisztematikus vizsgálatát.

- **Szakmai irányelvek és törvényi szabályozások:** Meghatározzák a nevelési tanácsadók működési kereteit, szabályozzák az intézményi gyakorlatokat, és biztosítják a szakmai standardok betartását. Ilyen például az *EMMI (2013). Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvénye.*
- **Tudományos publikációk és szakmai elemzések:** Ezek a források a nevelési tanácsadók történeti és intézményi fejlődésének szakmai megértését szolgálják, és elemzik az intézmény működését a különböző történelmi kontextusokban. Ide tartozik például Knausz Imre (2006) *A magyar „pedológia” pere 1948–1950* és Horányi Anabella (2019) *A Nevelési Tanácsadók fél évszázada* című írásai.
- **Sajtóanyagok, közéleti írások és közösségi média posztok:** Betekintést nyújtanak a közvélemény és a társadalom szemszögéből a nevelési tanácsadók megítélésébe és az intézmények működésével kapcsolatos kihívásokba. Példák ezekre a *Pszichoterápia folyóirat 2008-as anketja, az Álláspontok a nevelési tanácsadókról.* (2008) vagy Sándor Éva 2022-es Facebook posztja a nevelési tanácsadók állapotáról.

A dokumentumok elemzése nemcsak azt tette lehetővé, hogy a nevelési tanácsadók működése egy szélesebb szakmai és történeti diskurzusba kerüljön, de egyben a trianguláció eszközeiként az interjúk során szerzett információk megbízhatóságát is megerősítette.

Adatelemzés

Az adatelemzés során az IPA kódolási eljárását követtem, amely lehetővé tette az interjúk során megjelenő főbb témák és mintázatok azonosítását és ezek egymáshoz való viszonyainak értelmezését. Az IPA módszere jól illeszkedik a kvalitatív kutatás kereteihez, mivel a nevelési tanácsadók működéséhez a szakemberek szubjektív tapasztalatainak elemzésén keresztül közelít. A dokumentumelemzés során az egyes forrásokból származó adatokat azonos kódokkal elemeztem, mint az interjúkat. A források és módszerek közötti trianguláció segíti az eredmények hitelességének növelését és hozzájárulását a szakmai diskurzushoz. A kódolási folyamat során négy fő témakört azonosítottam, amelyek átfogják a nevelési tanácsadók működésével és a kutatás fókuszával kapcsolatos legfontosabb területeket:

1. A nevelési tanácsadóknál folytatott munka jellegzetességei
2. Állam szerepvállalás a szociális szektorban
3. A szakemberek attitűdje
4. A marginalizált csoportok ellátáshoz való hozzájárása

A fő- és altémák részletes bemutatása

1. A nevelési tanácsadóknál folytatott munka jellegzetességei

A főtéma a tanácsadók működését longitudinálisan vizsgálja, ahol azt kívánja megragadni, az évtizedek során hogyan változott meg a terápiás munka és a diagnosztika közötti egyensúly, különösen a rendszerváltás utáni időszakban az intézményi átszervezések és a centralizáció hatására.

Altémák:

- **Pszichoanalitikus hagyományok:** A korai időszakra fókuszálva, bemutatja, hogy a pszichoanalitikus megközelítések dominanciája hogyan alakította a nevelési tanácsadók gyakorlatát.
- **Terápiás munka változásai:** A téma rámutat hogyan változott meg a gyakorlat fókusza a terápiás beavatkozásokról a diagnosztikai tevékenységre.
- **A pszichoterápiás megközelítés marginalizációja:** Elemzi a pszichoterápiás munka háttérbe szorulásának okait és hatásait.

2. Állam szerepvállalás a szociális szektorban

A főtéma az állami beavatkozás hatásait vizsgálja a nevelési tanácsadók működésére. Az állami szerepvállalás növekedése és a gazdasági racionalizáció mélyreható változásokat eredményezett az intézmények működésében. A centralizáció és az intézményi átszervezések jelentősen befolyásolták a szakmai autonómiát és a multidiszciplináris team munka dinamikáját.

Altémák:

- **Intézményi átszervezések:** Bemutatja az állam szerepét a szociális szektorban, különös tekintettel a nevelési tanácsadókra.
- **A szakmai munka átalakulása:** Tárgyalja a szakmai autonómia csökkenését és a team munka dinamikájának változását.
- **Gazdasági háttér:** Elemzi a gazdasági racionalizálás hatásait a szociális szolgáltatások minőségére és hozzáférhetőségére.

3. A szakemberek attitűdje

A főtéma a Nevelési Tanácsadóknál dolgozó szakemberek attitűdjének változását vizsgálja, különös tekintettel a rendszerváltás utáni időszakra és a pszichológiai ellátás piacosodására. Az elemzés bemutatja az idősebb és fiatalabb generációk közti feszültségeket, a piacosodás hatását a szakmai elhelyezkedésre és az intézményi körülményekhez kapcsolódó véleményeket.

Altémák:

- **A rendszerváltás és piacosodás hatása:** Elemzi, hogyan befolyásolta a piacosodás a szakemberek pályaválasztását a magánszektorban, ezzel kölcsönhatásban a közsférában jelentkező munkaerőhiányt.
- **Szakmai elköteleződés:** Bemutatja a régebbi generációk szakmai elköteleződését és annak forrásait, pl. Faludi szombatok.
- **A fiatalok kiábrándultsága:** Vizsgálja a fiatalabb szakemberek magánszektor felé történő elmozdulásának okait.
- **Intézményi körülmények és infrastruktúra:** Elemzi az intézményi körülmények hatását a szakemberek attitűdjére és pályaválasztására.

4. A marginalizált csoportok ellátáshoz való hozzáférése

A főtéma az alacsony szocioökonómiai csoportok ellátáshoz való hozzáférési lehetőségeit vizsgálja az elmúlt évek gazdasági racionalizációjának és intézményi átszervezéseinek fényében. A témából kibontakozik, hogy az ellátás körülményeinek nehezedése, ezzel párhuzamban a magánellátás térnyerése jelentősen hozzájárul a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődéséhez, már gyermekkorban is.

Altémák:

- **Szociális célkitűzések:** Vizsgálja, hogyan változott meg a nevelési tanácsadók társadalmi érzékenysége a gazdasági racionalizáció és az intézményi átszervezések hatására.
- **Párhuzamok a közoktatással:** Elemzi a közoktatás átszervezésének hatásait a gyermekek szocializációjára és problémáira.
- **A diagnosztikai profil problémái:** Vizsgálja, hogyan járult hozzá a diagnosztikai fókusz a hátrányos helyzetű gyerekek szegregációjához.

- **A gyermekkori traumák hatásai:** Elemzi, hogy a nevelési tanácsadók hogyan járulhatnak hozzá a gyermekkori traumák hosszú távú következményeinek megelőzéséhez.

A fő- és altémák részletes kifejtése az *5.2.4 Az eset elemzése* című alfejezetben található, ám ez előtt röviden bemutatom a tanácsadók történetét és működési struktúráját az 1960-as évek végétől a jelenik, az adatok kontextualizálásának érdekében.

5.2.2 Az esettanulmány történeti kontextualizációja

Már a 19. század elejétől megfigyelhető, hogy a legtöbb kontinentális és angolszász ország valamilyen formában törekedett állami szinten tenni a gyermekek jólétének biztosítására. Ugyanakkor csak az utóbbi ötven évben vált közpolitikai kérdéssé a valamilyen – szocioökonómiai, fizikai, kognitív vagy pszichés – szempontból hátrányos helyzetben élő gyermekek segítése, ami egy sor állami és nem állami szolgáltatás létrehozását eredményezte (Levine és Levine, 2010). A második világháború utáni pszichológia Magyarországon a nyugati pszichológiai diskurzus és a Magyar Kommunista Párt közpolitikai törekvései által is befolyásolt. Az Európa szerte intézményesülő gyermekfejlődés tanulmányozásból eredő szaktudás a pszichológiai diskurzus alapjává vált az állam politikai beavatkozásai és az olyan nemzetközi szervezetek, mint az UNICEF és az WHO létrehozásához (Bakker, 2020; Mills, 1968).

Az államszocializmus előtt: a Budapesti Iskola és a gyermeklélektan

A gyermekek ellátása a második világháborút követően deklaráltan közüggé vált, nemcsak a Globális Északon, de a szovjet blokkban, így Magyarországon is. Azonban a gyermekvédelem módjai az egyes országokban különböző intézményi formákat öltöttek, sajátos elvekkel, módszertanokkal és hangsúlyokkal annak tekintetében, mi segíthet, ha egy gyermeknek elakadással kell szembenéznie valamilyen területen.

A hazánkban a '60-as évektől működő intézményi szintű nevelési tanácsadás is rendelkezik a maga tradíciójával és történeti hagyományaival. A gyermeklélektan⁶³ és pszichoanalízis 1928-tól kezdett szerveződni Budapesten az Országos Gyermekvédő Liga formájában, Dubovitz Margit vezetésével, aki korábban Ferenczinél képződött.⁶⁴ A

63 Nemes Livia (1991) nemcsak arra hívja fel a figyelmet, hogy a felnőtt-analízis döntő hatással volt a gyerekanalízisre, hanem arra is, hogy a gyerekanalízis csak fokozatosan vált külön a felnőtt-analízistől, és alakult ki a gyerekekre specializált technikája.

64 Lévyiné Freund Kata a Zsidó Gimnáziumban szintén nevelési tanácsadást vezetett, amely analitikus tudására és tapasztalataira épült. Közeli ismeretségben volt Anna Freuddal, akinek szemináriumán 1936-ban vett részt Bécsben (Halász és Alpár 2020).

pszichoanalitikus rendelésen túl a Liga nevelési tanácsadást, szülőknek és pedagógusoknak szóló csoportfoglalkozásokat is szervezett. A Liga 1932-ben megszűnik, azonban az ambuláns rendelést a Pszichoanalitikus Egyesület 1931-ben megnyíló Mészáros utcai klinikája veszi át, ahol új gyermekklinika jött létre. A klinikán ingyenesen működő nevelési tanácsadást Lázár Klára vezette, elsősorban a rossz szocioökonómiai státuszban lévő gyermekek és családjaik segítésére. Lázár leírásai alapján az esetek többsége (90%) a rossz szülői magatartás következményeként került az intézményhez, azonban nem igényelnek hosszú távú kezelést. Megfigyelései alapján arra a megállapításra jutott, hogy a neurotikus tünet – vagy ami annak tűnik – háttérében sok esetben nem valamilyen trauma, hanem a szülői elhanyagolás és „rossz szülőség” áll. Emiatt Lázár úgy becsüli, a klinikán megfordulók 70%-a csak tanácsadásra szorul, míg 10%-uk „valódi” neurotikus (G. Lázár, 1933). A klinikán továbbá Gyömrői Edit vezetett szülői csoportot 1936–38 között, míg Bálint Alice, majd Rotter Lilián tanároknak és gyermekorvosoknak tartott szemináriumi továbbképzéseket (Halász és Alpár, 2020).

A klinikai gyakorlattal való szoros kapcsolat megeremtette a Budapesti Iskola elméleteit is. Ferenczi, Hermann Imre, Bálint Mihály és Bálint Alice kutatásaikban a csecsemőkorra és a korai fejlődéslélektanra összpontosítottak. Elsőként Ferenczi (1933) az, aki Freuddal szembe menve arról értekezik, hogy a gyermek nem pusztán ösztönök által vezérelt lény, aki kizárólag vágyai azonnali kielégítésére törekszik, hanem hangsúlyozta a csecsemő sebezhetőségét, és a gondozóktól való függésének jelentőségét.⁶⁵ Bálint Mihály továbbá 1935-ben felhívja a figyelmet a gyermekek közvetlen megfigyelésének fontosságára (Bálint, 1935), ami élesen szemben állt azzal a freudi megközelítéssel, amely a felnőttekkel folytatott terápiából vonta le a gyermek lelki fejlődésére vonatkozó következtetéseket.

A magyar analitikusok megfigyelésen alapuló elméletei nagy hatást gyakoroltak a lokális pedagógiai és gyermekneveléssel kapcsolatos hozzáállásra (Nemes, 1991). A második világháború előtt és alatt azonban a Budapesti Iskola megannyi tagja emigrálni kényszerült, mások deportálás vagy kényszermunka áldozatai lettek. A Mészáros utcai klinikának pár éves működés után szintén be kellett zárni kapuit. 1949-ben – politikai nyomásgyakorlás hatására – az Analitikus Egyesület feloszlatta magát. Mindez a hazai analitikus hagyományok időszakos elfeledettségéhez vezetett. Azonban a háború évei alatt és után páran folytatták a gyermekterápia analitikusan orientált módszerét,⁶⁶ ami a gyermek pszichoterápia

⁶⁵ Ferenczit e gondolat miatt sokan a tárgykapcsolatelmélet előfutárának is tekintik, akinek Melanie Klein, az elmélet későbbi megalapozója, diákja is volt (Likierman, 2013).

⁶⁶ Például az 1956-ban Ausztráliába emigrált Roboz Vera és az 1950-ben ugyancsak Ausztráliába emigrált Pető Endre (Halász és Alpár, 2020).

újraindításának intézményi alapjává vált a 1960-as évek végén (Gaztambide, 2022; Halász és Alpár, 2020).

A pszichológia feladata a szocializmus korai időszakában

A második világháború után a szovjet ideológia a pszichotudományokban a társadalomba való beavatkozás értékes eszközét látta. Az állami szociálpolitikák alapját az a gondolat szolgáltatta, hogy megfelelő körülmények között a pszichológiai szaktudás képes javítani a "népesség minőségét" és hatékonyan kezelni az olyan társadalmi problémákat, mint a szegénység, bűnözés, prostitúció, alkoholizmus és politikai "deviancia" (Lechner, 1919; Nyírő, 1939; Oláh, 1923; Szondi, 1939). Ennek következtében az állam jelentős fejlesztésekbe fogott a pszichológiai tudást alkalmazó intézményekben, amiben jelentős szerepet kapott a gyermekek viselkedésének és speciális oktatási igényeinek vizsgálata. Fontos megjegyezni, hogy a gyermektanulmányozás nemcsak az analitikus hagyományban jelenik meg a '20-as évek környékén, de más pszichotudományos és orvosi diskurzusok is a gyerekekre és családokra összpontosított. Kutatásaiokon keresztül a fiziológiai és pszichológiai módszerek szorosan összekapcsolódtak az oktatással, ezen keresztül pedig a különféle szociális reformmozgalmakkal (Kovai, 2015). A különböző jótékonyági kezdeményezések és szervezetek pszichológiai és oktatási szolgáltatásokat nyújtottak, különösen a pszichoterápia, nevelési tanácsadás és pályaválasztás, gyakran összekapcsolódva a gyermek-kutatás hivatalos intézményeivel.

Az oktatási reformok és az alkalmazott gyermekpszichológiai szaktudás az ország egészében elterjedt, például a Népi Kollégiumokhoz hasonló alulról szerveződő pedagógusi kezdeményezésekben. Ezek állami gyermekpszichológiai állomások hálózatává nőttek ki magukat, középpontjukban a Budapesten működő Állami Gyermeklélektani Intézettel, amely szakmai tanácsadást és koordinációt nyújtott (Barra, 1947; Baranyai et al., 1947; Schnell, 1968; Neményi, 1978). Az állomások a pszichológiai szaktudáson keresztül a szocialista ideológiával összhangban a társadalmi struktúra átalakítását célozták a legszegényebb parasztság társadalmi mobilitásának elősegítésén keresztül.

Az 1948-as év jelentős fordulópontot hozott azzal, hogy a kommunista párt átvette az ellenőrzést a közoktatás felett. Államosították az egyházi és magániskolákat, valamint megszüntették az oktatás szakértői háttérintézményeit is. Helyükre az Országos Neveléstudományi Intézet (ONI) került, Mérei Ferenc vezetésével. Az intézetet teljes mértékben a párt irányította, ami ezen keresztül jogot formált a közoktatás politikai, tudományos és szakértői meghatározásában. Ez egyben azt is jelentette, hogy a kommunista

vezetés továbbra is központinak tartotta a pszichológiai tudást az oktatásban és társadalomszervezésben. Valójában a pszichológiai tudás és a pedagógia a Szovjetunióban már 1936-ban válságba került, amikor a Kommunista Párt határozaton keresztül diszkreditálta azokat, ám ennek hatásai csak később váltak érezhetővé Magyarországon (Kovai, 2015).

A Párt hozzáállása azért változott meg, mert a szovjet vezetés úgy érezte, a diszciplínák nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket a társadalmi egyenlőtlenségek megszüntetésének terén. Egészen pontosan a kritika arra vonatkozott, hogy a pszichológiai hozzáállás a burzsoá pedagógia egy formája, ami elősegíti az uralkodó osztály kulturális és ideológiai értékeinek fennmaradását az oktatásban, ezáltal hátráltatva a társadalmi mobilitást, fenntartva a társadalmi egyenlőtlenségeket. Azaz a pszichológia, mely korábban kulcsfontosságúnak tűnt a társadalmi problémák kezelésében, rövid időn belül ideológiai alapon marginalizálódik. Ugyanakkor a határozat zavart keltett a magyar szakemberek körében, akik addig a fejlődéslélektanon alapuló pedagógiát gondolták a kortárs szovjet közoktatás alapjának. Az ONI-t és vezetőit – Mérei Ferencet, Faragó Lászlót és Kiss Árpádot – folyamatos ideológiai támadások érték, mígnem 1950-ben minisztertanácsi rendelettel megszüntették az intézetet, vezetőit és munkatársait még a pártból is kizárták (Knausz, 2006; Sáska, 2008). Az ezt követő időszakban a pszichológiai tudás majdnem teljesen eltűnt a közoktatás és a társadalmi diskurzusok horizontjáról. Ehelyett szovjet mintára közép- és felsőoktatási kvótarendszert vezettek be.

A szovjet pedagógiai határozat magyarországi bevezetése és a pszichológia marginalizálódása nem csupán intézményi paradigmaváltást jelentett, hanem a társadalmi és oktatási rendszerek ideológiai átalakulását is, amely gyökeresen megváltoztatta a gyermeklélektan, a pedagógia és a pszichológia helyzetét a társadalomban. A kvótarendszer továbbá lehetetlenné tette az osztályhelyzet és az iskolai teljesítmény összefüggéseiről végzett kutatások folytatását. A gyermeklélektan és a pedagógia marginalizálódása azonban nem csak a tudományos kutatás szabadságát korlátozta, de a társadalmi fejlődés egyik potenciálisan eszközeinek ellehetetlenítését is. Pusztán néhány pszichológiai profilú állami intézmény maradhatott fenn a rendelet után, úgy mint az Állami Gyermeklélektani Intézet és a budapesti orvosi egyetem I. Számú Gyermekklinikájának nevelési tanácsadója, P. Liebermann Lucy vezetésével. Fennmaradásukat valószínűleg az egészségügyi intézményrendszerhez való kapcsolatuknak köszönheték (Kovai, 2015).

A pszichológiai ellátás rehabilitációja az 1960-as évektől

Az 1950-es évek második felétől – Sztálin halála után – a pszichotudományok egy "rehabilitációs" folyamaton mentek keresztül hazánkban, amit gyors fejlődés követett. A magyarországi szociális munka egyik korai képviselője, aki korábbi Nevelési Tanácsadóban is dolgozott, interjújában kiemeli a pszichológia növekvő népszerűségét az időszakban:

Tehát ez az utolsó centiig, dekáig, szintig központi Tervhivatalból megmondott tervszámok, ezek óriási pazarlással rossz minőségű, eladhatatlan termékek sorát hozták, mert maga a szisztéma nem működött. [...] Tehát ez az a pillanat, amikor egy új társadalmi lehetőségre van szükség, még egyszer mondom, szerintem ez jellemző. Na, és akkor így jön be a pszichológia, ugye amelyik addig egy teljesen elnyomott és betiltott kapitalista csökevény, Freud, Jung, szociológiai tudás a társadalomról, pszichológiai tudás az emberről, kibernetikai tudományról, szóval ez mind tiltott volt (Nevelési Tanácsadó egykori családsegítője, 2022).

A '60-as évekre a társadalom egészének rossz pszichológiai állapota arra ösztönözte az ország vezetését, hogy a gazdasági reformok mellett a társadalmi reformokat is elősegítsék. Erre ismét különféle intézményeket és szolgáltatásokat hoztak létre, beleértve a Nevelési Tanácsadói Klinikákat, az alkoholistákat támogató szolgáltatásokat, a szociális foglalkoztatással foglalkozó intézményeket, idősotthonokat, és az otthonápolási szolgáltatásokat.

[V]olt a nevelési tanácsadó, a legfontosabb, aztán voltak az alkoholgondozók, aztán voltak, hát a kórházaknak voltak olyan részei, például az alkoholistákat kórházakba küldték, a kórházban háromhetes kötelező elvonókúra volt, de mellette mindent megszerveztek, a munkaterápiát, a munkaterápia egy tipikusan szociális foglalkoztató. Aztán voltak a mindenféle fogyatékkal élők számára szociális foglalkoztatók, a seprűkészítő, a telefonos, a bicikli-összeszerelő, szóval elég nagy hálózata volt a szociális ellátásnak a fogyatékkal élők számára. Aztán voltak az idősotthonok, intézmények, aztán voltak az időseknek a klubjai 78-tól, aztán házi gondozás, bevásárlás, lemosdatás, ez azért már megvolt... (Nevelési Tanácsadó egykori családsegítője, 2022).

A fiatalokat érintő problémák kezelésével és a tanácsadással elsőként a velük foglalkozó ifjúsági felügyelők⁶⁷ és gyermekjóléti szakembereket bízták meg (Horányi, 2029). A szakemberek közötti humanista légkör jellemezte a fiatalokkal kapcsolatos problémák szakmai megközelítését: „tehát az ifjúsági problémára adott szakmai válasz, ez volt a politikai

⁶⁷A gyermek- és ifjúságvédelmi munka hatékonyságának növelése érdekében 1957-ben ifjúságvédelmi felügyelők kerültek alkalmazásra a tanácsok művelődésügyi osztályain. A felügyelők gyermekvédelemben dolgozó pedagógusok voltak, akik igyekeztek jobb irányba elmozdítani a rászoruló gyermekek családi és iskolai környezetét. A felügyelők közvetítő szerepet töltöttek be az iskolák és a gyámhatóságok között, és egy-egy törzsiskolában dolgoztak, együttműködve a pedagógusokkal. A hatvanas években például Konrád György is ifjúsági felügyelőként tevékenykedett, *A látogató* című könyvében a főváros VII. kerületében szerzett tapasztalatainak állít emléket (Horányi, 2019, 404-405.o.).

lényeg, és ezért lehetett szakmai válasz. [...] mindenesetre 68 vagy 69-ben megalakult az első” (Nevelési Tanácsadó egykori családsegítője, 2022).

A Kádár-rendszerben az oktatás egyenlősítése ugyanakkor már nem játszott központi szerepet. Ennek háttérében az állhatott, hogy a „létező szocializmus” évtizedei alatt ténylegesen csökkentek a társadalmi különbségek, illetve hogy a kádári rendszer politikája inkább a rend fenntartására és a széles társadalmi konszenzus kialakítására törekedett, ami ellentétes volt a radikálisabb, osztályharcra épülő intézkedésekkel, mint amilyen a kvótarendszer is volt, melyet 1963-ban meg is szüntettek (Kovai, 2015; Éber, 2012).⁶⁸ Ebben a kontextusban a társadalmi egyenlőtlenségek megvitatása már tabunak számított.

Az újraalakuló Nevelési Tanácsadók működését a pszichológus szakma – korábbi negatív tapasztalataikra alapozva – deklaráltan saját irányítása alá kívánta vonni, annak érdekében, hogy függetlenedjen a pedagógiai diskurzustól és oktatási intézményektől. Horányi Annabella, a Nevelési Tanácsadók egyik alapítója tudatos döntésként narrálja, hogy az első intézmények autonóm módon, egységes pszichológiai profillal kívántak működni:

El kellett dölnie, hogy a nevelési tanácsadó hálózat milyen irányba fejlődik: eltolódik a pedagógiai munka irányába, szűrőállomás lesz, amely diagnosztizál és elirányítja a gyereket, eleget téve annak a pedagógiai nyomásnak, hogy az iskolákat szabadítsa meg a nehezen beilleszkedő gyerekektől, felőrlődik a tanügyigazgatással folytatott értelmetlen hadakozásban és a szakmai körülmények megteremtéséért vívott küzdelemben, vagy elsajátítja azokat az ismereteket és szemléletet, melyen keresztül elkötelezi magát a nehézségekkel küzdő, pszichés tünetekkel jelentkező gyerekek és szülei mellett, vállalva a feltáró és terápiás munkát is (Horányi, 1997, 15–16.).

A Nevelési Tanácsadók működésének e korai időszakában a szakemberek alapos és részben autodidakta módon tanulmányozták a kapcsolódó kortárs nyugati irodalmakat.⁶⁹ Emellett a gyakorlati munka szorosan összekapcsolódott a Budapesti Iskola gyermeklélektani nézeteinek

68 Az 1960-as évektől, a hazánkban már korábban is központi témának számító osztályhelyzet és az iskolai tudás kapcsolatát vizsgáló kutatások, a pszichológiai területéről a szociológiára tevődtek át a megváltozott állami oktatáspolitikára hatására. Ez a paradigmaváltás összefügg a nyugat-európai társadalomtudományi diskurzusban és oktatási reformokban megjelenő, az iskola és a társadalmi egyenlőtlenségek kérdésével foglalkozó baloldali indíttatású megközelítésekkel. A középosztályosodó társadalmakban a szociológiai vizsgálódások az iskolarendszer osztályalapú szelekciós mechanizmusait tárták fel, ami inspirálta a közoktatási reformokat, valamint további társadalomtudományos kutatásokat ösztönzött (például Ball, 1981; Phillips és Furlong, 2002; van Zanten, 2005). A hazai, Ferge Zsuzsa vezetésével végzett kutatások kimutatták, hogy bár az államszocializmus idején jelentős társadalmi mobilitás valósult meg, az adminisztratív intézkedések – mint például az általános iskola és a közoktatási kvóták – önmagukban nem voltak elegendőek arra, hogy megváltoztassák az iskola társadalmi szelekciós mechanizmusait. Az iskolarendszer továbbra is reprodukálta a társadalmi egyenlőtlenségeket, különösen a munkás- és paraszti származású tanulók esetében, akiknek tanulmányi eredményei elmaradtak az értelmiségi családok gyermekeiétől (Ferge, 1972; Gázsó, 1971, Kovai, 2015).

újjaélesztésével, amely a második világháború alatt hazai és nemzetközi szinten egyaránt feledésbe merült. Azonban a nemzetközi irodalom és források beszerzése a Vasfüggönyön túlra komoly kihívást jelentett. A Nevelési Tanácsadó profiljának kialakításában fontos szerepe volt annak, ha időnként egy-egy szakembernek lehetősége adódott nyugatra utazni és például meglátogatni a hazai tanácsadókhöz hasonló intézményeket, amelyek specializált ellátást nyújtottak a gyermekeknek és szüleiknek. Ez a tapasztalat szintén befolyásolta a hazai gyakorlat létrehozását, valamint a pszichológusok, gyógypedagógusok, orvosok, pszichiáterek és családsegítő munkatársak későbbi bevonását.

XY kivételezett helyzetét megint csak nagyon jól használta, kiutazhatott Párizsba, és ott látta a nevelési tanácsadónak az őst, valami, Párizs XIII. kerületében, ott látott egy ilyen intézményt, ahol a gyerekproblémák, szülőproblémák kerültek előtérbe, nagyjából, ami aztán a magyar Nevelési Tanácsadó lett, pszichológusok, gyógypedagógusok, orvosok, pszichiáterek, és később családgondozók, ami az elején még nem volt (Nevelési Tanácsadó egykori családsegítője, 2022).

A gyermekpszichológusok iránti igény a Nevelési Tanácsadóknál, később pedig az iskolapszichológusok esetében, olyannyira jelentős volt, hogy az 1970-es évekre a pszichológia hiány szakmává vált. Szakács Katalin, a fővárosi Nevelési Tanácsadó (mára Pedagógiai Szakszolgálat) vezetője egy véleménycikkben megemlíti, hogy volt olyan, hogy a vidéki Nevelési Tanácsadók moratóriumot adtak a pszichológus pozíciók betöltésére (Álláspontok, 2008). A Nevelési Tanácsadók egész országot lefedő hálózatának megszervezése és a különböző kapcsolódó területeken végzett tudatosságnövelő tevékenységek révén a pszichológusok fokozatosan elismert szakértőkké váltak a családi problémák kezelésében. A pszichológia elengedhetetlen részévé vált a gyermekkorra specializálódott intézmények munkájának is, beleértve az óvodákat, iskolákat és gyermekvédelmi intézményeket. A kötelező pszichológiai érettség vizsgálatának bevezetése továbbá megteremtette annak lehetőségét, hogy minden generáció életében legalább egy pszichológiai konzultáción részt vegyen (Gergely et al., 2020; Horányi, 2019). Horányi Annabella az intézményrendszer kialakításának menetét a következőképpen írja le:

69 Az 1960-as évek pszichológiai és pszichoterápiás diskurzusa Magyarországon markáns különbségeket mutatott. Az akadémiai pszichológusok főként a szovjet paradigmára támaszkodtak (Pléh, 1979), míg a pszichoterápiás szakma szinte kizárólag a nyugati tudományos diskurzus felé fordult. Ez a tendencia részben a magyar pszichoterápiás műhelyek „ellenzéki” beállítódásából adódott (Kovai, 2017).

A budapesti nevelési tanácsadók hivatalos megalakulásának éve 1968. A Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottsága utasította a kerületi tanácsokat nevelési tanácsadók létesítésére és a személyi tárgyi feltételek megteremtésére (Fővárosi Tanács V. B. pénzügyi osztálya 25.068/1967. sz. rendelet) (Horányi, 2019, 407.o.).

Horányi kérésére a Budapesti Orvosi Egyetem I. Számú Gyermekklinikája egy szakmai útmutatót is készített az egységes szakmai munka feltételeinek megteremtésére. A Popper Péter által készített leírás először vezette be a pszichoterápia kifejezést a közintézmény hivatalos működésébe, hangsúlyozva a diagnosztikai és terápiás munka integrációját és a csoportfoglalkozások jelentőségét. 1972-ben továbbá egy átfogó szakmai irányelv készült a Nevelési Tanácsadók személyzeti és anyagi irányelveinek szabályozására is. Ebben a Tanácsadót már mint pszichológus által vezetett, önálló intézményként határozták meg (Horányi, 2019).

A Nevelési Tanácsadók kialakulásának történetének a közpolitikai döntéseken túl volt egy informális, magánéleti dimenziója is. Aczél György, a kor rettegett művelődésügyi miniszterének támogatása tette ugyanis lehetővé a Faludi utcában működő Fővárosi Gyermekpszichológiai Rendelőintézet megalapítását, mely később „Faludi” néven a szakma meghatározó szellemi műhelyévé vált. Nemes Livia úgy fogalmaz, az Aczél „ajándékként” adta György Júliának az intézet vezetését, akitől a miniszter gyermekként az Izraelita Patronázs Egyesület gyermek-pszichoterápiás ambulanciáján kapott támogatást.

Mint tudjuk, György Júlia 1968-ban kapott módot arra, hogy fővárosi intézményként gyermek pszichoterápiás rendelőt nyisson, s ebben döntő szerepet játszott Aczél György kultúrpolitikus személyes hálája „Júlia néni”, gyerekkori patrónusa iránt (Nemes, 1997, 21.o.).

Az intézet – elsősorban pszichoanalitikus hagyományokra alapozva – jelentős szerepet töltött be a gyermek-pszichoterápia alkalmazásának terén, egyben fontos szerepet töltött be a szakemberek új generációjának kinevelésében. A „Faludi” így az informális pszichológusképzés központjaként is működött, ahol többek között a Nevelési Tanácsadóknál dolgozó szakemberek számára nyújtott képzést a gyermek pszichoterápia területén, amelyhez a korabeli egyetemi képzés nem biztosított elegendő gyakorlati ismeretet. Az informális képzés hivatalos végzettséget nem biztosított, azonban a szakmailag releváns szemináriumok vonzóvá tették az intézetet a fiatalabb generáció tagjai számára.

Júlia néni ekkor úgy válogatta össze munkatársait, hogy azok önálló és felelős gyermekterápiát tudjanak végezni, s közülünk a legtöbbször pszichoanalitikus képzettségünk volt. Vele dolgoztak régi munkatársai: Hirsch Margit, Hoffer Éva, Gergely Béla, Bóna György. Majd együtt került oda az analitikusok közül Vikár György, Virág Teréz, Klaniczay Sára, Binét Ágnes és magam is. Folytatta a sort az akkor még ifjabb generációból Alpár Zsuzsa, Kónya Olga és az Annák: Bíró Anna, Barta Anna, Halász Anna, Aczél Anna – minthogy pszichoanalitikusokra bízta Aczél György saját lányának továbbképzését is (Nemes, 1997, 21.o.).

A képzésre és az akörül kialakuló szakmai közösségre az interjúalanyok többsége mint összetartó, családi közegre emlékszik vissza. A „Faludi” és az I. Számú Gyermekklinika tevékenységének köszönhetően a gyermek-pszichoterápia Magyarországon egyértelműen a Budapesti Iskola által megteremtett pszichoanalitikus hagyományokat követte. Eközben a félinformális képzőhelyek a szakmai reprodukció fontos eszközeiként szolgáltak, miközben lehetőségük volt a kádári közpolitikától relatíve függetlenül működni, ami Kovai (2015) szerint egyben egy sajátos, ellenzéki szellemiségű közeg tudott maradni.

Ezek a fentebb írt folyamatok – mint például a szakmai irányelvek lefektetése vagy a szakemberek képzésének kialakítása – mérföldkövet jelentettek a gyermekpszichológiai ellátás fejlődésében Magyarországon. Az intézményrendszer jelentősen hozzájárult a pszichotudományos szolgáltatások szélesebb körű elérhetőségéhez és annak elfogadásához a társadalom egyre szélesebb rétegeiben. A Nevelési Tanácsadók és a későbbi iskolapszichológia nem csupán a gyermek- és ifjúságpszichológia területén játszottak kulcsszerepet, hanem a szélesebb szociális ellátórendszer alapvető elemévé váltak, támogatva a családokat és elősegítve a társadalmi mobilitást, ezzel hozzájárulva a társadalmi feszültségek enyhítéséhez is.

5.2.3 A Tanácsadók működése

A Nevelési Tanácsadók megalakulásának bemutatása után fontos megvizsgálni annak kezdeti működését, a szakemberek által követett irányelveket, valamint a szolgáltatást igénybe vevők körét. A Nevelési Tanácsadók fejlesztő intézményekként határozhatók meg ekkor, melyben pszichológusok, gyermekorvosok, fejlesztő pedagógusok és szociális munkások csapatként dolgoztak együtt, fogalmaz Csák Annamária, egy budapesti Nevelési Tanácsadóban dolgozó klinikai gyermekpszichológus (Álláspontok, 2008, 399.o.). Szolgáltatásuk a kezdetektől fogva az önkormányzatok által nyújtott alapvető egészségügyi ellátás részét képezte, azaz elvi szinten az ország bármely pontján ingyenesen hozzáférhető volt, bár a gyakorlatban a lefedettség sohasem volt tökéletes. Ezzel a tanácsadók olyan

hálózatot építettek ki, mely nem stigmatizáló és könnyen hozzáférhető segítséget nyújtott a rászoruló családok számára is.

A szolgáltatás jelentősége azonban túlmutatott a pszichoterápiás és egyéni fejlesztési gyakorlatok alkalmazásán. A hálózatnak bizonyos értelemben több más állami szolgáltatás is része volt, mivel az ott dolgozó szakemberek nagy hangsúlyt fektettek a lokális jóléti intézményekkel való együttműködésre és munkájuk összehangolására, ami Szvatkó Anna, az óbudai Nevelési Tanácsadó egykori vezetője szerint nemzetközi szinten is egyedinek számított (Álláspontok, 2008, 404.o.). Bár hivatalosan a közoktatási intézmények közé tartoztak, azzal, hogy pszichológus szakemberek vezették, valamint intézményi együttműködéseiken keresztül, a Tanácsadók a szélesebb körű gyermekgondozás csomópontjaivá váltak (Álláspontok, 2008; Mile és Kiss, 2019). Az egyik, '80-as évek óta tanácsadóban dolgozó adatközlő megfogalmazásában:

Ez a nevtan, ez mindig ilyen unikális dolog, ezt mindig unikumnak mondták az egész világon, hogy van egy ilyen. [...] Alapszintű ellátás, pszichológiai, pedagógiai ellátás. [...] Nincsen Európában hasonló, én legalábbis nem tudom (egy nevelési tanácsadó egykori vezetője, 2023).

Azaz a tanácsadók munkáját kezdettől fogva a szoros együttműködés és élénk csapatmunka jellemezte, mind a szakmai csapaton belül, mind a külső intézményekkel. A különböző szakmák és munkamódszerek összehangolása létfontosságú alapelvnek számított, annak érdekében, hogy az egyes emberi problémák mentén együtt tudjanak működni a polgármesterekkel, lelkészekkel, gyermekorvosokkal, bábákkal vagy az oktatási intézmények vezetőivel. Ennek eredményeként a diagnosztikai és terápiás munka az adott közösség specifikus igényeihez tudott igazodni. Ahogy azt Szvatkó is kiemeli, a segítői munka folyamán a Tanácsadók továbbá igyekeztek bevonni a szülőket, az iskolákat és az óvodákat is (Álláspontok, 2008, 404.o.). Ezen megközelítés révén a Nevelési Tanácsadók olyan hálózatot fejlesztettek ki, amely összekapcsolta a klinikákon belüli különböző szakmákat és elősegítette az együttműködést más, gyerekekkel foglalkozó intézményekkel, valamint a családokkal is.

Kik fordultak a Nevelési Tanácsadókhöz?

A Nevelési Tanácsadók elsősorban önként jelentkező családokat fogadtak, ugyanakkor a fejlesztést igényelhetette az iskola, a védőnő vagy a gyermekorvos is, ha úgy tapasztalták, hogy egy gyermek atipikusan fejlődik (Mile és Kiss, 2021, 68.o.). A kezelések elsődleges célcsoportja az iskolában alulteljesítő vagy beilleszkedési és viselkedési nehézségekkel küzdő

gyerekek voltak. A speciális nevelési igényű gyermekek rehabilitációja az intézmény egy másik feladata volt, azokban az esetekben, amikor a rendellenesség oka nem organikus volt (Álláspontok, 2008). A Nevelési Tanácsadók igyekeztek személyre szabott fejlesztési programokat végezni: voltak rövidebb folyamatok, mint felmérések, tanácsadás, szakvélemény nyújtása, de hosszabb terápiákra is sor kerülhetett, ha szükséges volt. Ilyen esetek lehettek a szorongásos zavarok, beilleszkedési nehézségek, tanulási nehézségek és részképesség-zavarok. Erre a célra klinikai gyermekpszichológusokat és pszichoterapeutákat alkalmaztak (Gergely et al., 2020; Kepics és Eörsi, 2023).

1968-tól az iskolaérettségi vizsgálatokat is a tanácsadóknak végezték, amely korábban a gyermekorvosok feladatköre volt. De nem csak a gyerekek voltak a kezelések célpontjai. A Tanácsadók egyediségét az adta, hogy rendszeres konzultációkat folytattak a szülőkkel és tanárokkal, akiknek csoportos foglalkozásokat is tartottak, az úgynevezett „szülő csoportok”-ban. Ennek egy speciális esete volt például az autista gyerekek szüleinek csoportja az Óbudai Nevelési Tanácsadóban.⁷⁰ Azaz a Nevelési Tanácsadók a gyermeki fejlődéshez kapcsolódó problémákat egy komplex és többdimenziós szakmai keretben igyekeztek értelmezni és kezelni. Ebben leginkább a terápiás munkán volt a hangsúly a diagnosztika és a vizsgálatok mellett. A terápiás profil továbbá meghatározta a teamben dolgozó többi szakember – gyermekorvosok, pedagógusok, pszichológusok – munkamódszerét és fejlesztő munkáját (Álláspontok, 2008).

Mivel a Nevelési Tanácsadók szoros kapcsolatban álltak a helyi intézményekkel, ezért a lokális sajátosságok mentén az egyes csapatok munkája némiképp eltért munkamódszereikben és megközelítéseikben. Ez azt is jelentette, hogy a Tanácsadók az egységes alapelvek mellett viszonylagos szabadságot élveztek saját munkamódszereik kialakításában, miközben folyamatos kapcsolatot tartottak a hálózat többi teamjével. Ahogy azt egy adatközlő kiemeli, egyfajta rugalmasság elengedhetetlen volt a jó gyermekgondozáshoz, mivel az ország különböző pontjain élők eltérő problémákkal küzdöttek. Ilyen tényezőnek számított például a családok osztályhelyzete. Az adatközlő először Budapest külső kerületében dolgozott, majd egy előnyösebb osztályhelyzetű kerületbe költözött. A különbséget a következőképpen fogalmazta meg:

[Az előnyösebb helyzetű kerületben] a szülők 90%-a önként jelentkezett, Kispesten [a külső kerületben] ez nem volt egészen ugyanígy. És feltételezem, hogy a kerületek nagyon

⁷⁰ Fontos megjegyezni, ahogy az a történeti fejezetből is kiderül, hogy a csoportterápiás megközelítés a magyar pszichológiában a '60-as és '70-es évektől kezdődően központi elem volt, ami áthatotta a Nevelési Tanácsadók módszertanát is.

különbözőek voltak, a népességtől függően, és ezért a Nevelési Tanácsadók munkamódszere is különböző volt (Nevelési Tanácsadóban dolgozó szakpszichológus, 2023).

A fentiekben is megfogalmazott társadalmi különbségek figyelembevétele mellett a Nevelési Tanácsadók munkamódszerének és az intézmény profiljának lényeges része volt az oda kerülő gyerekek problémáinak rendszerszerű értelmezése is. Az integrált perspektívát a különböző szakmai háttérrel rendelkező szakemberek közös munkája tette lehetővé. A diverz teamben végzett munka továbbá lehetővé tette a szakemberek számára, hogy a gyerekek problémáiba különböző szinteken avatkozzanak be.⁷¹

[A]bban a mindennapi munkában teljesen világos volt, hogy a két legfontosabb dolog az egyéni pszichológia és a társadalom, ami egy kontextust ad, és akkor ennek a játéka, feszültsége, az ebben való eligazodás, ebben való el nem igazodás, hát erről szól az egész (Nevelési Tanácsadó egykori vezetője, 2023).

A jelenlegi pszichotudományos paradigmák közül a fenti hozzáállás mint pszicho-bio-szociális megközelítés azonosítható. "[E]gy szociális munkás, ha meg akarja érteni a vele szembejövő kliensét, akkor figyelembe kell venni az ő egyéni lehetőségeit, adottságait, személyiségét, de azt a társadalmi környezetet is, amiben él, na, ez a pszicho-bio-szociális megközelítés" – magyarázza egy korábbi szociális munkásként dolgozó szakember a Nevelési Tanácsadóban végzett munkával kapcsolatban (Nevelési Tanácsadó egykori családsegítője, 2022).

Hol képződtek a szakemberek?

Két intézmény játszott központi szerepet a fővárosi Nevelési Tanácsadók pszichológiai és pszichoterápiás gyakorlatának képzésében: az I. számú Gyermekklinika és a Fővárosi Gyermekpszichológiai Rendelőintézet, amely később „Faludi”-ként vált ismertté.

Megtisztelő feladat volt ez mindannyiunknak, akik 1968 végén és 1969-ben összegyűltünk ama Faludi utca 5-ös számú ház földszintjén. Az a munka várt ránk, hogy több évtizedes szünet után intézményes keretben élesszünk újjá egy terápiás irányzatot –

⁷¹ A gyermek pszichoterápiában a Világjáték diagnosztikai eszközként használható, hogy betekintést nyerjünk a gyermek érzelmi állapotába. Kutatások alapján ez az egyik leginkább hatékony és átfogó diagnosztikai és terápiás módszer, amely a játékon alapul. Előnye, hogy játékos, kreatív és élvezetes környezetet teremt, kortól függetlenül. A játék a teremtés folyamata, amely építésbe szublimálja a gyermek feszültségeit, ezzel már eleve terápiás hatást fejt ki. A Világjátékot Magyarországon Polcz Alaine vezette be (Polcz,1999). A módszer központi jelentőséggel bír a nevelési tanácsadás módszertanában is. Ahogy egy a Tanácsadóban dolgozó szakember magyarázza: "[a] Világjáték nem másról szól, mint arról, hogy mindenki társadalmi kapcsolatokban él, és a gyermek ezt játékon keresztül jeleníti meg" (Nevelési Tanácsadó egykori családsegítője, 2022).

melynek szükségességéről nem csak a gyerekek, hanem a magyar egészségügyi kultúra érdekében is meg voltunk győződve (Vikár, 1997, 20.o.).

Bár az egyetemek által nyújtott pszichológiai képzés pszichológusi végzettséget kínált, mégsem adott megfelelő gyakorlati tudást és készségeket a gyermek pszichoterápia gyakorlásához, szemben például a „Faludi” -ban működő félinformális szakmai műhellyel. Ez utóbbi, bár nem biztosított hivatalosan elismert képesítéseket, a résztvevők pedig szabadidejükben és saját költségükön jártak a szemináriumokra, a visszaemlékezések alapján az alkalmakon mindig óriási létszámmal voltak jelen a szakemberek (Horányi, 1997).

Emellett a „Faludi szombatokat” az is vonzóvá tette a szakemberek számára, hogy itt olyan nyugati szakirodalmakkal és technikákkal ismerkedhettek meg, amelyek máskülönben hozzáférhetetlenek lettek volna. A képzés során így tulajdonképpen összeért a kurrens nemzetközi irodalmak aprólékos, félig autodidakta tanulmányozása a Budapesti Iskola hagyományainak újraélesztésével, amely korábban oly méltatlanul feledésbe merült (Halász és Alpár, 2020). A szakemberek tehát saját társadalmi körülményeik és megkötöttségik eredményeként egy olyan egyedi curriculumot alakítottak ki, mely a lokális elméletek és a centrum országok pszichotudományos paradigmájának egyvelegét alkották. A folyamat révén a gyermek pszichoterápia maga is egyre megbecsültebb és népszerű hivatássá vált. Mindezt az a szakmai meggyőződés vezérelte, hogy a gyermekek jólléte hosszú távon hozzájárul a társadalom jóllétéhez (Kovai, 2015).

A Nevelési Tanácsadók munkamódszere

A tanácsadóknál különböző szakmák képviselőiből álló teamek dolgoztak. A Nevelési Tanácsadóknál dolgozó, vagy korábban ott dolgozó adatközlők hangsúlyozták az ott megélt kreatív és együttműködő munkát. A belső döntéshozási folyamatokat bázisdemokratikus működésmód jellemezte, továbbá több adatközlő is kiemelte a szakemberekre jellemző rugalmasságot, a gyermekközpontú hozzáállást és a szakmai elkötelezettséget. A klinikusok, óvoda- és iskolapszichológusok, fejlesztőpedagógusok, szociális munkások és más, néha teamenként változó szakemberek heti szinten tartottak esetmegbeszéléseket, meséli Szakács, ahol megoszthatták különböző nézőpontjaikat az adott esetekről (Álláspontok, 2008, 402.o.). Egy adatközlő ezt a következőképpen fogalmazta meg:

[...] lehetőség szerint együtt dolgoztunk a pszichológussal, tanárral, orvossal, tehát csapatként működtünk. De minden héten több órán át tartó esetmegbeszéléseink is voltak, ahol minden eseten keresztülmentünk, visszajelzést adtunk egymásnak, majd közösen hoztunk döntéseket (Nevelési Tanácsadóban dolgozó gyógypedagógus, 2023).

Egy 2022-ben végzett kérdőíves felmérésben 136 Nevelési Tanácsadóban foglalkoztatott pszichológust kérdeztek arról, mennyire elégedettek munkakörülményeikkel. A válaszadók 80%-a hangsúlyozta a csapat fontosságát. Ezen belül is kiemelték a munkatársakkal való jó kapcsolat, a kölcsönös támogatás, a szakmai elkötelezettség, a gyermekközpontú megközelítés és a pozitív légkör jelentőségét (Kepics és Eörsi, 2023). Egy pszichológus, aki több mint 20 éve dolgozik egy Nevelési Tanácsadóban, ezt így fejezte ki:

[E]z egy nagyon bensőséges, nagyon családias team volt, a team munka, az is egy nagyon menő dolognak számított Magyarországon, hogy különböző szakmák együtt dolgoztunk. [...] pedagógus, pszichológus, és akkor a pedagógushoz tartozhatott fejlesztőpedagógus, családgondozó, szociológusok is voltak nálunk sokan (Nevelési Tanácsadó egykori vezetője, 2023).

Intézményi változások és hatásuk a Nevelési Tanácsadókra: az aranykortól a „szakvélemény gyárákig”

Az adatközlők többsége úgy véli, az intézmény „aranykora” az alakulástól a rendszerváltásig tartó időszak volt, amikor a tanácsadók a fent leírt módon működtek (team munka, informális továbbképzés, pszichoterápiás szemlélet, könnyű hozzáférés, hozzáátve, hogy a szakemberek bérezése ekkor sem számított magasnak). A korai Nevelési Tanácsadók működésének elemzésekor azonban fontos figyelembe venni, hogy az interjú partnerek többsége a fővárosi helyzetről tudott csak nyilatkozni. Annyi biztos, hogy a főváros egy privilegizált pozíciót biztosított az ottani szakemberek számára, például azzal, hogy a képzés könnyebben hozzáférhető volt, vagy azzal, hogy a legtöbb, diverz területeken dolgozó szakember itt élt.

Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy nem minden vidéki tanácsadó volt képes például diverz teameket létrehozni a szakemberhiány miatt, valamint az anyagi erőforrások sem mindig arányosan oszlottak meg az ország különböző területei közt. Sok helyen nehéz, sőt, szinte lehetetlen volt a folyamatos pszichológiai és pedagógiai munka biztosítása személyzeti és strukturális korlátok miatt. Továbbá, a megyeszékhelyeken működő tanácsadók egyes területekről csak több órás vonatúttal voltak elérhetőek (Gergely et al., 2020). Ennek eredményeként, annak ellenére, hogy a tanácsadókra a '80-as évekre óriási lakossági igény lett, az erőforrások egyenlőtlen eloszlása miatt sok gyermek kiszorult a szolgáltatásból. Ezen okokból a Budapesten kívüli Nevelési Tanácsadók vizsgálata további kutatásokat igényel.

1978-ban annak érdekében, hogy a nehéz körülmények között dolgozó teamek segítséget kapjanak, létrejön a Nevelési Tanácsadók Országos Munkacsoportja. A munkacsoport szakmai anyagokat készített, melyeket az ország egész területére el lehetett juttatni, valamint facilitálták a rendszeres szakmai találkozókát és tapasztalatcserét. Ennek eredményeként az időszakra egy fokozatos szakmai gyarapodás volt jellemző, és bár a strukturális egyenlőtlenségek nem szűntek meg, a fővárosi tanácsadók erőfeszítéseket tettek az egyensúlyhiány kezelésére.

A szakmai tájékoztatás mellett azonban jelen volt egy másik nehézség is, mivel lakóhelytől függően egyes családok csak nagyon nehezen, vagy szinte egyáltalán nem tudtak hozzáférni a tanácsadáshoz (Gergely et al., 2020). Mégis, annak ellenére, hogy a tanácsadó hálózat nem tudta teljes mértékben megoldani a vidéki-városi egyensúly hiányait, az arra tett erőfeszítések és a fővárosban megvalósuló paradigmaticus működésmód fényében a 1970-es és 1980-as évek a Nevelési Tanácsadók legvirágzóbb időszaka, „aranykora” volt. 1987 májusában 129 tanácsadó volt az országban, melyből 23 Budapesten, 13 Pest megyében, a többi más megyékben létesült (Horányi, 2019, 414.o.).

1987-ben az Oktatási Minisztérium új rendeletet adott ki a Gyermekvédelmi Szolgáltatásokról (20/1987. számú rendelet). A szabályozás a gyermekvédelmi intézményeket közoktatási intézményekké kívánta átszervezni. Ezen keresztül a Nevelési Tanácsadók elsődleges célja a tanulási és viselkedési nehézségekkel küzdő gyerekek felmérése és kezelése lett volna (Horányi, 2019). Fontos megjegyezni továbbá, hogy a rendeletben már nem szerepel az intézmény pszichoterápiás profilja, ehelyett a beilleszkedési, tanulási és viselkedési nehézségekkel kapcsolatos szaktudásra helyeződik a hangsúly (ami összhangban van a jelenlegi gyakorlattal). Ez jelentős változást jelent az intézményi szemléletben, hiszen a hangsúly a megelőzésről és a többdimenziós kezelési módokról áthelyeződött a közoktatásban elvárt funkciók biztosítására és az iskolai integrációra. A 20/1987. számú rendelet megjelenése után három hónappal a Minisztertanács egy külön rendeletet adott ki (1061/1987. számú rendelet), amely a családsegítő szolgáltatásokat a Nevelési Tanácsadóktól független intézménnyé szervezte (Horányi, 2019). E szétválasztásra reflektálva egy korábbi alkalmazott megjegyezte:

Hát, én azt mondom, hogy egy kicsit nehezítette a munkánkat, mert egy ilyen szoros szakmai együttműködésben, amiben mi dolgoztunk, ott sokkal közvetlenebb információink voltak a családról, és ezáltal, hogy egy külön intézménybe kerültek a családgondozók, egy-egy zökkenővel került át az információ oda s vissza, nyilván (Nevelési Tanácsadóban dolgozó szakpszichológus, 2023).

A két rendelet nemcsak átformálta a tanácsadók működésmódját és feladatköreit, de egyben kijelölt egy olyan paradigmát, amely a gyermekekkel foglalkozó intézményrendszerek specifikálására, ezzel különválasztására törekedett, s melyben a Nevelési Tanácsadóknak az iskolai beilleszkedésben való segítségnyújtást tűzték ki feladatukul.

A családsegítő kiszervezése jelentette a kezdőpontját azoknak az intézményi változásoknak, amelyek a hazai rendszerváltást és demokratizációs időszakot követték. Mindez jelentős átalakulást hozott országos szinten a szociális ellátórendszerben, melynek a Nevelési Tanácsadók is a részei voltak. A változások két irányba történtek: egyrészt az egyes szakmák elszakadtak a szakmai teamtől, hogy új, független intézményekben működjenek tovább, másrészt megindult egy centralizációs folyamat, melynek során a szociális intézmények irányítása az önkormányzatoktól az államhoz került át.

A pénzügyi racionalizálás érdekében a különböző szakterületek képviselőinek – mint például a fizioterapeuták, iskolapszichológusok és tanárok – munkáját átszervezték, létrehozva például a Pedagógiai Szakszolgálatokat (Horányi, 2019).⁷² A tanácsadók teamjeinek szétaprózódása jelentős kommunikációs kihívásokat eredményezett a szakemberek között, valamint hosszan elhúzódó bürokratikus folyamatokhoz vezetett. Válaszul a szakemberek létrehozták a Nevelési Tanácsadók Országos Egyesületét, amely lehetővé tette számukra, hogy a '90-es években szakmai szempontok mentén tárgyaljanak az Oktatási Minisztériummal (Gergely et al., 2020).

A tanácsadóknak a '90-es évek során megnőtt a viselkedési, teljesítménybeli és kompetencia problémás gyerekeknek száma, akik diagnosztizálást, speciális kezelést és vizsgálatokat igényeltek.⁷³ A segítségre szorulóknak növekvő száma jelentős munkatöbbletet jelentett a szakembereknek, miközben a szükséges személyi és infrastrukturális feltételek nem mindig voltak megfelelően biztosítva számukra, ahogyan azt Tamás Márta tanácsadóvezető hangsúlyozza (Álláspontok, 2008, 400.o.). A rendszerváltás nagyobb hangsúlyt helyezett a piaci és pénzügyi szempontokra, mint a korábbi rendszer.

⁷² A Pedagógiai Szakszolgálat kifejezés először a 1993/LXXIX-es Köznevelési Törvényben jelent meg.

⁷³ Az esetek számának megnövekedése nem feltétlenül arra enged következtetni, hogy a rendszerváltást követően valóban megugrott a viselkedés-és tanulászavaros gyermekek száma, sokkal inkább annak, hogy a határok megnyílásával a népszerű pszichológiai tudást közvetítő médiatartalmak, pl. nevelésről szóló könyvek vagy tv műsorok, nagyobb számban váltak elérhetővé. Így sokan gyermekeik iskolai problémáit már, mint pszichológiai problémaként azonosítják. Mindez összefüggésbe hozható a történelmi ontológia megállapításával, miszerint egy-egy fogalom megteremti saját tárgyát.

[S]okkal intenzívebben bejött a pénz, mint tényező. [...] Én emlékszem, hogy onnantól kezdve lett óriási jelentősége a pályázatírásnak [...] ezek kreatív lehetőségek voltak, nyilván, de közben meg a fene egye meg, szóval ugyanakkor meg hát nem tudom, szóval nem a mi dolgunk lett volna, hogy pénzt szerezzünk az intézménynek (Nevelési Tanácsadó egykori vezetője, 2023).

A terápiás szolgáltatások mellett nőtt az igény a prevenciós és nevelési beavatkozások iránt az iskolapszichológia területén. Ennek következtében az Oktatási Minisztérium az iskolai teljesítmény korrekciójához kapcsolódó eljárásokat részesítette előnyben a tanácsadók munkájában, míg a korábbi pszichoterápiás hozzáállás fokozatosan kiszorult az intézmény profiljából (Álláspontok, 2008; Gergely et al., 2020). A folyamat nem pusztán profilváltást jelentett, de a tanácsadók elmúlt 31 évében felhalmozott klinikai és gyermek pszichoterápiás tapasztalatának mellőzöttségét is.

Ezen időszak strukturális változásai hátrányosan érintették a szakmai munkát is. A fenntartási költségek csökkentésére irányuló megszorító intézkedések a tanácsadóknak nemcsak egzisztenciális bizonytalansághoz, de az ellátás minőségének romlásához is vezetett. A rendszerváltást követően a közösségi kultúrára, a kommunikációra és bizalomra épülő rendszert hirtelen és váratlanul felváltotta egy centralizált, nagy léptékű intézményi kultúra. A szervezeti változás, a diszciplínák közötti megosztottság és a kommunikációs nehézségek „sokkoló” hatást gyakoroltak a szakmára, ahogy Tamás Márta fogalmaz, és jelentős kihívást jelentett a hétköznapi munkavégzésben (Álláspontok, 2008, 400.o.). Az adatközlők szerint ez gyakran irracionális munkafolyamatokhoz vezetett a gyermekjóléti szolgáltatásokban. A folyamatosan változó jogi követelményekhez való alkalmazkodás és a hagyományos szakmai keretek megőrzése egyre nehezebbé vált, emeli ki Szakács (Álláspontok, 2008, 402.o.).

Az elmúlt évtizedben Magyarország jelentős változásokat tapasztalt különböző közintézmények működésében, mely alól az oktatás sem volt kivétel. A 2010 óta hatalmon lévő Orbán-kormány rendelkezéseivel tovább erősítette a közoktatás centralizációját és az állam szerepét annak irányításában. Ennek fontos eleme volt például, hogy a 2010-es évek elejétől az iskolák irányítása az önkormányzatoktól az államhoz került. Hoffmann Rózsa, akkori oktatási államtitkár, 2011-ben hangsúlyozta, hogy:

Az állam korábban lemondott arról, hogy a legfontosabb vezetési-irányítási funkciót, vagyis az ellenőrzést gyakorolja. (...) Az állam szerepét növelni kell, mert az állam akkor tudja garantálni az oktatás színvonalának növelését, ha eszközök vannak a kezében (Hoffmann, 2011).

Ez az idézet jól illusztrálja, hogy az oktatás, mint a jövő állampolgárainak nevelése, minden politikai rendszer – nem csak az államszocializmus – számára alapvető fontosságú intézmény. A központosítás során 2012-ben létrehozták a Klebelsberg Intézményfenntartó Központot, a KLIK-et, ami azóta is a tanárok foglalkoztatásáért, finanszírozásáért és az oktatási eszközök biztosításáért felelős központi intézmény. A centralizációs folyamat fontos lépése volt a 15/2013. (II.26.) számú kormányrendelet, amely a Nevelési Tanácsadók számát megyénként és a fővárosban egy intézményben maximalizálta (EMMI, 2013).

A rendelet végrehajtását a KLIK felügyelte.⁷⁴ Az átszervezés azonban már a kezdetektől fogva jelentős pénzügyi kihívások elé állította az intézményeket, mivel az arra biztosított erőforrások kevésnek bizonyultak, még az olyan alapvető eszközökre is, mint a kréta (EduLine, 2015; Gergely et al., 2020). A rendelkezés következtében az oktatási intézmények már nem rendelkezhetnek saját költségvetéssel, igényeiket az iskolai körzethez kell igényelniük. A bürokratikus folyamatok növekedésével a beszerzési folyamatok a korábbinál hosszabbra nyúltak, számos kérelmet pedig elutasított a központ a korlátozott erőforrásokra hivatkozva.

[A] KLIK nem működött normálisan. Emlékeztek, mikor kitört az ablak februárban mellettünk a kis raktárban, és dőlt be a hideg és nagy nehezen, egy hét múlva az [akkori intézményvezető] megcsináltatta, de nem tudta kifizettetni, mert ezek a finanszírozások a KLIK-hez kerültek és meg kellett kérvényezni és nyáron, amikor az évszáró volt, akkor állított be az ablakos, hogy elviszi, kiveszi az üveget, mert nem fizettük még ki neki (Nevelési Tanácsadó egykori vezetője, 2023).

A 2013-as intézményi átszervezés nyomán az iskolapszichológusok is kikerültek a Nevelési Tanácsadók szakmai teamjéből, akiket a KLIK egy külön hálózatba szervezett. Az iskolapszichológusi hálózat átvett bizonyos, korábban a tanácsadókhöz tartozó funkciókat, miközben az már más szakmai és metodológiai szempontok alapján működött. Ahogy egy adatközlő kiemeli: “mi [Nevelési Tanácsadók] úgy gondoltuk, az iskola az nem az a hely, ahol pszichoterápiának zajlania kéne. De ők [KLIK] úgy gondolták, igen” (Nevelési Tanácsadóban dolgozó szakpszichológus, 2023). A tanácsadók szakemberei elégedetlenségüket fejezték ki a folyamattal szemben, elsősorban azért, mert a centralizáció eredményeképp a lokális ügyekben is az állammal kellett tárgyalniuk, ami azonban nem rendelkezett elegendő ismerettel azokban. Sok adatközlő a rendelkezésekben az “eredeti”

⁷⁴ Az intézkedés keretei között a Nevelési Tanácsadókon túl a szakiskolák, főiskolák és a szakpedagógiai szolgáltatások is a KLIK megyénkénti iskolai körzeteinek felügyelete alá kerültek. A rendelkezés alapján továbbá a KLIK minden iskolai körzet élére egy állami kinevezésű igazgatót helyezett, aki az oktatási intézményeknek működését irányítja (EMMI, 2013).

Nevelési Tanácsadói hálózat végét látta: "2013-ra nyilvánvaló volt, hogy vége a nevtanoknak, de az ott dolgozók még sokáig küzdöttek érte ... mégis volt egy hit, hogy ez halhatatlan" (Nevelési Tanácsadóban dolgozó szakpszichológus, 2023).

Az oktatási intézmények alkalmazottai többször is kifejezték elégedetlenségüket, például petíciókat indítottak a centralizációs folyamat ellen. 2016 januárjára a KLIK több mint 17 milliárd forint adósságot halmozott fel, ami országszerte az intézmények ellátási problémájához vezetett. Amint azt a hazai Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet (OFI) által végzett kutatás is kiemelte, a centralizáció jelentős elmaradásokat eredményezett az oktatásban rendszerszinten, ami akadályozta az oktatási rendszer zökkenőmentes működését (HVG, 2016).

2016. december 31-én a Klebelsberg Intézményfenntartó Központ megszűnt, és 2017. január 1-jétől Klebelsberg Központ néven folytatta működését, azzal a céllal, hogy átszervezze az oktatási körzeteket és irányításukat. Az átszervezés eredményeként az iskolai körzetek számát 200-ról kevesebb mint 60-ra csökkentették. Azonban a rendelkezés nagyobb szabadságot hagyott a körzeteknek, akik ezentúl ismét rendelkezhetnek saját költségvetéssel és intézményi képviselőkkel, ami némileg csökkentette a korábbi bürokratikus folyamatokat. Azonban a jelenleg is működő rendszer messze nem tökéletes, mivel a centralizáció maga nem szűnt meg. Bár a KLIK elvesztett párat korábbi jogi hatásköreiből, az intézmény működésmódja és célja alapvetően ugyanaz maradt. Ahogy Radó Péter oktatáskutató fogalmazott egy 2017-es interjújában:

Az oktatási rendszer minősége és hatékonysága folyamatosan romlik, az intézményei lepusztulnak, egyre kevésbé képes arra, hogy életesélyeket nyújtson gyerekek nagy tömegei számára. De összeomlani nem tud, mivel nagyon alacsony színvonalon is el tud vegetálni egy ilyen óriási rendszer. Az viszont igaz, hogy a magyar közoktatás mélyen az ország gazdasági ereje és kulturális lehetőségei alatt működik, és ilyen értelemben a helyzet valóban drámai (Idézet Gera Márton interjújából Radó Péterrel, 2018).

Jelenleg a Nevelési Tanácsadóknak, valamint a szociális szférában dolgozó szakembereknek számos kihívással kell szembenéznük. A 2022 és 2023 között végzett felmérés szerint – amit a Nevelési Tanácsadóknak dolgozó szakemberekkel készítettek 2022-ben a hálózat legégetőbb problémáiról – a válaszadók 72%-a úgy vélte, a legnagyobb probléma a szakemberhiány. Ennek részei a betöltetlen álláshelyek és a szakemberek külföldre vándorlása, ami jelentős kapacitásproblémákat eredményez az ország egész területén. Emellett sok válaszadó (51%) kiemelte az infrastrukturális problémákat, mint például az

épületeik rossz állapotát (pl. nem biztonságos tetőszerkezet), a fűtési és takarítási nehézségeket, valamint az alapvető eszközök, mint a tesztek, játékok vagy írószerek hiányát. A válaszok közt megjelenik továbbá a bérek különbsége az egészségügyben dolgozó pszichológusok és a Nevelési Tanácsadóknál dolgozók között (Kepics és Eörsi, 2023).

2022. október 27-én Sándor Éva, egy zuglói iskolapszichológus nyilvános Facebook-bejegyzésben osztotta meg nézőpontját az ellátórendszer hiányosságairól, a gyerekek és fiatalok által tapasztalt mentális egészségügyi problémákról, a gyermekvédelem helyzetéről, a pályakezdő pszichológusok által tapasztalt nehézségekről, valamint a szakértők fluktuációjáról.

A pszichiátriáról kikerülő gyerek néhány nap, 1 hét múlva újra az iskolában, terápiás ellátásra a Nevelési Tanácsadóba küldik, ahol 1-3 éves tapasztalattal rendelkező, nálunk pár hónapja dolgozó kollégáim kapják meg. Mivel egy nagyon szűkös helyen dolgozunk, ahol kevés a szoba, ezért már csak délelőtt vagy délben van szabad időpont, amikor a gyerekek tanórái vannak, így nem tud eljárni. A pszichiáternek vagy soha többé nem lesz a gyerekre kapacitása, vagy egy hónapban egyszer egy rövid kontrollra visszavárja. Természetesen a diák körülményeiben semmi változás nem történt, ugyanolyan pocsékul van, mint eddig, ezért ismét az iskolapszichológusnál köt ki, aki szintén pályakezdő és nincs megfelelő végzettsége az ilyen súlyú esetek ellátására. A kör bezárult és kezdődik minden elölről (Sándor, 2022).

A bejegyzés hatására az óvoda- és iskolapszichológusok (Országos Iskolapszichológiai Módszertani Bázis, 2022), valamint az oktatásban dolgozók civil szervezete (Civil Közoktatási Platform, 2022) is hasonló szakmai állásfoglalást adott ki.

Összességében, a Nevelési Tanácsadóknál dolgozó szakemberek a rendszerváltáskor bekövetkezett intézményi átszervezések óta folyamatos infrastrukturális nehézséggel néznek szembe, amit alacsony bérezésük tovább nehezít. Habár az interjúk alapján a tanácsadóknál folyó szakmai és team munka még mindig vonzóvá teszi az ottani munkavégzést, a személyzet folyamatos fluktuációja instabillá teszi a csapatok működését, valamint nagyobb munkaterhet ró azokra, akik évtizedek óta az intézményben dolgoznak. A centralizálódó intézményrendszer továbbá hosszú várólistákat és a tanácsadók hatáskörét meghaladó helyzeteket eredményez, ami még nehezebbé teszi, hogy a Nevelési Tanácsadók eredeti célrendszerük szerint működjenek (Kepics és Eörsi, 2023).

5.2.4 Az eset elemzése

1. A nevelési tanácsadókban folytatott munka jellegzetességei: A pszichoterápiától a diagnosztikáig

A „Faludi”-ban és az 1. számú Gyermekklinika műhelyein keresztül a Nevelési Tanácsadók működését a pszichoanalitikus hagyományok határozták meg. A hozzáállás a Nevelési Tanácsadói gyakorlat esetében azt is jelentette, hogy a kezelés nem csak egy-egy tünetre összpontosított, hanem a gyermek személyiségének totalitására, érzelmeire, gondolataira és belső világára. A terápiás munka továbbá nem pusztán a gyermekekre vonatkozott, de a szülők és közvetlen környezet felvilágosítására is törekedett. Az 1960-as évektől kezdődően a tanácsadók tehát kiemelkedő szerepet töltöttek be a gyermek pszichoterápia profiljának kialakításában, szorosan kapcsolódva a pszichoanalitikus hagyományokhoz, miközben a tanácsadói tevékenység részeként a szülőket is bevonó csoportmódszereket alkalmaztak (Horányi, 2019). Azonban a hazai Nevelési Tanácsadók alakulásuk óta több, jelentős változáson mentek keresztül, amelyek alapvetően befolyásolták az állami gyermekpszichológiai és pedagógiai gyakorlatot. Az évtizedek során fókuszuk a közvetlen terápiás segítségnyújtásról egyre inkább a szakvélemények és diagnózisok kiállítása felé mozdult el, ahogyan azt Csák Annamária is megjegyezte (Álláspontok. 2008, 399.o.).

Ezt a tendenciát erősítette a részképesség- és tanulási zavarok 1994-es bekerülése a DSM negyedik kiadásába, valamint ezzel párhuzamban a tanulási nehézségek kezelésére szolgáló gyógypedagógiai paradigma fokozatos térnyerése a tanácsadó szolgáltatásban (Gergely et al., 2020). Ennek következtében a pszichoterápiás és interdiszciplináris szemlélet egyre inkább háttérbe szorult, ahogy azt az egyik Nevelési Tanácsadó volt vezetője az interjú során kiemelte (Szvatkó, 404). A tanácsadók szolgáltatásai iránti igény már a rendszerváltás előtt olyan jelentős volt, hogy az több városban szakemberhiányhoz vezetett, a tendencia pedig később tovább növekedett. Ennek következtében a terápiás ülések gyakoriságát páciensenként egyre csökkenteni kényszerültek. Az angolszász pszichoterápiás gyakorlatok, mint a kognitív viselkedésterápia, terjedése újabb gyakorlati lehetőségeket nyitott a tanácsadók előtt, például a kezelés lerövidítésében, de egyben a diagnosztikai fókusz erősödését is elősegítette (Álláspontok. 2008, 399.o.). A 2013-as intézményi átszervezés a folyamatot tovább erősítette. Innentől a tanácsadóba már nem elsősorban a szülők, hanem az oktatási intézmény – az óvodák és iskolák – küldhették diákjaikat, ha úgy tapasztalták, valamilyen sajátos nevelési igénye, tanulási vagy viselkedési zavara van (Gergely et al., 2020).

Jelenleg a speciális oktatási igényekkel rendelkező gyerekek diagnosztizálásáért felelős szakértői bizottságok kiemelkedő szerepet élveznek a Nevelési Tanácsadók működésében (Mile és Kiss, 2021). A bizottságokban pszichológus, gyógypedagógus, logopédus együttműködésével igyekeznek átfogó értékelést nyújtani a gyerekek tanulási, viselkedési vagy érzelmi nehézségének pontos meghatározásában, valamint az azokhoz kapcsolódó intervencióban. Azonban ahogy az interjúkból kiderült, a bizottságok működése nem volt mindig ideális.

[H]át akkoriban azon múlt, hogy van egy bizonyos teszt, hogy X, hogy Y, a külföldi utazásán megvette a mutyiban, és elhozta. [...] És akkor a szakértői bizottságok rakosgatták a gyermeket a kisegítő iskolába. És azért sok helyen ezzel olyan módon visszaéltek, hogy tényleg a cigányokat odarakták, meg mit tudom én. Meg nemcsak a cigányokat, de a módhátányosakat, meg a mittudomén kicsodákat (Nevelési Tanácsadó egykori vezetője, 2023).

A szakértői bizottságokra az egyik adatközlő mint „áthelyező bizottságra” hivatkozik, mivel feladatuk végső soron annak eldöntésében áll, hogy milyen más állami intézménybe küldjék tovább a gyerekeket. A döntések azonban sokszor önkényesek voltak a bizottság korai éveiben, részben a megfelelő diagnosztikai eszközök hiánya miatt. Ez azt jelenti, hogy a diagnosztikai folyamatok gyakran nem eléggé átláthatóak vagy megalapozottak, ami torzíthatja a gyermek valódi szükségleteinek megértését és a megfelelő beavatkozások meghatározását.

Egy 2021-es tanulmány alapján a Nevelési Tanácsadók (ekkorra már Pedagógiai Szakszolgálat) feladata a gyermek átfogó pszichológiai, pedagógiai és orvosi szempontú értékelése, a speciális oktatási igények meghatározása és a kezelés típusának ajánlása (Mile és Kiss, 2021. 68-69.o.). Azaz a leírás már nem említi a pszichoterápiás profilt. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a közvetlen pszichoterápiás beavatkozások helyett egyre inkább a diagnózisok és szakvélemények kiadása kerül előtérbe.

Az interjúalanyok, illetve a szakmai megnyilatkozások azonban a tanácsadás minőségével szemben aggályokat fogalmaztak meg, melyekben hangsúlyozzák a pszichoterápiás megközelítés és a diagnosztika közötti egyensúly fontosságát (Szakács, 2008, p.402). A Nevelési Tanácsadóknál dolgozó szakemberek emellett továbbra is a pszichoterápiát tekintik az elsődleges eszköznek a tanulási nehézségek kezelésében, ahogy azt Szekeres Katalin hangsúlyozza, ugyanakkor a jelenlegi intézménystruktúra a szakvélemények kiadását részesíti előnyben – gazdasági okokból – ezzel háttérbe szorítva a terápiás beavatkozásokat (Álláspontok, 2008, 402-403.o.).

A mentálhigiénés ellátás minőségi biztosításában, a fejlesztés és a pszichológiai gondozás egyensúlyának megtartásában, visszaállításában (egyesületünk jogszabály módosítást kezdeményezett a pszichológus létszám emeléséért) látom a legfontosabb célt, mert a pszichológiai szempontok gyakran háttérbe szorúlnak. Az egyik legújabb jogszabályi változás (a vezető már első körben is lehet gyógypedagógus) indoklása szerint például a nevelési tanácsadói feladatok elsősorban és többségükben gyógypedagógiaiak. Véleményem szerint ez elég nagy tévedés, és a gyerekek számára szükséges komplex ellátást tévútra viszi, adott esetben már a differenciáldiagnosztika szintjén. [...] Magam a hangsúlyt a pszichológiai gondozás strukturáltabb, több visszajelzést adó, átláthatóbb, a klasszikus (és továbbra is nagyon szükséges!) gyermek pszichoterápia mellett a tanácsadásban használatos módszerek, szemlélet terjesztésére helyezném (Álláspontok, 2008, 402.o.).

Az egyik adatközlő ezért „szakvéleménygyárként” jellemzi az intézmény jelenkori működését. A terápiás munka háttérbeszorulását hangsúlyozza egy 2022 és 2023 közötti felmérés is, melyben a Nevelési Tanácsadóknál dolgozó válaszadók úgy nyilatkoztak a tesztelés és a szakvélemények kiadása teszt ki munkájuk közel felét. A felmérés alapján továbbá a tanácsadóknál dolgozók 96%-a jelezte, hogy intézményükben várólista van, ahol az átlagos várakozási idő egyénenként 5,5 hónap, bizonyos esetekben azonban akár 1-2 év is lehet. Az ellátórendszer finanszírozásának csökkenése és a szakmai fejlesztésre szánt források hiánya ezt a helyzetet tovább nehezíti (Kepics és Eörsi, 2023).

Az intézmény megváltozott profilja és túlterheltsége miatt a hosszabb terápiás beavatkozást igénylő eseteket a tanácsadók a gyermekpszichiátriára utalhatják, a várólisták azonban itt is jelentősek – a várakozási idő hónapokig, esetenként akár több mint egy évig is elhúzódhat – ami különösen aggasztó a súlyos problémákkal küzdő gyerekek esetében, akik azonnali segítségre szorulnának. A hozzáférés a vidéki területeken még korlátozottabb (Kepics és Eörsi, 2023). A pszichoterápiás módszer marginalizációja tehát nem csupán a tanácsadók gyakorlati munkáját érinti, hanem a gyermek- és ifjúságpszichiátriai ellátás hozzáférhetőségét is, ami hosszú távon a gyermekpszichológiai és pedagógiai ellátás minőségének romlásához vezet. Ez a tendencia ellentmond a Nevelési Tanácsadók eredeti célkitűzéseinek, amelyek a gyermekközpontú, megelőzésorientált pszichoterápiás megközelítést helyezte előtérbe.

Lassan, de biztosan haladunk a homogén betegség csoportok, személyi- és tárgyi megszorítások, „hatékonysági mutatók” dzsungelében abban az irányban, hogy mindinkább láthatóvá válik: a szakma – beleértve a pszichológusok és a pszichiáterek e területen érdekelt részét – hogyan erőtlenedik el, és viszi át tudását a magánpraxis, a szakemberképzés és az anekdotázás területére. Nos, mi úgy látjuk, ezeknek az értékeknek

az átmentéséhez egyik lehetséges terep és szintér a nevelési tanácsadók világa. Annál is inkább, mert azzal, hogy nem az egészségügyhöz integrált területről van szó, a gyógyszeres kezelés mindenhatóságát igen nehéz lenne elfogadtatni a folyamat bármely résztvevőjével (Álláspontok, 2008, 402-403.o.).

2. Intézményi átszervezések: helyi intézményekből centralizált szolgáltatás

Az eddig áttekintett változások alapján megállapítható, hogy egy egybefüggő közszolgálati rendszer jött létre, központi irányítással és egységes szakmai protokollokkal.⁷⁵ Szvatkó Anna és más adatközlők szerint a centralizált rendszer negatívan hatott az ellátás minőségére és a különböző intézmények között korábban kiépült együttműködésre (Álláspontok, 2008, 404.o.).

A tanácsadók szakemberei korábban például intenzív kapcsolatot ápoltak az olyan lokális intézményekkel, mint az iskolák vagy az óvodák, melyeket rendszeresen látogattak. A látogatások nemcsak a szakmai együttműködést erősítették, hanem a szakemberek közti személyes kapcsolatokat is, lehetővé téve a gyermekek fejlődésének és jólétének folyamatos nyomon követését. Ez a gyakorlat különösen fontos volt az iskolaérettség és egyéb fejlesztési területek szempontjából, ahol a korai felismerés és beavatkozás kulcsfontosságú. A centralizáció folytán azonban a megnövekedett adminisztrációs kötelezettségek emellett a szakembereket terhelték, ami akadályozta az egyébként is túlterhelt intézményekben folyó ellátás hatékonyságát, az oktatási intézmények specifikus szétválasztása pedig a kapcsolattartást (Álláspontok, 2008).

Az szakmák közti team munka szerepe, amely korábban alapvető volt az intézmények működésében, jelentősen megváltozott. A pszichológusokból, gyógypedagógusokból, logopédusokból és szociális munkásokból álló teamek nem csupán az egyes területek sajátosságait építették be a kezelésbe, hanem összehangolt munkájukkal egy multidiszciplináris megközelítést alakítottak ki, amely átfogó szemlélettel viszonyult a gyermekekhez és családjaikhoz.

Az X nevelési tanácsadóban mi borzasztóan sokat, intenzív team munkával töltöttünk és volt olyan team, ami esetmegbeszélő volt és a másik team az pedig magával a szervezettel foglalkozott, de nem az, hogy ki, mit vizsgál, nem ez volt a lényeg, hanem a rendszerek kapcsolódása, a különböző hát, nem tudom, minek nevezzem, hogy az ember lássa, hogy amit lép egy gyerekkel, az hányféle helyen és hogyan jelenik meg, tehát, hogy valamiféle rendszerszemlélet, valami olyasmi, hogy egy intervenciónak a hatása az hol jelenik meg,

⁷⁵ Ahogy az korábban felmerült, a Nevelési Tanácsadók munkájában létezett egy egységes szakmai útmutató, ugyanakkor a gyakorlat szintjén az intézmény nagy rugalmasságot mutatott a lokális sajátosságok mentén.

hogy valami egészes dolgot próbáltunk ebből megérteni (Nevelési Tanácsadóban dolgozó gyógypedagógus, 2023).

Az átalakítások azonban korlátozták a szakmai teamek autonómiáját, ami tovább nehezítette a korábbi, komplex hozzáállás megtartását (Kepics és Eörsi, 2023). A teamek korábbi bázisdemokratikus folyamatai – amelyek lehetővé tették a munkatársak közvetlen bevonását a döntési folyamatokba – szintén átalakultak az új működési standardokon keresztül. Ez a változás tovább csökkentette az ott dolgozók befolyását az tanácsadók irányításában, ami ellentétben állt a korábbi, szakmai alapú döntések dominanciájával (Gergely et al. 2020).

A hatékony munkafolyamatokat szintén megakasztotta, hogy bizonyos szakmák képviselőit az állam más intézményekbe szervezte át. A családsegítők önállósodása az 1980-as években már korábban is nehezítette a csapatmunkát és az információáramlást, ami 1993-ban, az iskolapszichológusok leválasztásával tovább romlott. Emellett azonban a tanácsadóknak – a fentebb leírt paradigmaváltás következtében – a gyógypedagógusok száma növekedett, ami belső konfliktusokat eredményezett, részben a tanácsadók szakmai identitása miatt. A konfliktusokat tovább növelte, hogy míg fokozatosan a gyógypedagógiai profil került a tanácsadói munka középpontjába, addig a pszichológusok magasabb bérezésben részesültek, mint fejlesztő pedagógus társaik.

Mivel az éppen aktuális kormányzatok nehezen tudták értelmezni a pedagógiai és az egészségügyi ellátás metszéspontjában működő intézmény munkáját, a reformok mögött nem szakmai, hanem elsősorban gazdasági racionalizálás – “racizás” – állt. Ez gyakran vezetett szolgáltatások összevonásához vagy szétválasztásához, a szakemberek létszámának csökkentéséhez, vagy akár az olyan tevékenységek megszüntetéséhez, amiket az állam túl költségesnek ítélt (pl. feltáró jellegű terápiás munka). A racionalizáció következtében továbbá pont azok az eleve hátrányos szocioökonómiai státuszban lévő gyerekek tudtak nehezebben hozzáférni a jó minőségű állami ellátáshoz, akik számára eredetileg létrehozták a tanácsadókat.

...nálunk a kerületben konkrétan nagyon sokat kellett azon dolgozni, hogy mondjuk az oktatási osztály vezetője az úgy megértse, meg lássa, hogy mi mit csinálunk, meg mi a dolgunk. És leszálljon erről a vonatról, hogy mi az iskolák szolgálólánya vagyunk. Ugye, aki megrendelésre megcsinálja a szakértői véleményt, megrendelésre ezt csinál, azt csinál, amazt csinál, de ha bármi olyat ír, amit a pedagógus nem úgy gondol, akkor, hogy merte szembeszállni (Nevelési Tanácsadó egykori családsegítője, 2022).

A gazdasági racionalizáció figyelmen kívül hagyta a hosszú távú szociális és szakmai nézőpontokat, – mint például a szolgáltatások minőségét vagy a hozzáférhetőséget – ami ellentétben állt a tanácsadók eredeti célkitűzéseivel. A finanszírozás hiánya és a szakmai döntéshozatal autonómiájának korlátozása tovább nehezítette a Nevelési Tanácsadók helyzetét. A kihívások miatt a szakembereknek egyre több kreatív megoldást kellett találniuk az erőforrások pótlására, mint például pályázatok írása, alapítványok létrehozása vagy egyesületek formálása. A centralizáció következtében megnövekedett erőforráshiányt – ami már a rendszerváltás előtt is problémát jelentett – a szakemberek gyakran maguk próbálták pótolni, például azzal, hogy saját gyerekeik játékaikat vitték be, vagy saját pénzen vásároltak eszközöket (Gergely et al., 2020). A szakembereknek továbbá rendszeresen lobbizniuk kellett a helyi hatóságoknál és politikusoknál a jobb finanszírozásért:

Szóval, hogy nagyon sokféle ilyen önkormányzati főmuki volt, mint ahogy van is. Vannak, akikkel lehet, vannak, akikkel nem lehet. Csak inkább az a borzasztó, hogy amikor ott jönnek a cserélődések, akkor az ember megint a nulláról kezdi, mert fogalma nincsen róla, és akkor megint építgetünk kapcsolatot, barátságot, ismeret átadást és egyebet (Nevelési Tanácsadó egykori családsegítője, 2022).

Ebben a kontextusban a tanácsadók „társadalmi tőkéje – azaz az intézmények képessége, hogy hatékony kapcsolatokat építsenek ki és tartsanak fenn a döntéshozókkal – központi jelentőségűvé vált. Mindez folytonosságot mutat az Államszocializmus alatti félinformális “megállapodásokkal”, hiszen a Nevelési Tanácsadónak létrejöttét is György Júlia Aczél Györgyhez való viszonya tette lehetővé (Nemes, 1997).

A Nevelési Tanácsadók intézményi változásai már az 1990-es évek elejétől számos belső konfliktust és nehézséget okoztak, miközben az anyagi támogatás az állam részéről egyre inkább elapadt, írja Szekeres Katalin (Álláspontok, 2008, 403.o.). Mindez a 2010-es években, a KLIK intézkedéseinek révén tovább romlott. Annak érdekében, hogy a tanácsadók mindezek ellenére is megőrizzék szakmai integritásukat és elkötelezettségüket a gyermekközpontú ellátás mellett azt igényelte, hogy az intézmény működési modelljében adaptálódni tudjon a folyamatosan változó körülményekhez, nyilatkozta Benkő Vanda, a pécsi Nevelési Tanácsadó munkatársa 2008-ban (Álláspontok, 2008, 398.o.).

3. A szakemberek attitűdjének változásai

A Nevelési Tanácsadók egyik legégetőbb problémája a pszichológushiány, miközben jelenleg Magyarországon a pszichológiai képzés az egyik legnépszerűbb.⁷⁶ A látszólagos anomália háttérében a rendszerváltáskor megkezdődő piacosodási tendencia áll, egészen pontosan a pszichológiai ellátás piaci alapú kiszervezésének növekvő trendje (Kovai, 2022). Az államszocializmus bukása után, az 1990-es évek elején az ország számos intézményrendszere ment át radikális átalakuláson, beleértve az egészségügyi és szociális szolgáltatásokat is. A rendszerváltás előtt a pszichológiai ellátás főként állami intézményeken keresztül történt, ahol az állam szabályozta és finanszírozta a pszichoterápiás és egyéb pszichológiai szolgáltatásokat. A piacosítás és a magánpraxisok térnyerése lehetőséget adott a pszichológusok számára, hogy függetlenedjenek az állami rendszer korlátaitól és magasabb szintű autonómiát érjenek el szakmai gyakorlatukban. A változás ugyanakkor az állami finanszírozású pszichoterápiás ellátás leépülését is eredményezte, mivel a legtöbb szakember a magánpraxist részesíti előnyben a jobb pénzügyi és infrastrukturális lehetőségek miatt (Kovai, 2022).⁷⁷ Ezáltal a pszichoterápiás ellátás nagy része kikerült az állami egészségügyi rendszer köréből.

A Nevelési Tanácsadók által nyújtott pályakép – főként a pszichoterápia marginalizálódásával és a pénzügyi korlátok miatt – az utóbbi évtizedekben egyre kevésbé vonzó a frissen végzett pszichológusok számára. A szakemberek, akik évtizedek óta a tanácsadóknál dolgoznak, gyakran kénytelenek személyes áldozatokat hozni a megfelelő minőségű ellátás érdekében:

[N]agyon fontos volt a szakmai elköteleződés és az áldozatvállalási készség [...] én például kevesebb pénzért mentem oda dolgozni, mint amennyi az első munkahelyemen volt, annak reményében, hogy ott dolgozhatok. [...] a nevtan, az sosem biztosított túl nagy fizetést. De hogy mondjam, az érdekérvényesítés itt nem volt érdem, hanem inkább a szakmai elköteleződés számított nagyon fontosnak, ez jó darabig eltartott (Nevelési Tanácsadóban dolgozó szakpszichológus, 2023).

Ez a tendencia abban is megnyilvánul, hogy a dolgozók sok esetben maguk kell, hogy gondoskodjanak továbbképzéseikről, vagy a tárgyi eszközök beszerzéséről, mivel azt az intézmény állami erőforrásból képtelen lenne finanszírozni. Az egyik adatközlő a

76 A pszichológia szak népszerűségét jól példázza, hogy az ELTE PPK-n, mely az ország egyik legnagyobb oktatóegyetemének számít, 2011-ben 207 tanuló kezdte meg tanulmányait pszichológusképzésen, ami 2021-re 353 főre ugrott. Az egyetemeken jelenlegi modellváltási folyamatának hatására pedig a keretszámok további növekedésre lehet számítani (Felvi.hu 2022a).

77 Ennek további okaira a disszertáció második esettanulmánya bővebben is kitér.

következőképpen ragadja meg a különbséget a rendszerváltás előtti és utáni infrastrukturális körülmények kapcsán:

[A]z, hogy állandóan meg akart szünni a nevten, az egy dolog. Az, hogy szétdolgoztuk magunkat, hogy egyről a kettőre jussunk, az is egy dolog, de hogy mégis volt egy szabad terep arra [a rendszerváltás előtt], hogy fejlődjünk és képződjünk, és ne kelljen iszonyatos vagyonokat arra költeni (Nevelési Tanácsadóban dolgozó szakpszichológus, 2023).

A korlátozott pénzügyi források és viszonylag alacsony bérek ellenére azok az adatközlők, akik már 1990 előtt is a tanácsadóban dolgoztak úgy narrálják, hogy lelkesen és áldozatkészen dolgoztak, mivel értékelve érezték munkájukat, mind társadalmilag, mind szakmailag. A rendszerváltás előtti időszakban a Nevelési Tanácsadóban végzett munka presztízs állásnak számított, ahogy egy volt alkalmazott megfogalmazta: „...mindenképpen nevtenba akartam menni, annyit azért már kapizsgáltam a szakmából, hogy oda kell menni...” (Nevelési Tanácsadóban dolgozó szakpszichológus, 2023). A fiatalabb generáció narratíváját ezzel szemben a kiábrándultság, csalódottság és düh jellemzi (Gergely, 2020).

A felsőoktatási rendszer működéséből fakadóan a pszichológus hallgatóknak a kötelező szakmai továbbképzést és módszerspecifikus képzéseket posztgraduális keretek között, fizetős képzőhelyeken kell elvégezniük, miközben a szakmai standardok alapján a pszichológusok szakmai legitimitásához egyre több módszerspecifikus képzés szükséges. Ezek költségei jelentős terhet rónak a fiatal szakemberekre, ami arra ösztönzi őket, hogy prioritásként kezeljék a pénzügyi juttatásokat munkájuk során, emiatt pedig gyakran a magánszektor felé fordulnak a jobb bérezés reményében (Gergely et al., 2020; Kepics és Eörsi, 2023).

A pszichológusok képzésének magas költségei és az állami támogatás hiánya azonban nemcsak az egyéni szintű szakmai fejlődés gátja, hanem a közszférában való munkavállalás iránti motivációt is csökkenti. Az újabb generációk magánszektor felé történő elmozdulása ezzel párhuzamosan a Nevelési Tanácsadóban jelentős munkaerőhiányhoz vezethet, mivel a frissen végzett pszichológusok egyre kevésbé hajlandóak alacsony bérezés és a szakmai fejlődés korlátozott lehetőségei mellett a közszférában dolgozni (Kiss és Csabai, 2022). Mindez nem kevés feszültséget szül a Nevelési Tanácsadók különböző generációi között.

Jelenleg a klinikai pszichológus hallgatóknak egyetemi képzésük részeként kötelező szakmai gyakorlatot vállalni valamely közintézményben. Ennek eredményeként sok diák használja a Nevelési Tanácsadót “ugródeszkaként” arra, hogy szükséges szakmai gyakorlatot szerezzenek, ám ezt követően a legtöbben áttérnek a magánpraxisra. Gyakori stratégia továbbá, hogy a szakemberek magánpraxisuk mellett részmunkaidőben dolgoznak a

tanácsadóiban, kihasználva a piaci szféra pénzügyi előnyeit. Ezzel szemben az idősebb generáció nem alkalmazza ezt a stratégiát, mivel már túl sok erőforrást fektettek az intézményük fenntartásába. Ahogy egy évtizedek óta tanácsadóban dolgozó pszichoterapeuta fogalmazott:

Hát, nyilván, aki nem élte át azokat az éveket [rendszerátalakítás előtt], annak arra volt jó, hogy mégis legyen intézményi háttére és tudjon magánrendelni. És hát nagyon sokan különbséget tettek ellátásban a magán páciens és a nevelési tanácsadóban dolgozó szakpszichológus között (Nevelési Tanácsadóban dolgozó szakpszichológus, 2023).

A pszichológusok újabb generációinak távolmaradása a közszférától azonban nemcsak anyagi okokra visszavezethető. Az intézményi körülmények egyre nehezebbé teszik számukra a szakmai fejlődést és a kreatívabb gyakorlatok alkalmazását. Továbbá jellemző tendencia, hogy az infrastruktúra hiányosságai miatt a pályakezdők a fővárosi tanácsadókat preferálják a vidékiek helyett (Gergely et al., 2020). Azaz a Nevelési Tanácsadók által nyújtott munkakörülmények és bérezés nem eléggé vonzó a pályára újonnan belépők számára, ami tovább növeli a munkaerőhiányt. Ennek fényében sokan, amint megtehetik a magánszférában helyezkednek el, a jobb fizetések és a szakmai előmenetel érdekében. Ahogy az egyik válaszadó fogalmaz “[h]a nem történik valami csoda a fizetésünkkel, én is el fogok menni teljesen magánrendelésbe” (Nevelési Tanácsadóban dolgozó szakpszichológus, 2023).

4. A hozzáférés nehézségei és az osztályhelyzet

A Nevelési Tanácsadók létrehozásának egyik kezdeti célja az volt, hogy olyan állami ellátást nyújtsanak, amely figyelembe veszi a gyerekek kognitív és érzelmi fejlődési igényeit, illetve társadalmi körülményeit egyaránt (Kovai, 2015). Ebben az időszakban tehát az intézmény gondolkodásában központi szerepet töltött be a társadalmi érzékenység és felelősségvállalás (Gergely et al., 2020). Azonban a gazdasági racionalizálás nevében történő későbbi átszervezések szinte lehetetlenné tették az eredeti célok megvalósítását. Később a KLIK működéséből kifolyólag az oktatási rendszer állapota az infrastrukturális hiányok miatt tovább romlott, ami kihívást jelentett a gyermekek szocializációja szempontjából:

[A]z oktatási intézményeket egyre cudarabbul tartotta fenn az önkormányzat, egyre több megszüntette, voltak kis létszámú osztályok még a pályám kezdetén, és a gyerekek elindulhattak úgy az iskolába, hogy nagyon aranyos tanító néikkel, tizenvalahány gyerek dolgozhatott, még aludni is lehetett az iskolában délutánként, ha elfáradtak a kicsik. Azokat megszüntették, elkezdtek összevonogatni az iskolákat, egy-egy vagy 2-3 iskola került össze, aztán 8 óvoda került egy-egy összevonás alá, tehát gondolhatod, hogy ez

milyen minőségromlást okozhatott a pedagógiai munkában és mennyi pluszmunkát hozhatott a nevelési tanácsadó számára, hogy a gyerekek ilyen állapotban, ilyen személytelenül nevelődtek és szocializálódtak (Nevelési Tanácsadó egykori vezetője, 2023).

Az intézményi átszervezések és a közoktatás erőforrásainak korlátozottsága miatt a Nevelési Tanácsadók és hasonló állami szervezetek mára képtelenek maradéktalanul ellátni ezeket a feladatokat, így a szülők egyre gyakrabban a magánellátás felé fordulnak (Óbuda 29), mivel különféle alternatív módszereket és terápiákat kínálnak, amelyek kiegészítik vagy helyettesítik az állami rendszer által nyújtott szolgáltatásokat. Azaz a magánellátás részben képes korrigálni az oktatási rendszer hiányosságait, főként a viselkedés- vagy tanulási zavarok terén, azonban a rossz szocioökonómiai körülmények között élő családok és gyermekeik ezekhez anyagi okok miatt nem tudnak hozzáférni. A Nevelési Tanácsadók ezeknek a csoportoknak kívánt minőségi ellátást biztosítani. Egy Nevelési Tanácsadóban a rendszerváltás előtt dolgozó szociális munkás az egyéni terápiás megoldások és a tanácsadók rendszerszintű hozzáállásának különbségét a következőképpen ragadja meg:

[I]tt nem külön szigeteken élő emberek vannak, hanem közöttük, mindenféle viszonyok, amik az esélyeidet, a lehetőségeidet, ha nem 100%-ig, de nagyon alaposan meghatározzák, miközben ezek az úgymond „hülye” pszichológusok úgy gondolják, hogy 100%-ig az egyén határozza meg, hogy velem mi lesz a életben (Nevelési Tanácsadóban dolgozó gyógypedagógus, 2023).

A pszichológusok és az államilag finanszírozott gyermek pszichoterápia hiánya, valamint a diagnosztika és a terápiás munka közötti egyensúlyhiány jelentősen befolyásolja a Nevelési Tanácsadóknak jelenleg folyó munka hatékonyságát. A tanácsadóban ingyenesen hozzáférhető, feltáró jellegű pszichoterápia korábban nagy szerepet játszott a különleges nevelési igényű gyerekek rehabilitációjában, különösen azoknál, akiknél a problémák nem organikus eredetűek voltak, emeli ki Szekeres Judit, aki 2008-ban a debreceni Nevelési Tanácsadó vezetője volt (Álláspontok, 2008, 403.o.). Ezt Benkő Vanda a következőképpen fogalmazza meg: „nem minden tanulási probléma elsődleges oka képességzavar, és nem minden pszichés tünet elsődleges oka pszichés eredetű, ezért fontos a terápia” (Álláspontok, 2008, 398.o.).

Az intézmények állandó átszervezése, a szakemberek közötti együttműködés korlátozottsága, a várakozási idő növekedése, a személyzet hiánya és az elégtelen erőforrások azonban mind hozzájárulnak ahhoz, hogy sok család manapság kiesik az állami

ellátórendszerből (Gergely et al., 2020). Mindezt még a szakemberek erőfeszítései és önkizsákmányolása sem tudja megoldani. Az, hogy az állam fokozatosan magára hagyta a Nevelési Tanácsadókat és az ehhez hasonló közszolgáltatásokat megnehezítette annak lehetőségét, hogy átfogó ellátást nyújtsanak, kiváltképp a legkiszolgáltatottabb társadalmi rétegeknek.

[I]tt minden kerületben megvolt a nevelési tanácsadó, és amíg nem borult ez az egész át ilyen szakvélemény-gyártó műhellyé és szakszolgáltatá nem neveződött át, azért a gyerekek gyakorlatilag Budapesten legalábbis, ingyen hozzájuthattak terápiához és fejlesztéshez (Nevelési Tanácsadóban dolgozó gyógypedagógus, 2023).

Az intézményi átszervezések és a pszichoterápiai szolgáltatásokra való egyre kevesebb hangsúly ahhoz vezetett, hogy a diagnosztikai profil túlsúlyba került a társadalmi beágyazottsággal szemben. Az új diagnosztikai kategóriák, mint a viselkedési, tanulási és integrációs zavarok vagy a különleges oktatási igények (SNI) azonban a jelenlegi rendszerben csak még inkább hozzájárultak a hátrányos helyzetű gyerekek szegregációjához Magyarországon (Berkovits és Oblath, 2008).

A társadalmi egyenlőtlenségek és az oktatási rendszerben megjelenő szegregáció összefüggéseinek elemzésekor fontos kiemelni, hogy az oktatási rendszer hogyan termeli újra az egyenlőtlen viszonyokat. A társadalmi státusz jelentősen befolyásolja a pszichológiai jólétet. Az alacsony szocioökonómiai státuszú családokban élő gyermekek megnövekedett stresszel szembesülnek, olyan helyzetekben, ahol a középosztályra szabott normatív viselkedésformákat várják el tőlük. Továbbá az olyan tényezők, mint a lakhatási problémák, a pénzügyi bizonytalanság és a fokozott szülői stressz miatt szükségük van az ingyenes pszichológiai ellátás lehetőségére. A speciális nevelési igények (SNI) és a viselkedési, valamint tanulási zavarok diagnosztizálása kritikus ebben a kontextusban, hiszen ezek a kategóriák a legtöbb esetben összefüggésben állnak a gyermekek és családjaik társadalmi helyzetével.

A diagnózis, habár bizonyos esetekben iskolai felmentésekkel ruházzák fel a diákokat, ennek ellenére kihat a gyerekek társadalmi beilleszkedésére és későbbi lehetőségeire is. Berkovits és Oblath (2008) kutatása hangsúlyozza, hogy egy gyermek képessége és társadalmi státusa elválaszthatatlanok, ami arra utal, hogy az SNI státusz potenciálisan eszközt jelenthet a hátrányos helyzetű gyerekek szegregálására. Szügyi Jerne (2009) iskolapszichológus továbbá rámutat, hogy a hazai közoktatás jelentős szerepet játszik a társadalmi egyenlőtlenségek továbbörökítésében. A szerző szerint a diagnosztikai kategóriák

strukturális szinten a szülők társadalmi pozícióját tükrözi. Szűgyi kutatása azt is megállapítja, hogy jelentősen nagyobb arányban figyelhető meg az SNI diagnózis a leginkább hátrányos helyzetű régiókban, ami tovább súlyosbítja a meglévő egyenlőtlenségeket.⁷⁸

Ezen túlmenően, a társadalmi egyenlőtlenségek és az oktatási rendszerben való szegregáció összefüggéseit nem lehet figyelmen kívül hagyni a gyermekkori traumák és a különböző felnőttkori problémák közötti kapcsolatok elemzésekor sem. Az *Adverse Childhood Experiences* (ACE) kutatások rámutattak, hogy a gyermekkorban átélt negatív tapasztalatok – mint például a családon belüli erőszak, a szexuális bántalmazás, a szülők válása, a mentális betegségek jelenléte a családban, vagy a szenvedélybetegségek – nemcsak a gyermekkori és serdülőkori fejlődésre van közvetlen hatással, de hosszú távon is meghatározhatják az egyén pszichológiai jólétét és fizikai egészségét (Eörsi és Kepics, 2020; Újhelyiné és Kuritárné, 2020). A kutatások alapján az ACE-k magas száma összefüggést mutat számos felnőttkori problémával, többek között a dohányzással, alkohol- és droghasználattal, elhízással, cukorbetegséggel, depresszióval, öngyilkossági kísérletekkel, promiszkuitással, nem kívánt terhességgel, szexuális úton terjedő betegségekkel, magzati elhalálozással, krónikus obstruktív tüdőbetegséggel (COPD), májbetegségekkel és iszkémiás szívbetegséggel (Eörsi és Kepics, 2020).

Ezek a felnőttkori egészségügyi problémák nemcsak az egyén mentális és fizikai egészségét érintik, hanem gazdasági következményekkel is járhatnak, mivel ezek növelik a felnőttkori egészségügyi problémák kezelésének költségeit. Az állam szempontjából tehát a megfelelő egészségügyi, gyermekvédelmi és társadalmi intézkedések hosszú távon jövedelmezőek lennének (Újhelyiné, Kuritárné, 2020). A feltárt összefüggésekből következik, hogy a gyermekkori traumák kezelésére és megelőzésére irányuló stratégiák kidolgozása kulcsfontosságú lehet a felnőtt kori fizikai és mentális zavarok csökkentésében. Ez pedig magában foglalja a korai intervenciót, a megelőző terápiát, valamint a gyermek- és

⁷⁸ Pierre Bourdieu az iskolarendszer szerepére a társadalmi rétegződésben két művében tér ki részletesen: a Jean-Claude Passeronnal közösen írt *La Reproduction. Éléments pour une théorie du système d'enseignement* (1970) és a *La Distinction. Critique sociale du jugement* (1979). Ezekben a munkákban Bourdieu a kulturális reprodukció elméletét fejti ki, amely szerint az oktatási rendszer alapvetően az uralkodó osztály értékeit és normáit továbbítja, ezzel reprodukálva a társadalmi struktúrákat és egyenlőtlenségeket. Bourdieu és Passeron empirikus kutatásokra támaszkodva mutatták be, hogyan hozza létre és tartja fenn az iskolarendszer a társadalmi hierarchiákat. Bourdieu a *Distinction*-ban továbbá a francia társadalom egyes osztályainak ízlését és életmódját elemzi. Itt részletesen tárgyalja a kulturális tőke fogalmát és annak szerepét a társadalmi mobilitásban és rétegződésben. Az ízlés mint a társadalmi osztályok közötti különbségek megkülönböztető jele szolgál arra, hogy megmutassa, hogyan működik a kulturális dominancia és hogyan közvetíti ezeket az ízléseket az iskola, mint általános norma. A *Reproduction* és a *Distinction* kutatásai széles körű empirikus adatokra támaszkodnak, beleértve az oktatási statisztikákat, a diákok és tanárok megkérdezését, valamint a francia társadalom kulturális mintázatainak részletes vizsgálatát. Bourdieu a habitus fogalmát ezek alapján dolgozza ki, amely a társadalmilag meghatározott viselkedési minták, érzékelési módok és ítéletek belső rendszere, és ami segít megérteni, hogyan internalizálják és reprodukálják az egyének a társadalmi struktúrákat.

családcentrikus pszichológiai kezeléseket, azaz azokat a szolgáltatásokat, melyeket a Nevelési Tanácsadók a '60-as évek óta igyekeznek elérhetővé tenni.

5.2.5 Következtetések

A magyarországi Nevelési Tanácsadók hálózatának történeti és tematikus vizsgálata rámutat azokra a strukturális, társadalmi, politikai és gazdasági folyamatokra melyekkel az intézmény a '60-as évektől – és különösen a rendszerváltás óta – szembesülni kényszerült. A következő konklúzió célja, hogy összefoglalja a hazai Nevelési Tanácsadók hálózatának múlt- és jelenbeli állapotát, az intézményrendszer kihívásait, valamint azok társadalmi kontextusát. Az esettanulmány a Nevelési Tanácsadók történetével részletesen foglalkozik, kiemelve azokat a társadalmi, politikai és gazdasági dinamikákat, amelyek alakították jelenlegi működésüket. Az összefoglalás célja így annak megvilágítása, hogy a fenti folyamatok hogyan határozzák meg a tanácsadói hálózat jelenlegi helyzetét egy szélesebb intézményi és társadalmi keretben.

A Nevelési Tanácsadókat a rendszerváltás óta érintő strukturális problémák manifesztációi például a folyamatos intézményi átszervezés, a pszichoterápiás ellátás marginalizálódása, a centralizációs törekvések, a bürokratikus terhek növekedése és ezekből kifolyólag a szakemberek kivándorlása a közszférából a piaci szférába. Fontos kiemelni, hogy a korai Nevelési Tanácsadók által képviselt interdiszciplináris és inkluzív szemlélet hiánya további kihívásokat jelent a jelenlegi terápiás gyakorlatban. A Nevelési Tanácsadók korai időszakára jellemző pszichoterápiás profil és erőteljes társadalmi szerepvállalás biztosította az intézményi munka hatékonyságát, ami a különböző szakmai területek közötti hatékony együttműködést és az egyéni szükségletekhez igazodó ellátást lehetővé tette.

Az 1972-ben meghatározott szakmai irányelvek alapján a tanácsadóknál a diagnosztikai funkciók mellett nagyobb hangsúlyt kaptak a terápiás tevékenységek, amelyek kulcsszerepet játszottak a különleges nevelési igényű gyermekek rehabilitációjában (Gergely et al., 2020; Horányi, 2019). Ez különösen azok számára volt fontos, akiknek problémái nem organikus eredetűek voltak. Ezzel a megközelítéssel a Nevelési Tanácsadók hozzájárultak ahhoz, hogy a pszichológiai és ezzel összefüggésben a pedagógiai segítségnyújtás figyelembe vegye az egyéni szükségleteket, és így elősegítse a gyermekek teljes körű fejlődését (Álláspontok, 2008). A rendszerváltást követő átszervezési hullámok és a gazdasági racionalizáció hatására azonban ez a terápiás profil háttérbe szorult, helyét egyre inkább a diagnosztikai feladatok és a gyógypedagógiai profil vette át, ami jelentős változást hozott a Nevelési Tanácsadók működésében és szemléletmódjában.

Az intézményi átszervezések következtében azonban az 1990-es évektől bizonyos szakmák – mint az iskolapszichológus, vagy a családgondozó – kiváltak a Nevelési Tanácsadókból, ami jelentős akadályokat állít az elé, hogy a tanácsadók eredeti céljaikhoz hűen komplex módon kezeljék a gyermekkel és családjakkal kapcsolatos kihívásokat. Az interdiszciplináris megközelítés hiánya nem csak a szolgáltatások minőségét rontja, hanem hozzájárul a szakemberhiányhoz is, mivel a szűkebb szakmai profilok kevésbé vonzóak a potenciális munkaerő számára (Kepics és Eörsi, 2023). Mindezt tovább súlyosbítja az, hogy a szakmába frissen belépő szakemberek, saját képzésük költségeinek megtérítésének érdekében, előnyben részesítik a piaci szférában való elhelyezkedést, amely jobb karrierlehetőségeket és pénzügyi stabilitást kínál (Kiss & Csabai, 2022). A szakemberek hiánya és az elégtelen erőforrások a várólisták jelentős növekedéséhez vezettek, ami számos családot hagy ellátás nélkül.

A centralizáció eredményeként a tanácsadók más intézményekkel – iskolák, óvodák, önkormányzatok – fenntartott szoros kapcsolata is megszakad, amely akadályozza a hatékony együttműködést és koordinációt a különböző szolgáltatások és szakértők között (Álláspontok, 2008). Ez a probléma különösen fontos lenne egy komplex, multidiszciplináris és társadalmilag érzékeny intézményi gyakorlat számára, ahol a különböző területek szakértőinek együttműködése elengedhetetlen a hatékony segítségnyújtásban. A kapcsolódás hiánya jelentősen megnehezíti az információáramlást, a közös tervezést és a különböző szolgáltatások integrációját, ami az ellátás minőségének romlásához és a hozzáférhetőség csökkenéséhez vezetett az elmúlt 30 évben. Mindez tovább terheli a tanácsadói hálózat működését, mely a szociális szférából történő erőforráskivonás következtében folyamatos szakemberhiánnyal és egyre növekvő várólistákkal néz szembe. Ezek a folyamatok továbbá összefüggést mutatnak a különböző társadalmi csoportok hozzáféréseinek problémájával, amely elősegíti az egyenlőtlenségek rendszerszintű reprodukcióját (Gergely et al., 2020). A fent említett problémák valójában egymástól nem elválaszthatóak, azok egy olyan problémahorizontot hoznak létre, ahol az egyes elemek különböző szinteken is összefüggésben állnak egymással.

Emellett az állami szerepvállalás fokozatos csökkenése a mentálhigiénés ellátás terén és a radikális gazdasági racionalizáció (például 1993-ban vagy a 2010-es évek elején) a hosszabb, feltáró jellegű pszichoterápia háttérbeszorulását és a diagnosztikai megközelítések túlsúlyát eredményezik. Ez a kettős folyamat – az állami támogatás elapadása és a diagnosztikai prioritás – tovább fokozza a rossz szocioökonómiai helyzetben lévő csoportok stigmatizációját. A szocioökonómiai státusz jelentősen befolyásolja a pszichológiai jólétet és

az ellátáshoz való hozzáférés lehetőségeit. Az alacsony szocioökonómiai státuszú családokban élő gyermekek különösen kitétek a megnövekedett stresszel szemben, amit olyan tényezők eredményeznek, mint a lakhatási problémák, a pénzügyi bizonytalanság és a fokozott szülői stressz, ami számukra még inkább nélkülözhetetlenné teszi az ingyenes pszichoterápiás ellátást (Berkovits & Oblath, 2008).

Azonban a diagnosztika térhódítása és a terápiás lehetőségek szűkülése tovább súlyosbítja a társadalmi egyenlőtlenségeket és a hozzáférési problémákat, mivel ezek a kategorizációk gyakran a családok társadalmi és gazdasági helyzetének tükröi. Azaz az állami beavatkozás csökkenése a szociális és mentálhigiénés szolgáltatásokban épp azon családok és gyerekek kárára történik, akik számára az a leginkább szükséges lenne. Ebből az következik, hogy az állami beavatkozások felerősítik a társadalmi rétegződést, mivel a diagnosztikai megközelítés túlsúlya gyakran csak az azonnali, rövid távú megoldásokat részesíti előnyben, miközben elhanyagolja a hosszú távú terápiás beavatkozásokat és a megelőzést, amelyek képesek feltárni az egyén társadalmi helyzetéből fakadó viselkedési- és tanulási zavarait. Eközben, ahogy azt a korai tanácsadók célkitűzéseiben láthattuk, az intézmény eredeti funkciója épp az oktatási rendszerben fennálló egyenlőtlenségek csökkentése lett volna (Szűgyi, 2009).

Fontos megjegyezni, hogy a mentálhigiénés állami szolgáltatások alulreprezentáltak, vagy szinte teljesen meg is szűntek az egészségügyben (pl. pszichiátriai, pszichoterápiás ellátás, terápiás ellátás a tanácsadóknál). Mindez arra enged következtetni, hogy az állami egészségpolitikában a mentális egészség fontossága nem tölt be központi szerepet. Azonban ahogy azt a korábban bemutatott ACE-kutatások is megmutatták, a gyermekkori pszichés problémák direkt összefüggésben állnak a későbbi krónikus fizikai problémákkal, melyek kezelésén keresztül a kezeletlen mentális problémák terhe visszaszáll az állami költségvetésre. Azonban a Nevelési Tanácsadók, amelyek egyszer virágzó gondolkodó műhelyek voltak, marginalizált helyzetük következtében mára pusztán egyfajta „tűzoltó” funkciót töltenek be az állami egészségügyben.

A pszichoterápiás ellátás biztosításának célja a társadalom széles rétegei számára a történelem során változó neveléspolitikák, gazdasági körülmények és szakmai attitűdök hatására alakult. A korai szakmai irányelvek által meghatározott terápiás profil – mely a különleges nevelési igényű gyermekek rehabilitációjára helyezte a hangsúlyt – mára módosult. A centralizációs törekvések és a bürokrácia növekedése, valamint a szakemberhiány továbbá közvetlenül befolyásolják az ott folyó munka minőségét. A tendencia a pszichológiai ellátás helyett a gyógypedagógiai profilt helyezi előtérbe, ami

viszont megnehezíti a tanácsadók számára, hogy a tüneti kezeléson túl, mélyreható segítséget nyújtsanak. Ennek következtében, a pszichológusok szerepe és mozgástere beszűkült, akadályozva a tanácsadói tevékenységek szélesebb spektrumát, korlátozva a kreatív és multidiszciplináris megoldások személyre szabott alkalmazását.

Összefoglalva, a Nevelési Tanácsadók nehézségei, melyek visszavezethetők a rendszerváltás utáni intézményi racionalizációra, a piac megjelenésére, és a módszertani profil változására, összefonódnak a marginalizált társadalmi csoportok hozzáférési problémáival. Az alacsony szocioökonómiai státuszú családok nehézségei, mint például a minőségi oktatáshoz való hozzáférés korlátozottsága, fokozzák az eleve erőforráshiányos Nevelési Tanácsadók leterheltségét, mivel az SNI-s gyerekek száma ezzel egyre csak növekszik. Mindez egy ördögi kört eredményez, mivel a növekvő számú, segítségre szoruló gyermek tovább korlátozza, hogy a Nevelési Tanácsadók hatékonyan reagáljanak szükségleteikre, mikor pszichoterapiás ellátás helyett a diagnosztikán van a hangsúly, miközben sokszor nincs olyan állami intézmény, melybe a diagnózissal további kezelésekre tudnák küldeni a gyerekeket. Megfelelő terápia nélkül a hátrányos helyzetű gyermekek további stigmatizációval szembesülnek, ami tovább mélyíti a társadalmi egyenlőtlenségeket egy negatív spirált eredményezve.

A kutatás limitációi

Fontos megjegyezni, hogy az esettanulmányi kutatás bizonyos limitációkkal rendelkezik, melyek befolyásolják a kutatási eredmények értelmezését és általánosíthatóságát. Ezek közé tartozik a kis mintavételi arány, ami a kvalitatív kutatások általános jellemzője, valamint a válaszadók egyenlőtlen területi eloszlása. A legtöbb adatközlő Budapesten és környékén dolgozik, ami korlátozott betekintést nyújt a vidéki tanácsadók munkájába és kihívásaiba. A kis mintavételi nagyság és a válaszadók földrajzi eloszlása csökkenti a kutatásból származó megállapítások általánosíthatóságát. Ez különösen igaz a vidéki tanácsadókra, akiknek munkakörülményei és kihívásai eltérhetnek a fővárosiakétól. Továbbá, a kérdőíves felmérést valószínűleg azok a szakemberek töltötték ki, akik már eleve problémákat észleltek munkakörülményeikben (Kepics & Eörsi, 2023), ezáltal befolyásolva a kutatási adatok teljes körű érvényességét. A kutatás limitációja továbbá, hogy az elsősorban pszichológusok véleményét és tapasztalatait tárta fel, míg ehhez képest más, a Nevelési Tanácsadóknál dolgozó szakemberek – mint például gyógypedagógusokat, logopédusokat és egyéb segítő szakmák képviselőinek – véleményét csak elszórva dolgozza fel. A jövőbeli kutatásokban érdemes lehet diverzebb mintát alkalmazni, hogy teljesebb képet kapjunk a Nevelési

Tanácsadóknban folyó munkáról, figyelembe véve a különböző szakmák nézőpontjait és tapasztalatait és azok esetleges különbségeit a pszichológusokétól.

5.3 A magyarországi pszichológusképzés etnográfiai vizsgálata⁷⁹

Az esettanulmány a magyarországi pszichológusképzéssel kapcsolatos nézeteket és reprezentációkat az azt kialakító társadalmi és történeti hatások mentén, valamint a diszciplína résztvevőivel folytatott interjúkon keresztül térképezi fel. Az elemzés a diszciplína résztvevőinek nézetein keresztül az oktatásban érvényesülő tudományos nézőpontokon túl azokra a külsőnek titulált tényezőkre is rámutat, melyek a szakemberek képzését és későbbi elhelyezkedési lehetőségeit befolyásolják. A kutatás a felhasznált forrásokat a bourdieui mezőelméleten és a kritikai pszichológia kérdésfeltevésén keresztül elemzi, valamint kitér a hazai pszichológiaoktatás intézményesülésére ható tényezőkre, állami rendelkezésekre és a mező szereplőinek azokból következő nézeteire, illúzióira, kilátásaira és stratégiáira.

Ennek érdekében az esettanulmány a felsőoktatásban jelenleg résztvevő vagy frissen végzett hallgatókkal végzett fókuszcsoportokon alapul. Az interjúkon megkérdezettek válaszaiból kirajzolódik, hogy a jelenlegi képzés felépítéséből következően a szakmai kompetenciákon túl az idő- és pénzbeli ráfordítások is jelentősen befolyásolják, kiből és milyen szakember válhat. Mindehhez hozzájárul az állami ellátórendszer működése is, melyben a pszichológiai segítségnyújtáshoz való hozzáférés megannyi akadályba ütközik. Ennek következtében egész társadalmi csoportok szorulhatnak ki az ellátásból. Az esettanulmány a rendelkezésre álló dokumentált források és személyes beszámolók alapján hangsúlyozza, hogy a pszichológia szakmai problémái és a társadalom pszichológiához való hozzáféréseinek korlátozottsága közt összefüggés figyelhető meg.

5.3.1 Az esettanulmány módszertana

Az esettanulmány módszertanának elméleti keretében a mezőelmélet meglátásai alapvető fontosságúak a pszichotudományos mező strukturális összefüggéseinek megértéséhez. Az egyetemi oktatás mint tudományos reprodukció helyszíne, kulcsfontosságú beavatási aktusként funkcionál azoknak, akik hivatásszerűen kívánnak foglalkozni e területtel. A

⁷⁹ A kutatás részben az Új Nemzeti Kiválósági Program (ÚNKP-20-3-II) támogatásával valósult meg 2020 és 2021 között, ezt követően 2021 és 2022 között a László János Doktori Kutatói Ösztöndíj segítségével. Az esettanulmány megjelenései: Csabai Mártával közös publikációban *Ez egy olyan szakma, amit megvásárolsz magadnak. A magyarországi pszichológusképzéssel kapcsolatos nézetek kvalitatív vizsgálata* című tanulmányunkban a Fordulat társadalomelméleti folyóirat 31. számában. Előadás formájában *Uncovering the complexities of Hungarian psychology education: A qualitative inquiry of student views* – 9th Annual Conference of Qualitative Research on Mental Health, Budapest, 2023; *The Critical Analysis of the Psychology Education in Hungary – A qualitative case study of the attitudes of psychology students* – Northern Network for Medical Humanities (NNMHR) 4th Annual Congress, Durham University, 2023. Idézi: Flach Richárd, Makai Luca és Láng András (2023). „Hiába létezik iskolapszichológia több évtizede, még mindig nem tud azzal foglalkozni, amivel igazán kellene...”. *Magyarországi iskolapszichológusok életpályaperspektíváinak kvalitatív elemzése a kiegészítés, a reziliencia és a mentálhigiéne tükrében*. *Alkalmazott pszichológia*, 25(2): 7-34.

mezőben való gondolkodás a pszichológus képzés esetében rámutat, hogyan sajátítják el ez idő alatt a hallgatók az egyetemi képzés során a pszichológiai mező játékszabályait, habitusait, stratégiáit és illúzióit (Bourdieu, 1984). Az esettanulmány ezért a pszichológia oktatását kvalitatív módszerekkel vizsgálja, a résztvevők tapasztalataira, véleményeire és nézeteire támaszkodva.

A kutatás célja a résztvevők által kialakított stratégiák feltárása a mező materiális feltételeivel (például a képzésbe való belépés, anyagi feltételek, pályaorientáció, szakképzések rendszere, gyakorlati tudásszerzés) való kölcsönhatásban. A kutatás ez alapján a megkérdezettek szubjektív nézeteit a mező működésének objektív szabályszerűségei mentén elemzi. Ehhez az adatfelvétel során fókuszcsoportos interjúkat alkalmaztam, amelyek az egyéni vélemények megismerésén túl lehetővé tették a résztvevők közötti dinamikák és interakciók megfigyelését is.

Kutatási dizájn és adatgyűjtés

A fókuszcsoportok előkészítése és lebonyolítása 2021 és 2022 között zajlott. A csoportösszetétel kialakításának szempontja az volt, hogy azokban olyanok vegyenek részt, akik a hazai felsőoktatás keretében BA, MA, PhD képzésben vesznek vagy vettek részt az elmúlt 3 évben. Ez a feltétel eleve garantálta, hogy a megkérdezettek jogilag felnőtt korúak legyenek. A toborzás online csatornákon, közösségi média felületeken és egyetemi hírlevelekben történt, amit hólabda módszerrel egészítettem ki. A fókuszcsoportok helyszínei a magyarországi pszichológiát oktató egyetemek városai voltak. A jelenlegi esettanulmány ez alapján 5, alkalmanként 5-6 fővel lefolytatott fókuszcsoportos interjút használ, melyek két alkalommal Budapesten, valamint egy-egy alkalommal Debrecenben, Pécsen és Szegeden történt. Az ülések ideje 90 perc volt, melyek során a felmerülő témák a felsőfokú- és szakképzési intézmények működése, az átörökített illúziók és a mezőn belüli érvényesüléshez szükséges stratégiák köré csoportosultak.

Helyszín	Időtartam	Szószám	Résztvevők száma	Időpont
Pécs	2h 8p	12 148	6 fő	2021. július 18.

Budapest 1	1h 50p	12 818	6 fő	2021. július 30.
Budapest 2	2h 6p	11 784	5 fő	2021. november 12.
Szeged	1h 35p	9 427	5 fő	2021. szeptember 23.
Debrecen	1h 43p	9 836	6 fő	2022. február 5.

8. táblázat: Fókuszcsoporthoz tartozók adatai

A fókuszcsoporthoz tartozók résztvevőinek összetételét az alábbi táblázatok mutatják be:

Név	Nem	Képzés
M1	nő	BA másodév
M2	nő	MA első év
M3	nő	MA másodév
M4	nő	1 éve végzett MA-n
M5	nő	PhD első év
M6	nő	MA másodév

3. táblázat: Fókuszcsoporthoz tartozók 1 anonimizált összetétele

Név	Nem	Képzés
R1	nő	MA első év
R2	nő	1 éve végzett MA-n
R3	férfi	BA harmadév
R4	nő	BA harmadév

R5	férfi	BA harmadév
R6	nő	MA első év

4. táblázat: Fókuszcsoporthoz 2 anonimizált összetétele

Név	Nem	Képzés
V1	nő	BA harmadév
V2	nő	MA első év
V3	nő	BA első év
V4	férfi	2 éve végzett MA-n
V5	nő	MA első év

5. táblázat: Fókuszcsoporthoz 3 anonimizált összetétele

Név	Nem	Képzés
Z1	nő	MA harmadév
Z2	férfi	BA első év
Z3	férfi	MA első év
Z4	férfi	MA harmadév
Z5	férfi	PhD hallgató, másodév

6. táblázat: Fókuszcsoporthoz 4 anonimizált összetétele

Név	Nem	Képzés
Q1	nő	2 éve végzett MA-n
Q2	nő	2 éve végzett MA-n
Q3	nő	PhD negyedév
Q4	férfi	MA első év
Q5	férfi	MA első év

Q6	nő	MA első év
----	----	------------

7. táblázat: Fókuszcsoport 5 anonimizált összetétele

A tanulmány további empirikus forrásait egy hallgatói fórum és egy kerekasztal-beszélgetés nyújtja. Az előbbi a 2017. június 12-én megrendezésre került *Hallgatói fórum a pszichológusképzésről – Mennyi az annyi?* című rendezvény volt, melyet a Károli Gáspár Református Egyetem hallgatói szerveztek Budapesten. A beszélők Máriási Dóra, a Budai Tanácsadó autogén terapeutája; Gyarmati Zsuzsa, iskolapszichológus; Gergely Sára, akkori pszichológus és szociológus hallgató; valamint Katanics Milán, a KRE akkori diákja voltak. Az esettanulmány a fórumon felvetett témák kapcsán Gergely Sára *Új Egyenlőségen* megjelent, a hallgatói fórumra alapozott vitaindítóját is figyelembe veszi (Gergely, 2018).

A második nyilvános beszélgetés 2020. október 13-án, a Mindset Pszichológia és a Mathias Corvinus Collegium szervezésében valósult meg a pszichológus társadalom jelenéről és jövőjéről. Az esemény meghívottjai Demetrovics Zsolt, egyetemi tanár, az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Karának egykori dékánja, a Klinikai Pszichológia és Addiktológia Tanszék oktatója, az MTA levelező tagja; Kiss Paszkál, a Károli Gáspár Református Egyetem Szociálpszichológiai és Interkulturális Pszichológiai Tanszék vezetője; Kozma-Vízkeleti Dániel, az MCC-Mindset Pszichológiai Iskola akkori vezetője, a Magyar Családterápiás Egyesület elnöke, kiképző család-pszichoterapeuta, klinikai szakpszichológus; Pléh Csaba, Széchenyi-díjas pszichológus, nyelvész, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, az MTA főtitkárhelyettese, a BME Kognitív Tudományi Tanszékének alapító egyetemi tanára; valamint Vizin Gabriella, klinikai szakpszichológus, pszichoterapeuta, sématerapeuta, egyetemi adjunktus, az ELTE Klinikai Pszichológia és Addiktológia Tanszékének oktatója voltak.

Az esettanulmány során a kerekasztal-beszélgetést és a nyilvános fórumot egyenrangú adatforrásnak tekintettem az általam felvett fókuszcsoportokkal, mivel mindkét esemény lehetőséget biztosított a vizsgált jelenség közelebbi megismerésére. A fórumok és kerekasztal-beszélgetések nyilvános térben zajlanak, ahol vélemények szabad kifejtése és dinamikus interakciók valósulnak meg, hasonlóan egy fókuszcsoportokhoz. Azonban azt is fontos szem előtt tartani, hogy a nyilvánosság tudata miatt a vélemények kevésbé szabadok is lehetnek. Ennek ellenére ezek a források gazdagítják az elemzett anyagokat és

hozzájárulnak a kutatott kérdés többdimenziós megértéséhez, hiszen míg a fórum egy alulról, diákok által motivált kezdeményezés volt, addig a kerekasztal-beszélgetést felülről, az MCC intézményi keretei közt szerveződött, ami egy újabb kontextussal ruházta fel az ott elhangzottakat.

Esemény	Helyszín	Időtartam	Szószám	Beszélgetőszám	Időpont
Hallgatói fórum	Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest	1h 20p	11374	4 fő	2017. június 12.
Kerekasztal-beszélgetés a pszichológustársadalom jövőjéről	MCC, Budapest	1h 37p	10548	5 fő	2020. október 13.

9. táblázat: Nyilvánosan hozzáférhető anyagok adatai

Dokumentumelemzés

A pszichológusképzés átfogó elemzése során olyan dokumentumokat vizsgáltam, amelyek a képzés működésének és hatásainak mélyebb megértését szolgálták. Ilyenek voltak az egyetemi tananyagok, felvételi követelmények, sajtóközlemények és hivatalos rendelkezések, melyek elősegítik a pszichológusképzés strukturális és kontextuális összefüggéseinek megértését.

- **Egyetemi curriculum:** Az elemzett dokumentumok között kiemelt szerepet kaptak az egyetemi curriculumok, melyek részletes információkat nyújtottak a képzési struktúra, a kötelező és választható tantárgyak, valamint a hallgatóktól elvárt kompetenciák tekintetében.
- **Jogszabályok és rendeletek:** A jogszabályokon és rendeleteken keresztül lehetőség nyílt betekintést nyerni a képzési keretek és szakmai előírások időrendi alakulásába.
- **Online platformok és statisztikák:** Az online platformokon elérhető szakleírások és friss képzési statisztikák adatokat szolgáltattak a képzési trendekről, hallgatói preferenciákról és a pszichológiai szakma piaci igényeiről, lehetővé téve a képzés kimeneteinek és hatékonyságának értékelését.

- **Sajtóközlemények:** A sajtóközlemények segítettek nyomon követni az aktuális kihívásokat a pszichotudományos intézményrendszerrel és pszichológusképzéssel kapcsolatban, társadalmi kontextusba helyezve azokat. A források összehasonlító és integrált elemzése átfogó képet ad a pszichológusképzés struktúrájáról, kiegészítve a hallgatók tapasztalatait.

Adatelemzés

Az adatok elemzésére ismét az IPA szolgált módszertani keretként (Alase, 2017; Rácz et al., 2023; Smith et al., 2022). A módszer lehetővé tette annak megértését, hogy a hallgatók hogyan értelmezik saját helyzetüket a pszichológiai mezőben, milyen stratégiákat alkalmaznak az abban való érvényesülésre és ezen keresztül hogyan alakítják ki szakmai identitásukat. A 7 csoport (beleértve a kerekasztal-beszélgetéseket és a hallgatói fórumot is) interjúleiratainak részletes áttekintése után azonosítottam a felmerülő fő- és altémákat, amelyek mentén az elemzés is strukturálódott. A főkategóriák, mint a képzésbe történő befektetések, az egyetemi képzéshez való viszony, a szak- és módszerspecifikus képzések, valamint a megkérdezettek társadalmi kérdésekhez való viszonya, a résztvevők mindennapi tapasztalataihoz és a pszichológiai mezőben elfoglalt helyzetükhöz kapcsolódtak. A kódolási folyamat során négy fő témakört azonosítottam:

1. Képzésbe történő befektetések
2. Egyetemi képzéshez való viszony
3. A pszichológusképzés és az állami ellátórendszer kihívásai
4. Társadalmi kérdésekhez való viszony

A fő- és altémák részletes bemutatása

1. Képzésbe történő befektetések

Az első fő téma tárgya, hogy a hallgatók milyen anyagi és szakmai szempontokat mérlegelnek a felsőoktatási képzésbe történő belépésük során, különös tekintettel. A téma rávilágít, hogy a gazdasági és kulturális tőke hogyan meghatározza meg az egyetemi képzéshez való hozzáférést és a későbbi szakmai lehetőségeket.

Altémák:

- **Illúziók az oktatásban:** Az altéma fókuszában a társadalmi egyenlőtlenségek felsőoktatásban történő újratermelődését vizsgálja, amely az esélyegyenlőség illúzióján keresztül láthatatlan marad. A hallgatók beszámolóí alapján kiderül, hogy a gazdasági és kulturális tőke erősen befolyásolja az egyetemválasztást és a szakmai sikereit.
- **A pszichológusképzés specifikus kihívásai:** A pszichológusképzés folyamatát vizsgálja, valamint a diákok ehhez való viszonyát, melyből kiderül, hogy az idő- és pénzbeli befektetések milyen nehézségeket jelentenek számukra.
- **A képzés hatása a szakmai pályafutásra:** Elemzi, hogyan befolyásolják a hallgatók pályaeorientációját a képzési tapasztalatok és annak materiális körülményei.

2. Egyetemi képzéshez való viszony

Ez a fő téma arra összpontosít, hogy a pszichológushallgatók hogyan viszonyulnak az egyetemi képzéshez, különös tekintettel a szak- és módszerspecifikus képzések jelentőségére és az ezekkel kapcsolatos kihívásokra.

Altémák:

- **A pszichológusképzés struktúrája:** A képzési rendszer átláthatatlanságát és a szak- és módszerspecifikus képzésekhez kapcsolódó jogszabályokat és jogosultságokat elemzi.
- **Anyagi terhek és a képzés finanszírozása:** A hallgatók által viselt anyagi terheket, az önköltséges képzések finanszírozását és azok hatását a szakmai karrierre.
- **Pályaválasztási motivációk és valós lehetőségek:** A hallgatók pályaválasztási motivációinak ütközése a képzési rendszer nehézségeivel.
- **Egyetemi képzés és szakmai gyakorlat:** A szakmai gyakorlati tapasztalatok hiányának hatása, és az alternatív pótmegoldások, mint szakkollégiumok és kis létszámú képzések.
- **A képzési rendszer és a piac logikája:** Az akadémiai tudományos ismeretek és a szakmai piac versenyhelyezete közötti ütközések hatása a hallgatók szakmai stratégiáira és jövőképe.

3. A pszichológusképzés és az állami ellátórendszer kihívásai

Ez a fő téma a pszichológusképzés állami ellátórendszerrel (pl. egészségügyi rendszer, nevelési tanácsadók, iskolapszichológusi hálózat) való kapcsolatát vizsgálja, különös tekintettel a képződő szakemberek szakmai elhelyezkedési lehetőségeire.

Altémák:

- **Az állami ellátórendszer kapacitáshiányának hatása a képzésre:** Középpontjában az állami egészségügy korlátozott kapacitása és annak szakmai gyakorlatra tett hatása áll.
- **A pszichológiai ellátás piacosodása:** Azt vizsgálja, hogyan válik vonzóbbá a képződő szakemberek számára a piaci szféra, még akkor is, ha képzésük elején még az állami ellátórendszerben kívántak volna elhelyezkedni.
- **Szak- és módszerspecifikus képzések:** A pszichológusok szak- és módszerspecifikus képzéseinek illeszkedése a közszférában elérhető munkalehetőségekhez, valamint a hallgatók nehézségei a megfelelő képzési helyek és munkalehetőségek megszerzésében.

4. Társadalmi kérdésekhez való viszony

Ez a fő téma a pszichológusképzés társadalmi kérdésekhez való viszonyát vizsgálja.

Altémák:

- **Pszichológia oktatás és társadalomtudományok:** Az altéma a társadalmi kérdések megjelenését vizsgálja a curriculumban, elsősorban a hallgatók elmondásai alapján.
- **A tömegképzés hatása:** Fókuszában a hallgatók által tömegképzésként megnevezett jelenség negatív hatása áll.
- **A szakmai gyakorlat korlátai:** Az altéma azt vizsgálja, milyen lehetőségeik vannak a hallgatóknak képzésük során olyan gyakorlatokban részt venni, ahol diverz társadalmi csoportokkal találkozhatnak.

A fenti al- és fő témák strukturáltan prezentálják a fókuszcsoportok résztvevőinek nézeteit és véleményeit, feltárva a képzés során szerzett tapasztalataikat, és azok szélesebb társadalmi kontextusát. A témák kódolása és a kategóriákba sorolása után az információkat táblázatba rendeztem, melynek segítségével könnyebben azonosíthatóvá váltak az egyezések és eltérések az egyes csoportok között. Az adatok elemzésének végső szakaszában a fő témák és a kutatási kérdések párhuzamba állításával értelmeztem az adatokat, összevetve a dokumentumok

tartalmával és az elméleti kerettel. A fókuszcsoporthoz tartozó interjúk és a hivatalos dokumentumok összevetése lehetőséget adott a triangulációra is, amely növeli a kutatás validitását. A fő- és altémák részletes kifejtése az *5.3.3 Az eset elemzése* című alfejezetben kap helyet, ám ez előtt röviden bemutatom az oktatás történetét és működési struktúráját az adatok kontextualizálásának érdekében.

5.3.2 Az esettanulmány történeti kontextualizációja

Azt, hogy ki számít „jó szakembernek” saját területén, elsődlegesen a szakmai sikerek mentén szoktuk meghatározni. Nincs ez másképp a pszichológiával foglalkozók esetében sem. Ha például „jó” pszichológust keresünk, leginkább az alapján tudunk tájékozódni, hogy a kiszemelt terapeuta milyen egyetemekre járt, milyen típusú szakképzést végzett, vagy hány módszerspecifikus képzést tudhat magáénak. Ugyanakkor ahhoz, hogy valaki praktizáló szakemberré válhasson, nem pusztán a terület iránti elkötelezettség, de megannyi más tényező együttállása is szükséges. A pszichológussá válás folyamatát a tudományos teljesítmény mellett mindig is meghatározta az adott korra jellemző társadalmi-politikai klíma, azzal kölcsönhatásban pedig a gazdasági és materiális tényezők, melyek hol közvetlenül, hol közvetetten, de befolyással vannak az oktatásra és a képződő szakemberek elhelyezkedési lehetőségeire.

A pszichotudományok hazánkban az elmúlt három évtizedben jelentős átalakuláson mentek keresztül, a rendszerváltásból adódóan. A folyamat alapjaiban szervezte át a korábbi politikai és gazdasági rendszert, melynek legfontosabb elemei az egypártrendszerrel a demokratikus több párt rendszerre való átállás, valamint a tervgazdaságot felváltó piacgazdaság és az állami tulajdon privatizációja volt. A változásoknak köszönhetően a pszichotudományok intézményrendszerét is radikálisan átszervezték. Ennek legfontosabb területei az alkalmazott pszichológia és az oktatás voltak. Az alkalmazott pszichológia megszabadult a korábbi rendszer által megszabott szerepköröktől, platformjai a piacosodás következtében kiszélesedtek és a piaci igények mentén diverzifikálódtak. Az expanziót a nyugati tudományosság felől immáron szabadon beáramló tudományos és gyakorlati trendek alapozzák meg. Ezek kontextusában a pszichológia már nem csupán tudományos elveket és gyakorlati alkalmazásukat jelenti, hanem explicit módon szolgál az egyén hétköznapijainak alakítására (Kovai, 2017; Pléh, 2021a). A pszichológiai szolgáltatások iránti igény fellendülése a képzés iránti érdeklődést is megsokszorozta. A pszichológia szakra jelentkező hallgatók számának növekedés átlagosan 12% évente, melynek eredményeként mára ez harmadik legnépszerűbb egyetemi szak hazánkban (Berde, 2013; Pléh, 2019, 149.o.).

A pszichológia egyes területei már a rendszerváltás előtt élesen elváltak egymástól. Ahogyan az már korábban többször felmerült, az akadémiai pszichológia és a hozzá kapcsolódó hivatalos egyetemi képzés alapvetően a szovjet tudományosság sztenderdjei szerint szerveződött, míg az alkalmazott – mint például klinikai pszichológia és Nevelési Tanácsadóknál folyó munka – félnyilvános műhelyeken keresztül határozta meg magát, a nyugati irodalmakkal felvértezve egyfajta ellenidentitásként az akadémiával szemben (Kovai). A rendszerváltás után kialakuló oktatási rendszer az akadémiai pszichológiai tudásanyagra, valamint a szocializmus alatt kiépült pszichológiai intézményrendszerre épült rá.

Harmatta kiemeli, hogy Magyarországon a pszichoterápia önálló diszciplínává válásához a rendszerváltást követően jelentősen hozzájárult a pszichoterapeuta cím szakvizsgává való átalakulása (Harmatta, 2019). Ez azt jelentette, hogy a terapeuta jelöltnek már rendelkeznie kell egy alapszakvizsgával, amire pszichoterápiás képzését ráépítheti. Ezt a folyamatot elősegítette a klinikai szakpszichológusi képzés és szakvizsga bevezetése is, amely az orvosi szakvizsga mintájára szerveződött. Hazánkban a hivatalos pszichoterapeuta képzés alapjait még 1980-ban, Füredi János kezdeményezésére rakták le az Orvostovábbképző Intézet (OTKI) keretében. Ekkoriban a képzés még mint továbbképző tanfolyam működött, amelyet Harmatta koordinált. 1984-ben létrejön a pszichoterapeuta képesítési cím, ám ez csak posztgraduális szakvizsgával (pszichiátria, neurológia, illetve egyéb orvosi alapszakvizsgával) volt elérhető. Azaz kezdetben csak orvos képesítésűek szerezhették meg a címet, ami a pszichológusok számára csak 1988-ban vált elérhetővé a pszichoterapeuta képesítéshez. Az új szabályozás lehetővé tette, hogy bármely elfogadott pszichoterápiás irányzathoz lehessen vizsgát tenni.

1987-ben Füredi János, Tringer László (ekkor a SE Pszichiátriai és Pszichoterápiás Klinika igazgatója), Bagdy Emőke (ekkor a OIE, HIETE klinikus pszichológus szakképzés vezetője) és Harmatta János (a Pszichoterápiás Tanács elnöke) kialakították a háromfázisú pszichoterapeuta képzés modelljét propedeutikai, klinikai, és módszerspecifikus fázisra osztva. A propedeutikai szakaszért az egyetemi képzés volt felelős, amely az akadémiai ismeretek elsajátítására volt alkalmas. Erre épült a klinikai szakképzési szakasz, melynek lehetőségét a szociális ellátórendszer- mint például a kórházak pszichoterápiás osztályai - biztosította. Szőnyi Gábor a képzéshez igazodva megszerkesztette a *Pszichoterapeuta Kiskátét*, amely a pszichoterápiás szakvizsga szakmai alapidokumentumának számított ekkor (Szőnyi, 1995). A különböző intézményekben működő pszichoterápiás osztályok és a pszichoterápiás képzés ekkorra hivatalos keretek között összefonódott (Harmatta, 2019, 385.o.). A pszichoterápia képzésében jelentős előrelépést jelentett az önálló Klinikai

Pszichológiai Tanszék megszervezése is Bagdy Emőke és Szakács Ferenc közreműködésével. A tanszéken keresztül lehetőség nyílt a klinikai pszichológusi szakvizsga megszerzését szolgáló önálló szakpszichológus képzésre. Végül 1998-ban a klinikai szakpszichológusok számára is lehetővé vált a pszichoterápiás szakvizsga megszerzése, amely az orvosokéval egyenértékűnek számított.

Míg a szakképzést az egyetemi oktatás biztosította az egészségügyi és pedagógiai ellátórendszerrel közösen, addig a hallgatók a módszerspecifikus fázist a korábbi műhelyekből alakult egyesületeknél végezheték. A korábban félinformálisan szerveződő műhelyeknek és munkacsoportoknak a '90-es évek elejétől már nem kellett a második nyilvánosságban létezniük, azaz szabadon szervezheték meg magukat, hála az új jogi rendszernek. Ezek révén a műhelyeknek lehetősége nyílt az önálló jogi személyiségű pszichoterápiás szaktársaságok alapítására, a pszichotudományos mezőben ennek következtében pedig a különböző módszereket képviselő munkacsoportok szinte azonnal önálló szaktársaságokká formálódtak. A társaságok ezen keresztül saját működési rendet, tisztségviselői csoportot, konferenciáikat és képzési szabályzatot alakítottak ki. A rendszerváltás után alakult pszichoterápiás szervezetek és egyesületek egy része jelenleg is a szakmai közösség alapját képezik (Harmatta, 2019).

1991-ben megalakul a Pszichoterápiás Tanács, melynek célja a megszorodó és diverz egyesületek összefogása és koordinációja volt. Ez 2014 óta Pszichoterápiás Tanács Szövetség néven működik, amely olyan szaktársaságokat fog össze mint az Aktív Analitikus Pszichoterapeuták Egyesülete (AKAPE), a Csoportanalitikus és Kiképző Társaság (CSAKIT), a Dinamikus Rövidterápiás Egyesület és Alkotó Műhely (DREAM), az Integratív Pszichoterápiás Egyesület, a Magyar C. G. Jung Analitikus Pszichológiai Egyesület, a Magyar Családterápiás Egyesület (MCSE). A módszerspecifikus képzések egységesítése a Pszichoterápiás Tanács által meghatározott óraszámok és követelmények mentén történt, összehangolva azokat a pszichoterápiás szaktársaságok nemzetközi standardjaival.

A rendszerváltást követő átalakulási folyamatok azonban nem kedveztek a korábban pszichoterápiát folytató osztályoknak a fenntartók megváltozása és a szűkös anyagi források miatt. A '90-es évektől már csak az SE Pszichiátriai és Pszichoterápiás Klinika Pszichoterápiás részlege, a Thalassza Ház és az OORI Tündérhegyi Pszichoterápiás Osztály folytattak az állami egészségügy által támogatott pszichoterápiás ellátást Budapesten. A fővároson kívüli pszichoterápiás vagy pszichoterápiás szemléletű osztályok ebben az időszakban Pécsen a Honvéd Kórház és a pécsi Mentálhigiénés Intézet (skizofréniára és öngyilkosságra specializálódott műhelyekkel); Szegeden a Pszichiátriai Klinika és Kézdi

Balázs szigetvári pszichiátriai osztálya; Karcagon Süle Ferenc pszichiátriai osztályának pszichoterápiás részlege; Miskolcon a Csanyiki Pszichoterápiás Osztály és Túry Ferenc és Wildmann Márta evészavarokra specializált részlege a pszichiátriai osztályon; a Kaposvár melletti a Töröcskén a szocioterápiás részleg; valamint Debrecenben a Kenézy Kórház pszichoterápiás osztálya. Azonban a '90-es évek második felére ezek nagy része források hiányában fokozatosan megszűnt. 1995-re a szegedi Pszichiátriai Klinika, a debreceni Pszichiátriai Klinika pszichoterápiás osztálya, valamint a Nyírő Gyula Országos Pszichiátriai és Addiktológiai Intézetében (OPAI) létesült pszichoterápiás részlegek maradtak csak fenn. Ezek az osztályok azonban nem pusztán a betegellátásért feleltek és felelnek, de a pszichoterápiás képzés klinikai műhelyeként is funkcionálnak (Harmatta, 2019).

A képzés szerkezetében a legnagyobb változást a 2000-ben bevezetésre kerülő bolognai rendszer hozta: a pszichológusképzés az új struktúra alapján BA, MA, és PhD képzésre tagolódik, szemben például az orvosi képzéssel, amely a specifikusan gyakorlatorientált képzés miatt osztatlan maradt. Mindez erősen hatott a pszichológia képzés propedeutikai szakaszára is. A változás részeként szakirányú specializációk alakultak ki a mesterképzés szintjén, melyek célja a hallgatók szakterületi érdeklődésének hatékony támogatása volt (Pléh, 2019; Demetrovics, 2019). A hallgatók jelenleg olyan specializációk közül választhatnak, mint kognitív pszichológia, munka- és szervezetpszichológia, klinikai és egészségpszichológia, tanácsadás- és iskolapszichológia, fejlődés- és klinikai gyermekpszichológia, interperszonális és interkulturális pszichológia, társadalom- és szervezetpszichológia.

Ugyanakkor az államilag finanszírozott pszichoterápiás ellátás szintén jelentős változásokon ment keresztül, már a rendszerváltás elejétől. Mivel előtte az egészségügy állami szolgáltatás volt, a pszichoterápiás szolgáltatások nem függtek anyagi megkötöttségektől. Azonban a társadalombiztosítás bevezetése a német pontrendszer⁸⁰ alapján ezt megváltoztatta. Hamarosan kiderült, hogy a kategóriarendszer önmagában nem elegendő a pszichoterápia szakmai és anyagi igényeinek kielégítésére. Jelenleg csupán az állami (önkormányzati) intézményekben végzett ambuláns pszichoterápiát finanszírozza az állami betegbiztosítás, ám ezt is meglehetősen erőforráshiányosan. Ennek következtében, míg az

80 A pontrendszer szerint az egészségügyi szolgáltatásokat – például orvosi beavatkozásokat, vizsgálatokat és kezeléseket – előre meghatározott "pontértékek" alapján finanszírozzák, amelyek tükrözik az adott szolgáltatás nyújtásának költségét és bonyolultságát. Egy orvos vagy egészségügyi intézmény által nyújtott szolgáltatásokért cserébe pontokat kapnak, amelyeket később pénzügyi kompenzációra váltanak át a társadalombiztosítási alapból vagy egyéb egészségügyi finanszírozási forrásból. A pontérték így közvetlenül befolyásolja az egészségügyi szolgáltatók bevételeit.

1980-as évek közepén csak Budapesten 15 kórházi pszichoterápiás osztály működött, jelenleg 3 ilyen van (Harmatta, 2019).

A pszichoterápia így jelentős mértékben magánpraxisokban tud csak megvalósulni. Az intézményi ambuláns pszichoterápia finanszírozása a teljesítési pontértékekhez rendelt forintértékek alapján alulfinanszírozottnak bizonyult, ami számos intézményi pszichoterápiás szakrendelés és munkakör megszűnéséhez vezetett az utóbbi évtizedekben, egyben drasztikusan befolyásolja a képződő szakemberek klinikai képzési fázisát is (Túry és Harmatta, 2006). Az állami ellátórendszer hiányosságait a '90-es években megjelenő, piaci szférában működő magán pszichoterápiás praxisok igyekeznek pótolni. Azonban a szolgáltatás működését a piaci verseny logikája határozza meg, és bár a versenyképesség érdekében a magánpraxisok egyre újabb és újabb technológiák felé nyitnak, ami a terápiás gyakorlatok széles skáláját eredményezi, a fizetős ellátás felveti a hozzáférés problémáját. Az állami terápiás lehetőségek csökkenésének és a magánterápia előtérbe kerülésének negatív hatása, hogy a saját finanszírozásra képtelen társadalmi osztályok jelenleg korlátozottan vagy egyáltalán nem férnek hozzá a szükséges pszichoterápiás ellátáshoz. Becslések szerint az Országos Egészségbiztosítási Pénztár évente csak mintegy 100-120 ezer pszichoterápiás alkalmat finanszíroz, miközben a magánrendelések óraszám legalább 2 millió ülés/év, az államilag finanszírozott pszichoterápiás ülések tehát az összes teljesítésnek csupán kb. 5%-át teszik ki (Harmatta, 2019, 389.).

A pszichológia egyetemi oktatására vonatkozó gyakorlat tehát közvetlenül az újrainstanzmentés éveitől kezdődött formát, és a kor erősen államilag fenntartott pszichoterápiás intézményére épült rá, ami az orvosképzéshez hasonlóan elegendő helyet tudott biztosítani a képződő szakemberek gyakorlati oktatására. Ugyanakkor a rendszerváltás utáni új egészségfinanszírozási rendszer szinte rögtön az állami szolgáltatások feltételeinek romlásához vezetett, melyen keresztül a szakmai gyakorlat rendszere is veszélybe került. A pszichoterápiás ellátás leépülésének következtében a képzés alól fokozatosan eltűnik az ellátórendszer, amely a tömegképzés következtében egyre növekvő számú hallgatót már képtelen befogadni. A kis számú, államilag finanszírozott szakképzési helyekért komoly verseny folyik a diákok közt, miközben a képzésben szintén elvárt módszerspecifikus képzéseket az államtól független, a piac logikája mentén szerveződő pszichoterápiás egyesületeknél tudják elsajátítani, önköltséges formában.

Az oktatásban és az ahhoz kapcsolódó intézményekben és szolgáltatásokban bekövetkezett változások fényében könnyen felismerhető, hogy a "jó szakemberré válás útja" nem pusztán az egyéni tehetség és elszántság mentén determinált, hanem megannyi, az

egyéneken kívül álló állami, piaci és a szakmai közösségtől függő kényszer által is meghatározott. Jelen esettanulmány a magyarországi pszichológusképzésben résztvevők véleményein keresztül mutatja be, hogyan formak össze a fenti tényezők a képzés struktúrájával, s hogy mindez milyen befolyással van a megkérdezettek szakmai identitásának alakulására. Ezen keresztül a továbbiakban a szociális szempontok megjelenésének és kiszorulásának okait és következményeit az egyetemi oktatásban részt vevők véleményein keresztül vizsgálom.

5.3.3 Az eset elemzése

1. A képzésbe történő befektetések: szakmai vagy anyagi szempontok?

A neoliberalizmus logikájában mélyen gyökerező illúzió szerint az oktatás terepén mindenkinek egyenlő esélyei vannak a tudomány által kijelölt célok eléréséhez (Greenstein, 2016; Richardson, 2005). A hallgatók számára azonos tudásanyag elsajátítása szükséges, tehát kompetenciájukon és szorgalmukon múlik mind az egyetemi éveik sikeressége, mind a későbbi szakmai érvényesülésük. Ez a bourdieu-i értelemben vett *illúzió*⁸¹ nem csak a pszichológusképzés sajátja. Lényege, hogy a tudományos tevékenységgel megszerezhető tekintély (tudományos tőke)⁸² független a gazdasági vagy kulturális tőkétől, hiszen ez garantálja a tudomány autonómiáját (Vermeir, 2006). Ugyanakkor ez az elképzelés nem számol azokkal a „befektetésekkel”, melyek előfeltételei a tudományos mezőbe, ebben az esetben az egyetemi képzésbe való belépésnek, s melyek a későbbi szakmai érvényesüléshez is elengedhetetlenek (Kovai, 2015a, 3.o.).⁸³

A tudományos közösség számára létfontosságú az autonómia illúziójának fenntartása, hiszen annak elismerése, hogy a mezőn elért sikerek összefüggésben állnak más, anyagi és kulturális erőforrásokkal, egyben a tudományos eredmények függetlenségét is megkérdőjelezi abban a jelenleg domináns paradigmában, ahol az igazság az objektivitás metonímiájaként szolgál. Az illúzió fenntartásán keresztül ugyanakkor a felsőoktatás is a

⁸¹ Az *illusio* szintén Bourdieu mezőelméletének egyik kulcsfogalma, amely biztosítja, hogy a szereplők a mezőspecifikus tőkét és az érte folytatott harcot értelmes és hasznos dolognak értelmezzék (Bourdieu és Wacquant, 1992).

⁸² A tudományos mezőre két típusú tőke jellemző Bourdieu szerint. Egyrészt a tudományos tőke világi típusa: az intézmények és elsősorban az oktatási rendszerhez köthető *társadalmi tekintély tőkéje* (Bourdieu, 1991, 7.o.). Másrészt a *tisztán tudományos tőke* a tudományos siker (problémamegoldás) és a versenytársak általi elismerés alapján (Bourdieu, 1999, 36.o.). Akik a mező hierarchiájának csúcsán állnak, rendelkeznek az „objektívizálódott erőforrások” felett (eszközök, intézmények, szövegekben tárgyiasult erőforrások), és „megvalósulási módokban” (tudományos habitusokban, az észlelést meghatározó sémák rendszerében, a megértésben, a nevelésben felhalmozódott erőforrások felett), melyek lehetőséget nyújtanak a tudományos problémák kiválasztására és megoldására, illetve a megoldások értékelésére (Bourdieu, 1999; Szabari, 2009).

⁸³ A „befektetések” már a középiskola alatt kialakulnak, például meghatározó, hogy a felvételiző diák milyen intézményben tanult korábban, az biztosított-e számára szakirányú fakultációkat, képes volt-e a család anyagilag finanszírozni különórákat vagy a felvételi során többletpontokat érő nyelvvizsgát.

társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődésének gépezeteként funkcionál. Az átörökített anyagi és kulturális tőke eleve befolyásolja, hogy egy adott diák mely intézmények közül választhat. Ahogy az a fókuszcsoporthoz beszélgetésekben is gyakran felmerült, az anyagi meghatározottságok már az egyetem kiválasztásakor szempontként szerepelnek.

Jelenleg Magyarországon hat pszichológiát oktató egyetem működik, melyek különböző oktatási fókusszal rendelkeznek. Míg egyes intézmények a gyakorlatra, mások az önismeretre vagy a kutatásra fektetnek nagyobb hangsúlyt. Ugyanakkor sokaknak a megkérdezett hallgatók közül a szakmai szempontok már az egyetemi jelentkezéskor másodlagosak voltak, szemben a lakhatás kérdésével vagy a képzés összegével. A fenti problémák valójában mindenkit érintenek, aki be kíván lépni a felsőoktatásba, a pszichológusképzésnek azonban további két sajátos komponense van, ami megkülönbözteti más szakoktól: a képzés megkezdése és a szakirányú képesítés megszerzése közti időszak a legtöbb szakmához képest hosszabb, ami az önköltséges szak- és módszerspecifikus képzések rendszerével áll összefüggésben.

2. Szak- és módszerspecifikus képzések: kinek a felelőssége?

A pszichológusképzés a bolognai rendszer szerint alap- és mesterképzésre tagolódik (Pléh, 2019), valójában azonban az osztatlan orvosi és jogi tanulmányokhoz hasonlóan a pszichológussá váláshoz is elengedhetetlen az összes képzési szakasz és további szakmai gyakorlatok elvégzése. Ám míg ez az osztatlan képzések esetében deklarált, s ezért részben az állam által is támogatott, addig a pszichológusok képzése során mindez kevésbé nyilvánvaló, a szakmai gyakorlatok továbbá önköltségesek.

A hároméves alapszak végeztével a diákok viselkedéselemzői diplomát szereznek, amely még nem jogosítja fel őket pszichológiai ellátásra, így leginkább asszisztensi képzésként lehet rá tekinteni. Az ezt követő kétéves mesterképzésen a hallgatók már különböző specializációk közül választhatnak.⁸⁴ A mesterképzés végeztével a hallgató okleveles pszichológussá válik, ugyanakkor a specializáció még mindig nem jogosítja fel a végzett szakiránynak megfelelő, pszichológusi feladatok ellátására. Pontosabban, a hallgató az MA képesítés megszerzésével végezhet bizonyos feladatokat, ugyanakkor nincs kodifikálva, hogy pontosan mire jogosult és mire nem, így a kétéves képzés inkább csak mélyrehatóbb ismeretet ad az elsajátítani kívánt szakterületen (Pszichológia szakleírás, 2022).

⁸⁴ Ezek a kognitív pszichológia, munka- és szervezetpszichológia, klinikai és egészségpszichológia, tanácsadás- és iskolapszichológia, fejlődés- és klinikai gyermekpszichológia, interperszonális és interkulturális pszichológia, társadalom- és szervezetpszichológia.

Az egyetemi évek után következnek a szakmai szempontból talán legfontosabb, szakirányú továbbképzések, melyek a mesterképzés alatti specializációra épülnek. A hallgató ezek elsajátításával szerezhethet szakpszichológusi végzettséget. Hivatalosan bizonyos pszichológusi pozíciókhoz a mesterdiploma is elegendő, ezért a további képzéseket az állam nem támogatja, ugyanakkor a munkáltatók rendszerint megkövetelik a szakképzés pár éven belüli befejezését (Gergely, 2018). Így valójában a szakképzés az, amely feljogosítja a hallgatót arra, hogy azt a munkát végezze önállóan, melyet tanulmányain keresztül eredetileg megcélzott. Ennek terhét maguk a hallgatók is érzik, rendszerint már a mesterképzés során. Ahogy az egyik diák fogalmaz:

Itt vagyunk öt év után, és van egy diplománk, amivel semmit nem csinálhatunk, még tanácsadást sem. Közben ha valaki elvégez egy coachképzést, akkor ő már emberekkel foglalkozhat. Túl sok korlátot állítanak nekünk, túl sokat várnak el tőlünk, utána pedig minden mehet saját zsebből (végzős MA hallgató, 2022).

Összesítve, az egyetemi képzés 3+2 évet ölel fel, majd 2–4 évig terjed a szakképzés időszaka; klinikai szakpszichológusi szakképzés esetében ehhez járul még 150 óra kiképzőnél végzett önismeret, valamint egészségügyi szolgáltatónál folytatott munkavégzés (heti 20 óra 8 évig vagy heti 40 óra 4 évig) szükséges az önálló, szakirányú tevékenységet folytató pszichológusként való elhelyezkedéshez.⁸⁵ A fent leírt folyamat végén az egészségügyi szakvizsgával rendelkező szakember jogosulttá válik rendelőindításra és önállóan végezhető egészségügyi tevékenységre, ez azonban még mindig nem foglalja magában a módszerspecifikus képzéseket (EMMI, 2012).

A módszerspecifikus képzések a szakképzésekkel párhuzamosan, illetve azokra építve működnek. Ezek során módszereket, azaz olyan eszközöket lehet elsajátítani, amiket a pszichológusok későbbi munkájuk során alkalmazni tudnak (például pszichoterápiákat, úgymint családterápia, hipnózis, relaxáció). Ezek egy része már a mesterképzés alatt elvégezhető, befejezni azonban csak a diploma meglétével lehet. A módszerspecifikus képzések ugyancsak önköltségesek. A pszichoterapeuta-képzés, ami a legtöbb ember és pszichológia szakra jelentkező diák fejében él arról, mi is a pszichológusi szakma, mind közül a leg idő- és költségigényesebb folyamat. Az egyetemi képzésen túl 250 óra önismereti képzést, 4 év szakképzést, 3 év módszerspecifikus terapeutaképzést és 2 év pszichoterápiás elméleti és klinikai fázist foglal magába (Urbán, 2017).

⁸⁵ A tanácsadó, sport-, munka-, iskolapszichológusi szakképzések kétévesek. Ezzel szemben az egészségügyi szakképzések – egészségpszichológia, klinikai pszichológia, neuropszichológia – ideje 3–4 év közti időszakot ölel fel.

Azaz ahhoz, hogy valaki klienseket ellátó szolgáltatóként foglalkozzon pszichológiával, jelenleg minimum egy, de inkább több szak- és módszerspecifikus képzést szükséges elsajátítania egyetemi képzésén túl. S habár a jelenlegi szabályozás alapján az egyetemi végzettség is elegendő bizonyos segítő folyamatok vezetéséhez, a munkáltatók számára valójában nem a felsőoktatásban eltöltött évek, hanem a fent említett további képzések számítanak, legyen szó akár a piaci, akár a közalkalmazotti szektorról (Gergely, 2018).

A pszichológussá válás folyamata párhuzamot mutat az orvosképzéssel, ahol a rezidensként eltöltött évek szolgálnak a gyakorlati tapasztalatok megszerzésére, amivel a képződő szakemberek alkalmassá válnak az emberekkel való foglalkozásra. A pszichológusok szakirányú képzései 2 és 4 év közti időintervallumot ölelnek fel, s bár létezik kis számú államilag finanszírozott hely, ezen túl a képzések nem ritkán milliós összegeket jelentenek (Gergely, 2018).⁸⁶ Ezzel szemben az orvosok rezidensi ideje nem kerül extra költségekbe, annak köszönhetően pedig, hogy az oktató egyetemek közvetlen kapcsolatban állnak klinikákkal, minden diák el tud helyezkedni valahol, ahol gyakorlatát töltheti (Korm. rendelet, 2015). Így az egyetemi képzés után viszonylag egyenes út vezet a rezidensi képzésbe és a szakemberré váláshoz.

A pszichológushallgatók számára a továbbképzések rendszere ezzel szemben „szürke zónaként” működik, ahogy azt többen is említik a fókuszcsoporthoz tartozók között. A hallgatók tapasztalatai alapján az egyetemi képzés során nem minden intézmény szolgáltat rendszerezett információt arról, hogy ezek hogyan épülnek rá a felsőfokú képzésre. Mindehhez az is hozzájárul, hogy a jogszabályok és jogosultságok rendszere sokszor még az oktatók számára is átláthatatlanok, hiszen azok nincsenek minden esetben pontosan meghatározva. Sokan a megkérdezettek közül elmondták, hogy ezekről először informálisan, például felsőbb éves diákokon vagy már pszichológusként dolgozó rokonaikon keresztül szereztek tudomást.

Nekem volt olyan csoporttársam, aki az MA második félévében írt rám, hogy te tudtad azt, hogy mi ezután csak egy pszichológus diplomát kapunk, és semmik nem leszünk? Én mondtam, hogy igen, de én is csak azért, mert a barátom már mondta. Ezeket igazából senki nem tudja, és ez a motiváció szempontjából nagyon nehéz. Nem tudod, hogy mi leszel, és hogy leszel az, vagy hogy mi felé haladsz, csak akkor, amikor már ott vagy (MA hallgató, 2022).

⁸⁶ Ösztöndíjas helyek csak az egészségügyi szakképzésben vannak. Ez 2023-ban országosan 1424 hely volt, amelyek kiosztásakor szociális szempontokat nem vesznek szempontul kizárólag a tanulmányi eredményeket, motivációs és szakmai hátteret, valamint publikációkat veszik figyelembe (Gergely, 2018).

Ahogy az fentebb említésre került, az egyetemi képzésben felmerülő egyéni terhek (anyagi és kulturálistőke-ráfordítás) a felsőoktatáson belül nem sokban térnek el egymástól, ugyanakkor a szak- és módszerspecifikus képzések önköltséges rendszere olyan extra költségeket ró a hallgatókra, melyek a legtöbb esetben sem a felvételi tájékoztatókban, sem a képzés korai szakaszában nem válnak egyértelművé. Valójában a képződő szakemberek iratlanul, de arra vannak kényszerítve, hogy (minél több) szakképzést vagy módszerspecifikus képzést végezzenek.

Ez az etikai kérdés nem biztos, hogy az egyetemi képzés hiányossága, hanem inkább a szakma hiányossága az, hogy ez nincs jól kommunikálva, vagy világossá téve, hogy a különböző képzettségek mire jogosítanak fel majd. Etikailag probléma, hogy ezzel a hallgatók nincsenek tisztában, miközben ebből később akár probléma is lehet. Egy kicsit felhőborító, de az ember valahogy elfogadja vagy elengedi, hiszen már túl közel van a célvonalhoz, vagy túl távol a starttól ahhoz, hogy visszaforduljon (MA hallgató, 2022).

A képzéssel kapcsolatos előzetes elvárások és pályaválasztási motivációk közt a fókuszcsoportokban résztvevők gyakran említették a másokon való hivatásszerű segítség motívumát, a rájuk nehezedő anyagi terhek hatására azonban sokan arról is beszámolnak, hogy eredeti céljaikat háttérbe kell szorítaniuk. A hallgatóknak egy ponton szembesülniük kell azzal, hogy a piac logikája irányítja azt a segítő szakmai mezőt, ahol az egyetem 5 éve alatt nagyrészt csak tudományos szempontokkal találkoztak (Kovai, 2015a; Máriási és Vida, 2015). Minderre az is ráerősít, hogy a pszichológussá válás folyamata összekapcsolódik a szűkös képzési helyekért folytatott versennyel. Ezek alapján a tudományos tőkén túl valójában a materiális tőke is irányítja a pszichológiai mezőt, annak aktorait és stratégiáit.

Nem feltétlenül abból lehet majd pszichológus vagy bármilyen szakember, aki alkalmas erre, és aki mindent jól csinál, hanem akiknek megvannak a lehetőségei rá. Nyilván ki hogy oldja meg, de azért ez sokszor mázli, nem arról szól, hogy ki mennyire kompetens, vagy hogy mennyire akarod, mert a képzésben nem biztosítanak elég lehetőséget az embereknek. És így az anyagiak határozzák meg a döntéseidet és nem a kompetenciád (MA hallgató, 2022).

Ahogy azt Gergely Sára pszichológus a 2017-es hallgatói fórum elemzésekor felveti, a helyzetet tovább bonyolítja, hogy a szakma ezt nem tematizálja, „úgy tesz”, mintha a képzés nem lenne anyagilag meghatározott, így például az azt félbehagyó diákokat sokszor szakmailag kevésbé motiválnak tekinteti környezete (Gergely, 2018). Az interjúk során

megkérdezett diákok közül többen fogalmaztak úgy, hogy a pszichológussá válás „azon is múlik, hogy mennyire vagy erős és kitartó, hogy ne futamodj meg” (MA hallgató, 2022), gondolva itt az anyagi és időbeli ráfordításra. A moralizáló keretrendszer egyéni jellemhibaként tüntet fel olyan materiális kényszereket, melyek valójában a legtöbb diákot negatívan érintenek, ezen keresztül pedig nem képzési, hanem egyéni problémaként tételeződnek (Kovai, 2015a).

A fejemben zúg ma is, hogy valamelyik félév elején bejött valami gyakorlatra egy tanár és körbekérdezte, hogy ki milyen módszerspecifikus képzést kezdett el. Volt 30-ból 2 diák, aki már csinált ilyet, én pedig azt éreztem 'úristenem, ők mennyire tudatosak, én meg mennyire le vagyok maradva,' körülbelül ez volt az élményem. Ez is volt tulajdonképpen a kérdés célja, azt hiszem, hogy aki nem volt még, az érezze úgy, hogy húzzon bele (2020-ban végzett pszichológus, 2022).

A lemaradás ugyanakkor nem feltétlenül kompetenciaalapú, ha számba vesszük, hogy a lakhatási és egyéb anyagi költségek már az egyetem kiválasztásánál befolyásoló tényezők, a továbbképzések pedig stabil anyagi háttér nélkül további terheket rónak a képződő szakemberekre. „Ez egy olyan szakma, amit megvásárolsz magadnak” – mondta az egyik diák (2022), aki nyaranta Svájcban dolgozik bébiszitterként, hogy fenn tudja tartani magát a képzés évei alatt. Mások a PhD-képzésen keresztül próbálják finanszírozni megélhetési költségeiket, azaz sokan nem azért jelentkeznek, hogy kutatók és akadémiai pszichológusok legyenek, hanem mert azon keresztül könnyebben tudnak bejutni szakképzésre, mellette pedig ösztöndíjat is kapnak.

A képzés problémáira, ha nem is átfogóan, de az abban dolgozó szakemberek is rendszerint felhívják a figyelmet. Demetrovics Zsolt, az ELTE PPK korábbi dékánja, a magyarországi pszichológiaképzés jövőjéről szóló kerekasztal-beszélgetésen maga is megjegyzi: „összeadogatva majdnem egy évtized a képzés, ebben lenne hova fejlődünk” (2020). Pléh Csaba, egyetemi tanár és akadémikus, további problémaként említi az egyetemi képzés éveiben elenyésző mennyiségű gyakorlatot, amit az egyetemek a későbbi önköltséges szakképzésekre szerveznek ki. „[A diákok] rendkívül keveset találkoznak az alkalmazott célzatú mesterképzéseken is emberekkel. Ez egy nagyon nagy probléma. A hülye piaci szemináriumok előtt valódi gyerekekkel és valódi emberekkel kellett beszélgetni” – állítja szembe Pléh (2020) a pszichológusképzést az orvosképzéssel, ahol az egyetemek folyamatos kapcsolatban vannak a klinikákkal. Pléh bizonyos gyakorlati készségek elsajátítását a mesterképzés éveibe iktatná, ahogyan azt sok megkérdezett diák is felveti.

Ha öt évünk van a képzésben, akkor az első háromban át lehetne adni a pszichológia sokszínűségét ugyanolyan komplexitással, mint eddig, és még így is lenne két másik év szakmai, önismereti és módszertani alapozásra és gyakorlatra (MA hallgató, 2022).⁸⁷

A probléma a kerekasztalon megnyilatkozó szakmabeliek szerint a tömegképzés számlájára írható, ami nemcsak hazánkban, de globális szinten is problémát jelent. A tömegképzés következtében az oktatók túlterheltek, ami a diákok számára „személytelenségben” és az oktatók felőli „közömbösségben” nyilvánul meg. “Hiányzik az együtt gondolkodás, a visszajelzés, az információk pedig folyamatosan elcsúsznak”, fogalmazza meg az egyik BA-képzésben résztvevő hallgató (2022).⁸⁸

Ezzel szemben egy vidéki nagyváros egyetemén hallgató diákok a fókuszcsoporthoz azt hangsúlyozták, hogy számukra előnyt jelent, hogy az egyetemen csak kis létszámban folyik a pszichológusok képzése. A kis létszám segíti a jobb kommunikációt és a tanárok azonnali reakcióját, továbbá jól működő hallgatói szervezetet eredményez, ahol a felsőbb évesek aktívan tudják támogatni az alsóbb éveseket, ennek érdekében mentorhálózatot is ki tudtak építeni. A kisebb csoportoknál több olyan szeminárium is van, amely lehetőséget ad az oktatókkal való közvetlen kommunikációra. „Eseteket hoznak, és ezeket meg is beszéljük” (BA hallgató, 2022). Ezen keresztül megélik, hogy lehetőségük van tapasztalatot szerezni. A kis létszámú képzésekhez hasonló élményekről számoltak be azok a diákok is, akik az egyetem mellett szakkollégiumokba jártak. Ez egy lehetőség, „amit az ember magának keres, hogy többet tegyen bele” (BA hallgató, 2022).

3. Az állami ellátórendszer kapcsolata a pszichológusképzéssel

A tömegképzés az interjúk és a kerekasztal-beszélgetés résztvevői által elmondottak alapján úgy tűnik, negatív irányba befolyásolja a képződő szakemberek egyetemi éveit. Ugyanakkor létezik egy másik faktor is, ez pedig az állami ellátórendszer, mely nem tud elegendő helyet biztosítani a gyakorlatra. Az egyik hallgató ezt így fogalmazza meg:

⁸⁷ Fontos szem előtt tartani, hogy a különböző egyetemek közt különbség van abban, mekkora hangsúlyt fektetnek az elméletre és gyakorlatra. Van olyan felsőfokú intézmény, ahol már a képzés éve alatt lehetőséget nyújtanak önismeretre, máshol például nevelési tanácsadókhoz lehet menni gyakorlatra. Ugyanakkor a már korábban említett objektív megkötöttségek nem teszik lehetővé mindenki számára, hogy gyakorlatorientált képzést válasszon.

⁸⁸ Az ELTE PPK-n, mely az ország egyik legnagyobb oktatóegyetemének számít, míg 2011-ben 207, addig 2021-ben 353 diák kezdte meg tanulmányait pszichológia szakon. A pszichológiát hallgatók keretszámának növekedése ugyanakkor az ország összes felsőoktatási intézményére jellemző, az egyetemi modellváltás hatására pedig a jól jövedelmező szakokon (amilyen a pszichológia) további növekedésére lehet számítani a jövőben (Felvi.hu, 2022a).

[K]linikai szakirányon fontos lenne bejárni kórházba és embereket látni. Persze vannak gyakorlatok, de alacsony óraszámban. 9 órát kapsz a pszichiátrián két beteggel. Mindez azonban összefüggésben áll a hazai egészségügyi ellátórendszer problémáival is. Magyarországon nincs akkora szelete a pszichológusoknak az egészségügyben. Így míg az orvosoknak van hova járniuk, és ott minden róluk szól, addig hány klinikus van egy klinikán? (PhD hallgató, 2022).

Hazánkban több száz pszichológus végez évente, a pszichológusi állások éves száma viszont nem éri el ezt a számot.⁸⁹ Demetrovics Zsolt szerint nem az a legnagyobb baj, hogy túl sok pszichológus képződik, hanem az, hogy nincs ennyi álláshely a közsférában, miközben igény lenne rá:

Nagyon nagy lyukak vannak az ellátásban, nagyon-nagyon hosszú várakozási idők vannak. Akut szükséglet esetén is. Ezt finansziális okok miatt nem tudja a magánszektor kipótolni, ha nem is volumenében, de az elérhetőségben, anyagi elérhetőségben semmiképp (Kerekasztal beszélgetés, 2020).

Kozma-Vízkeleti Dániel kiképző családterapeuta a közalkalmazotti pszichológusi pozíciók országon belüli egyenlőtlen eloszlását hangsúlyozza:

[Ó]riási hiányosságok vannak földrajzilag, tehát például Szikszótól északra nincsen klinikus pszichológus, pedig ott több tízezer élnek. Az Ormánságban vagy Bodrogközben egyáltalán nincs. Tehát olyan óriási területek vannak, ahol még ha valaki akarna sem, vagy csak nagyon hosszú utazás árán, tehát többlet erőfeszítés árán jutna el. El kell-e jutnia [a pszichológiai ellátásnak] az alacsony jövedelműekhez? Nyilvánvalóan igen, hiszen ők nagyon gyakran kezeletlen mentális állapotok révén kerülnek még alacsonyabb szocioökonómiai státuszba. Tehát ez egy önrontó kör, és ebben azt hiszem, hogy a pszichológiának is van beavatkozási lehetősége (Kerekasztal beszélgetés, 2020).

Az elmúlt években radikálisan csökkentek a támogatott pszichoterápiás lehetőségek, s ahol van, ott is nehezen hozzáférhető, és egyre korlátozottabb számban (Horváth, 2017a; Szurovecz, 2021). Mindeközben európai viszonylatban Magyarországon kifejezetten rossz mentális egészségügyi mutatók vannak. A depresszió, az öngyilkosság és az alkoholizmus aránya kiugróan magas (Demetrovics és Paksi, 2022; Nagyvárad és Mátrai, 2015).

A NEAK-finanszírozott pszichoterápiás rendelők mindeközben gyakorlatilag megszűntek a felnőtt lakosság számára, így a pszichés problémákkal az állami ellátásban

⁸⁹ A kutatás idejekor, 2022-23-ban, a Közigállás.hu-n 433 pszichológusi állás volt található, ehhez képest csak 2022-ben 1574 diákot vettek fel pszichológia szakra Magyarországon (Felvi.hu, 2022b; Közigállás, 2022). 2024. március 27-én a közigállás weboldalán ez a szám mindössze 56-volt, míg 2024 februárjában összesen 7174-en jelentkeztek pszichológia szakra, ami ezzel országos szinten a harmadik legnépszerűbb szak (Gergely, 2024; Közigállás, 2024).

jelenleg csak a háziorvoshoz lehet fordulni, aki terápia helyett gyógyszerfelírással tud segíteni (Kolozi, 2017). Perczel-Forintos Dóra (2017a) klinikai szakpszichológus tanulmányában felhívja rá a figyelmet, hogy a 2017-es adatok alapján Magyarország összlakosságára jelenleg 215 klinikai pszichológus jut az állami egészségügyben, ami alapján egy szakembernek körülbelül 45441 lakost kellene ellátnia.

Az EEKH kimutatása szerint 1520 fő tett klinikai szakpszichológus szakvizsgát; pszichoterapeuta szakvizsgával 227 fő klinikai szakpszichológus és 518 főorvos és fogorvos rendelkezik (összesen 745 fő). Mivel a gyakorlatban azt látjuk, hogy elsősorban klinikai szakpszichológusok végeznek pszichoterápiát (még akkor is, ha „csak” a szaktudásuk van meg, de nem tették le a pszichoterapeuta szakvizsgát!), a közép-magyarországi és a debreceni régióban (a klinikai szakpszichológiai szakképzési centrumok körzetében) viszonylag több klinikai szakpszichológus szakember dolgozik. A dél-magyarországi régióban nagyon kevés szakember érhető el, s ez igaz az ország többi részére is; Nógrád megye van a legmostohább helyzetben (Perczel-Forintos, 2017a, 354.o.).

A pszichoterápiás osztályok országos szintű csökkenésével sokakhoz, jellemzően a legrászorultabbakhoz nem tud eljutni a pszichológiai ellátás, miközben a mentális egészségre fordított figyelem valójában költséghatékonyabb, azaz gazdasági szempontból is kifizetődőbb állami ellátórendszert biztosíthatna, ahogyan az az előző esettanulmányban is felmerült (Perczel-Forintos, 2017b; Újhelyiné és Kuritárné, 2020). Mindeközben a hazai egészségügyi intézmények nem priorizálják a pszichoterápiás kezeléseket, azok veszteségességére hivatkozva (Gergely, 2018). A kerekasztal-beszélgetésen Vizin Gabriella klinikai szakpszichológus és egyetemi adjunktus úgy fogalmaz, „fontos lenne egy költséghatékony ellátórendszer kiépítése. Elérhetővé tenni, akár a tünetredukciós szintet is, az érdeklődőknek vagy rászorulóknak, vagy a mentális zavarral küzdők számára, tehát hogy legyen egy olyan pont, ahol bármikor bárki beléphet” (2022). Továbbá Demetrovics szerint:

[E]gy szomatikus osztályon, hogyha egy megfelelően képzett pszichológus be tud segíteni az intervencióban, akár az altatási folyamatban, a beteg felkészítésében, rehabilitációjában, akkor napokkal csökken mondjuk a bentlét ideje. Azzal, hogy invesztálok abba, hogy az én osztályomon legyen egy pszichológus, azzal nagyságrendekkel spórolok az ellátás költségein, de ugyanígy, ha megfelelő ellátást tudok biztosítani, korai intervenciót tudok biztosítani a különböző mentális problémák esetén, megint csak a későbbi költségeket nagyon nagymértékben meg tudom spórolni (Kerekasztal beszélgetés, 2020).

Ezek alapján úgy tűnik, nagy a kereslet a pszichológusok iránt, miközben egyre kevesebb közalkalmazotti pszichológusi állás van, így sokan a piaci szférában próbálnak érvényesülni, azonban a magánterápia kevesek számára megfizethető. Az alkalmanként 10-15 ezer forint összegű terápiás üléseket⁹⁰ a jelenleg zajló inflációs hullám hatására már a középosztály sem tudja megfizetni, így rengetegen esnek el a pszichés segítségnyújtástól, ami tovább rontja a hazai lakosság mentális egészségi állapotát. A lelki segítségnyújtás így fokozatosan piaci szolgáltatássá válik, melyhez csak az eleve jó anyagi helyzetben lévők tudnak hozzáférni.

4. A hazai pszichotudományok viszonya a társadalmi folyamatokhoz

Az, hogy Magyarországon az állami ellátásból fokozatosan eltűnik a pszichoterápiás ellátás, szerteágazó kulturális, társadalmi és politikai folyamatok összjátéka. Az oktatás során felmerülő általános és egyéni problémák ezért, ha nem is egyenes úton, de ezen történeti feltételek eredményei, ami igazán akkor válik láthatóvá, ha szisztematikusan dekonstruáljuk a pszichológia intézményesülésének történeti aspektusait (Parker, 1995). Jelen tanulmány ezek közül egyet kíván példaként bemutatni, a korábban felvázolt történeti rész alapján.

Az 1945 utáni pszichológia intézményesülését alapjaiban határozta meg Magyarország félperifériás pozíciója és az államszocializmus (Böröcz, 1992; Szűcs, 1988). Ennek kezdeti időszakában a pszichotudományok szerepet kaptak a politikai beavatkozásokban, ami az intézményrendszer egyre szélesebb körű terjeszkedését eredményezte (Kovai, 2017, 224.o.). Ez főleg a gyermeklélektani kutatásoknak volt betudható, melynek hatására az addig kis kutató és terápiás intézetek nagy állami intézményekké alakultak, az ott dolgozó szakemberek pedig közalkalmazottá váltak (Kovai, 2015b).

A pszichológia hirtelen megindult térnyerése az 1950-es években megreked, miután a pszichológiát burzsoá doktrínának nyilvánították a Szovjetunióban. Az addig kiépült intézményeket felszámolták, s csak 1956 után rehabilitálták, ám korábbi központi pozícióját sosem nyerte vissza. A politikai megrázkódtatások nyomán pszichotudományok képviselői fokozatosan eltávolodtak a közügyektől és az azokban való állásfoglalástól, s elsődlegesen a terápiás eljárásokra fókuszáltak.⁹¹ Az 1980-as években, bár az állami egészségügyön keresztül elérhetővé vált a lakosság számára, a gyakorlati szakmai munkát közszférától távol, a félinformális műhelyek határozták meg. A pszichológusi szakma „második nyilvánossága” itt

90 Lsd. <https://pszichologuskereso.hu/> vagy <https://www.pszichofesztek.hu/>.

91 Mindez nem azt jelenti, hogy a pszichológia jelenleg nem jelenik meg az oktatásban, azonban mára a gyermek iskolai problémáit elsősorban mint képesség-, teljesítmény- vagy viselkedészavarként, azaz pszichológiai problémaként határozza meg. Ebben a keretrendszerben a gyermek társadalmi helyzete, képességeinek társadalmi beágyazottsága nem jelenik meg, illetve annak kapcsolata az iskolai teljesítménnyel (Kovai, 2015b).

elsődlegesen nyugati szakirodalmakra és technikákra támaszkodott, ami egyben ellenállásként is funkcionált a hivatalos szovjet pszichológiai paradigmával szemben (Kovai, 2015b).⁹²

Az, hogy a pszichológiát egy időre reakciónak bélyegezte a hivatalos államhatalom, valamint a második nyilvánosság félinformális jellege a pszichológus szakma közügyektől való fokozatos és tudatos elfordulását és depolitizálódását eredményezte (például a közoktatástól független nevelési tanácsadással) (Kovai, 2015b).⁹³ Így alakult ki végül egyfajta apolitikus, a nyugati irodalmak alapján alapvetően az individuumra fókuszáló hazai pszichológia, mely mára a társadalmi és közéleti kérdéseket élesen leválasztja a terápiás térről. Továbbá mivel a szakma évtizedeken keresztül igyekezett függetleníteni magát az államtól, nem meglepő, hogy a rendszerváltást követően a pszichoterápia és a mentálhigiénés ellátások extrém privatizálódásnak indultak (Gergely, 2018).

A fenti történeti elemzésből kirajzolódik, hogy a tudományhoz képest külsődlegesnek tűnő körülmények, mint a politikai-társadalmi hatások és a szakpolitikai intézkedések hogyan befolyásolják a pszichológia státuszát, alkalmazásának terepét és a szakmai közösség szerveződését. A mentálhigiénés ellátás fokozatos kiszorulása az állami egészségügyből, ha nem is egyenes következménye a pszichológus társadalom közügyektől való elfordulásának, de feltételezhetően összetevője. Ugyanakkor a fenti tényezők közrejátszanak abban, hogy a legtöbb pszichotudományos szakember nem kap sem szakmai közegében, sem képződése során elegendő tudásanyagot a társadalmi problémák mögött meghúzódó strukturális okokról, például ilyen az alacsony szocioökonómiai státusz hatása az egyén mentális egészségére (Berkovics és Oblath, 2008).

Ahogy azt Kozma-Vízkeleti Dániel is kiemeli a kerekasztal-beszélgetésben, a jelenlegi pszichológia problémája, hogy nem tud érvényes válaszokat adni, nem beszél a kliens nyelvét. Ennek egyik oka egyes hallgatók szerint, hogy a pszichológia egyetemi oktatása nem a „kliens nyelvének” elsajátítását helyezi fókuszába, inkább egy általános és tudományos emberképet kíván átadni a pszichotudományok különböző ágainak szempontjából. Ezek azonban nem alkalmazhatóak direkt módon a későbbi kliensek életkörülményeiből fakadó problémákra. Az egyik diák ezt így fogalmazza meg:

⁹² Kovai amellet érvel, hogy a nyugati szakirodalmak felértékelődése egyben egy önkolonizációs attitűdöt is letükrözött a pszichológus szakmán belül. Ennek alapja az a tradicionálisan bináris reprezentáció Nyugat és Kelet (centrum és félperiféria) közt, mely a Nyugatra mint a fejlődés univerzális referenciájára hivatkozik, míg Kelet-Európa kultúrája, tudományossága és életvitele alacsonyabbrendűséget testesít meg (Kovai, 2017).

⁹³ Fontos szem előtt tartani, hogy mindez elsősorban a gyakorló pszichológusokra vonatkozott, miközben ebben az időszakban folytak országos méretű szociálpszichológiai kutatások is.

[A]zt látom, hogy az az egyik nagy vágya sokaknak, hogy csináljanak egy teljesen jó személyiségmodellt, amit mindenkire rá lehet illeszteni. Az órák nem azt adják át, hogy megfoghatatlan az ember egy leíró modellel, és hogy nemcsak az embert kell nézni, hanem a szociális helyzetét, osztályhelyzetét, minden ilyesmit. És szerintem ez totál tévhitre vezeti az embereket” (MA hallgató, 2022).

Az általános emberkép vázát az egyetemi műhelymunkák és terepgyakorlatok hivatottak tartalommal feltölteni. Azonban a fentebb említett okok miatt az egyetemeknek nincs feltétlenül kapcsolatuk a szociális ellátórendszerrel, ami mélyebb gyakorlati ismeretekhez juttathatná a diákokat, a szak- és módszerspecifikus képzések mellett pedig a felsőoktatási intézmények közül nem mind érzi feladatának ezek továbbadását. A problémát az oktatók is érzékelik. Demetrovics Zsolt ezt úgy fogalmazza meg:

[M]indenképp valamiféle reflexivitásra lenne szükség. Arra, hogy amit tanulnak, az nem pusztán egy tudomány, hanem egy olyan tudomány, amit az alkalmazás, az intervenció, a beavatkozás érdekében lehet hasznosítani (Kerekasztal beszélgetés, 2020)

A fentiek hiányában azonban a hallgatók „kreativitására” van bízva, hogy gyakorlatot szerezzenek.

Műhelymunkából sok van, terepgyakorlatból kevés. Emberekkel konkrétan kétszer 45 órát kéne foglalkozni papíron, ebbe tartozik a pszichiátriai, klinikai látogatás, interjúk felvétele óvodákban és iskolákban, de ezek egyedi alkalmak. Ami hiányzik, az a közvetlen kapcsolat a klinikával. Itt főleg ismeretség alapján lehet közelebb jutni egy-egy pszichológushoz, akiknek a munkáját lehet követni. Nincs lista, amiből választani lehet. Ha jóban vagy egy olyan tanárral, aki a klinikán dolgozik és megbeszéléd, akkor bevisz és tudsz interjúzni (PhD hallgató, 2022).

Mindezek fényében nem meglepő, hogy a diákok gyakorta számoltak be arról a frusztrációjukról, hogy nem tudják, hogy az évek alatt elsajátított tudásanyagot hogyan fogják alkalmazni később, a segítői munka során. A fókuszcsoporthoz egyik frissen végzett pszichológusa jelenleg az Ormánságban dolgozik tanácsadóként. Erre azért van lehetősége, mert pályázati finanszírozáson keresztül elérhetővé vált a lakosság számára az ingyenes pszichológiai tanácsadás, ám a területen se a pszichiátriai, se a szociális ellátórendszer nincs kiépítve, így pályakezdőként rengeteg feladat hárul rá.

Nagyon sok ember ott tart, hogy nem tud 40–50 percet végigülni velem szemben. Ezek a dolgok azok, amik nem kerülnek elő a képzésen. Sokaknak lehet, hogy problémát jelent, hogy ott üljenek és egy beszélgetést folytassanak, mert nincsenek hozzászokva, hogy

valaki megkérdezi a véleményüket, tapasztalataikat vagy megélésüket. Megfordul a fejében, hogy mondjuk felkészít-e bármilyen módon arra a képzés, hogy igen, ilyen lesz. És hogy ezt nem úgy értékeljük, hogy ez egy deviancia feltétlenül, hanem egy közegből adódó vagy szocializációból adódó probléma. Klinikain megtanultuk a Rorschach-tesztet és társait, most pedig egy olyan csoportot kell tartanom, ahol azt tanuljuk, hogyan fogalmazd meg a véleményed. Mert ha Dixit-kártyákat adok a kezükbe, nem tudnak elvonatkoztatni. A szakma nagy része nem tud kommunikálni velük. Hiába vannak eszközeink, ha nem tudjuk eljuttatni a társadalomnak. Ha nincs nyitottság, akkor ez egy osztálybeli kiváltság marad (2020-ban végzett pszichológus, 2020).

Az egyetemi képzés a hallgatók elmondása alapján nem sokat mond arról, hogyan győzhető le a pszichés egyenlőtlenségek, vagy hogyan lehet minél nyitottabbá tenni a terápiát különböző társadalmi státuszú egyének számára.⁹⁴ A kimaradó gyakorlat a szak- és módszerspecifikus képzésekre szerveződik ki. Kozma-Vízkeleti Dániel kiemeli:

[A]mit effektíve a klienseikkel dolgoznak, annak a nagy részét inkább módszerspecifikus képzéseken sajátították el, mintsem az egyetemen [...] nem lehet elválasztani a kettőt, szükség van arra az alaptárgyra és szemléletre, amivel az egyetem fölvért, de talán hazánkban tényleg megtapasztaljuk, hogy az akadémiai, pszichológiai és egyetemi lélektan, meg a gyakorló kollégák néha csak néznek egymásra, és nem értik, ki milyen szempontokat és értékeket képvisel” (Kozma-Vízkeleti, 2020).

A fentiekből úgy tűnik, autonómiája érdekében a diszciplína fokozatosan elfordul a szociális szempontok tematizálásától mind az oktatásban, mind a közéletben. Ez azonban további problémákhoz vezet, hiszen a közéleti kiállás hiányában a társadalom szemében valóban pusztán piaci szolgáltatássá válik a pszichológia.

Jelenleg a mentálhigiénés ellátás egyre jobban kiszorul az egészségügyből, amivel szemben sem a szakma, sem a társadalom nem mutat különösebb ellenállást, miközben valójában ők is a folyamat kárvallottjai.⁹⁵ A közszolgáltatások fokozatos leépítése egyre

94 Bizonyos társadalmi kérdésekkel a diákok szociálpszichológia kurzusokon találkozhatnak, ám ezek a legtöbb képzésben választható tanegységek, így a hallgatók személyes preferenciáján múlik, hogy felveszi-e azt, valamint az oktató által preferált elméletek függvénye, hogy ott milyen társadalomképpel találkozhatnak.

95 A legutóbbi relatíve egységes állásfoglalást 2022 január 22-én közölte a Magyar Pszichiátriai Társaság és a Magyar Pszichológiai Társaság Facebook oldalukon a 2021. évi LXXIX. törvény a pedofil bűnelkövetőkkel szembeni szigorúbb fellépésről, valamint a gyermekek védelme érdekében egyes törvények módosításáról. A közleményben a társaságok nehezményezik, hogy a törvény összemosza a pedofiliát a homoszexualitással, valamint hangsúlyozza, hogy “kötelességünk megfogalmazni szakmai álláspontunkat, mert a társadalomban a kisebbségben lévő csoportok, a többségtől valamilyen módon eltérő személyek stigmatizálásuk okán fokozottan veszélyeztetettek lehetnek különféle pszichés nehézségek kialakulása szempontjából” (2022). A közlemény a társadalmi ügyekben való kiállás pozitív példája, ugyanakkor annak megjelenése után a közlemény mondandójával ellentétes szakmai hangok is megfogalmazódtak, például Bagdy Emőke a Hit Rádióknak adott interjújában úgy fogalmaz “[a] társaság a saját etikai alapelvei ellen vétett, amikor olyan közleményt adott ki, amely az elnökség, a vezetőség és a tagság egészének álláspontját sem képviseli” (Elek, 2022; Magyar Pszichológiai Társaság - LMBTQ szekció, 2022).

jobban gátolja a különböző társadalmi csoportok hozzáférését az ellátáshoz, ami egy öngerjesztő folyamatot eredményez. A képződő pszichológusok egyetemi éveik során, majd gyakorlatuk alatt nagyon ritkán tudnak kapcsolatba lépni az alacsonyabb státuszú társadalmi csoportok problémáival. A közszférában egyre kevesebb álláslehetőség adott, s a verseny mellett az ott kapott fizetés sem tükrözi vissza a képzés anyagi és időbeli ráfordításait. Ezért a pályakezdő pszichológusok inkább a piaci szektorban igyekeznek elhelyezkedni, semmint nevelési tanácsadóknak, iskolákban vagy kórházakban, még akkor is, ha alapvetően ez lenne szakmai céljuk.⁹⁶

„A saját szociális helyzetem miatt nem tehetem meg, hogy olyan emberekkel foglalkozzak, akik a szociális helyzetük miatt nem engedhetik meg a pszichológiát” fogalmazza egy pályakezdő pszichológus egy fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetés során (2022). A fenti materiális kényszerek következtében félő, hogy a pszichológiai segítségnyújtás Magyarországon a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődésének egyik gépezetévé válik. A képzés teljesítését egyre inkább a felső középosztálybeli családok gyermekei tudják megengedni maguknak, azonban ahhoz, hogy „befektetésük” megtérüljön, hasonló státuszú klienseknek fognak tudni segítséget nyújtani. „Hogyha kicsit olcsóbban meg lehetne úszni [a képzést], akkor a pszichológus se feltétlenül kérne annyit azért, hogy aztán visszánullázza, amit beletett”, hangzott el egy fókuszcsoporthoz tartozó interjúban (2022).

A hivatalos felvételi és képzési anyagok interjúkkal való összevetéséből kiderül, hogy a fenti egyenlőtlenségek – mind a társadalom, mind az oktatás szintjén – kimondatlanul, mintegy íratlan szabályként vannak jelen a mezőben. A probléma egyes elemei a fókuszcsoporthoz tartozókban, a hallgatói fórumon és a kerekasztal-beszélgetésben is megjelentek, ebből arra lehet következtetni, hogy az a szakma számára legalább részben ismert. Ugyanakkor annak kimondatlansága tovább működteti a folyamatot, ami nemcsak a szélesebb társadalomra, de a szakmára és a szakmába frissen belépőkre is negatívan hat.

A szakmai összefogás lehetőségeiről

A pszichológia intézményi szintű problémáira sokan hozzák fel a jelenleg hiányzó pszichológusi kamarát mint megoldást. Vizin Gabriella a kerekasztal-beszélgetés során

⁹⁶ Az egészségügyi végzettségű szakpszichológusok fizetését az utóbbi években a szakorvosokéval együtt megemelték az egészségügyi szolgálati jogviszony keretében. Azaz az ott megszerezhető fizetés nem alacsony, viszont a szektor még mindig nem biztosít elegendő álláshelyet. Eközben, ahogy az már a korábbiakban is felmerült, vannak egész megyék, régiók, ahol egyáltalán nincs pszichológusi ellátás. Továbbá amennyiben hirdetnek is kisebb településeken státuszokat, azok nem biztos, hogy betöltésre kerülnek, mivel a pszichológusok a fővárosba és a nagyobb egyetemi centrumokba tömörülnek az ott elérhető továbbképzések, szupervízió, szakmai közösség és magánrendelésekre fordítani tudó kliensek miatt.

elmondta, „egy jól működő pszichológusi kamara alkalmas lehet arra, hogy eljuttassa a pszichológiát a rászorulókhöz, illetve hogy költséghatékony állami ellátást biztosítson” (2020). Demetrovics Zsolt hasonlóan vélekedik. Szerinte a kamara tudná szabályozni a pszichológus szakmát, például egy pszichológus törvényen keresztül.

Egy tisztább, kiszámíthatóbb rendszert eredményezne [...], abban is segíthetne, hogy lobbizzon abban, hogy a pszichológiai típusú, tehát akár a pszichiátriát is idehozhatjuk, de egyáltalán a mentális egészség területén, olyan módon megnyíljanak szakmák, amik segítenének (Kerekasztal beszélgetés, 2020).

A magyarországi pszichológus kamara történeti-szakmai alakulása és az ahhoz kapcsolódó különböző vélemények egy külön kutatás témája lehetne, ezért jelen esettanulmány csak röviden tér ki rá. Magyarországon nem működik pszichológus kamara, annak megalapításáról pedig jelenleg is élénk vita folyik a szakmai közegben. A kamara feladatai közé tartozna a szakma felügyelete, továbbfejlesztése, önszabályozása, a kliensek érdekeinek védelme vagy az illetéktelen szakmagyakorlás elleni fellépés.

Legutóbb 2017-ben váltott ki heves vitát az EMMI által benyújtott törvénytervezet a pszichológusok kamarai alapítására vonatkozóan (Magyar Orvosi Kamara, 2017). Míg a tervezet mögött a hazai pszichológus társadalom csak egy kis része sorakozott fel, addig látványos tömegekből váltott ki ellenérzést, aminek vitafórum keretében adtak hangot. Sok szakmabeli nehezményezte, hogy a törvénytervezet a már létező kamarákhoz képest példátlan túlhatalommal ruházná fel leendő elnökét etikai ügyek elbírálásában, s így inkább hatóságként, semmint közös érdekvédelmi szervezetként funkcionálna (Horváth, 2017b). A vitafórumon hangsúlyozták továbbá, hogy egy érdekérvényesítő közösség valóban hasznos lenne a szakma számára, ám nem az akkori tervezet formájában. Több felszólaló is amellett érvelt, hogy szükséges javítani a hazai pszichológus társadalom érdekérvényesítő képességét és a pszichoterápiához való NEAK-finanszírozott (korábban OEP) hozzáférés feltételeit, valamint a társszakmákkal való együttműködést és a képzéseket hatékonyabban összehangolni, ugyanakkor a kamara akkori tervezete nem ezeket a célokat tette elsődleges fókuszává (Magyar Orvosi Kamara, 2017).

Mindebből az látszik, hogy a hazai pszichológus társadalom különböző módokon, de szükségesnek látja saját szakterülete érdekeinek érvényesítését, melyben helyet kaphatnának többek közt a szociális ellátórendszerre vagy az oktatásra vonatkozó kérdések. A kamara körül folyó viták azonban több évtized után sem csillapodnak, a jelenleg működő érdekvédelmi szervezetek pedig nem bizonyulnak elegendőnek az itt is tematizált

problémákkal szembeni kiállásra. Miközben úgy tűnik, hogy a pszichológus társadalom egy jövőbeli érdekvédelmi szervezettől várja problémái megoldását, a támogatott pszichoterápiás ellátás elsorvad, a képződő pszichológusok valósága pedig egyre távolabb kerül az akut társadalmi problémáktól.

Ebben a helyzetben már az is előrelépést jelenthetne, ha a képzés a hallgatókat olyan ismeretekkel is felvértezné, melyeken keresztül kiállhatnának a pszichológia szakmai és a szélesebb társadalom pszichés egészségére vonatkozó érdekeiért. A pszichológusok képzéséből jelenleg ugyanis többnyire hiányzik a szakmát alakító társadalomtörténeti hatások és a tudományok terében betöltött pozíciójának ismerete. Ahogy Kovai fogalmaz, a jelenlegi magyar pszichológiának nincs történeti emlékezete, pusztán részterületek leíró feldolgozása (Kovai 2015b). Talán ebből is adódik, hogy a pszichoszociális egyenlőtlenségek és a pszichológia determináltsága a közép- és felsőbb osztályok felé a mai napig nem problematizálódtak a magyarországi pszichológia mainstream diskurzusában. Valójában ezek potenciálisan elősegíthetnék a képződő szakemberek saját társadalmi pozíciójukra való rálátását, a kötelező önismeret és belső folyamataik feltérképezése mellett.

5.3.4 Következtetések

Jelen empirikus esettanulmány arra kíván rámutatni, hogy a tudományhoz képest külsőnek titulált tényezők hogyan befolyásolják az oktatást és a képződő szakemberek elhelyezkedési lehetőségeit specifikusan Magyarországon. A kutatás ehhez a magyarországi pszichológusképzésben résztvevők nézeteit és véleményeit használta fel kiindulópontként. A kvalitatív adatok segítettek rámutatni, hogy bizonyos társadalmi, politikai, gazdasági faktorok és a pszichológia tudományos működése nem egymást kizáró tényezők, hanem egymással kölcsönhatásban válnak értelmezhetővé. Ugyanakkor a felsőoktatásban a fenti szempontok csak ritkán jelennek meg szisztematikusan, ennek következtében a képződő szakemberek számára kevés lehetőséget nyújtanak arra, hogy reflektáljanak saját szakmai és társadalmi pozíciójukra, azok okaira és következményeire.

A kutatás alapjául szolgáló fókuszcsoporthoz tartozó interjúk résztvevői arról számoltak be, hogy Magyarországon jelenleg a pszichológussá válás olyan idő- és pénzbeli ráfordításokat követel, melyek a szakmai kompetenciákon túl eleve szelektálják, kiből és milyen szakember válhat. Az egyetemi curriculum átfogó és elsődlegesen tudományos elveket érvényesítő tudásanyagot ad át. Eközben a tömegképzéssel, valamint az állami ellátórendszerben tevékenykedő pszichológusi pozíciók beszűkülésével a gyakorlati képzés az önköltséges szak- és módszerspecifikus képzőhelyekre hárul, melyekért folyamatos verseny folyik a hallgatók

közt. Az ellátórendszer problémáival és azok képzésre tett hatásával maga a pszichológustársadalom is részben tisztában van, mégis hiányzik az egységes szakmai állásfoglalás.

Mindezt valószínűleg nem egy pszichológusi kamara fogja megoldani, hiszen annak pusztá létéről is évtizedek óta vita folyik. Eközben többek közt az állami pszichoterápiás ellátás, a nevelési tanácsadás vagy az iskolapszichológusi rendszer egyre rosszabb helyzetbe kerül az ellátórendszerben. A képződő pszichológusok az interjúk során elmondták, mindezek fényében egyre kevésbé éri meg a közalkalmazotti pályát választaniuk, hiszen a kevésbé jól bérezett vagy szűkös elhelyezkedési lehetőséget biztosító közszolgáltatások nem térítik meg számukra az oktatásukba fektetett anyagi ráfordítást. A folyamat következtében azonban egyre nagyobb szakadék képződik a pszichológiai segítségnyújtás és a legrászorultabb társadalmi osztályok közt. Ezen keresztül féltő, hogy a pszichológia mint szakma és mint szolgáltatás fokozatosan a közép- és felső osztályok „kiváltságává” válik, ezzel még inkább eltávolodik a társadalmi problémáktól, ahogy azt a kritikai szakirodalmak is hangsúlyozzák. Az egyik hallgató megfogalmazása szerint:

[O]lyan pácienseket szül a pszichológia, amilyen. Ha számszerűsített tudomány próbál lenni, ehhez mérten szüli a pszichológusokat. Ha az számít, hogy mennyit publikáltál, ugyanúgy számszerűsítve, akkor ez olyan személyeket fog bevonni, akik ezek mentén gondolkodnak. Eközben a folyamatos önfejlesztés, a 'mindig tudsz jobb lenni' – amit belénk is sulykolnak – egy nagyon mérgező dolog. Őszintén, nem tudom mit akar a pszichológia magával kezdeni, milyen embereken akar segíteni (BA hallgató, 2022).

Ahogy azt a kritikai szakirodalmak is hangsúlyozzák, a pszichológia szakmai problémái és a társadalom pszichológiához való hozzáféréseinek korlátozottsága valójában egy töről fakadnak. Az állami pszichológiai ellátásra vonatkozó szakpolitikai intézkedéseknek nemcsak az alsóbb osztályok a kárvallottjai, hanem azok a képződő szakemberek is, akik emiatt megfosztódnak az ellátórendszerben végezhető gyakorlattól. Ez pedig hosszú távon kihat a szakma egészére. Az apolitikus hozzáállás továbbá meggátolhatja a szakmát annak felismerésében, hogy képes azokat a társadalmi feltételeket alakítani, melyben ő maga is tevékenykedik.

A pszichológia az államszocializmus egy rövid időszakában arra volt kényszerítve, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek feloldásának zászlóshajója legyen. Az individuumfókuszú és politikamentesnek tűnő nyugati pszichológia a független tudományosság alternatívjaként tűnt fel azzal az időszakkal szemben, melyben a pszichológiára ideológiai elvárások zúdultak.

Mindez azonban nem kevésbé politikai, amennyiben elmulasztja annak lehetőségét, hogy felismerje és alakítsa azokat a társadalmi feltételeket, melyben az emberek élnek. Az individualizálás továbbá nemcsak az elsajátítandó tudásanyagra, de a társadalmi kérdésekhez való hozzáállásra és közvetetten a pszichológiai mező szereplőire is kiterjed. Az állam azonban jelenleg oly mértékben elhanyagolja a mentális egészségre vonatkozó szociális ellátást, hogy mostanra elengedhetetlenné vált a társadalmi kérdések integrálása mind a mainstream pszichológiai diskurzusba, mind a képzés legalapvetőbb szintjein, ezen keresztül a mező résztvevői nagyobb eséllyel tudnak saját érdekeik mentén az alsó társadalmi osztályok pszichés gondozása mellett is kiállni.

A kutatás limitációi

A bemutatásra kerülő esettanulmány több limitációval is rendelkezik. A fókuszcsoporthoz technika hátránya, hogy a csoportdinamikából adódó folyamatok miatt bizonyos személyes vélemények esetleg megváltozhatnak a csoportnormának megfelelően, ezért érdemes lehet további, akár személyes interjúk felvétele a mező szereplőivel (Kitzinger, 1995). Továbbá, habár az előző empirikus kutatás a Nevelési Tanácsadók példáján keresztül - mint a pszichotudományok állami intézményeinek egy alosztálya - megvilágított bizonyos elemeket a pszichológiai mező hazai működéséről, annak eredményei csak részleges képet nyújtanak. Fontos lehet további kutatásokon keresztül feltárni más, a pszichotudományokkal kapcsolatos állami alrendszerek működését, például az iskolapszichológiai hálózatét vagy a klinikai pszichológiai ellátását. Ezen keresztül még árnyaltabb képet kaphatunk azokról a strukturális folyamatokról, amelyek befolyásolják a mező működését. Emellett további kutatások szükségesek annak megállapítására, hogy mindez milyen hatással van a mező szereplőire, önmeghatározásukra, tudományos és etikai keretrendszerükre, és saját szerepük definiálására.

6. Eredmények és diszkusszió

6.1 Következtetések

A disszertáció következtetéseinek megtételéhez érdemes visszatérni Ian Parker, az értekezés elején felsorakoztatott érveire, melyeket a kritikai pszichológia leggyakrabban felvet a pszichotudományokkal szemben. Ezek a (I) szélesebb társadalmi reflexió hiánya, (II) a pszichológiai problémák individuális keretben való értelmezése, ezen keresztül a gyakorlat normalizációs funkciója a társadalmon belül, végül ezzel összefüggésben (III) a pszichológia szerepe az egyenlőtlen társadalmi status quo-k fenntartásában (Parker, 2007). A kritika a fenti érvek alapján kiemeli, hogy a pszichotudományok és gyakorlatai reflektálatlanul ugyan, de jelentős befolyással vannak és formálják a társadalmi működésmódokat. A disszertáció részletes módszertani, történeti és empirikus kutatásai a fenti érvek fényében rámutatnak, hogy a tudományok változásai sohasem pusztán a diszciplínák inherens folyamatainak vagy progresszív fejlődésének eredményei, sokkal inkább történeti, társadalmi és gazdasági folyamatok által befolyásoltak, ami a pszichológia mint szubjektumtechnika esetében kiemelt jelentőségű. A pszichológia kritikájának jelentősége ezért épp abban áll, hogy megértsük, a tudomány milyen hatást fejt ki a társadalmi beavatkozások és az emberi viselkedés alakításának terén. A diszciplína aktívan részt vesz a társadalom alakításában, befolyásolva az oktatási rendszereket, a munkahelyi gyakorlatokat, a politikai döntéshozatalt és a technológiai innovációkat, amit például Michel Foucault „kormányozhatóság” fogalma is jelöl (Foucault, 1991).

A pszichotudományok, mint kormányzási technikák kezdettől fogva jelentős szerepet játszanak a modern társadalom normáinak kialakításában és fenntartásában. Intézményei ez alapján nem csupán funkcionális egységek, hanem a hatalom mikro-mechanizmusainak megtestesülései is, amelyek révén az egyének viselkedését, gondolkodásmódját és identitását formálják és szabályozzák az elmúlt évszázadban. A pszichoterápia esetében ez például az önismereti és önvizsgálati technikák belsővé tételét jelenti, ami nem pusztán az egyén önfejlesztését, hanem a társadalom normáinak való megfelelést is szolgálják, ahogyan azt a feminista kritikák vagy a hidegháborús pszichológia esetében is láthattuk. A pszichológia a jóléti állam közszolgáltatásain keresztül az élet számos területén meghatározóvá vált az egyéni jólét és kiteljesedés ígérete által. A tudományos diskurzushoz kapcsolódó technikák így konstitutív szerepet játszanak a jóléti demokráciák individuumainak formálásában, egyben kijelölik mi számít normális és elfogadott viselkedésmódnak, ezzel elősegítve társadalmi

normák reprodukcióját (Rose, 1990). Azaz a pszichotudományok eleve egy implicit normához viszonyítva működnek, ami egy általános emberi elmeműködés előfeltételezéséből indul ki (Michell, 2003).

A kritikai pszichológia fenti érvei a disszertáció történeti analízisében és empirikus esettanulmányaiban részben igazolást nyernek, ugyanakkor alapvető fontosságú szem előtt tartani, hogy a gondolati iskola az angolszász pszichológia kritikájára épül, ebből következően annak társadalmi kontextusát helyezi fókuszba. A Globális Észak és a magyarországi pszichológiai gyakorlat jelenleg hasonló funkciókat lát el és ezen keresztül hasonló problémákat vetnek fel, ugyanakkor ez nem jelenti automatikusan azt, hogy azok működése és társadalmi hatása azonos. Az egyes régiókban különböző társadalmi és történeti hatások alakították a pszichotudományok működését, ami megkérdőjelezi a nyugati kritikai szakirodalmak kritika nélküli alkalmazását a lokális jelenségek vizsgálatakor. A kritikai elméletek univerzális alkalmazása tulajdonképpen megismétli azt, amit a pszichotudományokkal szemben kifogásol, azaz olyan meglátásokra támaszkodik, amelyek figyelmen kívül hagyják a különböző kulturális és társadalmi kontextusokat. A disszertációban épp ezért kulcsfontosságú a különböző régiók történeti változásainak vizsgálata, amely elengedhetetlen annak megállapításához, hogy miként alakulnak és adaptálódnak hely- és kultúraspecifikusan az egyes pszichológiai gyakorlatok. A hasonlóságok mögött ugyanis sokszor különböző társadalmi jelentések és ebből fakadóan eltérő következtetések vonhatóak le.

Azaz habár a pszichotudományok a kritika szemüvegén keresztül a modernitás egészében strukturálisan átfogó kormányzási technikaként értelmeződnek, nem mindegy, milyen hatalmi elképzelések állnak alkalmazásának hátterében. Míg a Globális Észak szakirodalmi a kapitalista gazdasági érdekekben látják ezt a mögöttes hatalmi struktúrát, mely egy individualizált neoliberális szubjektum létrehozásának eszköze, addig hazánkban ez a hatalmi rendszer hosszú évtizedekig az államszocializmus volt. Az ideológiai formáció pedig épp a kapitalizmus és individualizáló kultúra értékeivel szemben határozta meg, mit jelent a jó élet, miközben a társadalmi emancipációt és egyenlősítést tűzte ki célul, annak ellenére, hogy azt sosem valósította meg a gyakorlatban. Mindez korántsem azt jelenti, hogy a szocialista berendezkedés hiányolta volna az egyenlőtlenségeket, azonban azokat más gyakorlatokon keresztül tartotta fenn, például a privát szféra teljes felszámolásával (Éber et al., 2014). A pszicho-tudományokat az államhatalom tehát a szocialista keretrendszerben is a kormányozhatóság eszközeként használta, azonban célja a saját értékekhez alkalmazkodó szubjektum kitermelése volt, az ahhoz kapcsolódó társadalmi normák mentén. Így a

korszakban kialakult oktatási intézmények, kutatási irányzatok, kezelési módok és szociális ellátás e cél szolgálatában a nyugati paradigmától eltérő módon fejlődött.

Ennek következtében, habár a rendszerváltás után a Globális Észak standardjai váltak mérvadóvá hazánkban is, az annak alapot szolgáltató pszichotudományos intézményrendszerek a korábbi rendszer elképzelései alapján épültek fel, amint az a nevelési tanácsadók működési elveiben vagy a felsőoktatás és a ráépülő szakmai gyakorlat szerkezetében is láthatóvá vált az esettanulmányokon keresztül. Ez egyfajta *hibriditást* eredményez a hazai pszichotudományok működésében, ahol a kortárs társadalmi és szakmai igényeket tulajdonképpen anakronisztikus intézményi struktúrák támasztják alá, mely a pszichológia működésének folyamatos nehézségeit eredményezi a mindennapok szintjén. A hibriditásból adódó nehézségek az ellátás és a pszichológia társadalmi szerepvállalásának szintjén a nyugati szakirodalmi kánon alapján értelmezhetetlen. Ennek fényében a disszertáció egyik fontos következtetése, hogy a pszichológiával szemben megfogalmazott kritikák esetében nem lehet figyelmen kívül hagyni a lokális kontextusokat, amelyek feltárásában például a mezőelmélet vagy a világrendszer-elmélet lehetséges eszköz lehet.

A disszertáció épp azért találta fontosnak a világrendszer-elméleti keretezést, hogy abban nyilvánvalóvá váljon a hazai pszichotudományok alakulásának eltérő mivolta, amire annak félperifériás helyzete egyfajta magyarázatot nyújt. A magyar pszichológia fejlődését és nemzetközi beágyazottságát vizsgálva több olyan kulcsfontosságú szakasz azonosítható, amely tükrözi a globális erőviszonyok és helyspecifikus gyakorlatok kölcsönhatását. Hasonlóan a nemzetközi trendekhez, hazánkban is a 19. század jelöli az intézményiség megalapozását. Ugyanakkor Magyarország már ekkor „lemaradásban” volt más Európai országokhoz, például Németországhoz képest, mivel az a 19. század végére már pszichológiai laboratóriumokkal és egyetemi képzéssel rendelkezett.

Az államszocializmus időszaka hozta talán a legjelentősebb eltérést a magyar pszichológiában, kontrasztban a nyugati demokráciák szabadabb tudományos környezetével. A félperifériás Magyarország a tudományos fejlődésre az állami kontroll és a központi tervezésű gazdaság volt jellemző. A pszichológia fontos szerepet játszott a társadalmi reformokban és a „szocialista ember” nevelésében, de korlátozásoknak és cenzúrának is alá volt vetve. Az államszocializmus korai szakaszában a pszichológia tilalma és későbbi rehabilitációja mély nyomot hagyott a szakma fejlődésében, amely ma is érzékelhető a szakemberek politikai kérdésektől elzárkózó attitűdjében. A rendszerváltást követő időszak, a politika demokratizálódása, a szabadpiac és a határok megnyitása jelentősen befolyásolta a magyar pszichológiát a tudományos kutatások, az oktatás, és a pszichológia gyakorlati

alkalmazásának terén. A világszisztéma-elmélet keretrendszerében ez a változás különösen érdekes, mivel az potenciálisan lehetőséget biztosított a kitörésre a félperifériás helyzetből, amely azonban végül épp hazánk kulturális és történelmi háttere miatt nem tudott megtörténni. A piacgazdaság bevezetése új lehetőségeket teremtett a terápiás gyakorlat számára, mivel lehetővé tette a szakembereknek, hogy magánpraxisokat nyissanak, amely a közpolitikától való távolmaradás jegyében vonzó lehetőségként adódott. A korábban félinformális keretek közt működő szakmai közösségek az új jogi rendnek köszönhetően önálló szakmai keretet alakíthattak ki, például egyesületek alapításán keresztül. A határok megnyitásával a nyugati szakirodalmak és módszertanok korlátok nélkül áramolhattak be az országba. A szakemberek többsége ezek elsajátításában a nyugathoz való felzárkózás lehetőségét látta (Böröcz, 1990; 1992; 1995; Kovai, 2017). Továbbá a nemzetközi kapcsolatok építésének érdekében, valamint a tudományos eredmények exportálhatósága miatt hamar átvették a Globális Észak tudományos kritériumrendszerét, elsősorban az akadémiai pszichológia és az oktatás területén.

A rendszerváltást követő időszakban tehát a magyar pszichológia jelentős lépéseket tett a nemzetközi pszichológiai közösségbe való integrálódás felé, kihasználva a politikai és gazdasági nyitás által teremtett új lehetőségeket. Ugyanakkor a félperifériás pozícióból adódóan hiába igyekeztek „felzárkózni”, hiszen a nyugati országokra jellemző materiális és kulturális előfeltételeket a rendszerváltás nem hozta el automatikusan. Ennek leglátványosabb példája épp az állami ellátórendszer jelenlegi helyzete. Miközben a szakemberek egyre inkább a magánpraxist preferálják, a pszichológia állami ellátórendszerei erőforrás hiányában fokozatosan leépülnek. Az állam számára ugyan kedvező lehet a pszichológiai ellátás kiszervezése a piacra, mivel az mentesíti a finanszírozás terheitől, ugyanakkor ez a középosztály alatti társadalmi csoportokat radikálisan elvágja a mentális problémákban való segítségnyújtástól, mely a hazai pszichotudományok jelenleg egyik legégetőbb problémája.

Mindebből nyilvánvalóvá válik, hogy a magyar pszichológia története szorosan összefonódik a nemzetközi pszichológia fejlődésével, ugyanakkor jelentős sajátosságokkal is rendelkezik, amelyek új jelentéssel ruházzák fel a pszichológia társadalmi reflexiójának hiányáról szóló kritikát. Parker érveiben ugyanis nem jelennek meg azok a specifikusan félperifériás gazdasági és társadalmi kényszerek, amik a hazai pszichológiai szakmát a magánszférába való kivonulásra készítik. Az disszertáció empirikus esettanulmányainak célja ennek szellemében a félperifériás helyzetből adódó strukturális kényszerek mélységi vizsgálata és számbavétele az intézményi működésmódok társadalmi keretben történő vizsgálatával. Ennek érdekében mindkét esettanulmány kiemeli a pszichotudományos

intézményrendszer állami finanszírozási és infrastrukturális hiányosságait, amely jelentős kihívások elé állítják nemcsak az azokban tevékenykedő szakembereket, de a pályára frissen belépők szakmai gyakorlatát és elhelyezkedési lehetőségeit is. A finanszírozási problémák közvetlen hatással vannak az intézmények működésére, a szolgáltatások elérhetőségére és minőségére a nevelési tanácsadóknál és a pszichológusképzés területén egyaránt.

Az ehhez kapcsolódó másik strukturális probléma, hogy az állami finanszírozás csökkenése magában hordozza magánpraxisok térnyerését, melyeket azonban már nem a szociális segítségnyújtás, hanem a piac logikája határoz meg. A tendencia a nevelési tanácsadók esetében növeli a szakemberhiányt és a magas fluktuációt eredményez, mivel a fiatal szakemberek csak kötelező szakmai gyakorlatuk végrehajtására használják az intézményt, mielőtt maguk is inkább a magánrendelés lehetőségét választják. A frissen végzett szakemberek attitűdje azonban szintén a piaci logikából ered, mivel az oktatási rendszer által elvárt módszerspecifikus képzések csak fizetős formában érhetőek el az arra hivatott egyesületeken keresztül. Jelenleg Magyarországon a pszichoterapeutává válás jelentős idő- és pénzbeli befektetést jelent, melyet az alulfinanszírozott állami pozíciók képtelenek megtéríteni, így sokan még akkor is a magánpraxist kényszerülnek választani, ha eredetileg valamilyen szociális szolgáltatásban kívántak elhelyezkedni.

Mindeközben a szakmát érintő nehézségek erősen konvergálnak a pszichológiai segítségnyújtás elérhetőségének problémájával. A magánpraxisok elterjedése párhuzamban az állami támogatások csökkenésével jelentősen befolyásolja, hogy jelenleg Magyarországon kinek van hozzáférése a pszichológiai segítségnyújtáshoz vagy annak elsajátításához, azaz a probléma több szinten is megmutatkozik. A nevelési tanácsadók erőforráshiányai hosszú, akár több éves várólistákat eredményez. Míg a középosztálybeli családok - habár egyre nehezebben - de megtehetik, hogy magánterápiába fektessenek a gyorsabb ellátás érdekében, addig a rossz szocioökonómiai státuszú családok sok esetben teljesen elesnek az ellátástól. Ezzel párhuzamosan a pszichológusképzés, ezen belül is a szakirányú- és módszerspecifikus képzések, magas költségeket rónak a hallgatókra, melyhez hozzájárul, hogy az egyetemvárosoktól távolabbi régiókban élők számára a lakhatási és önfenntartási költségek is jelentősek a hosszúra nyúló képzési idő alatt.

A fenti probléma jelentősen hozzájárul a társadalmi egyenlőtlenségek reprodukciójához. Az ellátás oldaláról azzal, hogy korlátozza a nehéz anyagi helyzetből érkező gyerekek viselkedési- és tanulási nehézségeinek megoldását, ami hosszú távon meghatározza a beilleszkedési és továbbtanulási lehetőségeiket, végső soron társadalmi mobilitásukat. A képzés oldaláról az anyagi megkötöttségek eleve szelektálják, hogy kinek

van lehetősége elvégezni az egyetemi képzést. Manapság jellemzően a középosztálybeli családok engedhetik meg maguknak mind az egyetemi képzést, mind a magánterápiát. Mivel ezen belül sem a képzés, sem a szakmai gyakorlatok nem biztosítják a diverz társadalmi csoportok problémáinak megismerését, az alkalmazott pszichológia az oktatáson keresztül is egyre távolabb kerül a specifikusan hátrányos helyzetű csoportokra jellemző, társadalmi eredetű pszichés problémáinak megértésétől és kezelésétől.

Habár a felsorolt strukturális problémák két pszichotudományos intézmény tanulmányozásának következtetéseiből erednek, azok valószínűsíthetően az állami ellátórendszer más területein is jelen vannak valamilyen formában, ami a félperifériás pozícióból fakad. A félperifériás gazdaságok jellemzője az állami erőforrások korlátozottsága, amely közvetlenül befolyásolja a szociális ellátórendszer finanszírozását, valamint a szociális segítségnyújtás egyenlőtlen eloszlását eredményezi. Az állami támogatások csökkenése magával vonja a magánellátás térnyerését – nem csak a pszichológiai mezőben – ami a hátrányos helyzetű csoportok számára hozzáférhetlenné tesz bizonyos jóléti szolgáltatásokat, melyek hivatalosan minden állampolgár számára biztosítottak. A dinamika erősíti a társadalmi egyenlőtlenségeket és gátolja az osztályok közti mobilitást, ami kérdésessé teszi az egyenlő esélyek nyugati gondolkodásból importált ideálját (Wallerstein, 2010). Ezek az összefüggések világosan rámutatnak arra, hogy a magyar pszichológiai ellátórendszer problémái nem izoláltan értelmezhetők, hanem szoros kapcsolatban állnak az ország félperifériás gazdasági és társadalmi helyzetével. A világrendszer-elmélet alkalmazása lehetővé teszi, hogy megértsük, hogyan mindez hogyan alakítja a pszichológiai ellátás és oktatás strukturális kényszereit, valamint hogy hogyan járul hozzá a társadalmi egyenlőtlenségek fenntartásához és mélyítéséhez.

A disszertáció a fenti érvek alapján arra törekszik, hogy egy olyan, a kritikai pszichológia nézetrendszerén alapuló kutatást vigyen véghez, amely árnyalt képet fest a pszichológia és a társadalom viszonyáról, figyelembe véve a különböző történeti, társadalmi és gazdasági kontextusokat. Ezen keresztül láthatóvá válik, hogy maga a kritika sem univerzális, mivel annak lehetőségeit és következtetéseit a lokális és történeti folyamatok befolyásolják. Ezáltal a disszertáció arra hívja fel a figyelmet, hogy a pszichológia kritikáját nem lehet pusztán az angolszász kontextusból kölcsönzött érvekkel megfogalmazni, hanem szükséges figyelembe venni a helyspecifikus dinamikákat és az abból eredő strukturális kényszereket.

A hazai pszichológia sajátosságainak részletes bemutatása – különösen az államszocializmus időszakában kialakult gyakorlatok és azok rendszerváltás utáni hibrid

továbbélését – egyben igazolja a kritikai pszichológia azon érvét, mely a pszichotudományokra nem csupán tudományos paradigmák és elméletek halmazaként, hanem mélyen gyökerező társadalmi és politikai struktúrák eredményének tekintik. A világrendszer-elméleti keretbe ágyazott elemzés ugyanakkor rávilágít arra, hogy a félperifériás gazdasági és társadalmi helyzet a Globális Északtól eltérő módon befolyásolja a pszichológiai gyakorlatokat, valamint eltérő formákban járul hozzá a társadalmi egyenlőtlenségek fenntartásához. Éppen ezért, ahogyan arra Ben Harris tanulmánya is rámutat, a pszichológia történetének szélesebb társadalmi és történelmi kontextusa magában kell hogy foglalja a szociális, osztálybeli, nemek közötti és politikai tényezőket, amelyek épp annyira formálták a kutatásokat és elméleteket, mint a tudományosság belső szabályszerűségei (Harris, 2009).

Alapvető fontosságú mindezért, hogy a képződő szakemberek oktatásuk során megismerkedjenek a pszichológia társadalomelméleti alapokon nyugvó történetével, ezen belül is azokkal a helyspecifikus sajátosságokkal, amelyek kihatással vannak mind a jelenre, mind szakmai identitásukra. A pszichológia történetének ilyenén tanulmányozása elősegítheti mind a képződő, mind a már szakmai közösségben tevékenykedő szakemberek számára a kulturális közegbe kódolt elfogultságok és vakfoltok felismerését, ami annak tudatosítását is jelenti, hogy a társadalmi normák, értékek és hatalmi struktúrák már eleve befolyásolják a szakemberek legelemibb szintű hozzáállását a kutatási kérdések megfogalmazásában, a módszertan megválasztásában és a kapott eredmények értelmezéseit. Végző soron elmondható, hogy a pszichológiai kutatások és gyakorlatok kritikai reflexiója nem csupán tudományos, hanem etikai és társadalmi szempontból is alapvető. Amennyiben a pszichológia valóban egyszerre alkalmazható az elnyomásra és a felszabadításra is (Csányi et al., 2022), úgy az ahhoz kapcsolódó szakmai közösség képes lehet aktív alakítójává válni nemcsak saját lehetőségfeltételeinek, de ezen keresztül a mentális segítségre szorulóknak érdekeinek érvényesítésében is.

A disszertáció célja tehát azon rejtett vagy gyakran tudattalan nehézségek feltárása, amelyekkel a pszichotudományok, a pszichológiai képzés, a tudományos kutatások, valamint a szakmai gyakorlatok és szolgáltatások szembesülnek mindennapi működésük során. A munka rámutat arra, hogyan kapcsolódik össze az emberkép, a társadalmi beágyazottság és a módszertan kérdése a szakmai minőség fenntartásával, valamint hogyan befolyásolják mindezeket a tudománypolitikai, gazdaságpolitikai és szociálpolitikai kompromisszumok. Mindez különösen élesen jelenik meg Magyarország félperifériás helyzetében, ahol a gazdasági változások még erőteljesebben áthatják a szakmai döntéseket és azok igazolását. A disszertáció kritikai megközelítése tehát azt a célt szolgálja, hogy a pszichológus szakma

szereplőit ösztönözzé a társadalmi egyenlőtlenségek fenntartására való tudatosabb rálátásra, különösen a szolgáltatások és az oktatás területén, mivel ezáltal lehetőség nyílna arra, hogy a szakma résztvevői konstruktívan tudjanak fellépni saját működési kereteik és a társadalmi kompromisszumok alakításában, a disszertáció ezzel az építő szándékkal igyekszik hozzájárulni a pszichológus szakma munkájához.

6.1.2 Limitációk és további kutatási irányok

A disszertáció által demonstrált elméleti keret és módszertan a társadalomtudományos kritikai vizsgálatban megannyi előnyt nyújt, hiszen a bemutatott strukturális összefüggések egy klasszikus, kvantitatív alapú pszichotudományos vizsgálat keretein belül nehezen megfigyelhetőek. Ugyanakkor ez az előny egyben a kutatás hátránya is. A társadalomelméletekre alapozott kvalitatív vizsgálatok problémája, hogy a szubjektív tapasztalatok előtérbe helyezése magával vonja a szigorú értelemben vett objektivitás hiányát. Mindez akadályozza az általános érvényű következtetések megfogalmazását és az eredmények általánosíthatóságát (Cooper et al., 2012). A Nevelési Tanácsadók vizsgálatának esetében ez például a kis mintavételi arányból, valamint a válaszadók egyenlőtlen területi eloszlásából fakad. Mivel a legtöbb adatközlő Budapesten és környékén dolgozik, az általuk közölt információk csak korlátozott betekintést nyújtanak a vidéki tanácsadók munkájába és kihívásaiba. Továbbá az említett kérdőíves felmérést valószínűleg azok a szakemberek töltötték ki, akik már eleve problémákat észleltek munkakörülményeikben (Kepics & Eörsi, 2023), ezáltal befolyásolva a kutatási adatok reprezentativitását. A kutatás limitációja továbbá, hogy elsősorban pszichológusok véleményét és tapasztalatait tárta fel, míg ehhez képest más, a Nevelési Tanácsadóknál dolgozó szakemberek – mint például gyógypedagógusokat, logopédusokat és egyéb segítő szakmák képviselőinek – véleményét csak elszórva dolgozza fel.

Az oktatás etnográfiai vizsgálatának esetében hasonló módszertani problémák merülnek fel. Ezen felül a fókuszcsoporthoz technika hátránya, hogy a csoportdinamikából adódó folyamatok miatt bizonyos személyes vélemények esetleg megváltozhatnak a csoportnormának megfelelően, ezért érdemes lehet további, akár személyes interjúk felvétele a mező szereplőivel (Rácz et al., 2023). Továbbá, habár az előző empirikus kutatások a Nevelési Tanácsadók és a képzés példáján keresztül megvilágított bizonyos összefüggéseket a pszichológiai mező hazai működéséről, annak eredményei csak részleges képet nyújtanak annak egészéről.

További kutatásokban fontos lehet feltárni más, a pszichotudományokkal kapcsolatos állami alrendszerek működését, például az iskolapszichológiai hálózatét vagy a klinikai pszichológiai ellátását. A jövőbeli kutatásokban emellett érdemes lehet diverzebb és nagyobb létszámú mintát alkalmazni, mert habár azt egy egyéni disszertációs kutatás erőforrásai nem teszik lehetővé, egy kutatócsoportban végzett feltáró munka erre kiváló lehetőséget biztosíthat. Ezen keresztül még árnyaltabb képet kaphatunk azokról a strukturális folyamatokról, amelyek befolyásolják nemcsak a pszichotudományos mező működését, de az ahhoz kapcsolódó állami alrendszerekkel való viszonyát is. Emellett további kutatások szükségesek annak megállapítására, hogy mindez milyen hatással van a mező szereplőire, önmeghatározásukra, tudományos és etikai keretrendszerükre és saját szerepük definiálására. Ehhez érdemes lehet a kvantitatív és kvalitatív módszerek együttes alkalmazása egy kevert módszertani keretben, mely lehetővé teszi az objektivitásra való törekvést és általánosságot, helyet hagyva a szubjektív tapasztalatok mélységi és kontextuális vizsgálatának (Teddie és Tashakkori, 2009).

6.2 Szakmai ajánlások

A disszertáció végezetül a kritikai keretrendszeren és a magyar pszichotudományokat vizsgáló esettanulmányokon keresztül szakmai ajánlásokat fogalmaz meg. Az ajánlások a kutatáson keresztül figyelembe veszik a hazai pszichológia helyspecifikus beágyazottságát, történeti és gazdasági meghatározottságait, kiegészítve ezzel a disszertáció elején szereplő általánosabb kritikai megállapításokat. Úgy vélem, az ajánlások a pszichológia kritikájának részeként értelmezhetők, amennyiben azok nemcsak globális és elméleti szinten relevánsak, hanem a helyi viszonyokra is reflektálnak, és javaslatokat kínálnak a pszichotudományos gyakorlatok javítására.

A félperifériás országokban, mint Magyarország, különösen fontos, hogy a pszichológiai gyakorlatok és intézmények reflektáljanak a lokális társadalmi és gazdasági kihívásokra, hiszen ezek az országok gyakran olyan speciális problémákkal szembesülnek, ahogyan azt Wallenstern is kiemeli, amelyekre a globális központokból érkező megoldások nem adnak megfelelő választ. Az alábbi szakmai ajánlások célja nemcsak a pszichológiai ellátás vagy oktatás konkrét fejlesztésére irányul, hanem egyben azt is demonstrálja, hogy a kritikai pszichológia alkalmazása milyen gyakorlati haszonnal járhat. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy ezek az ajánlások megvalósítása hosszabb távú folyamat, amely a szükséges materiális erőforrásokon túl széles körű együttműködést és átgondolt szakmai

lépéseket igényel. Az ajánlások fókuszja a pszichológia társadalmi felelősségvállalásának növelése, ezen keresztül a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentése, valamint a mentális egészséghez való hozzáférés javítása, különösen a rászoruló és marginalizált csoportok számára, ugyanakkor ezen keresztül úgy hiszem, a pszichotudományos intézmények működése és a szakma helyzete is javulni tudna.

1. Az állami szerepvállalás növelése a pszichológiai ellátásban

A rendszerváltást követően az állami támogatások csökkenése figyelhető meg a pszichológiai ellátásban, mellyel párhuzamosan nő a magánpraxisok térnyerése. Így az elsősorban azokhoz jut el, akik anyagilag megengedhetik maguknak. A hátrányos helyzetű és marginalizált csoportok ezzel könnyen kiszorulhatnak az ellátórendszerből. A piaci logika dominanciája a pszichológiai ellátásban továbbá nem csak a szolgáltatások hozzáférhetőségét, hanem azok minőségét is veszélyezteti.

Ajánlás: Fontosnak tartom az állami szerepvállalás növelését a pszichológiai ellátásban annak érdekében, hogy a mentális egészség ne váljon privilégiumává. A támogatások növelése lehetővé tenné további pszichoterápiás osztályok kialakítását és fenntartását az ország egész területén, valamint megfelelő körülményeket biztosíthat az ott dolgozó szakemberek munkájához, ami vonzóvá tenné a közegészségügyi állásokat a pályakezdők számára is. Hosszú távon mindez hozzájárulna a mentális egészségügyi problémák – mint a beilleszkedési zavarok, depresszió vagy alkoholizmus – hatékonyabb kezeléséhez, csökkentve az állami egészségügy további terheit, ahogyan azt Perczel-Forintos Dóra, vagy az ACE kutatások is bizonyítják (Újhelyiné és Kuritárné, 2020; Perczel-Forintos, 2017b). Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy ezek a változások átfogó tervezést és fokozatos bevezetést igényelnek, figyelembe véve a meglévő rendszerek komplexitását. Ezen kívül hasznos lehet olyan szakpolitikák bevezetése, amelyek egyensúlyt teremtenek a piac és állami szolgáltatások közt, biztosítva, hogy a mentális egészségügyi szolgáltatások elérhetőek legyenek minden társadalmi réteg számára, így csökkentve a társadalmi egyenlőtlenségeket.

2. Társadalmi kérdések tudatosítása a pszichológiai elméletekben és gyakorlatokban

Ahogy azt a legtöbb kritikai irányzat is hangsúlyozza, a tudás és szakértelem nemcsak a diszciplína belső logikájától függ, hanem jelentős mértékben formálják a társadalmi és hatalmi erőviszonyok is. Ennek szemléletes példáit nyújtják a nevelési tanácsadókról és a

pszichológusképzésről szóló esettanulmányok, ahol a gazdasági, politikai és társadalmi tényezők közvetlen hatással vannak az intézmények és a szakmai gyakorlat működésére. Magyarország félperifériás helyzete különösen kiemeli ezt a hatást, ahol a piaci logika erősödése és az állami szerepvállalás csökkenése az egészségügyben – különösen a pszichológiai ellátásban – a magánszektorra korlátozza a szolgáltatásokat, ami kihatással van az alkalmazott terápiás gyakorlatokra is.

Ajánlás: Érdemes már az oktatás szintjén tudatosítani a hallgatókban a társadalmi reflexió fontosságát, a szigorúan pszichotudományos kurzusok elsajátítása mellett. Ez segítené abban, hogy a szakmai diskurzusokban a társadalmi és gazdasági tényezők hatása a pszichológiai problémákra reflektáltabbá váljon, fokozatosan pedig a pszichológiai gyakorlatban is figyelembe vegyék ezeket a szempontokat. A társadalmi és hatalmi viszonyok kritikus szemlélete nélkül a pszichológiai gyakorlat és a tudományos gondolkodás nem tud hatékonyan reflektálni a társadalmi folyamatokra, ezzel impliciten újratermelve a társadalmi egyenlőtlenségeket a mentális egészség terepén is. Ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy a pszichológia oktatás curriculumának és gyakorlatának átalakítása olyan hosszú távú és komplex folyamat, melybe nemcsak a szűkebb szakmai szereplők, de más, például a közoktatással foglalkozó szereplők bevonása is szükséges.

3. A pszichológusképzés racionalizálása az időbeli és anyagi ráfordítások tükrében

A pszichológiai képzés jelenlegi rendszere jelentős időbeli és anyagi terheket ró a hallgatókra. A teljes képzési folyamat, amely magában foglalja az alapképzést, a mesterképzést, majd a szakképzést és a módszerspecifikus képzéseket, akár tíz évet is igénybe vehet, és jelentős pénzügyi ráfordítást követel. Ezzel szemben például az orvosképzésben a gyakorlati tapasztalat megszerzését a rezidensképzés garantálja, mely integráns része az egyetemi oktatásnak, az nem jelent extra költségeket a hallgatók számára. Az ilyen típusú gyakorlat fontosságát Pléh Csaba is hangsúlyozza a pszichológusszakma jövőjéről szóló kerekasztal beszélgetésben. Habár a pszichológusképzésben most is léteznek lehetőségek a gyakorlatra, ezek korlátozottak, a helyekért folyamatos verseny folyik. Ennek oka a pszichoterápiás osztályok szűkösségében keresendő, ugyanakkor, ahogy Demetrovics Zsolt és Vizin Gabriella, szintén a kerekasztalon, megjegyezte, a pszichológusok alkalmazása szomatikus osztályokon és az egészségügyi ellátás különböző szintjein nemcsak a betegek kezelésének hatékonyságát növelné, hanem csökkenthetné a további ellátási költségeket. Az ilyen

gyakorlati munka továbbá lehetővé tenné a képződő pszichológusok számára, hogy minél diverzebb esetekkel és embercsoportokkal találkozzanak, ezzel növelve szakmai tapasztalatukat és felkészültségüket.

Ajánlás: A pszichológiai képzés racionalizálása, például egy, az orvostanhallgatókéhoz hasonló rezidensi rendszer bevezetése, nemcsak a szakképzőhelyek és a hallgatók terheit csökkentené, hanem pozitív hatással lenne az egészségügyre is, például az emberi erőforráshiány kezelésében és a betegek utógondozásában. Egy ilyen rendszer lehetőséget adna a hallgatóknak, a gyakorlati tapasztalat megszerzése szakemberek felügyelete mellett, amelyért nem kellene saját anyagi erőforrásaikat befektetniük. Jelenleg a gyakorlati helyek korlátozottak, és erős a verseny értük, ezért egy átfogó reform, amely szélesíti a gyakorlati képzés lehetőségeit, jelentős előnyökkel járna mind a hallgatók, mind az egészségügyi ellátás számára. Az ilyen változtatásokhoz azonban az állami ellátás más szereplőinek bevonása is szükséges, például az állami szereplőké. Ezen keresztül a változás fokozatosan és széles körű szakmai egyeztetés után tudna megvalósulni, figyelembe véve a képzési rendszer jelenlegi helyzetét és az érintett szereplők véleményét.

6.3 Záró gondolatok

A tudomány és a technológia fejlődése lehetőséget nyújt arra, hogy egyre mélyebbre hatoljunk az emberi psziché rejtelseibe és a szenvedés biológiai alapjaiba. Azonban, ahogyan ezt a disszertáció is hangsúlyozza, a szenvedés kezelésének kérdése messze túlmutat a biológiai megközelítéseken. Az emberi lény összetettsége és a társadalmi kontextusok mélyreható szerepe kihívás elé állítja a pszichológiai gyakorlatokat, rámutatva arra, hogy az emberi szenvedés megértése és kezelése szükségszerűen multidiszciplináris megközelítést igényel. A kritikai pszichológia, amely a pszichológiai gyakorlatok társadalmi beágyazottságát és azok társadalmi hatásait vizsgálja, kulcsfontosságú szerepet játszik a megközelítés előmozdításában. Ezzel nem csupán a pszichológiai gyakorlat mélyebb megértéséhez járul hozzá, hanem segíti a tudományos diskurzusok formálódását és a pszichológiai gyakorlatok társadalmi relevanciájának növelését.

Magyarországon a kritikai pszichológia fejlődése és alkalmazása még kezdeti stádiumban van, ám annak potenciálja, hogy hozzájáruljon a pszichotudományos gyakorlat társadalmi relevanciájának növeléséhez, vitathatatlan. Ehhez pedig rengeteg pozitív előképet láthatunk a hazai pszichológia történetében, úgy mint Ferenczi poliklinikája, Mérei

csoporkutatásai és klinikai munkája, vagy a Nevelési Tanácsadók holisztikus terápiás szemlélete és az ehhez kapcsolódó multidiszciplináris team munka. A disszertáció ezeken a példákön keresztül is igyekezett hangsúlyozni, hogy a kritikai pszichológia nem csupán elméleti keretként szolgál, hanem eszköztárként is, amely képes kezelni a társadalmi jelenségekkel összefüggő személyes problémákat.

Mindez azt is jelenti, hogy a pszichológia kritikája nem egyenlő a pszichológia felszámolásának gondolatával. Ahogy azt Ian Hacking történeti ontológiája vagy Michel Foucault gondolatai is hangsúlyozzák, a szubjektivitás nem statikus vagy előre meghatározott, hanem olyan dinamikus folyamat eredménye, amit az adott kor hatalmi komplexumából következő emberi interakciók, társadalmi gyakorlatok és tudások hoznak létre. Az ahogyan jelenleg önmagunkról, érzéseinkről, viselkedéseinkről és társas kapcsolatainkról gondolkodunk a pszichológiai diskurzus, mint szubjektumformáló technika eredménye. Ebből következik, hogy pszichés problémákra a pszichológiai gyakorlatok képesek autentikus válaszokat nyújtani.

Ugyanakkor nem mindegy, hogy az alkalmazott pszichotudományos technikák és elméletek milyen szellemben születnek. Egy realista kritikai pszichológia célja épp ezért a jelenlegi individuüm fókuszú paradigma szélesebb társadalmi folyamatok felé való tágítása, valamint a terápiás segítségnyújtás elérhetővé tétele a társadalom lehető legszélesebb rétegei számára. Ebben az oktatás kitüntetett fontosságú, hiszen az a szakemberré válás legalapvetőbb belépési pontja. A pszichológia kritikai szempontú oktatásának figyelembe kell vennie a társadalmi kontextusokat, a pszichológia ezekben betöltött szerepét, valamint a szakma társadalmi felelősségvállalásának fontosságát. A pszichológia csak akkor lehet igazán hatékony, ha képes reflektálni a társadalmi változásokra és aktívan részt tud venni azok alakításában. A jelen disszertációval tehát nem pusztán az akadémiai tudás bővítése a célom, hanem mint állásfoglalás, ösztönzi kívánom a pszichotudományok szakembereit egy társadalmi folyamatokra nyitottabb nézetrendszer kialakítására, ezzel hozzájárulva a hazai pszichológus szakma társadalmi szerepvállalásának erősítéséhez.

Irodalomjegyzék

- 1956-os Intézet – Oral History Archívum. (2016). *A másik Magyarország – Kritikai-ellenzéki mozgalmak és csoportok Magyarországon a Kádár-korszakban.*
<http://www.rev.hu/hu/node/126>
- Adams, F. (2010). *Phenomenology and Cognition*, 9(4), 619–628.
- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., & Sanford, R. N. (1950). *The authoritarian personality*. New York: Harper.
- Adorno, T. W., & Horkheimer, M. (2020). *A felvilágosodás dialektikája: Filozófiai töredékek*. Atlantisz Könyvkiadó.
- Alase, A. (2017). The Interpretative Phenomenological Analysis (IPA): A guide to a good qualitative research approach. *International Journal of Education and Literacy Studies*, 5(2).
- Albrecht, G. A. (2003). *Solastalgia: a new concept in human health and identity*. PAN Partners.
- Albrecht, G. (2019). *Earth Emotions: New Words for a New World*. Cornell University Press.
- American Psychological Association. (2015). *Publication Manual of the American Psychological Association*. Washington: American Psychological Association.
- Amouroux, R., Gerber, L., Jaccard, C., & Aronov, M. (2023). Historicizing “therapeutic culture”—Towards a material and polycentric history of psychologization. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 59, 237–245.
- Andorka, R., Buda, B., Donga, K., György, I., & Dús, Á. (szerk.). (1986). *Társadalmi beilleszkedési zavarok Magyarországon*. Kossuth.
- Aronson, E., & Gonzalez, A. (1988). Desegregation, jigsaw, and the Mexican-American experience. In P. A. Katz & D. A. Taylor (Eds.), *Eliminating racism: Profiles in controversy* (pp. 301–314). Plenum Press.
- Aronson, E., Stephan, C., Sikes, J., Blaney, N., & Snapp, M. (1978). *The jigsaw classroom*. Sage Publications.
- Atkinson, P. A., & Coffey, A. (1997). Analysing documentary realities. In D. Silverman (Ed.), *Qualitative research: Theory, method and practice* (pp. 45–62). Sage.
- Bálint, M. (1935). Zur Kritik der Lehre von den praegenitalen Organisationen der Libido. *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 21, 525-543.
- Bálint, M. (1968). *The Basic Fault: Therapeutic Aspects of regression*. London: Tavistock.
- Bakker, N. (2020). Child guidance, dynamic psychology and the psychopathologisation of child-rearing culture (c. 1920-1940): A transnational perspective. *History of Education*, 49(5), 617-635.

- Ball, S. J. (1981). *Beachside Comprehensive. A Case-Study of Secondary Schooling*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Baranyai Erzsébet et al. (1947). *Tanítás és értelmi fejlődés*. Budapest: VKM.
- Brabant, E., Falzeder, E., & Giampieri-Deutsch, P. (Eds.). (1993). *The correspondence of Sigmund Freud and Sandor Ferenczi (Vol. 1, 1908-1914)*. Harvard University Press.
- Barra, György. (1947). Nagy László és Ranschburg Pál nyomában. A gyermeklélektan vidéki úttörői. In: Baranyai Erzsébet et al. (szerk.). *Tanítás és értelmi fejlődés*, 158–170. Budapest: VKM.
- Beauvoir, S. de. (1969). A pszichoanalízis álláspontja. In *A második nem* (pp. 60–69). Gondolat Kiadó.
- Berde, Éva (2013). A felsőoktatás lehetséges létszámpályái Magyarországon. *Statisztikai Szemle*, 91, 57–76.
- Berkovics, B. (2003). Foucault és Goffman - a humán tudományok működése. *Pro Philosophia Füzetek*, 2003(36), 135–145.
- Berkovics, B., & Oblath, M. (2008). Ki nevel a végén? Rendszerváltás és értelmi fogyatékoság diskurzusai. *Anblokk*, 1(1–2), 29–41.
- Bloch, S., & Reddaway, P. (1977). *Psychiatric terror: How Soviet psychiatry is used to suppress dissent*. New York: Basic Books.
- Bogardus, E. S. (1947). Measurement of personal-group relations. *Sociometry*, 10(4), 306–311.
- Bolcsó, D. (2020, January 28). A kormány nekimegy a kuruzslóknak, a szakemberek attól félnek, ők járnak pórul. *Index*.
https://index.hu/techtud/2020/01/28/kuruzslas_kuruzslok_altudomany_aldotorok_sarlatanak_torvenymodositas_pszichoterapia/
- Borgos, A. (2013). *Nemek között. Nőtörténet, szexualitástörténet*. Noran Libro, Budapest.
- Borgos, Anna. (2018). *Holnaplányok - Nők a pszichoanalízis budapesti iskolájában*. Budapest: Noran Libro Kft.
- Borgos, A., Erős, F., & Gyimesi, J. (Eds.). (2019). *Psychology and politics: Intersections of science and ideology in the history of psy-sciences*. Central European University Press.
- Bordo, S. (1990). Reading the Slender Body. In M. Jacobus, E. F. Keller, & S. Shuttleworth (Eds.), *Body/Politics. Women and the Discourses of Science* (pp. 83–113). New York: Routledge.
- Bordo, S. (1992). Eating Disorders: The Feminist Challenge to the Concept of Pathology. In D. Leder (Ed.), *The Body in Medical Thought and Practice* (pp. 197–213). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Bourdieu, P. (1970). *La Distinction. Critique sociale du jugement*. Paris: Les Editions de Minuit.

- Bourdieu, Pierre. (1986). The forms of capital. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241-258). New York: Greenwood Press.
- Bourdieu, P. (1990). *The logic of practice*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (1991). The peculiar history of scientific reason. *Sociological Forum*, 6(3), 3–26.
- Bourdieu, P. (1999). The specificity of the scientific field and the social conditions of the progress of reason. In M. Biagioli (Ed.), *The Science Studies Reader* (pp. 31–50). Routledge.
- Bourdieu, P. (2000). A mezők logikája. In *Olvasókönyv a szociológia történetéhez II. kötet* (pp. 418–430). Új Mandátum.
- Bourdieu, P. (2008). *A társadalmi egyenlőtlenségek újatermelődése*. General Press Kiadó.
- Bourdieu, P., & Passeron, J. C. (1970). *La Reproduction Éléments Pour Une Théorie du Système D'Enseignement*. Paris: Les Editions de Minuit.
- Bourdieu, P., & Wacquant, L. J. D. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Polity Press.
- Böröcz József. (1990). A kádárizmustól a parlagi kapitalizmusig. A fejlett informlizmus építésének időszerű kérdései. *Mozgó Világ*, 16(8), 61–66.
- Böröcz József. (1992). Kettős függőség és tulajdonvákuum: Társadalmi átalakulás az államszocialista félperiférián. *Szociológiai Szemle*, 2(3), 3–20.
- Böröcz József. (1995). Színlelt nagy átalakulás? Informális kiút az államszocializmusból. *Politikatudományi Szemle*, 4(3), 19–41.
- Braudel, F. (1996). *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában I-III*. Akadémiai Kiadó-Osiris Kiadó.
- Brenner, Neil. (1999). Beyond state-centrism? Space, territoriality, and geographical scale in globalization studies. *Theory and Society*, 28(1), 39–78.
- Butler, J. (2002). Jelentős testek. In Bókay A. (Ed.), *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása: A poszt-strukturalizmustól a posztkolonialitásig* (pp. 538–559). Osiris Kiadó.
- Calkins, M. W. (1896). Community of ideas of men and women. *Psychological Review*, 3, 426–430.
- Capdevila, R., & Lazard, L. (2015). Psychology of women: Questions of politics and practice. In I. Parker (Ed.), *Handbook of critical psychology* (pp. 191–199). Routledge.
- Caplan, N., & Nelson, S. D. (1973). On being useful: The nature and consequences of psychological research on social problems. *American Psychologist*, 28(3), 199–211.
- Carter, N., Bryant-Luksosius, D., DiCenso, A., Blythe, J., & Neville, A. J. (2014). The use of triangulation in qualitative research. *Oncology Nursing Forum*, 41(5), 545–547.
- Castoriadis, C. (1975). *L'institution imaginaire de la société*. Paris: Seuil.

- Chiot, Daniel. (1977). *Social change in the twentieth century*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Chodorow, N. (2000). *A feminizmus és a pszichoanalitikus elmélet*. Új Mandátum.
- Civil Közoktatási Platform. (2022, november 16.). Egyre több papír, egyre kevesebb segítség-szakszolgálati dolgozók kiállása a gyermekekért.
<https://ckpinfo.hu/2022/11/16/pedagogiai-szakszolgálatok-dolgozóinak-szakmai-kiállása-a-gyermekekért/>
- Charmaz, K. (2014). Grounded theory in global perspective: Reviews by international researchers. *Qualitative Inquiry*, 20(9), 1074–1084.
- Charmaz, K. (2003). Grounded theory: Objectivist and constructivist methods. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *Strategies for qualitative inquiry* (2nd ed., pp. 249–291). Sage.
- Cixous, H. (1983). Portrait of Dora. *Diacritics*, 13(1), 2–32.
- Clark. (1970). *Science and social welfare in the age of Newton* (pp. 63-64). Oxford: Clarendon Press.
- Clayton, S., Manning, C., Krygman, K., & Speiser, M. (2017). *Mental Health and Our Changing Climate: Impacts, Implications, and Guidance*. American Psychological Association and ecoAmerica.
- Cooper, H. E., Camic, P. M., Long, D. L., Panter, A. T., Rindskopf, D. E., & Sher, K. J. (2012). *APA handbook of research methods in psychology, Vol 2: Research designs: Quantitative, qualitative, neuropsychological, and biological*. American Psychological Association.
- Costello, A., Abbas, M., Allen, A., Ball, S., Bellamy, R., et al. (2009). Managing the health effects of climate change. *The Lancet*, 373(9676), 1693–1733.
- Csabai, M. (1998). Her Body Her/Self? On the Mysteries of Hysteria and Anorexia Nervosa. A Feminine Disease. *Replika special issue: Central European Hysteria*, (9), 99–111.
- Csabai, M. (2003). Pszichopolitika. *Café Babel*, 43-44, 63-71.
- Csabai, M. (2018). Az esettanulmány tudománytörténeti változásai és dilemmái. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 73(1/3), 29–41.
- Csányi, G., & Kiss, K. D. (2022). Klímaszorongás vagy ökoaggodalom? Egy radikális ököpszichológia felé. *Fordulat*, 32, 151-181.
- Csányi, G., Fehér, T., & Máriaasi, D. (2022). Kritikai pszichológia. Lélek és kapitalizmus. *Fordulat*, 31, 7-61.
- Davenport, L. (2017). *Emotional Resiliency in the Era of Climate Change: A Clinician's Guide*. Jessica Kingsley Publishers.
- Demetrovics, Z., & Paksi, B. (2022). *Addiktológiai problémák Magyarországon I. - Szerhasználó magatartások*. L' Harmattan Kft.

- Demetrovics, Zsolt. (2019). A „kisdoktoritól” az MTA doktori címig. Tudományos fokozatszerzés a pszichológiában. In Pléh Csaba, Mészáros Judit, & Csépe Valéria (Szerk.), *A pszichológiatörténet-írás módszerei és a magyar pszichológiatörténet (160-169)*. Gondolat Kiadói Kör Kft.
- Denzin, N. K. (1970). *The research act: A theoretical introduction to sociological methods*. Aldine.
- Denzin, N. K. (1978). *Sociological methods: A sourcebook*. McGraw-Hill.
- Deutsch, M. (1975). Equity, equality, and need: What determines which value will be used as the basis of distributive justice? *Journal of Social Issues*, 31, 137–149.
- Dewey, J. (1916). *Democracy and education: An introduction to the philosophy of education*. Macmillan.
- Doppelt, B. (2016). *Transformational Resilience: How Building Human Resilience to Climate Disruption Can Safeguard Society and Increase Wellbeing*. Taylor & Francis.
- Drayton, R. (2000). *Nature's government: Science, imperial Britain, and the 'improvement' of the world*. Yale University Press.
- Dreyfus, Hubert L., & Rabinow, Paul. (1983). *Michel Foucault: Beyond structuralism and hermeneutics*. Chicago: The University of Chicago Press..
- Erős, F. (1993). A szociálpszichológia válsága: Krízis kritika nélkül. In *A válság szociálpszichológiája* (pp. 56-74). T-Twins Kiadó.
- Erős, F. (Ed.). (1996). *Azonosság és különbözőség: Tanulmányok az identitásról és az előítéletről*. Scientia Humana.
- Erős, F. (2001). *Analitikus szociálpszichológia. Történeti és elméleti tanulmányok*. Új Mandátum.
- Erős, F. (2007). Lélekgyógyászat a háború szolgálatában. In *Trauma és történelem: Szociálpszichológiai és pszichoanalitikus tanulmányok* (pp. 104–120). József Műhely.
- Erős, Ferenc. (2009). Ferenczi professzori kinevezése: háttér és kronológia. *Thalassa*, 20(4), 3–28.
- Erős, F. (2016). Három pályakép a magyar szociálpszichológia történetéből. *Múltunk*, 61(4), 57–71.
- Erős, F. (2017). Három pályakép a magyar szociálpszichológia történetéből. *Múltunk - Politikatörténeti Folyóirat*, 2017(11), 57–71.
- Erős Ferenc, Lénárd Kata, & Bókay Antal (szerk.). (2008). *Typus Budapestiensis. Tanulmányok a pszichoanalízis budapesti iskolájának történetéről és hatásairól*. Budapest: Thalassa.
- EduLine. (2011, június 17.). Hoffmann Rózsa újraírta az oktatási törvényt. https://eduline.hu/kozoktatas/20110617_kozoktatasi_torveny_hoffmann_rozsa. Utolsó lehívás dátuma: 2024-04-06.

- Eduline. (2015, május 20.). Diákok vásárolnak krétát az iskolákba a Klik helyett. https://eduline.hu/kozoktatasi/nincs_kreta_az_iskolakban_Klik_9SCDHI. Utolsó leírás dátuma: 2024-04-06.
- Elek, N. (2022, február 5.). Élesen kritizálta a pszichológusok LGBTQ-párti állásfoglalását Bagdy Emőke. *Magyar Nemzet*. <https://magyarnemzet.hu/belfold/2022/02/elesen-kritizalta-a-pszichologusok-lmbtq-parti-allasfoglalast-bagdy-emoke>. Utolsó leírás dátuma: 2024-04-06.
- EMMI. (2012). 22/2012. (IX. 14.) EMMI rendelet az egészségügyi felsőfokú szakirányú szakképesítés megszerzéséről. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200022.emm>. Utolsó leírás dátuma: 2024-04-06.
- EMMI. (2013). Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény (az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény 15.§(5) bekezdés módosításáról szóló 2013. évi XVII. törvény). <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1300015.emm>. Utolsó leírás dátuma: 2024-04-06.
- Eisenhower, D. D. (1961, January 17). Farewell address. Dwight D. Eisenhower Presidential Library, Museum & Boyhood Home.
- Éber, M. Á. (2012). Megkülönböztetett különbségek. A „magyar társadalom” tagolódásának és tagolásának vizsgálatához [Doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar, Szociológiai Doktori Iskola].
- Éber, M. Á. (2012). A tolmács hangja. Milyen lenne Némedi Dénes társadalomelmélete? *Socio.hu*, 2012/2.
- Éber Márk Áron, Gagyai Ágnes, Geröcs Tamás, Jelinek Csaba, & Pinkasz András. (2014). 1989. Szempontok a rendszerváltás globális politikai gazdaságtanához. *Fordulat*, 21, 10–64.
- Éber, M. Á. (2019). A nép nevében: A populizmus új hullámának okai a neoliberais hegemonia után. *Kellék*, 61, 127–138.
- Fairburn, C., & Wilson, G. T. (1993). *Binge Eating: Nature, Assessment and Treatment*. New York: The Guilford Press.
- Faludi, G., Gonda, X., & Döme, P. (2015). A szorongás konceptuális aspektusai, klasszifikációja, neuroanatómiája és az anxiolitikumfejlesztés problémái. *Neuropsychopharmacologia Hungarica*, 17(2), 69–80.
- Fanon, F. (2008). *Black Skin, White Masks*. Pluto Press.
- Fáber Ágoston. (2009). Pierre Bourdieu tudományfelfogása. *Replika*, 67, 7–9.
- Felvi.hu. (é.n.). Pszichológia szakleírás. https://www.felvi.hu/felveteli/szakok_kepzesek/szakleirasok!/Szakleirasok/index.php/szak/85/szakleiras. Utolsó leírás dátuma: 2024-04-06.
- Felvi.hu. (2022a). Friss Statisztikák – 2022 szeptemberben induló képzések. [https://www.felvi.hu/felveteli/ponthatarok_statisztikak/friss_statisztikak/!](https://www.felvi.hu/felveteli/ponthatarok_statisztikak/friss_statisztikak/)

[FrissStatistikak/index.php/friss_statistikak/bsc-ba-kepzesekre](https://www.felvi.hu/felveteli/ponthatarok_statistikak/elmult_evek/!ElmultEvek/index.php/elmult_evek_statistikai/ponthatarok?filters%5Bsta_int_id%5D=12&filters%5Bsta_kar_id%5D=335&filters%5Bsta_ev%5D=2011%2F%C3%81). Utolsó lehvívás dátuma: 2024-04-06.

Felvi.hu. (2022b). Ponthatárok és statisztikák.

https://www.felvi.hu/felveteli/ponthatarok_statistikak/elmult_evek/!ElmultEvek/index.php/elmult_evek_statistikai/ponthatarok?filters%5Bsta_int_id%5D=12&filters%5Bsta_kar_id%5D=335&filters%5Bsta_ev%5D=2011%2F%C3%81. Utolsó lehvívás dátuma: 2024-04-06.

Ferenczi, S. (1922). Pszichoanalízis és társadalompolitika. *Nyugat*, 1, 554–555.

Ferenczi, Sándor. (1982). A háborús neurozisek pszichoanalízise. In Linczenyi Adorján (Szerk.), *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében: Válogatás Ferenczi Sándor tanulmányaiból* (pp. 199–225). Budapest: Helikon.

Ferenczi, S. (1982). A pszichoanalízisről és annak jogi és társadalmi jelentőségéről. In *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében. Válogatás Ferenczi Sándor tanulmányaiból* (pp. 158–174). Magvető.

Ferenczi, S. (1997). *Technikai írások (1921-33)*. Budapest: Animula.

Ferenczi, S. (2004). Egy proletárlány gyermekkor: Feljegyzések egy 19 éves öngyilkos lány első tíz életévéről. *Thalassa*, 15(3), 127–154. (Eredeti megjelenés: 1928)

Ferge, Zs. (1972). A társadalmi struktúra és az iskola közötti néhány összefüggés. *Szociológia*, 1972/1. sz. 10–36.

Fisher, M. (2021). *Kapitalista realizmus. Nincs alternatíva?* Napvilág. Budapest.

Flint, C., & Taylor, P. J. (2018). *Political geography: world-economy, nation-state, and locality* (7th ed.). Routledge.

Foucault, M. (1990). *Felügyelet és büntetés: A börtön története*. Ford. Fázsi Anikó & Csűrös Klára. Budapest: Gondolat.

Foucault, M. (1991). Governmentality. In G. Burchell, C. Gordon, & P. Miller (Eds.), *The Foucault Effects: Studies in Governmentality* (pp. 87-104). London: Harvester Wheatsheaf.

Foucault, M. (1996). *A szexualitás története I: A tudás akarása*. Budapest: Atlantisz.

Foucault, M. (1997). A szubjektum és a hatalom. In Kiss Attila (szerk.), *Testes könyv* (pp. 270-278). ICTUS és JATE Irodalomelmélet Csoport.

Foucault, M. (1998). „A diskurzus rendje.” In *Michel Foucault, A fantasztikus könyvtár* (pp. 50–74). Pallas Stúdió – Attraktor Kft.

Foucault, M. (1998). Nietzsche, a genealógia és a történelem. Ford. Romhányi Török Gábor. In *A fantasztikus könyvtár: Válogatott tanulmányok, előadások és interjúk* (pp. 75–91). Szerk. Romhányi Török Gábor. Budapest: Pallas – Attraktor.

Foucault, Michel. (1998). *A „kormányozhatóság”*. Előadás a *College de France-ban 1978. február 1*. In: *Fantasztikus könyvtár*, 106–123. Szerk. és ford. Romhányi Török Gábor. Budapest: Pallas Stúdió.

- Foucault, M. (2000). *A szavak és a dolgok: a társadalomtudományok archeológiája*. Ford. Romhányi Török Gábor. Budapest: Osiris.
- Foucault, M. (2000). Az önmagaság technikái. In Sutyák Tibor (szerk.), *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések* (pp. 345-369). Latin Betűk.
- Foucault, Michel. (2000). A hatalom mikrofizikája. Ford. Kicsák Lóránt. In *Nyelv a végtelenhez: Tanulmányok, előadások, beszélgetések* (pp. 307–330). Szerk. Sutyák Tibor. Debrecen: Latin Betűk.
- Foucault, M. (2001). *A tudás archeológiája*. Atlantisz.
- Foucault, M. (2003). *Society must be defended: Lectures at the Collège de France, 1975-76*. New York: Picador.
- Foucault, M. (2003a). *The birth of the clinic: An archaeology of medical perception*. Routledge.
- Foucault, Michel. (2003). *Society must be defended: Lectures at the Collège de France, 1975-76*. New York: Picador.
- Foucault, Michel. (2004). *A bolondság története a klasszicizmus korában*. Budapest: Atlantisz Kiadó.
- Foucault, M. (2006). *Psychiatric Power. Lectures at the College de France 1973–74*. Ford. Burchell, Graham. London: Palgrave Macmillan.
- Foucault, M. (2008). *Introduction to Kant's anthropology*. Semiotext(e).
- Foucault, M. (2008). *The birth of biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978-1979*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Foucault, Michel, Marchetti, Valerio, Salomoni, Antonella, & Davidson, Arnold I. (2003). *Abnormal: Lectures at the Collège de France, 1974-1975*. New York: Picador.
- Fox, D., Prilleltensky, I., & Austin, S. (2009). Critical Psychology For Social Justice: Concerns and Dilemmas. In *Critical psychology: An introduction* (pp. 1–19). Sage.
- Frosh, S. (2003). Psychosocial studies and psychology: Is a critical approach emerging? *Human Relations*, 56(12), 1545–1567.
- Gagy, Á. (2019). Félelem helyett kölcsönös segítség: a katasztrófaszociológia tanulságai a klímaválságra való felkészülésre. *Fordulat*, 25, 237–246.
- Gaszó, F. (1971). Társadalmi mobilitás és az iskola. *Társadalmi Szemle*, 1971/5. sz. 67–78.
- Gaztambide, Daniel J. (2022). „A népért való pszichoterápia”: Freud, Ferenczi és a hátrányos helyzetű emberekkel végzett pszichoanalitikus munka. *Fordulat*, (31), 183–213.
- Gelfuso, É. A., Rosa, D. S., Fachin, A. L., Mortari, M. R., Cunha, A. O. S., & Belebony, R. O. (2014). Anxiety: a systematic review of neurobiology, traditional pharmaceuticals and novel alternatives from medicinal plants. *CNS Neurol Disord Drug Targets*, 13(1), 150–165.

- Gellman, M. D., & Turner, J. R. (Eds.). (2020). Psychological science. *In Encyclopedia of Behavioral Medicine* Springer.
- Gera Márton. (2018, szeptember 3.). Radó Péter: „A helyzet drámai, ezt a kormányzatot egyáltalán nem érdekli az oktatás”. *Magyar Narancs*.
<https://magyarnarancs.hu/belpol/rado-peter-a-helyzet-dramai-ezt-a-kormanyzatot-egyaltalan-nem-erdeki-az-oktatas-113362>. Utolsó leírás dátuma: 2024-04-06.
- Gergely, M. (2024). Nagyon sokan jelentkezhettek idén pszichológia szakra. *Világgazdaság*.
<https://www.vg.hu/kozelet/2024/02/nagyon-sokan-jelentkezhettek-iden-pszichologia-szakra>. Utolsó leírás dátuma: 2024-04-06.
- Gergely, S. (2018). Kié a pszichológia? Kinek és miért van szüksége a kritikai pszichológiára? *Új Egyenlőség*. <https://ujegyenloseg.hu/kie-a-pszichologia-kinek-es-miert-van-szuksege-a-kritikai-pszichologiara/>. Utolsó leírás dátuma: 2024-04-06.
- Gergely Sára (2018). Kié a pszichológia? Kinek és miért van szüksége a kritikai pszichológiára? *Új Egyenlőség*. <https://ujegyenloseg.hu/kie-a-pszichologia-kinek-es-miert-van-szuksege-a-kritikai-pszichologiara/>. Utolsó leírás dátuma: 2024.04.06.
- Gergely, S., Kepics, Z., Pelbát, G., Puskás, É., & Fehér, T. D. (2020). A pedagógiai szakszolgálatok és a szolidaritás dilemmái. *Serdülő- és gyermek-pszichoterápia*, XVI(1), 63-85.
- Gergen, K. J. (1985). The social constructionist movement in modern psychology. *American Psychologist*, 40(3), 266–275.
- Gergen, K. J. (1990). Toward a postmodern psychology. *The Humanistic Psychologist*, 18(1), 23–34.
- Gergen, K. J. (2014). Pursuing excellence in qualitative inquiry. *Qualitative Psychology*, 1(1), 49–60.
- Gergen, K. J. (2019). Teaching Scientific Thinking Using Recent Archival Revelations about the Stanford Prison Experiment. *Psychology Teaching Review*, 25(2), 39-47.
- Gergen, K. J. (2001). Psychological science in a postmodern context. *American Psychologist*, 56(10), 803–813.
- Gergen, K. J., & Thatchenkery, T. J. (2004). Organization science as social construction: Postmodern potentials. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 40(2), 228–249.
- Gilgen, A. R., Gilgen, C. K., Koltsova, V., & Oleinik, Y. (1997). *Szovjet és Amerikai Pszichológia a Második Világháború alatt*. Bloomsbury Publishing.
- Gill, S. (1993). Gramsci, historical materialism and international relations. Cambridge University Press.
- Gilligan, C. (1982). *In a different voice: Psychological theory and women's development*. Harvard University Press.
- Gilson, É. (2009). *From Aristotle to Darwin and back again: A journey in final causality, species, and evolution*. Ignatius Press.

- Ginzburg, C. (2011). *A sajt és a kukacok: Egy XVI. századi molnár világképe*. Európa Könyvkiadó.
- Glaser, B. G., & Strauss, A. L. (1967). *The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. Aldine.
- Goffman, E. (1961). *Asylums: Essays on the social situation of mental patients and other inmates*. Anchor Books.
- Greenstein, A. (2016). *Radical Inclusive Education: Disability, Teaching and Struggles for Liberation*. Routledge.
- Greenwood, J. D. (1999). Understanding the “cognitive revolution” in psychology. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 35(1), 1–22.
- Greenwood, J. D. (2015). Psychology in Germany. In *A conceptual history of psychology: Exploring the tangled web* (pp. 236–288). Cambridge University Press.
- György, Júlia. (1960/1997). György Júlia saját kezűleg írt önéletrajza. In Horányi Györgyné (Szerk.), *György Júlia emlékkönyv* (pp. 6–7). Budapest: Fővárosi Pedagógiai Intézet és Nemzeti Egészségvédelmi Intézet.
- Hacking, I. (1996). The disunities of the sciences. In P. Galison & D. J. Stump (Eds.), *The disunity of science* (pp. 37–74). Stanford, CA: Stanford University Press.
- Hacking, I. (2002). *Historical ontology*. Harvard University Press.
- Halász, A., & Alpár, Z. (2020). A gyerekpszichoanalízis Magyarországon. *Imágó Budapest*, 9(2), 61–73.
- Halbwachs, M. (2018). *Az emlékezet társadalmi keretei*. Atlantisz Könyvkiadó.
- Hall, J. H., & Miller, T. W. (1992). Public service psychology in the 1990s. *International Journal of Mental Health*, 21(4), 87–95.
<http://www.jstor.org/stable/41344646>
- Hall, P. A. (2020). Psychological science. In M. D. Gellman & J. R. Turner (Eds.), *Encyclopedia of Behavioral Medicine*. Springer.
- Haney, C., Banks, C., & Zimbardo, P. (1973). Interpersonal dynamics in a simulated prison. *International Journal of Criminology and Penology*, 1(1), 69–77.
- Harmat, P. (1994). *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis*. Budapest: Bethlen Gábor Kiadó.
- Harmatta, J. (2006). A Pszichoterápiás Héttvégek (1974–1986) története és hatása. *Pszichoterápia*, 15(1), 6–18.
- Harmatta, János. (2011). Huszadik évfolyamában a Pszichoterápia. *Pszichoterápia*, 20(5), 374–377.
- Harmatta, János (2019). A magyar pszichoterápia történetének vázlata. In Pléh Csaba, Mészáros Judit, & Csépe Valéria (Szerk.), *A pszichológiatörténet-írás módszerei és a magyar pszichológiatörténet* (pp. 371–394). Budapest: Gondolat Kiadói Kör Kft.

- Harris, B. (2009). What critical psychologists should know about the history of psychology. In D. Fox, I. Prilleltensky, & S. Austin (Eds.), *Critical psychology: An introduction* (pp. 20-35). London and Thousand Oaks, CA: Sage.
- Healey, D. (Eds.) (2010). *Soviet medicine: Culture, practice, and science*. Northern Illinois University Press, 27–79.
- Hearnshaw, L. S. (1964). *A short history of British psychology 1840–1940*. Methuen.
- Hendrick, C. (Ed.). (1977). *Perspectives on social psychology* (1st ed.). Psychology Press.
- Herman, J. L. (2003). *Trauma és gyógyulás: Az erőszak hatása a családon belüli bántalmazástól a politikai terrorig*. Háttér Kiadó, Kávé Kiadó és a NANE Egyesület.
- Hessen, Boris. (1971). *The social and economic roots of Newton's 'Principia'*. New York: Howard Fertig.
- HVG. (2016, május 17.). Döntöttek: minden iskolát államosítanak és marad a Klik. https://hvg.hu/itthon/20160517_koznevelési_kerekasztal_allamositas_klik. Retrieved April 6, 2024.
- Hilts, P. (1994, August 4). U.S. intends to raise science and technology spending, Gore says. *New York Times*, A19.
- Hollingworth, L. (1914). Variability as related to sex differences in achievement. *American Journal of Sociology*, 19, 510–530.
- Holmes, M. (2020, March 31). Anglo-American psychology in the Cold War. *Oxford Research Encyclopedia of Psychology*. Retrieved March 13, 2024, from <https://oxfordre.com/psychology/view/10.1093/acrefore/9780190236557.001.0001/acrefore-9780190236557-e-610>
- Holzkamp, K. (1983). *Grundlegung der Psychologie*. Campus Verlag.
- Holzkamp, K. (1991). Psychoanalysis and Marxist Psychology. In C. W. Tolman & W. Maiers (Eds.), *Critical Psychology. Contributions to an Historical Science of the Subject* (pp. 81–101). Cambridge University Press.
- Holzkamp, K. (2013). The Development of Critical Psychology as a Subject Science. In E. Schraube & U. Osterkamp (Eds.), *Psychology from the Standpoint of the Subject. Selected Writings of Klaus Holzkamp* (pp. 28-45). Palgrave MacMillen.
- Horányi, A. (1997). György Júlia és a Faludi, az alakuló nevelési tanácsadó hálózat szakmai bázisa. In A. Horányi (Szerk.), *György Júlia emlékkönyv* (pp. 15-16). Budapest: Fővárosi Pedagógiai Intézet és Nemzeti Egészségvédelmi Intézet.
- Horányi, A. (2019). A Nevelési Tanácsadók fél évszázada. In Cs. Pléh, J. Mészáros, & V. Csépe (Szerk.), *A pszichológiatörténet-írás módszerei és a magyar pszichológiatörténet* (pp. 403-420). Budapest: Gondolat Kiadó.
- Horkheimer, M. (1976). Hagyományos és kritikai elmélet. In Zs. Papp (Ed.), *Tény, érték, ideológia* (pp. 43–116). Gondolat.

- Horney, K. (1926). The flight from womanhood: The masculinity-complex in women, as viewed by men and by women. *The International Journal of Psychoanalysis*, 7, 324–339.
- Horváth, B. (2017a). „Nem kérünk segítséget, mert addig nincs bajom, amíg nem kértem segítséget.” 444.hu. <https://444.hu/2017/05/30/nem-kerunk-segitseget-mert-addig-nincs-bajom-amig-nem-kertem-segitseget>. Retrieved April 6, 2024.
- Horváth, B. (2017b). Nem kérnek a pszichológusok a kormány kamarájából és a nemzeti konzultációjából. 444.hu. <https://444.hu/2017/06/28/nem-kernek-a-pszichologusok-a-kormany-kamarajabol-es-a-nemzeti-konzultaciojabol>. Retrieved April 6, 2024.
- Husserl, E. (1976). *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie: Erstes Buch: Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie*. Springer.
- Husserl, E. (2000). *Kartezianus elmékedések*. Atlantisz Könyvkiadó.
- Huszár, Á. (2007). Kritikai elmélet és Marx. *Replika*, 58, 145–168.
- Irigaray, L. (1985). *Speculum of the other woman*. Cornell University Press.
- K.Horváth, Zsolt (2021). *Mérei Ferenc. I. Peremhelyzet és a remény szocializmusa, 1909–1945, II. Szocialista felvilágosodás és törzsi avantgárd, 1945–1986*. Budapest: Korall, Társadalomtörténeti Egyesület.
- Kagan, et al. (2011). *Critical Community Psychology: Critical Action and Social Change* (BPS Textbooks in Psychology). Chichester: BPS Blackwell.
- Katz, D., & Braly, K. W. (1935). Racial prejudice and racial stereotypes. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 30, 175–193.
- Kepics, Zs., & Eörsi, D. (2023). “Még léteznek”: Országos felmérés a pedagógiai szakszolgálatokról. *Pszichoterápia folyóirat*, 32(2), 128-138.
- Kiss, György. (1983). A pszichológia ipari alkalmazásának kezdetei Magyarországon. *Pszichológiai Szemle*, 21(1), 28–39.
- Kiss, J. (2020, July 30). Cold War psychology in Eastern Europe. *Oxford Research Encyclopedia of Psychology*. Retrieved April 6, 2024, from <https://oxfordre.com/psychology/view/10.1093/acrefore/9780190236557.001.0001/acrefore-9780190236557-e-598>.
- Kiss J. (2023, January). Revival of psychology in central and eastern Europe after the fall of communist regimes. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 59(1), 5-7.
- Kiss, Kata Dóra & Csabai Márta. (2022). “Ez egy olyan szakma, amit megvásárolsz magadnak.” A magyarországi pszichológusképzéssel kapcsolatos nézetek kvalitatív vizsgálata. *Fordulat*, 31, Lélek és Kapitalizmus, 2022/2, 215-245.
- Kiss, K. D. (2021). Az embodiment-paradigma testfelfogásának jelentősége az anorexia nervosa értelmezésében és kezelésében. *Replika*, 3-4 (121-122), 83-93.

- Kitzinger, J. (1995). Qualitative research: Introducing focus groups. *BMJ (Clinical research ed.)*, 311(7000), 299–302.
- Knausz, I. (2006). A magyar „pedológia” pere 1948–1950. In A. Borgos, F. Erős, & G. Litván (Szerk.), *Mérei élet-mű* (pp. 161-181). Budapest: Új Mandátum.
- Kolozsi, Á. (2017). Terápiához nem jut, inkább gyógyszerezi magát a magyar társadalom. *Index.hu*. Retrieved April 6, 2024, from https://index.hu/tudomany/2017/10/28/pszichoterapia_hozzaferes_allami_egeszsegugy
- Korm. rendelet. (2015). 162/2015. (VI. 30.) Korm. rendelet az egészségügyi felsőfokú szakirányú szakképzési rendszerről, a Rezidens Támogatási Program ösztöndíjairól, valamint a fiatal szakorvosok támogatásáról. In: *Jogtár*. Retrieved April 6, 2024, from <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1500162.kor>
- Közigállás. (2022). Közigállás Pszichológus állások. Retrieved April 6, 2024, from <https://allasod.hu/munkak/kozigallas-pszichologus>
- Közigállás. (2024). Közigállás Pszichológus állások. Retrieved April 6, 2024, from <https://kozszolgallas.ksz.gov.hu/JobAd?Keyword=pszichol%C3%B3gus>
- Kovai, M. (2015a). Egyéni szociális probléma – Bevezető. *Imágó Budapest*, 4(2).
- Kovai, M. (2015b). Gyermekpszichológia Magyarországon 1945-1970. Avagy hová lett a pszichológiából a társadalom? *Imágó Budapest*, 4(2).
- Kovai, M. (2016). Lélektan és politika: Pszichotudományok a magyarországi államszocializmusban 1945–1970. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem, L’Harmattan Kiadó.
- Kovai, M. (2017a). Ahogy önmagunkkal bánunk – avagy mire jó a pszichológiatörténet? Csoport-pszichoterápia Magyarorszáon 1945–1986. *Replika*, 105, 53–68.
- Kovai, M. (2017b). 'Catching up with the West'. The Modernisation and Self-Colonializing Paradigms of Hungarian Psychology During State-Socialism. *European Yearbook of the History of Psychology*, 3, 219–234.
- Kovai, Melinda. (2022). Mire (lehetne) jó a kritikai pszichológia? Avagy néhány gondolat a magyarországi pszichoterápiáról. *Fordulat*, 31, *Lélek és Kapitalizmus*, 2022/2, 63-88.
- Kovács, M. Maria. (1994). *Liberal Professions and Illiberal Politics. Hungary from the Habsburgs to the Holocaust*. Oxford: Oxford University Press.
- Kovács, M. Maria. (2001). *Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus. A magyar orvosi, ügyvédi és mérnöki kar politikája 1867 és 45 között*. Budapest: Helikon.
- Krech, D., & Cartwright, D. (1956). On SPSSI's first twenty years. *American Psychologist*, 11(9), 470–473.
- Kristeva, J. (1997). A nők kora. In M. Csabai & F. Erős (Eds.), *Freud titokzatos tárgya: Pszichoanalízis és női sexualitás* (pp. 237–255). Új Mandátum.
- Kuhn, Thomas S. (1984). *A tudományos forradalmak szerkezete*. Gondolat Kiadó.

- Körner, A., Topolinski, S., & Strack, F. (2015). Routes to Embodiment. *Frontiers in Psychology*, 6, 940.
- Lafferton, E. (2003). A history of Hungarian psychiatry, 1850–1908 (Ph.D. Dissertation). Central European University.
- Lafferton, E. (2004). "Magántéboldától az egyetemi klinikáig. A magyar pszichiátria történetének vázlata európai kontextusban." In Békés Vera (szerk.), *A kreativitás mintázatai* (34–73). Budapest: Áron kiadó.
- Latour, B. (2000). "On the partial existence of existing and non-existing objects." In L. Daston (Ed.), *Biographies of scientific objects* (pp. 247-269). Chicago: University of Chicago Press.
- Lázár, G. D. Klára. (1993). "Nevelési tanácsadás." In S. Freud et al., *Lélekelemzési tanulmányok* (pp. 124-142). Budapest: Párbeszéd, T-Twins.
- Lányi, G. (1997). Pszichológia és politika. *Politikatudományi Szemle*, 6(1), 153–168.
- Lewin, K. (1946). Action research and minority problems. *Journal of Social Issues*, 2(4), 34–46.
- Levine, M., & Levine, A. (2010). "The more things change: A case history of child guidance clinics." *Journal of Social Issues*, 26, 19-34.
- Lénárd, K. (2003). A modern self-elméletek klinikai pszichiátriai és pszichoanalízis-történeti vonatkozásai (Ph.D. értekezés). Pécs: PTE Általános Orvostudományi Kar Pszichiátriai és Pszichológiai Klinika.
- Likierman, M. (2013). "Az "itt és most" Ferenczi elméletében és hatása Melanie Klein munkásságára." *Imágó Budapest*, 3(24), 23-28.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Sage.
- Linstrum, E. (2016). *Ruling minds: Psychology in the British Empire*. Harvard University Press.
- Liotard, J.-F. (1984). *The postmodern condition*. University of Minnesota Press.
- Lisman-Pieczanski, N., & Pieczanski, A. (Eds.). (2015). *The Pioneers of Psychoanalysis in South America. An Essential Guide*. Routledge.
- Lucas, S. (1996). "Campaigns of truth: The Psychological Strategy Board and American ideology, 1951–1953." *International History Review*, 18(2), 279–302.
- Leys, R. (2000). *A genealogy of trauma*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Lukács, Gy. (1971). *Történelem és osztálytudat*. Magvető.
- Marcuse, H. (1990). *Az egydimenziós ember*. Kossuth Könyvkiadó.
- Marks, J. (1979). *The search for the "Manchurian Candidate": The CIA and mind control*. New York, NY: Times Books.
- Marrow, A. J. (1969). *The practical theorist: The life and work of Kurt Lewin*. Basic Books.

- Martín-Baró, I. (1994). *Writings for a liberation psychology*. Harvard University Press.
- Martínez-García, M., Vallejo, M., Hernández-Lemus, E., et al. (2019). Novel methods of qualitative analysis for health policy research. *Health Research Policy and Systems*, 17(6).
- Máriási, D. (2019). *A magyar pszichológia emlékezete az 1950-60-as években: Az újrainsztituáltság kritikai története* (Doktori értekezés, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Pszichológia Doktori Iskola). Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Máriási, D., & Vida, K. (2015). Kritikai pszichológiát! A pszichológia intézményrendszere a kritikai pszichológia perspektívájából. *Imágó Budapest*, 4(2).
- Magyar Orvosi Kamara. (2017). A Magyar Pszichológus Kamara törvénytervezetéről megtartott „Konzultációs Fórum” – tartalmi összefoglaló. Retrieved April 6, 2024, from http://www.mokdtesz.hu/upload/file/1_file1_osszefoglalo_konzultacios-forum-az-mpk_tervezetrol.pdf
- Magyar Pszichológiai Társaság - LMBTQ szekció. (2022, January 22). Végre a várva várt bátor szakmai kiállítás! Olvassátok és terjesszétok! Facebook. Retrieved April 6, 2024, from https://www.facebook.com/MPTLMBTQ/posts/1075887646307834?ref=embed_post
- Mandler, G. (2002). Origins of the cognitive (r)evolution. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 38, 339–353.
- Marmor, J. (1980). Historical roots. In H. Davanloo (Ed.), *Short-term dynamic psychotherapy* (pp. 3–12). Jason Aronson.
- McBride, H. L., & Kwee, J. L. (2018). *Embodiment and Eating Disorders: Theory, Research, Prevention and Treatment*. New York és London: Routledge.
- McCluskey, M. C. (2022). Revitalizing Alfred Adler: An echo for equality. *Clinical Social Work Journal*, 50(4), 387–399.
- McGuire, W. J. (1973). The yin and yang of progress in social psychology: Seven koan. *Journal of Personality and Social Psychology*, 26(3), 446–456.
- McKie, D. (1960). The origins and foundation of the Royal Society of London. *Notes and Records of the Royal Society of London*, 15, 1–37.
- Mehta, N. (2011). Mind-body dualism: A critique from a health perspective. *Mens Sana Monographs*, 9(1), 202–209. <https://doi.org/10.4103/0973-1229.77436>
- Meier, B. P., Schnall, S., Schwarz, N., & Bargh, J. A. (2012). Embodiment in Social Psychology. *Topics in Cognitive Science*, 4(4), 705–716.
- Merleau-Ponty, M. (2006). *A látható és a láthatatlan*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Merriam, S. B. (1988). *Case study research in education: A qualitative approach*. Jossey-Bass.
- Mérei, F. (1948). *Az együttes élmény*. Officina.

- Mérei, F. (2006). *Közösségek rejtett hálózata*. Osiris Kiadó.
- Mészáros, Judit (2019). Megtört kontinuitás és újrakezdés. Pszichoanalízis Magyarországon a 20. század második felétől. In Pléh Csaba, Mészáros Judit, & Csépe Valéria (Szerk.), *A pszichológiatörténet-írás módszerei és a magyar pszichológiatörténet* (313-370). Gondolat Kiadói Kör Kft.
- Michell, J. (2003). The Quantitative Imperative: Positivism, Naive Realism and the Place of Qualitative Methods in Psychology. *Theory and Psychology*, 13(1), 5-31.
- Mile, A., & Kiss, L. (2021). Pedagogical Assistance Service System in Hungary. *Humán Innovációs Szemle*, 2021(1), 66.
- Mills, J. D. (1968). Child Guidance Clinics (A review of their development, present structure and future trends). *The Journal of the Royal Institute of Public Health and Hygiene*, 31(2), 38–52.
- Mitchell, J. (1984). *Women, the longest revolution: Essays on feminism, literature, and psychoanalysis* (pp. 287-294). New York: Pantheon.
- Mitchell, J. (1997). Jacques Lacan és a női szexualitás (R. Vajda, Trans.). In M. Csabai & F. Erős (Eds.), *Freud titokzatos tárgya* (pp. 161–183). Új Mandátum Könyvkiadó.
- Moore, J. W. (2019). Az olcsó természet vége, avagy rájöttem, hogy nem kell félteni „a” természetet, meg is lehet szeretni a kapitalizmus válságát. *Fordulat*, 25, 17–53.
- Moore, Jason W. (2011). Ecology, Capital, and the Nature of Our Times: Accumulation & Crisis in the Capitalist World-Ecology. *Journal of World-Systems Analysis*, 17(1), 108-147.
- Morgan, T., Williams, L. A., & Gott, M. (2016). A feminist quality appraisal tool: Exposing gender bias and gender inequities in health research. *Critical Public Health*, 1–12.
- Moscovici, S. (1981). On social representations. In J. Forgas (Ed.), *Social Cognition: Perspectives on Everyday Understanding* (pp. 181–209). Academic Press, London.
- Moustakas, C. (1994). *Phenomenological research methods*. Sage.
- Müller, M. (2020). In Search of the Global East: Thinking between North and South. *Geopolitics*, 25(3), 734-755.
- Nagyvárad, K., & Mátrai, Zsuzsa. (2015). Hazai és nemzetközi kutatások az egészségi állapotról. *Neveléstudomány*, 3, 70–78.
- Nemes, L. (1991). "A pszichoanalízis alkalmazása: a gyerekanalízis." In F. Szakács (Szerk.), *Pszichoterápiai Vademecum* (pp. 123-130). Budapest: Tankönyvkiadó.
- Nemes, L. (1997). "Visszaemlékezés a „Faludi”-ra." In Gy. Horányi (Szerk.), *György Júlia emlékkönyv* (pp. 21-22). Budapest: Fővárosi Pedagógiai Intézet és Nemzeti Egészségvédelmi Intézet.
- Neuendorf, K. A. (2017). *The content analysis guidebook*. Sage.

- Nochlin, L. (1988). Why have there been no great women artists? In *Women, art and power and other essays* (pp. 1–39). Harper & Row.
- Nyíró, G. (1939). Szociális elmehygiene. *Népegészségügy*, 20(3), 163–179.
- Nyúl, B., Lantos, N. A., Reicher, S. D., & Kende, A. (2021). The limits of gender and regional diversity in the European Association of Social Psychology. *European Journal of Social Psychology*, 51, 800–819.
- Ojala, M. (2018). Eco-Anxiety. *RSA Journal*, 164(4), 10–15.
- Oláh, G. (1923). Védekezés az elmebetegség ellen. Budapest: Különlenyomat a *Népegészségügy* 1922. 11. számából.
- Olay Csaba & Ullmann Tamás. (2011). *Kontinentális filozófia a XX. században*. Budapest: L'Harmattan.
- Orford, J. (2008). *Community Psychology: Challenges, Controversies and Emerging Consensus*. John Wiley and Sons.
- Országos Iskolapszichológiai Módszertani Bázis. (2022). Iskola és óvodapszichológusok 2022. 10. 28-án kiadott szakmai állásfoglalása. Retrieved April 6, 2024, from <http://iskolapszichologiai-modszertani-bazis.elte.hu/index.php/allasfoglalasok-informaciok-miniszteriumtol/>
- Pancer, S. M. (1997). Social psychology: The crisis continues. In D. Fox & I. Prilleltensky (Eds.), *Critical psychology: An introduction* (pp. 150–165). Sage.
- Parker, I. (2007). Critical Psychology: What It Is and What It Is Not. *Social and Personality Psychology Compass*, 1(1), 1–15.
- Parker, I. (2015). Introduction – Principles and Positions. In *Handbook of Critical Psychology* (pp. 1–9). Routledge.
- Parker, I., Georgaca, E., Harper, D., McLaughlin, T., & Stowell-Smith, M. (1995). *Deconstructing Psychopathology*. Sage.
- Pataki, F. (1976). *Utak és választak a mai szociálpszichológiában*. Akadémiai.
- Peltonen, M. (2001). Clues, margins, and monads: The micro-macro link in historical research. *History and Theory*, 40(3), 347–359. <http://www.jstor.org/stable/2677970>
- Penn, R. (2021). Mixed methods research and the creative process in the construction of an empirical sociological analysis. In *Sage Research Methods Cases Part 1*. SAGE Publications, Ltd.
- Perczel-Forintos, D. (2017a). Miért nehéz hozzáférni a biztonságos pszichoterápiákhoz, ha kereslet és kínálat is van? A brit IAPT modell adaptálhatósága. Elhangzott az *Eljut-e a pszichoterápia a rászorulókhöz?* Lélekben Otthon Alapítvány konferenciáján a Francia Intézetben, Budapest, 2017. október 27. <https://docplayer.hu/106110657-Miert-nehez-hozzaferni-a-biztonsagos-pszichoterapiakhoz-ha-kereslet-es-kinalat-is-van-a-brit-iapt-modell-adaptalhatosaga.html>

- Perczel-Forintos, D. (2017b). Álláspont – Megkérdeztük a szakmai vezetőket a pszichoterápiás ellátásról. *Pszichoterápia*, 23(5), 352–355.
- Pescosolido, B. A. (2015). Erving Goffman: The moral career of stigma and mental illness. In F. Collyer (Ed.), *The Palgrave Handbook of Social Theory in Health, Illness and Medicine*. Palgrave Macmillan.
- Patton, M. Q. (1999). Enhancing the quality and credibility of qualitative analysis. *Health Sciences Research*, 34, 1189–1208.
- Phillips, R., & Furlong, J. (szerk.) (2002). *Education, Reform and the State. Twenty-Five Years of Politics, Policy and Practice*. London: Routledge.
- Pieterse, J. N. (1988). A critique of world system theory. *International Sociology*, 3(3), 251–266.
- Pihkala, P. (2021). Eco-anxiety. In C. Krieg Parker & R. Toivanen (szerk.), *Situating Sustainability: A Handbook of Contexts and Concepts* (pp. 119–134). Helsinki University Press.
- Pléh, Csaba. (1979). A magyar pszichológia fejlődésének néhány jellemzője a publikációk mennyiségi elemzésének tükrében. In: *MTA II. oszt. Közleményei*, 209–231. Budapest.
- Pléh, Csaba. (1985). Társadalmi változások és a pszichológia négy évtizede. *Világosság*, 26(4), 212–218.
- Pléh, Csaba. (2008). *A filozófia örök témái: Történeti bevezetés a pszichológiába*. Typotex.
- Pléh, Csaba (2019). Intézmények és gondolkodásmódok fél évszázad magyar pszichológiájában (1960–2010). In Pléh Csaba, Mészáros Judit, & Csépe Valéria (Szerk.), *A pszichológiatörténet-írás módszerei és a magyar pszichológiatörténet* (133-158). Gondolat Kiadói Kör Kft.
- Pléh, Csaba (2021a). A Magyar pszichológiatörténeti vizsgálódás 30 éve (1990–2020). *Magyar Pszichológiai Szemle*, 76(1), 191-197.
- Pléh, Csaba (2021b). A pszichológia jövője – spekulatív gondolatok. *Alkalmazott Pszichológia*, 21(3), 7–35.
- Pléh, Csaba. (2023). Changes in Hungarian academic psychology after the end of “people's democracy.” *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 59, 31–44.
- Polcz, A. (1999). *Világjáték*. Budapest: Pont Kiadó.
- Ponterotto, J. G. (2005). Qualitative research in counseling psychology: A primer on research paradigms and philosophy of science. *Journal of Counseling Psychology*, 52(2), 126–136. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.52.2.126>
- Power, S. (1994, August 4). President calls on scientists to link work more closely to health of nation. *Wall Street Journal*, B6.

- Pszichoterápia szerkesztősége. (2008). Álláspontok a nevelési tanácsadókról. *Pszichoterápia*, 17(6), 398-404.
- Radó Nóra. (2022, március 31). A közép- és kelet-európai társadalomkutatóknak fájdalmasan nehéz áttörni a nemzetközi tudományos világ üvegplafonját. *Qubit.hu*. Lehívás dátuma: 2024-04-06. <https://qubit.hu/2022/03/31/a-kozep-es-kelet-europai-tarsadalomkutatoknak-fajdalmasan-nehez-attorni-a-nemzetkozi-tudomanyos-vilag-uevegplafonjat>.
- Rácz, J., Karsai, S., & Tóth, V. (2023). *Kvalitatív pszichológia kézikönyv*. Budapest: Multiszolg Bt.
- Randall, R. (2019). Climate Anxiety or Climate Distress? Coping with the Pain of the Climate Emergency. Lehívás dátuma: 2024-04-06. <https://rorandall.org/2019/10/19/climate-anxiety-or-climate-distress-coping-with-the-pain-of-the-climate-emergency/>.
- Rappaport, J. (1977). *Community psychology: Values, research, and action*. Holt, Rinehart and Winston.
- Richardson, D. (2005). Desiring sameness? The rise of the neoliberal politics of normalization. *Antipode*, 37(3), 515–535.
- Ring, K. (1967). Experimental social psychology: Some sober questions about some frivolous values. *Journal of Experimental Social Psychology*, 3(2), 113–123.
- Robertson, R., & Lechner, F. (1985). Modernization, globalization and the problem of culture in world-systems theory. *Theory, Culture & Society*, 2(3), 103-117.
- Rose, N. (1979). The psychological complex: Mental measurement and social administration. *Ideology & Consciousness*, 5, 5–68.
- Rose, N. (1990). *Governing the Soul. The shaping of the private self*. London, New York: Routledge.
- Rose, N. (1996). *Inventing our selves: Psychology, power, and personhood*. Cambridge University Press.
- Rose, N. & Miller, P. (2008). *Governing the present: Administering economic, social and personal life*. Wiley.
- Routh, D. K. (2019). A history of clinical child and adolescent psychology. In T. H. Ollendick, S. W. White, & B. A. White (Eds.), *The Oxford handbook of clinical child and adolescent psychology* (Oxford Library of Psychology). Oxford Academic, 7 Nov. 2018.
- Sampson, E. E. (1977). Psychology and the American ideal. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35(11), 767–782.
- Sándor Éva. (2022, október 27). Ma egyedül polgári engedetlenkedtem. Leírom, miért. [Facebook poszt]. Lehívás dátuma: 2024-04-06. <https://www.facebook.com/eva.sandor.353/posts/pfbid0CqmCENi5JqXRaaaUWRyHGLC1mUAKCUR6SoPq4tWdZqYcUpBCNUmFr9oK8BDr8TTpl>

- Schneider, S. M., & Morris, E. K. (1987). A history of the term radical behaviorism: From Watson to Skinner. *The Behavior Analyst*, 10(1), 27–39.
- Schnell, J. (1968). *A Fővárosi Gyermekideggyógyító Hálózat kialakulása, tudományos és történelmi előzménye*. Budapest: Központi Gyermekideggyógyító Intézet.
- Schönpflug, W. (2017). Professional psychology in Germany, National Socialism, and the Second World War. *History of Psychology*, 20(4), 387–407.
- Schreiber, M. (2021). Addressing climate change concerns in practice. *Monitor on Psychology*, 52(2).
- Schubert, T., & Semin, R. G. (2009). Embodiment as a Unifying Perspective for Psychology. *European Journal of Social Psychology*, 39(7), 1135–1141.
- Sears, D. O. (1986). College sophomores in the laboratory: Influences of a narrow data base on social psychology's view of human nature. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(3), 515–530.
- Sherif, C. W. (1998). *Bias in psychology*. *Feminism & Psychology*, 8, 58–75.
- Shields, S. A. (1975). Functionalism, Darwinism and psychology of women: A study of social myth. *American Psychologist*, 30(7), 739–754.
- Showalter, E. (1987). *The female malady: Women, madness, and English culture, 1830–1980*. Penguin Books.
- Silverman, I. (1977). Why social psychology fails. *Canadian Psychological Review*, 18(4), 353–358.
- Sirotkina, I. (2006). When did "scientific psychology" begin in Russia?. *Physis; Rivista Internazionale di Storia della Scienza*, 43(1-2), 239–271.
- Smith, J. A., Flowers, P., & Larkin, M. (2022). *Interpretative phenomenological analysis: Theory, method, and research* (2nd ed.). Sage.
- Smith, M. B. (1972). Is experimental social psychology advancing? *Journal of Experimental Social Psychology*, 8(1), 86–96.
- Solnit, R. (2009). *A Paradise Built in Hell: The Extraordinary Communities That Arise in Disaster*. Viking Penguin.
- Sommer, A. (2012). Psychological research and the origins of American psychology: Hugo Münsterberg, William James, and Eusapia Palladino. *History of the Human Sciences*, 25(2), 23–44.
- Stark, David. (1992). Path dependence and privatization strategies. *East European Politics and Societies*, 6(1), 17–54.
- Steiner, I. D. (1974). Whatever happened to the group in social psychology? *Journal of Experimental Social Psychology*, 10(1), 94–108.

- So, Alvin Y. (1990). *Social Change and Development: Modernization, Dependency, and World-Systems Theory*. Newbury Park, London and New Delhi: Sage Publications. pp. 169–199.
- Szelényi Iván, Eyal, Gil, & Townsley, Eleanor. (1996). *Posztkommunista menedzserizmus: A gazdasági intézményrendszer és a társadalmi szerkezet változásai II*. *Politikatudományi Szemle*, 5(3), 7–32.
- Szabari, V. (2009). *Bourdieu és a tudomány*. *Replika*, 67, 79–97.
- Szakács, Ferenc. (1989). Mérei Ferenc: a magyar klinikai pszichológia megteremtője. In: Bagdy Emőke, Forgács Péter, Pál Mária (szerk.), "Mérei Ferenc Emlékkönyv," (pp. 36–38). Budapest: k. n.
- Szakács, Katalin. (2008). *40 éves a nevelési tanácsadó*. *Budapesti Nevelő*, 44(4), 85–95.
- Szasz, T. (2010). *The Myth of Mental Illness: Foundations of a Theory of Personal Conduct*. Harper Perennial.
- Szondi, L. (1939). *Beszámoló a M. Kir. Állami Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola Kórtani és Gyógytani Laboratóriumának 1938. évi munkásságáról*. *Jövő Útjain*, 14(1–2), 3–5.
- Szurovecz, I. (2021). Hacsak nem akarja megölni magát, nincs esélye megkapni a legjobb ellátást. 444.hu. Elérhető: <https://444.hu/2021/08/09/hacsak-nem-akarja-megolnimagat-nincs-eselye-megkapni-a-legjobb-ellatast> (Utolsó elérés: 2024-04-06)
- Szűcs, J. (1988). Three historical regions of Europe. In J. Keane (Ed.), *Civil society and the state* (pp. 291–332). Verso.
- Szűgyi, J. (2009). Nevelési tanácsadók, közoktatás, szegénység. [Weboldal]. Gyerekesély. Elérhető: http://www.gyerekesely.hu/index.php?option=com_phocadownload&view=file&id=175:szugyi-nevtankozoktatas-szegenyseg (Utolsó elérés: 2024-04-06)
- Szönyi, G. (1995). *Pszichoterapeuta Kiskaté 1995*. A pszichoterapeuta képzés hivatalos tájékoztatója. Pszichoeducáció Alapítvány.
- Tanyi, A. (2009). A frankfurti iskola és 1968. *Fordulat*, 6, 8–32.
- Teo, T. (Ed.). (2014). *Encyclopedia of critical psychology*. Springer.
- Teo, T. (2015). Critical psychology: A geography of intellectual engagement and resistance. *American Psychologist*, 70(3), 243–254.
- Teo, T. (2021). History and systems of critical psychology. In *Oxford Research Encyclopedia of Psychology*. Oxford University Press.
- Teo, T. (2023). In the aftermath of globalization: Antiglobalizing and deglobalizing forms of subjectivity. *Theory & Psychology*, 33(2), 193–208.
- Tolman, C. W. (2003). *Psychology, Society and Subjectivity: An Introduction to German Critical Psychology*. Routledge.

- Túry, F. (2002). "Anorexia és bulimia: az evés zavarai a mindennapos gyakorlat szemszögéből." *Hippocrates*, 4, 110–114.
- Túry, Ferenc, & Harmatta, János. (2006). "A hazai pszichiátria helyzete és aktuális problémái." *LAM*, 16(10), 833–838.
- United Nations Development Programme (2024). *Human Development Index (HDI). Human Development Reports*. UNDP. <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI>
- Urbán, É. (2017). *A pszichológus képzések rendszere. A pszichoterápiás szakvizsga elérésének útja*. Elérhető: <https://semmelweis.hu/klinikai-pszichologia/files/2017/05/Pszichol%C3%B3gus-szakk%C3%A9pz%C3%A9sek-rendszere.pdf>. (Utolsó elérés: 2024-04-06)
- Újhelyiné Nagy A., & Kuritárné Szabó I. (2020). "Az ártalmas gyermekkori élmények hatása a felnőttkori egészségi állapotra - szakirodalmi összefoglaló." *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 21(1), 1-36. Elérhető: <http://real.mtak.hu/132924/1/article-p1.pdf>. (Utolsó elérés: 2024-04-06)
- van der Pijl, Kees. (1998). *Transnational Classes and International Relations*. Routledge.
- van Zanten, A. (2005). "Bourdieu as educational policy analyst and expert: A rich but ambiguous legacy." *Journal of Education Policy*, 20(6), 671–686.
- Vas, J. P. (2017). *Gyógyíts lelket a Csanyikban! Napló. Egy elmeorvos tévelygései. Újabb gondolatok a pszichoterápiáról*. Hydelight Event & Communication.
- Vattimo, G. (2006). Utopia dispersed. *Diogenes*, 53(1), 18–23.
- Vermeir, K. (2006). "Újra a demarkációs problémáról." *Replika*, 55–54, 135–156.
- Vicsek, L. (2006). *Fókuszcsoport. Elméleti megfontolások és gyakorlati alkalmazás*. Osiris tankönyvek.
- Vygotszkij, L. S. (1979). "Internalization of Higher Psychological Functions." In *Mind in Society. The Development of Higher Psychological Processes* (pp. 52–57). Harvard University Press.
- Wallenstein, Immanuel. (1974). *The modern world system: Capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the 16th century*. New York: Academic Press.
- Wallerstein, Immanuel. (1990/91). "A XX. századi szocialista kísérletről." *Eszmélet*, 8, 105–120.
- Wallerstein, Immanuel. (2010). *Bevezetés a világrendszer-elméletbe*. L'Harmattan.
- Weisstein, N. (1968). *Kinder, Küche, Kirche as scientific law: Psychology constructs the female*. Boston, MA: New England Free Press.
- Westad, O. A. (2005). *The global Cold War: Third World interventions and the making of our times*. Cambridge University Press.

- Willers, L. E. W. G., Vulink, N., Denys, D., & Stein, D. J. (2013). "The origin of anxiety disorders – an evolutionary approach." *Mod Trends Pharmacopsychiatry*, 29, 16–23.
- Willig, C., & Stainton-Rogers, W. (2017). *The SAGE handbook of qualitative research in psychology* (2nd ed.). Sage.
- Wilson, R. A., & Foglia, L. (2017). "Embodied Cognition." In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*.
- Wolfe, A. J. (2018). *Freedom's laboratory: The Cold War struggle for the soul of science*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Wong, James. (1995). *The very idea of child development*. Ph.D. Dissertation, University of Toronto.
- Wuthnow, R. (1979). "The emergence of modern science and world system theory." *Theory and Society*, 8(2), 215–243.
- Yin, R. K. (1994). *Case study research: Design and methods* (2nd ed.). Sage.
- Young, Allan. (1996). "Bodily memory and traumatic memory." In P. Antze & M. Lambek (Eds.), *Tense past: Cultural essays in trauma and memory* (pp. 89-102). New York: Routledge.
- Žižek, S. (2008). *For they know not what they do*. Verso.

Mellékletek

1. melléklet: Egyesített Pszichológiai Kutatásetikai Bizottság etikai engedélye
2. melléklet: Adatkezelési tájékoztató kutatási interjúkhoz és fókuszcsoportokhoz
3. melléklet: Vezérfonal a nevelési tanácsadók interjúihoz
4. melléklet: Vezérfonal a pszichológia oktatásról szóló fókuszcsoportokhoz
5. melléklet: Akadémiai önéletrajz és publikációs lista

EPKEB

Egyesített Pszichológiai Kutatásetikai Bizottság

EGYESÍTETT PSZICHOLÓGIAI KUTATÁSETIKAI BIZOTTSÁG

Etikai engedély

Az Egyesített Pszichológiai Kutatásetikai Bizottság (EPKEB) az alábbi kutatási tervet etikai szempontból értékelte, és annak végrehajtásához a(z) Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Pszichológia Tanszék megbízásából hozzájárul.

Kutató: Kis Kata Dóra

A kutatás felügyelője: Prof. Dr. Csabai Márta

Kutatás címe: A pszicho-tudományok emberképének filozófiai analízise

Referencia szám: 2022-86

Engedélyezés dátuma: 2022. június 26.

EPKEB társelnök

Kun Ágota vagy Zimmer Márta

ADATKEZELÉSI TÁJÉKOZTATÓ

Kutatási interjúkhoz és fókuszcsoportokhoz

1. Az Adatkezelő adatai

Adatkezelő: Kis Kata Dóra

Székhely: 1136 Budapest, Hegedűs Gyula utca 30.

Személyi szám: 780400ME

2. Az adatkezelés jogalapja és célja

Az adatkezelés jogalapja:

- GDPR 6. cikk (1) bekezdés b) pont: Interjúk megszervezése.
- GDPR 6. cikk (1) bekezdés a) pont: Hozzájárulás (interjúk lebonyolítása és hangfelvétel készítése).

Az adatkezelés célja:

- Interjúk megszervezése és lebonyolítása disszertációs kutatás céljából.
- Kutatási beszélgetésről hangfelvétel készítése.

3. Az érintettek kategóriái és az adatkezelés tárgya

Érintettek kategóriái: Kutatásban résztvevők

Kezelt személyes adatok köre:

- Név, telefonszám, e-mail cím (kapcsolattartás céljából).
- Név, foglalkozás, kutatás témájával kapcsolatos tapasztalatok (interjú lebonyolításához).
- Hangfelvétel az interjúkról.

4. Adattárolás időtartama

- Kapcsolattartáshoz szükséges adatok: A kutatás lezárását követő fél év végéig.
- Interjúk lebonyolításával kapcsolatos adatok: Hozzájárulás visszavonásáig, de legkésőbb a kutatás befejezéséig.

5. Adattovábbítás és Adatfeldolgozók

- Adattovábbítás nem történik harmadik felek részére.
- Az Adatkezelő nem vesz igénybe Adatfeldolgozót.

6. Az érintettek jogai

Érintettek jogai a GDPR alapján:

- **Tájékoztatáshoz való jog:** Az érintett jogosult tájékoztatást kapni személyes adatainak kezeléséről.

- **Hozzáféréshez való jog:** Az érintett jogosult megismerni az Adatkezelő által kezelt személyes adatokat.
- **Helyesbítéshez való jog:** Az érintett kérheti személyes adatainak helyesbítését.
- **Törléshez való jog:** Az érintett kérheti személyes adatainak törlését, ha annak kezelése már nem szükséges.
- **Korlátozáshoz való jog:** Az érintett kérheti adatkezelés korlátozását meghatározott esetekben.
- **Adathordozhatósághoz való jog:** Az érintett jogosult adatait géppel olvasható formátumban megkapni és továbbítani más Adatkezelő részére.
- **Tiltakozáshoz való jog:** Az érintett bármikor tiltakozhat személyes adatainak kezelése ellen.
- **Hozzájárulás visszavonásának joga:** Az érintett bármikor visszavonhatja a hozzájárulását, anélkül hogy ez a korábbi adatkezelés jogszerűségét érintené.

7. Adatbiztonsági intézkedések

Az Adatkezelő megfelelő technikai és szervezési intézkedésekkel gondoskodik a személyes adatok védelméről, beleértve a jogosulatlan hozzáférés, adatvesztés vagy megsemmisítés elleni védelmet.

8. Jogorvoslati lehetőségek

Az érintettek jogorvoslati lehetőségei:

- **Panasztétel joga:** Panaszt tehet a Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóságnál.
- **Bírósági jogorvoslathoz való jog:** Az érintett bírósághoz fordulhat személyes adatainak jogellenes kezelése esetén.

9. Az Adatkezelési tájékoztató módosítása

Az Adatkezelő fenntartja a jogot a jelen tájékoztató egyoldalú módosítására jogszabályváltozás, hatósági gyakorlat vagy egyéb körülmények miatt. A módosításokról az érintettek tájékoztatást kapnak.

Kelt: Budapest, év/hó/nap

Nevelési Tanácsadó interjú vezérfonal

Beszélgetés hossza: 90 perc

A BESZÉLGETÉS ELŐTT TÉRJ KI AZ ALÁBBIAKRA!

Adatvédelmi instrukciók:

- Mind az adataikat, mind a beszélgetést a hivatalos adatvédelmi szabályok szerint kezeljük.
- A beszélgetést rögzítjük hangfelvétel készül
- A beszélgetést a további elemzés miatt rögzítjük.
- ANONIMITÁS: Az elemzésünk során a teljes névtelenséget biztosítjuk.
- A felvételt harmadik személynek nem adjuk át.
- Kijelenti részvételével, hogy az adatai kezelésére és az azzal kapcsolatos jogaira vonatkozóan a megfelelő tájékoztatást megkapta. Tudomásul veszi, hogy a most felsoroltak megtagadása esetén nem vehet részt a kutatásban.

Strukturált kérdések

Elsődleges kérdések	Másodlagos kérdések	Follow up kérdések
Bemutakozás		
Hogyan lettél pszichológus?	Milyenek voltak az egyetemi évek, a felvételi?	Kik tanítottak, kik voltak a csoporttársaid?
Volt kapcsolatod az akkori szakmai műhelyekkel?	Faludi? Pszichoterápiás hétvégék?	
Milyennek láttad akkor a gyermekpszichológiai szolgáltatásokat?	Kik voltak az elismert szakemberek? Mik voltak a központjai?	Szerinted milyen volt ekkor a gyermekpszichológia státusza?
Nevelési Tanácsadókról általában		
Miért és hogyan kerültél a nevelési tanácsadóba?	Volt korábbi munkatapasztalatod?	

Milyen volt a légkör?	Kikkel dolgoztál együtt?	Volt munkahelyi hierarchia?
A nevtanok egyik különlegessége a teammunka volt. Milyennek élted meg ezt?	Volt-e még szociális munkás a teamben, amikor érkeztél? És pszichiáter?	Milyen volt a kapcsolat a többi nevelési tanácsadóval?
Jártál-e a Faludi utcába képzésekre?	Milyen volt?	Milyen egyéb képzésekre jártatok?
Kik fordultak a nevtanokhoz?	Mik voltak a leggyakoribb problémák?	Milyen volt a viszony a családokkal?
Rendszerváltás		
Hogyan érintett a rendszerváltás?	Megváltoztatta a munkádat?	
1993 óta a nevelési tanácsadók pedagógiai szakszolgálatként működnek. Hogyan hatott ez a munkákra? Változott-e a légkör?	Milyen változást hozott a nevtanok szolgáltatásaiban, munkavégzésében, szerkezetében?	Változott a szakmai légkör?
2013-ban a KLIK lett a szakszolgálatok fenntartója. Hogyan hatott rád az átszervezés?	Véleményed szerint, miért volt erre szükség?	
A Tanácsadók jelene		
Hogyan látod a szakszolgálatok jelenlegi helyzetét?	Milyen típusú ellátást tudnak nyújtani jelenleg?	
Kik dolgoznak jelenleg a Nevtanokban?	Hogyan változtak a teamek, mióta a nevtanban dolgozol?	Jelenleg megfigyelhető, hogy sok pszichológus kivándorol a közintézményekből. Hogy van ez a nevtanoknál? Szerinted

		mi a jelenség oka?
Hogyan látod a gyermekpszichológia, a gyermekpszichológusok mai helyzetét?	Mit tartanál ideálisnak az állami intézmények szintjén?	
Hogy látod, mindenkihez el tud jutni a szolgáltatás?	Hogyan tudnak segítséget kapni az ellátásra szoruló gyerekek?	
LEZÁRÁS		
Van bármi, amit még hozzátennél a beszélgetéshez?		

Pszichológia képzés fókuszcsoport vezérfonal

Beszélgetés hossza: 90 perc

A BESZÉLGETÉS ELŐTT TÉRJ KI AZ ALÁBBIAKRA!

Adatvédelmi instrukciók:

- Mind az adataikat, mind a beszélgetést a hivatalos adatvédelmi szabályok szerint kezeljük.
- A beszélgetést rögzítjük hangfelvétel készül
- A beszélgetést a további elemzés miatt rögzítjük.
- ANONIMITÁS: Az elemzésünk során a teljes névtelenséget biztosítjuk.
- A felvételt harmadik személynek nem adjuk át.
- Kijelenti részvételével, hogy az adatai kezelésére és az azzal kapcsolatos jogaira vonatkozóan a megfelelő tájékoztatást megkapta. Tudomásul veszi, hogy a most felsoroltak megtagadása esetén nem vehet részt a kutatásban.

Strukturált kérdések

Elsődleges kérdések	Másodlagos kérdések	Follow up kérdések
Bemutakozás		
Kérlek mutassátok be magatokat pár szóban	(kor, honnan jött, milyen képzési szinten van, mi a témája)	
Miért jelentkeztetek pszichológia szakra? Mi a személyes történetetek?	Mi élt a fejtekben arról, mit csinál egy pszichológus?	
Támogatott-e a közegetek?	Változott-e ez azóta?	
A képzésről általában		
Mik voltak az előzetes elvárásaitok az egyetemmel szemben? Milyen	Honnan tájékoztattok?	Hogy érzitek, elegendő

kép élt a fejetekben erről?		előzetes tájékoztatást kaptatok?
Láttok-e a különböző egyetemek közt különbséget?	Befolyásolta-e ez, hogy melyik egyetemet választjátok?	Ha nem ez, akkor mi?
Milyen érzéseitek voltak az első időszak után?	Miben változtak az elképzeléseitek?	
A pszichológiáról általában		
<i>„A pszichológiát úgy határozhatjuk meg, mint a viselkedés és a mentális folyamatok tudományos tanulmányozását” fogalmaz a jelenleg egyik legalapvetőbb pszichológia tankönyv. (Atkinson et al., 2005, 12)</i>		
Ti hogyan írnátok le saját szavaitokkal, ha egy meghatározást kén rá adni, mi a pszichológia?	Mikor jelentkeztetek akkor is ezt gondoltátok? Ha nem, mit? Jelentett-e ez csalódást?	
Szerintetek inkább természet vagy humán tudomány-e a pszichológia?	Szerintetek mi a pszichológia módszertana?	Miért?
Szükséges-e átlátnia egy pszichológusnak annyira a társadalom működését, mint mondjuk az agy, vagy a hormonháztartás működés	Volt társadalmi kérdésekkel kapcsolatos kurzusotok?	Miért?
A képzési szakaszokról?		
Milyen képzési szakaszokon kell átmennie egy hallgatónak, hogy pszichológus lehessen?	Honnan tájékoztattok erről?	Hogyan látjátok ennek fényében a saját szakképzésetek jövőjét?
Véleményed szerint mennyire készít fel az egyetem a gyakorlati munkára?	Mennyi lehetőségetek van gyakorlatra? Hogy működik ez?	Dolga-e az egyetemnek a gyakorlati képzés biztosítása?
Mit tudtok a módszerspecifikus	Esetleg vettetek-e részt	Milyen anyagi

képzésekről?	ilyenben?	befektetéssel jár egy ilyen?
Szociális kérdések		
Szerintetek kik járnak manapság pszichológushoz?	Hogyan képzelitek el a jövőbeli pácienseiteket?	
Feladata-e a pszichológiának mint szakmának segíteni a szociálisan hátrányos helyzetben lévőkön?	Szakmai gyakorlattól függetlenül, dolgoznátok-e állami intézményben, pl. iskolapszich, börtönpszich...stb.?	Szerintetek mi kell ahhoz, hogy egy pszichológus minél szélesebb közeggel szót értsen?
Feladata-e egy pszichológusnak állást foglalni társadalmi kérdésekben?	Miért és hogyan?	
LEZÁRÁS		
Hogyan látjátok magatokat 4-5 év múlva, ha már túl lesztek a képzésen?	Milyen a szakmai jövőképetek?	
Van bármi, amit még hozzátennél a beszélgetéshez?		

Szakmai Önéletrajz

Kiss Kata Dóra

E-mail: kisskatadora09@gmail.com

MTMT azonosító: 10064994

Academia.edu profil: medbiotech.academia.edu/KissKata

Tanulmányok

2018-tól: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Pszichológia Tanszék, Elméleti Pszichoanalízis Doktori Program, Pécs

Témavezetők: Prof. Emer. Erős Ferenc, Dr. Csabai Márta, Dr. Ullmann Tamás

2013-2017: Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Filozófiai Intézet, Modern és Kortárs Filozófia Tanszék, Budapest

Diplomamunka: „Kommunikáció és integráció – A pszichoanalízis egy filozófiai olvasata”

Témavezető: Dr. Ullmann Tamás

2015-2016: Közép-európai Egyetem (CEU), Critical Gender Studies Mesterképzés, Budapest
Diplomamunka: „Anorectic Narratives – The Possible Agency of Anorectic Women in the Hungarian Psychiatric Treatment”

Témavezetők: Ass. Prof. Haedley Z. Renkin, Asst. Prof. Lafferton Emese

2010-2014: Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Művészetelméleti és Médiatudományi Intézet, Esztétika Tanszék, Művészetelmélet alapképzés (kitüntetéssel)

Diplomamunka: „A kép, mint az individuum halála – Gilles Deleuze Bacon tanulmányának befogadás-esztétikai elemzése”

Témavezető: Dr. Seregi Tamás

Külföldi Ösztöndíjak

2016-2017: Erasmus+ Szakmai gyakorlat, University of Southampton (SOTON), UK

Pályázat időtartalma: 9 hónap

Gyakorlat felelőse: Prof. Daniel Brown (Department of English)

2014-2015: Erasmus+ Tanulmányi Pályázat, Katholieke Universiteit Leuven, Belgium

Pályázat időtartalma: 6 hónap

Szakmai Tapasztalatok

2023- : 21 Kutatóközpont, Kvalitatív kutatásvezető, Budapest

2019: Institute for Advanced Study (IAS), Prof. Erős Ferenc Kutatási asszisztense, Közép-európai Egyetem, Budapest

2016-2017: University of Southampton (SOTON), Writing Tutor and Research Fellow, Academic Writing Center, UK

Nyelvtudás

Angol: Felsőfok (TELC, BME C1 komplex)

Francia: Alapfok (BME A2 komplex)

Latin: Alapfok

Kutatócsoport

2022- : A pszichológia magyarországi intézménytörténetének kutatása (NKFI-124192; Társadalmi egyenlőtlenségek és előítéletek a pszi-tudományok tükrében)

Kutatócsoport vezetője: Dr. Kovai Melinda, ELTE TáTK Szociálpszichológia tanszék

Szakmai Szervezeti Tagság

2021- : European Society of the History of Human Sciences (ESHHS)

Válogatott Díjak és Kitüntetések

2022-2023: Új Nemzeti Kiválósági Program (ÚNKP-22-3-II)

Támogatott kutatás: „A magyarországi pszichológushallgatók identitását alakító tudományos és szocio-politikai tényezők kritikai vizsgálata”

Témavezető: Dr. Gyimesi Júlia

2021-2022: László János Doktori Kutatói Ösztöndíj, Pécsi Tudományegyetem

Támogatott kutatás: „A képződő pszichológusok identitásfejlődésének autoetnográfiai vizsgálata”

2021: European Digital UniverCity (EDUC) nemzetközi workshop (Erasmus+), L'Université de Nanterre, Franciaország.

Seminar: Justice, Inequality and Inclusion

2020-2021: Új Nemzeti Kiválósági Program (ÚNKP-20-3-II)

Támogatott kutatás: „Tudományos és gyakorlati elvek érvényesülése az egyetemi pszichológusképzésben”

Témavezető: Dr. Csabai Márta

2019-2020: Új Nemzeti Kiválósági Program (ÚNKP-19-3-I)

Támogatott kutatás: „Az interszubsjektivitás problémája a terápiás térben”

Témavezető: Prof. Emer. Erős Ferenc

2017-2018: Nemzet Fiatal Tehetségeiért Ösztöndíj (NTP-NFTÖ-17)

Támogatott kutatás: „Ferenczi Sándor és körének pszichoanalitikus munkásságának jelentősége”

2016-2017: Új Nemzeti Kiválósági Program (ÚNKP-16-2-I)

Támogatott kutatás: „A pszichoanalitikus gyakorlat filozófiai elemzése”

Témavezető: Dr. Ullmann Tamás

Oktatási Tapasztalat

2024- : Vendégoktató, Pécsi Tudományegyetem (PTE)

Kurzus: Kritikai Pszichológia

Tanszék: Pszichológiai Intézet

Óratartók: Dr. Bigazzi Sára Szeréna, Kiss Kata Dóra, Serdült Sára, Müller Tündér Éva

2022-2024: Vendégoktató, Budapesti Corvinus Egyetem (BCE)

Kurzus: Explorations of the Urban Space (angol nyelven)

Tanszék: Gazdasági Földrajz, Geoökonómiai és Fenntartható Fejlődés Tanszék

2022-2023: Vendégoktató, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (BME)

Kurzus: Bevezetés a kultúratudományokba (angol nyelven)

Tanszék: Szociológia és Kommunikáció Tanszék

2020: Vendégoktató, Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE)

Kurzus: A poszthumanizmus elméleti és gyakorlati perspektívái a 20. és 21. századi gondolkodásban

Tanszék: Filozófiai Intézet

2019: Előadássorozat a Pesti Bölcsész Akadémián (ELTE)

Előadássorozat címe: Kritikai pszichológia a humán tudományokban tükrében

Publikációk és Konferencia Előadások

Pszichológiához Kapcsolódó Tudományos Folyóiratcikkek

Kiss, K. D., Kepics, Z., & Csabai, M. (megjelenés alatt). "Challenges and transformations in Hungarian child guidance clinics: A historical and current perspective." *European Yearbook of the History of Psychology (EYHP)*, 10.

Csányi G., Kiss K.D. (2022). "Klímaszorongás vagy klímafélelem? Egy radikális ököpszichológia felé". *Fordulat - Társadalomelméleti Folyóirat*, 31. 2022., 151-181.

Kiss K.D., Csabai M. (2022) „Ez egy olyan szakma, amit megvásárolsz magadnak.” A magyarországi pszichológusképzéssel kapcsolatos nézetek kvalitatív vizsgálata. *Fordulat Journal of Social Theory* 31. Critical Psychology. Soul and Capitalism. 2022/2: 215-245.

Kiss K.D. (2021). "Az embodiment paradigma testfelfogásának jelentősége az anorexia nervosa értelmezésében és kezelésében." *Replika*. Embodiment szám. 121-122.

Kiss K. D. (2018). „Hogyan válik az anatómia sorssá? A freudi pszichoanalízis gender szempontú recepcióról.” *Elpis Filozófiai Folyóirat*. 2018/1. Print.

Idegen Nyelvű Publikációk

Kiss K.D. (2022) "Intersubjectivity and Embodiment in the Field of Psychotherapy." *Studia Philosophia*, 2022/2. 141-1520. DOI: 10.24193/subbphil.2021.2s.10

Kiss K.D. (2021) "Trauma and empathy – A phenomenological analysis of Sándor Ferenczi's intersubjective technique". Gyimesi Júlia; Kiss Dóra Kata; Bókay Antal (szerk.). *Intersubjectivity and the Psy-Sciences*. Imágó Budapest, 2021/1: 6-18.

Gyimesi Júlia, Kiss K. D. (2021). "Introduction." *Imágó Budapest*. INTERSUBJECTIVITY AND THE PSY-SCIENCES 10. évfolyam, 1. szám. 4-5. Online.

Kiss K. D. (2020). "Who gives back the voice of the patient? A critique of the Freudian therapeutic attitude through the work of Sándor Ferenczi." In: *Series Humanistica*. The Annual Review (Yearbook) of the George Baritiu History Institute, 1/XVIII/2020, Editura Academiei Române, Kolozsvár, 207-220.

Könyvfejezetek

Kiss K. D. (2021). „Az interszubsztivitás gondolatának jelentősége a pszichoterápiás eljárásokban.” *Ütközéspontok VII. konferenciakötet*. Szeged: JATE Press, 2021. 75-88. Print.

Kiss K. D. (2019) A trauma szükségszerűsége a szubsztivitás létrejöttéhez. In: Ungvári Zrínyi Imre (szerk.) *Trauma, neheztelés, Harag - Egyéni és szociális tehertételek*. Pro Philosophia, Kolozsvár, pp. 85-100. ISBN 978-606-8074-24-5

Válogatott Fordítások

Rosi Braidotti (2023). "Állatok és más anomáliák". *Imágó Budapest*. Pszichoanalízis és állatok. 12/1.: 8- 24.

Nikolas Rose (2022). "Az örület kockázata. Pszichiátria mint politikatudomány." *Fordulat* 31. Kritikai pszichológia. Lélek és kapitalizmus. 2022/2: 90-116.

Dunayevich, Julia Braun és Janine Puget (2019). „Állami terror és pszichoanalízis.” *Imágó Budapest*-Pszichoanalízis Latin-Amerikában, 2019, 8(2): 24-35.

Válogatott Konferencia Előadások

2024, június 26.” State Socialism to Market Democracy: The Role of the Secondary Public Sphere in Shaping Contemporary Hungarian Psychology” - al Model for Childcare. Revisiting the Legacy of the Child Counseling Centers in Hungary”. European Society for the History of the Human Sciences (ESHHS) 43. éves konferenciája, Essex, UK.

2023, december 5. “A magyarországi pszichológusképzés kritikai vizsgálata. A hallgatók attitűdjeinek kvalitatív elemzése” - Social-Individual Change and Community Mental Health, English-Hungarian bilingual conference, KRE BTK Pszichológia intézet, Budapest.

2023, szeptember 1. "Uncovering the complexities of Hungarian psychology education: A qualitative inquiry of student views" - 9th Annual Conference of Qualitative Research on Mental Health, Budapest.

2023, augusztus 29. "Unraveling Climate Anxiety: A Radical Ecopsychology Perspective Amid Global Crisis" - 18th International Symposium on the Contributions of Psychology to Peace, Pécs.

2023, június 6. Kis Kata Dóra, Kepics Zsanett, Csabai Márta: „A Unique Institutional Model for Childcare. Revisiting the Legacy of the Child Counseling Centers in Hungary”. European Society for the History of the Human Sciences (ESHHS) 42. éves konferenciája, Róma.

2023, május 13. Kovai Melinda, Kepics Zsanett, Kis Kata Dóra: "Mit veszítünk a nevelési tanácsadókkal és hogyan nyerhetjük azt vissza?" - A jövő elviselhető bizonytalansága. A Pszichoterápia folyóirat 17. konferenciája, Budapest.

2023, április 23. "The Critical Analysis of the Psychology Education in Hungary - A qualitative case study of the attitudes of psychology students" - Northern Network for Medical Humanities (NNMHR) 4th Annual Congress, Durham University, UK.

2021 május 15. "The Role of Intersubjectivity in the Field of Psychotherapy." Speaking Bodies: Embodied Cognition at the Crossroads of Philosophy, Linguistics, Psychology and Artificial Intelligence. International conference organized by the Babeş-Bolyai University and the Romanian Academy, Cluj-Napoca, Romania.

2021 június 29. "How human scientific approaches have marginalized in the psy-scientific discipline? A critical psychological analysis on the institutionalization of psychology." The European Society for the History of the Human Sciences (ESHHS) 40. éves konferenciája, online.

2021 május 18. „Tudományos és gyakorlati elvek érvényesülése az egyetemi pszichológusképzésben.” A Pécsi Tudományegyetem szervezésében megvalósuló Új Nemzeti Kiválóság Program 2020/2021. tanévi intézményi konferenciája.

2020 július „Trauma és Kölcsönösség. Ferenczi Sándor terápiás attitűdjének fenomenológiai értelmezése.” Interszubjektivitás és pszicho-tudományok. Online műhelykonferencia az Elméleti Pszichoanalízis Doktori Program szervezésében (PTE).

2020 november 28. „What is Psychology as a Science? Difficulties in the Classification of Psy-Sciences.” 9th Interdisciplinary Doctoral Conference 2020. (PTE).

2020 szeptember 3. „Therapeutic Engagement in Intersubjective Psychological Approaches.” Annual Conference of the British Society for Phenomenology, ‘Engaged Phenomenology.’

2020 május „Miféle tudomány a pszichológia? A modern pszicho-tudományok besorolási nehézségei.” - Filozófia ma. Etikai, társadalmi és tudománypolitikai kérdések. Eötvös József Collegium, Budapest.

2020 május „Az interszubbjektivitás gondolatának jelentősége a pszichoterápiás eljárásokban.” Ütközéspontok VII. A Doktoranduszok Országos Szövetségének Filozófiai Osztályának éves konferenciája. Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest.

2019 november „A társadalmi rend mint a szubbjektum alapító traumája.” Trauma, Neheztelés, Harag – Egyéni és szociális tehertételek, VIII. Kolozsvári Alkalmazott Etika Konferencia. Kolozsvár, Románia.

2019 július 6. “Intersubjectivity in psychotherapy. From the monadic theory to the relational model.” 38th Annual Conference of the European Society for the History of the Human Sciences. Central European University, Budapest.

2019 május „The Subject of Psychoanalysis and its Philosophical Genealogy”(Poster). XXXII Symposium of the Spanish Society for the History of Psychology. National University for Distance Education, Madrid.

2018 október „The Advantages of the IPA method in diagnostic processes” (Poster). Diversity and Mental Illness. The Oxford Research Centre in the Humanities (TORCH), University of Oxford & Phenomenology and Mental Health Network The Collaborating Centre for Values-based Practice in Health and Social Care, St. Catherine’s College, Oxford, UK.

2017 november „Integration through Communication. A Philosophical Reading of the Analytic Situation.” New Research in Phenomenology, Psychology and Psychoanalysis. Annual Conference of the Romanian Society for Phenomenology. Kolozsvár, Románia.

2017 május „Hogyan válik az anatómia sorssá? A freudi pszichoanalízis gender szempontú recepcióról.” Ütközéspontok 4. A Doktoranduszok Országos Szövetségének Filozófiai Osztályának negyedik országos konferenciája. Budapest.

Idézések

Tomán, E., & Pintér, J. N. (2023). The Role of the Lived Body during the Integration of the Traumatic Experience of the Sternotomy Scar: a Case Study. *Journal of Evaluation in Clinical Practice*. 30(5): 804-816.

Bigazzi Sára et al. (2023) A trauma történeti, társadalmi és kritikai vonatkozásai. In. Árkovits Amaryl, Terenyi Zoltán és Varga S. Katalin (szerk.). Trauma-kaleidoszkóp. Oriold és Társai Kft., Budapest. pp. 37-68

Flach Richárd, Makai Luca és Láng András (2023). „Hiába létezik iskolapszichológia több évtizede, még mindig nem tud azzal foglalkozni, amivel igazán kellene...”. Magyarországi iskolapszichológusok életpályaperspektíváinak kvalitatív elemzése a kiégés, a reziliencia és a mentálhigiéné tükrében. *Alkalmazott pszichológia*, 25(2): 7-34.

Kádár Gergő, Teleki Réka (2023). A kortárs világ bűnbocsátó cédulái. A Fordulat 31., Kritikai pszichológia. Lélek és kapitalizmus c. lapszámának ismertetője.” *Echinox Magazin*

Martincsák Kata (2022) "Az ökoszorongástól a kollektív cselekvésig: mire jó a kritikai pszichológia?" *Mérce.hu*

Károlyi Bori (2022) „Hogyan szorongjunk praktikusan?” F21.hu

Vigh Martin (2022) „A pszichológia társadalmi termék – A Fordulat friss számának bemutatóján jártunk.” F21.hu

Copoeru, I. (2021). Philosophical perspectives on embodied cognition and interaction: Some introductory remarks. *Studia UBB. Philosophia*, 66(2 Supplement), 7-13.
Idézett publikáció: *Intersubjectivity and Embodiment in the Field of Psychotherapy*.

Szerkesztés

Fordulat 31. Lélek és kapitalizmus. 2022 (Szerkesztők: Csányi Gergely, Kiss Kata Dóra, Máriási Dóra, Fehér Tibor)

Imágó Budapest. Intersubjectivity and the psy-sciences. 2019, 10. évfolyam, 1. szám.
(Szerkesztők: Kiss Kata Dóra, Gyimesi Júlia, Bókay Antal)

Egyéb Tudományos Megjelenések

Publikációk

Kiss K.D. (2022) "Hogyan azonosul a nőiség a természettel a társadalmi képzeletben. Az ökofeminista gondolkodás hasznáról a klímaválság kezelésében." *In. Kellék. Az Erdélyi Magyar Filozófiai Társaság folyóirata. Ökológia szám.* 2022.

Kiss K.D. (2020) "Izoláció vagy rokonulás. A koronavírus járvány öko-filozófiai elemzése." *In. Apertúra*, 2020. 16./1.

Kiss K.D. (2018) "A gondolkodás képének átformálása. Poszthumán praxis a 21. században." *In. Helikon - Irodalom- és kultúratudományi szemle. Poszthumanizmus szám* 2018/4: 452-466.

Könyvfejezetek

Kiss K. D. (2019) Párbeszéd Heller Ágnessel. *In: Kőrösi P. József; Kassai Zsigmond (szerk.) Szabadon Élni. Heller Ágnes 1929-2019.* Noran Libro, Budapest, pp. 139-145. ISBN 978-963-517-052-4.

Kiss K. D. (2015) Az arc szerepe az emlékezésben. *In: Kállay Eszter (szerk.) Kőbe véset nevek. Emlékezés emlékek nélkül.* ELTE Kiadó, Budapest, pp. 279-287. ISBN 978-963-284-699-6.

Folyóirat cikkek

- Kiss K.D. (2021)** Szájával szólnak a szellemek. *Artmagazin Online* (2021. május 14.)
- Kiss K.D. (2021)** A faun valósága. *Dunszt.sk/Kultmag* (2021. január 19.)
- Kiss K.D. (2020)** Vissza a természethez? Az ökológiai válság feminista olvasata. *Tranzit Blog* (2020. május 11.)
- Kiss K.D. (2019)** Kritikátlan poszthumán. Lehetséges, de minek? *Prae.hu - A művészeti portál* (2019. december 27.)
- Kiss K. D. (2018)** A válság romantikája. Kritika a Capa központ Golden Boundaries fotókiállításáról. *Műértő - Művészeti és műkereskedelmi folyóirat*, 21. (2): 6.
- Kiss K. D., Simon Bettina (2017)** "Ez egy többfrontos, kulturális partizánháború" - A Hungarofuturizmus évében. Interjú Nemes Z. Márióval és Bajusz Orsolyával. *Tranzit blog* (2017. július 20.)
- Kiss K. D. (2016)** A transznemű El Kazovszkij. Kritika a Magyar Nemzeti Galéria "A túlélő árnyékában" kiállításáról. *Mérce.hu* (2016. február 4.)

Fordítások

Márkus Gy. (2017) A kultúra paradox egysége: A művészet és a tudomány. In: *Márkus G.; Miklós T. Kultúra, tudomány, társadalom - A kultúra modern eszméje*. Atlantisz Kiadó, Budapest. pp. 81-108. ISBN 978-963-9777-47-7

Konferenciaelőadások

2022. március 24-25. "How does the ecological crisis become a feminist issue? An introduction to eco-feminist philosophies." Young Philosophers Conference, Slovak Academy of Sciences, Institute of Philosophy.

2022. március 14. "Hogyan válik az ökológiai válság feminista kérdéssé? (Bevezetés az ökofeminista filozófiákba)". Létezik-e női filozófia? A Magyar Filozófiai Társaság konferenciája, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest.

2021. szeptember 1. "Imagine a Different Future. How the coronavirus pandemic could help to reshape the biopolitical regime?" International conference between the National University of Ireland, Galway; the Irish Philosophical Society; and the British Society for Phenomenology, Online.

2021. december 3. "A koronavírus mint esemény. Hogyan alakítja át a járvány a biopolitikai rezsimit." Biopolitika és kivételesség. Éves eszmetörténeti konferencia, az EJKK Molnár Tamás Kutatóintézet, a Politika és Politikaelméleti Intézet és az ELKH TK Politikatudományi Intézet szervezésében, Budapest.

2018 július „Liberation of Desires – The Critical Philosophical Practice of Gilles Deleuze and Félix Guattari.” Society for European Philosophy and Forum for European Philosophy (SEP-FEP) Joint Annual Conference, Essex, UK.

Válogatott Idézések

Gadó Flóra (2022) Reclaiming Magic. *Flash Art.* (2022. október 22.)

Márkus Eszter (2021) A hiábavaló keresés traumája | xtro realm: ACLIM! Klímaképzület Ügynökség. *Balkon kortárs művészeti folyóirat* 2021/6. 23-29.

Hornyik Sándor (2021) EXTRODÉZIA ÉS GASZTROFUTUROLÓGIA. Az Xtro Realm, a Büro Imaginaire, Tomas Saraceno és Vladan Joler projektjei az OFF Biennálén. *Exindex* (2021. május 27.)

Hódosy Annamária (2020) Ökofeminista átváltozások. Metamorfózis Han Kang Növényevő, Marie Darrieussecq Malacpúder és William Wharton Madárka című regényében. *Alföld* 71./6. 53-71.

Óze Eszter (2020) A kiszámíthatóság biopolitikai ígérete. *Tranzitblog.hu* (2020. július 6.)

Frazon Zsófia (2020) A tudós, a művész, az őslakos és az ambasszador | Cséfalvay Andrással Frazon Zsófia beszélget. *Balkon Kortárs Művészeti Folyóirat* 2020/7,8. 27-33.

Losoncz Márk (2020) Mi jöjjön a poszthumanizmus után? *Prae.hu* (2020 április 13.)

Nemes Z. Márió (2018) Ember, embertelen és ember utáni: a poszthumanizmus változatai. *Helikon* 64/4. 375-393.